

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Меренюк Христина Василівна

801.82:[821.112.2-1(430+436):355.21(477)]"11/14"

ДИСЕРТАЦІЯ
**ОБРАЗ РУСИ ТА РУСЬКИХ ВОЇНІВ У НІМЕЦЬКИХ ТА
АВСТРІЙСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ
КІНЦЯ XII – XV СТОЛІТЬ:
ІСТОРИЧНЕ ПІДґРУНТЯ, ПЕРСОНАЛІЇ, ІКОНОГРАФІЯ**

Спеціальність — 032 «Історія та археологія»

Галузь знань — 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Х. В. Меренюк

Науковий керівник: ПИВОВАРОВ Сергій Володимирович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор

Львів — 2026

АНОТАЦІЯ

Меренюк Х. В. Образ Русі та руських воїнів у німецьких та австрійських поетичних творах кінця XII – XV століть: історичне підґрунтя, персоналії, іконографія. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – «Історія та археологія» – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, 2026.

Дослідження присвячене аналізу уявлень австрійських та німецьких поетів XII–XV ст. про Русь, місцевих володарів, воїнів, суспільство та релігію у пісенній та поетичній формах. Робота виконана на стику історії, літературознавства, германістики та студій пам'яті й була спрямована на з'ясування місця Русі в культурній традиції та середньовічному інтелектуальному просторі Священної Римської імперії.

Актуальність дослідження обумовлена недостатнім рівнем вивчення контактів Русі зі Священною Римською імперією та браком праць, які були б присвячені відображенню історії руських земель, їхніх володарів і воїнів у середньовічному німецькомовному літературному середовищі. Незважаючи на наявність численних згадок про Русь у поемах, героїчному епосі та творах мінезингерів, ці свідчення тривалий час залишалися поза українською історіографією або привертали увагу дослідників лише фрагментарно.

Мета дослідження – всебічний аналіз образу Русі та руських воїнів у німецьких і австрійських поетичних творах кінця XII–XV ст., визначення історичних основ, персоналій та особливостей репрезентації руського світу в поетичній традиції Священної Римської імперії.

Об'єктом дослідження є Русь, руські воїни та володарі (королі) у німецьких і австрійських поемах XII–XV ст. Предметом дослідження став

образ Русі в середньовічній німецькомовній поетичній традиції, його історичні основи, літературні переосмислення та іконографічні особливості (аналіз зображень, що збереглися у середньовічних рукописах та пов'язані із Руссю).

Методологічна основа роботи – міждисциплінарний підхід, що поєднав історико-філологічний, порівняльний, контекстуальний, історикомовний, іконографічний та іконологічний методи дослідження. Особливу увагу приділено аналізу оригінальних середньовічнихнімецьких та ранньоновісередньовічнихнімецьких текстів.

У результаті дослідження встановлено, що образ Русі в німецькій поетичній традиції був багатограним. Русь постала як добре відома східноєвропейська країна з чіткими географічними межами, власними правителями, військовою силою та значними природними ресурсами. Водночас поети XII–XV ст. сформували окремі стереотипні уявлення про Русь як про віддалений й екзотичний простір.

Доведено, що значна частина аналізованих повідомлень про Русь у німецьких поетичних творах мала реальне історичне підґрунтя. Дослідження дало змогу співвіднести поетичні образи з відомими фактами політичної історії Русі, насамперед Галицько-Волинської держави. Встановлено зв'язок між згадками про руських правителів, воїнів і військові кампанії та реальними подіями XIII ст., зокрема боротьбою за австрійську спадщину Бабенбергів, участю Романовичів у центральноєвропейській політиці та військових походах угорських королів. Власне, ці факти, засвідчені в історичних хроніках та літописаннях, могли стати підґрунтям для появи поетичних творів.

З'ясовано, що німецькі поети володіли знаннями про географію Русі. У джерелах відображено уявлення про її кордони, торговельні шляхи, економічні ресурси та місце серед інших народів Східної Європи. Особливе

значення мало сприйняття Русі як важливого постачальника хутра, руських володарів – як надзвичайно заможних правителів.

Визначено особливості формування концепту «дикої Русі» («wilde Riuzen»). Доведено, що цей термін не мав однозначно негативної характеристики місцевого населення. Він поєднав значення віддаленості, культурної відмінності, екзотичності та конфесійної «інакшості». Таке уявлення про Русь сформувалося на перетині реальних знань, релігійних стереотипів та давнішої хронікарської традиції.

Встановлено, що руські воїни посідали помітне місце у німецькому героїчному епосі. У творах вони представлені як хоробрі, добре озброєні та вправні бійці, які брали участь у військових кампаніях і поєдинках. Особливий інтерес викликав концепт «Riuzen sturm», який відображав уявлення про специфічну місцеву військову тактику та зберіг пам'ять про реальні військові контакти Русі та Центральної Європи. Окрім німецьких поетичних творів, він згадувався також у літописанні, що дало змогу ширше узагальнити популярність таких мілітарних знань.

Окрему увагу приділено візуальним джерелам. Аналіз мініатюр до «Всесвітньої хроніки» Янса Енікеля, «Книги героїв» та інших рукописів XIV–XV ст. засвідчив, що руські королі та воїни зображувалися відповідно до загальноєвропейських канонів рицарської культури. У більшості випадків вони постали як повноправні учасники європейського політичного та культурного простору.

Наукова новизна дослідження полягає у першому аналізі образу Русі та руських воїнів у німецькій та австрійській поетичній традиції XII–XV ст., систематизації відповідних текстових та візуальних джерел, введенні до наукового обігу низки маловідомих пам'яток та встановленні їхнього зв'язку з історичними реаліями Русі й насамперед Галицько-Волинської держави.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання матеріалів дисертації під час підготовки узагальнюючих і спеціальних курсів з історії України, історії Галицько-Волинської держави, військової історії, міжнародних відносин, культурології, германістики та медієвістики, написання наступних наукових робіт з проблематики крос-культурних студій на перетині історії, джерелознавства та літературознавства.

Дисертація вперше розглядає образ Русі в німецькомовній поетичній традиції як елемент культурної пам'яті та інтелектуальної культури Священної Римської імперії на тлі сукупності художніх згадок про східноєвропейський світ.

Ключові слова: Русь, Династія Романовичів, Галицька земля, історичні джерела, документи, Середньовіччя, німецько-австрійські еліти, шляхта, королі, військо, книжна культура, Україна, історія, менталітет, культурна пам'ять

ABSTRACT

Mereniuk K. V. The Image of Rus' and Rus'ian Warriors in German and Austrian Poetic Works of the Late 12th – 15th Centuries: Historical Background, Personalities, Iconography. – Qualifying research paper in manuscript form.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 – “History and Archaeology” – I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the image of Rus' and Rus'ian warriors in German and Austrian poetic works of the late 12th–15th centuries. The work was conducted at the intersection of history, literary studies, German studies, and memory studies and aimed to clarify the place of Rus' in the cultural memory and medieval intellectual space of the Holy Roman Empire.

The relevance of the study stems from the insufficient level of research on Rus' contacts with the Holy Roman Empire and the lack of comprehensive works dedicated to the portrayal of the history of the Rus'ian lands, their rulers, and warriors in the medieval German-language literary tradition. Despite the presence of numerous references to Rus' in poems, heroic epics, and the works of minnesingers, these sources remained largely overlooked by Ukrainian historiography for a long time or attracted researchers' attention only in a fragmentary manner.

The aim of the study is a comprehensive analysis of the image of Rus' and Rus'ian warriors in German and Austrian poetic works of the late 12th–15th centuries, as well as the identification of the historical background, figures, and characteristics of the representation of the Rus' world in the poetic tradition of the Holy Roman Empire.

The object of the study is Rus', Rus'ian warriors, and rulers (kings) in German and Austrian poems of the 12th–15th centuries. The subject of the study is the image of Rus' in the medieval German-language poetic tradition, its

historical foundations, literary transformations, and iconographic features (analysis of images preserved in medieval manuscripts and associated with Rus').

The methodological basis of the work was an interdisciplinary approach combining historical-philological, comparative, contextual, historical-linguistic, iconographic, and iconological research methods. Attention was paid to the analysis of original Middle High German and Early New High German texts.

The study found that the image of Rus' in the German poetic tradition was complex and multifaceted. Rus' emerged as a well-known Eastern European country with clear geographical boundaries, its own rulers, military power, and significant economic resources. At the same time, certain stereotypical notions of Rus' as a distant and exotic land took shape in the poetic tradition.

It has been demonstrated that a significant portion of the references to Rus' in German poetic works has a real historical basis. The analysis made it possible to correlate literary images with known facts of Rus' political history, primarily that of the Galician-Volhynian state. A connection has been established between references to Rus' rulers, warriors, and military campaigns and actual events of the 13th century, specifically the struggle for the Austrian Babenberg inheritance, the participation of the Romanovychi in Central European politics, and the military campaigns of the Hungarian kings. In fact, these events, documented in historical chronicles and the Galician-Volhynian chronicle, could have served as the basis for the creation of poetic works.

It has been established those German poets possessed fairly accurate geographical knowledge of Rus'. The sources reflect perceptions of its borders, trade routes, economic resources, and place among other peoples of Eastern Europe. Of particular significance was the perception of Rus' as an important supplier of furs and a participant in international trade relations.

The characteristics of the formation of the concept of "Wild Rus" ("wilde Riuzen") have been identified. It has been demonstrated that this term did not unambiguously denote a negative characterization of the population of Rus. It

combined the meanings of remoteness, cultural difference, exoticism, and religious otherness. This perception of Rus' emerged at the intersection of factual knowledge, religious stereotypes, and literary tradition.

It has been established that Rus' warriors occupied a prominent place in the German heroic epic. In these works, they are portrayed as brave, well-armed, and skilled fighters who participated in military campaigns and knightly tournaments. Of particular interest is the concept of "Riuzen sturm," which reflected perceptions of specific Rus'ian military tactics and preserved the memory of actual military contacts between Rus' and Central Europe. In addition to German poetic works, it was also mentioned in chronicles, which allowed for broader generalizations about the prevalence of knowledge.

Special attention is given to visual sources. An analysis of miniatures in Hans Enikel's "Universal Chronicle," the "Book of Heroes," and other 14th–15th-century manuscripts revealed that Rus'ian kings and warriors were depicted in accordance with pan-European canons of chivalric culture. In most cases, they appear as full-fledged participants in the European political and cultural sphere.

The scientific novelty of the study lies in the first comprehensive analysis of the image of Rus' and Rus'ian warriors in the German and Austrian poetic tradition of the 12th–15th centuries, the systematization of relevant textual and visual sources, the introduction of a number of little-known monuments into scholarly circulation, and the establishment of their connection with the historical realities of Rus' and, above all, the Galician-Volhynian state.

The practical significance of the results lies in the possibility of using the dissertation's materials in the preparation of general and specialized courses on the history of Ukraine during the princely era, the history of the Galician-Volhynian state, military history, the history of international relations, cultural studies, German studies, and medieval studies, as well as for writing future scholarly works on cross-cultural studies at the intersection of history, source criticism, and literary studies.

The dissertation examines for the first time the image of Rus' in the German-language poetic tradition as an element of the cultural memory and intellectual culture of the Holy Roman Empire, rather than merely as a collection of literary references to the Eastern European world.

Key words: Rus', Romanovych dynasty, Galician-Volhynian state, historical sources, medieval documents, Middle Ages, German-speaking elites, nobility, kings, warfare, manuscript culture, Ukraine, medieval history, historical mentality, cultural memory

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, які індексуються у міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science:

1. Mereniuk K. Gloria et Virtus: Hastiludium in Ruthenian Lands and Beyond XII–XV centuries. *Nuova Antologia Militare*. 2025. Vol. 6(24). P. 111–139. <https://doi.org/10.36158/97912566910673>
2. Меренюк Х. В. Руський король очима Європи: іконографія в манускриптах «Всесвітньої хроніки» Янса Енікеля XIII–XV століть. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. Вип. 3. С. 5–24. <https://doi.org/10.15407/rksu.38.005>
3. Mereniuk K. “Riuzen Sturm” in the Epic Tradition of the 13th–14th-Century Holy Roman Empire. *Nuova Antologia Militare*. 2026. Vol. 7(25). P. 47–74. <https://doi.org/10.36158/97912566935043>

Статті в українських фахових виданнях:

4. Меренюк Х., Паршин І. «Фарь» у руських літописах: особливості трактування. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2021. Вип. 34. С. 3–12.
5. Меренюк Х. Військова «игра» в Русі: термінологічні та джерелознавчі питання. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2023. Вип. 38. С. 41–52.
6. Меренюк Х. Ростислав Михайлович та Ворш на військовій «грі» 1245 р. *Військово-науковий вісник*. 2025. Вип. 43. С. 73–85. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.43.2025.73-85>
7. Меренюк Х. “Трояндовий сад”: рицарська доблесть руського короля на турнірі у Вормсі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2025. Вип. 26. С. 111–118.

Розділи в колективних монографіях

8. Меренюк Х. Галицька і волинська еліти на полюваннях та бенкетах XII–XIV ст. *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини: колективна монографія* / відп. ред. Ілля Паршин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2024. С. 217–260.

9. Меренюк Х. Образ Русі та Великого князівства Литовського. Артимішин П., Меренюк Х. *Україна та українці в пострадянських білоруських підручниках та посібниках з історії: колективна монографія* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. С. 11–44.

Статті в інших виданнях:

10. Mereniuk K. “Tournaments” and “Games” in Rus’: tradition or single mentions? *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. 2021. Вип. 3. С. 57–69.

11. Меренюк Х. Жінки у судових поєдинках руських міст-республік XIII–XV століть. *Аннали юридичної історії*. Київ, 2021. Вип. 5. С. 52–62.

12. Меренюк Х. «Релігійний» та «політичний»: бенкети у Русі як особлива форма соціальної комунікації. *Феномен Європи: парадигми розвитку та глобальні трансформації*. Збірник матеріалів студентів, аспірантів та молодих вчених. Львів, 2021. Вип. 5. С. 11–17.

13. Меренюк Х. Законодавчі основи турнірних змагань в Англії XII–XIII ст. *Аннали юридичної історії*. 2022. Вип. 5. № 3-4. С. 45–53.

14. Mereniuk K. Knight’s Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects. *Średniowiecze Polskie i Powszechne*. 2022. Vol. 14 (18). P. 126–148.

15. Меренюк Х. «Riuzen» та «Polen» у Дітріхівському циклі німецького героїчного епосу XIII–XIV століть. *Княжа доба: історія і культура*. 2025. Вип. 17. С. 103–125.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ.....	20
1.1. Огляд українських та іноземних студій.....	20
1.2. Літературознавчі дослідження.....	32
1.3. Джерельна база досліджень.....	36
1.3.1. Героїко-епічні джерела.....	37
1.3.2. Індивідуалізовані різножанрові твори.....	44
1.3.3. Псевдонімні та гіпотетично ідентифіковані тексти.....	54
1.3.4. Історичні джерела.....	59
1.4. Методологія.....	66
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ РУСІ У НІМЕЦЬКИХ ТА АВСТРІЙСЬКИХ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ПОЕМАХ: ТРАДИЦІЇ ТА ОСНОВИ.....	75
2.1. Перші поетичні вказівки про Русь та її географічні кордони.....	75
2.2. Концепт «Дикої Русі» (Wilde Riuzen) у героїчних та поетичних творах.....	94
2.3. Русь у поемах мінезингерів із «Манесського кодексу».....	117
РОЗДІЛ 3. БИТВИ, ПОЄДИНКИ ТА ТУРНІРИ ЗА УЧАСТІ РУСЬКИХ ВОЇНІВ: МІЖ ЛІТЕРАТУРНИМИ СТЕРЕОТИПАМИ Й ІСТОРИЧНІСТЮ.....	129
3.1. Русь у битвах Священної Римської Імперії. «Руський бій» у віршованих та історичних творах.....	129
3.2. Образ Русі у військово-турнірній культурі Священної Римської імперії.....	145
РОЗДІЛ 4. ІКОНОГРАФІЯ РУСЬКИХ ВОЇНІВ ТА КОРОЛІВ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПОЕМАХ XIII–XV СТОЛІТЬ.....	172
4.1. Образи правителів у віршованих хроніках та героїчній літературі...	172
4.2. Візуальна репрезентація воїнства у поетичній традиції.....	195
ВИСНОВКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	214
ДОДАТКИ.....	249

ВСТУП

Актуальність роботи. Контакти Русі та Священної Римської імперії є малодослідженим аспектом української середньовічної історії. На тлі зовнішньої політики династії Романовичів, передусім зв'язків із угорськими та польськими володарями, проблема взаємин із австрійською та німецькою елітами опинилася на маргінесі дослідницького інтересу. Водночас неодноразово в історичних джерелах засвідчені виразні відомості як про факти співпраці, так і про опосередковану ворожнечу віддалених держав: пожерта князя Романа Мстиславовича († 1205) для монастиря святого Петра в Ерфурті, контакти його сина князя Данила (1201–1264) із австрійським герцогом Фрідріхом II Войовничим, участь Русі у боротьбі за спадщину Бабенбергів (1245–1278 рр.), шлюб князя Романа Даниловича (бл.1230–1261) з Гертрудою Бабенберг (1226–1288) та його короткочасне перебування в австрійському політичному просторі, розвиток торговельних зв'язків, присутність німецьких купців і ремісників у містах держави Романовичів, взаємодія із рицарями Тевтонського ордену. Усі ці контакти не зникли безслідно. Вони відображені не лише в дипломатичних актах чи хронікарських повідомленнях, а й у культурній пам'яті середньовічного Заходу. Особливу роль в цьому сенсі мали пісенна, поетична та героїко-епічна традиції, у рамках яких Русь постала як упізнаваний простір зі своїми географічними кордонами, володарями, військовою силою та особливими культурними рисами. Саме в цій традиції історична інформація, яка потрапила через реальні контакти, зазнала художнього опрацювання, перетворилася на елемент поетичного образу, який передавався упродовж кількох століть. Відтак згадки про Русь у німецькомовній епічній культурі розглянуто не як випадковий вияв фантазії, а як результат тривалого накопичення знань, які пройшли через фільтр усної й письмової традиції.

Серед земель Русі найбільше відомостей XIII–XIV ст., напевно, збереглося про Галицько-Волинську державу Романовичів. Це можна пояснити кількома факторами. Насамперед найзахідніші терени володінь Рюриковичів припадали саме на Галицьку та Волинську землі, тому уже суто географічний чинник обумовив особливу увагу німецьких середньовічних хроністів, поетів та авторів писемних творів до цього регіону. Зважаючи на повідомлення руських джерел (зокрема «Пісні о полку Ігоревім») про поширення влади прикарпатських володарів до течії Дунаю й причорноморського узбережжя, інтереси еліт Священної Римської імперії мали особливий статус: через ці території проходили також маршрути паломників та хрестоносців, які рушали у Святу землю. Відповідно, увага до Подунав'я у поетиці подекуди навіть перевищила скромні літописні та хронікарські відомості. Зі збереженого сфрагістичного та актового матеріалу помітно, що представники рицарських конгрегацій (Тевтонський орден та орден іоаннітів) контактували із руською знаттю у цьому регіоні, шукаючи союзників, у тому числі, можливо, і для спільної боротьби проти язичників. З іншого боку, релігійний фактор у Середньовіччі відіграв важливе значення, тому поети та літератори, незважаючи на наявність достовірних відомостей, гіперболізували значення «язичництва» для самої Русі, під яким часто розуміли мусульманство та навіть східне християнство. Особливості таких численних оцінок потребуватимуть докладного аналізу й систематизації.

Водночас, руські володарі також були зацікавлені у співпраці із західноєвропейськими державами. Династія Романовичів була чи не найбільш активною у контактах із тогочасними католицькими володарями. Хоча йшлося насамперед про пошук спільників проти монголів, вісті про вторгнення русі до центральноєвропейських земель мали свій вплив. Насамперед, йшлося про участь у кампаніях угорських королів. У складі таких поліетнічних армій русь в історичних джерелах згадувалася часто.

Тож на увагу заслуговує порівняння доступної інформації середньовічного хронікарства та поетичної традиції, бо в межах останньої реальні факти змішалися із культурними нашаруваннями, характерними рисами німецького мінезангу, уривчастими відомостями про «дику Русь». Відокремлення «раціональної зернини» від поетичної уяви досліджене недостатньо. Тож ця проблема становить важливий етап на шляху до розуміння уявлень про Русь у середовищі німецьких та австрійських еліт XIII–XIV ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана згідно із науковими темами плану роботи відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Галичина, Волинь та Закарпаття середньовічного та ранньомодерного часу: тенденції соціо-політичного розвитку, осмислення культурної спадщини» (номер державної реєстрації 0122U200590) та «Західноукраїнські землі доби Середньовіччя між Сходом та Заходом: соціальні та військово-політичні трансформації».

Мета дослідження – усебічно розглянути та проаналізувати образ Русі та руських воїнів у німецьких та австрійських поетичних творах кінця XII–XV ст., визначити історичне підґрунтя, персоналії та іконографічні особливості доступних у ліричній традиції Священної Римської імперії сюжетів.

Завдання дослідження: 1. Проаналізувати ступінь наукового опрацювання теми, історіографію, джерельну та методологічну базу дослідження; 2. Дослідити формування образу Русі у поемах німецької та австрійської традицій середньовіччя; 3. Визначити військову та елітарну складову, яку мінезингери та інші лірики приписали Русі; 4. Охарактеризувати зображення руських королів та володарів, які доступні з рукописної спадщини мініатюристів та книговидавців Священної Римської імперії XIII–XV ст.

Об'єкт дослідження: Русь, руські воїни, правителі та народ загалом у середньовічних німецьких та австрійських поемах.

Предмет дослідження: образ Русі у німецьких та австрійських середньовічних поемах (традиції та основи); особливості битв, поєдинків та турнірів за участю руських воїнів (між літературними стереотипами і реальністю); іконографія Русі у рукописах німецькомовних поемах XIII–XV ст.

Географічні межі роботи мали «руський» та «німецький» виміри. Для території Русі охоплено володіння династії Рюриковичів (волинських Мономаховичів) із урахуванням плинності кордонів, що було характерним явищем для середньовічного часу. Насамперед йдеться про землі галицько-волинських Романовичів (Галицьке, Володимирське, Луцьке, Холмське, Берестейське князівства), Київську землю, Чернігівське князівство – політичні одиниці княжого часу, володарі яких залишили помітний слід в європейських джерелах. З іншого боку, до уваги взято повідомлення з історичної та поетичної традицій Священної Римської імперії. Оскільки акцентовано саме на німецькомовних джерелах, охоплено спадок осердя імперії – німецькі та австрійські поетичні та історичні матеріали. Це відокремило таку групу джерел від ґрунтовної культурно-поетичної спадщини інших імперських земель, куди належали також Богемія, Швейцарія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Ліхтенштейн, частини Франції, Польщі та Північної Італії.

Хронологічні межі роботи охопили насамперед час, представлений в досліджуваних джерелах. Йдеться про повідомлення XII–XIV ст., які можна ідентифікувати разом із історичними подіями, що відбувалися у тогочасних українських землях. За такого часового проміжку насамперед акцентовано на можливості прив'язки отриманих відомостей із історією Галицько-Волинської держави XIII–XIV ст.

Водночас, специфіка написання поетичних та героїчних творів вимагає врахування текстових нашарувань. Йдеться про те, що чимало середньовічних поем поширювалися насамперед в усній традиції й були кодифіковані достатньо пізно. Існували також відмінні версії одного твору, які у різних німецьких середовищах поширювалися паралельно, містили регіональні особливості, різночитання і навіть окремі переліки головних героїв. Частково такі роботи уціліли лише у рукописах пізньосередньовічного часу (XV ст. і далі), що також потребувало тлумачення, оскільки присутні у них руські сюжети (утім, також мініатюри) неможливо було проігнорувати.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження став міждисциплінарний підхід, який поєднав інструменти історії, літературознавства, германістики та студій пам'яті. У роботі середньовічні німецькомовні поетичні тексти розглянуті як важливі джерела колективних уявлень, культурної пам'яті та моделей сприйняття Русі в інтелектуальному просторі Священної Римської імперії. Основним став історико-філологічний метод, доповнений контекстуальним, порівняльним й історико-мовним аналізом, що дало змогу простежити особливості номінацій Русі, етнонімів, топонімів і пов'язаних персонажів у текстах XIII–XV ст. Окрему увагу приділено роботі з оригінальними середньовіжньонімецькими та ранньоновіжньонімецькими джерелами без опори на переклади, що дозволило зберегти семантичні нюанси й текстологічну варіативність. Додатково в дослідженні використано іконографічний метод для аналізу візуальних матеріалів, які пов'язані з текстовою традицією.

Наукова новизна отриманих результатів:

- систематизовано повідомлення німецьких та австрійських поетів, які стосувалися історії Русі загалом і Галицько-Волинської держави зокрема;

- порівняно відомості поетичної традиції із нотатками, які доступні в історичних джерелах про Русь, що дало змогу визначити синтез реального та уявного;

- залучено до наукового вжитку низку невідомих чи маловідомих матеріалів поетичної традиції Священної Римської імперії, в яких містяться чіткі вказівки на історію Русі, побут еліти, географічні кордони тощо;

- визначено, що чимало повідомлень про Русь належать відомим представникам німецького мінезангу, символічні портрети яких доступні у відомому Манесському кодексі;

- охарактеризовано деякі відомості про етно-політичний розвиток українського Подунав'я у середньовічні часи, про що мало відомо із історичних матеріалів;

- досліджено візуальну складову середньовічних рукописів – зображення руських королів, які хоч і належать до світу символічного, все ж є вагомими джерелами до розуміння руських володарів у середовищі європейської еліти XIII–XV ст.;

- на основі аналізу повідомлень літературної, епічної та поетичної традицій Священної Римської імперії визначено особливості військово-політичного сприйняття Русі (насамперед Галицько-Волинської держави), розуміння релігійного розвитку володінь Рюриковичів, економічної потуги цього регіону, кордонів, природних властивостей та географічних акцентів.

Подальший розвиток отримали:

- концепції щодо існування міцних політичних, культурних та торгових зв'язків між Руссю та німецькими й австрійськими землями;

- уявлення про обґрунтованість ліричних відомостей про Русь реальними історичними подіями, які творчо інтерпретувалися у середовищі німецькомовних поетів XIII–XIV ст.;

- теорії про європейське коріння мініатюр із Радзивіллівського літопису;

- осмислення образу Русі в європейських поетичних джерелах епохи Середньовіччя.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертаційного дослідження можна використати під час підготовки спеціалізованих і узагальнюючих курсів з середньовічної історії України, минулого Галицько-Волинської держави, інших українських земель княжої доби, військової історії та історії міждержавних зв'язків, культурології та літературознавства.

Особистий внесок здобувачки полягав у вперше здійсненому широкому різноаспектному та узагальнюючому дослідженні згадок про Русь (її територію, населення, воїнів, правителів, межі) у римованих творах, епічній традиції німецьких та австрійських регіонів часів середньовіччя.

Апробація результатів дисертації. Головні положення дисертації були запропоновані на виступах у відділі історії середніх віків, науковому семінарі Ради молодих вчених (18 листопада 2020 р.) та засіданні Вченої ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (3 липня 2025 р.). Основні напрацювання представлені у виступах на 4 наукових конференціях: «ХІ Наукові читання імені академіка Ярослава Ісаєвича» (Львів, 30 березня 2023 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Історичні читання пам'яті професора Леонтія Войтовича» (Львів, 16-17 травня 2024 р.), Х Міжнародна конференція «Oblicza Wojny – Wojna i pamięć» (Лодзь, 5–6 червня 2025 р.), Наукова конференція «Постать князя Романа Мстиславовича в історії західноукраїнського регіону» (Львів, 19 червня 2025 р.).

Публікації. Головні положення дисертації висвітлені у 2 розділах колективних монографій, 7 статтях, опублікованих у фахових виданнях, з яких 4 – в українських виданнях категорії Б, 3 – у журналах, які індексуються у наукометричних базах даних Scopus та Web of Science, 6 – в інших наукових виданнях.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА І МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Огляд українських та іноземних студій

Німецька середньовічна поезія, з огляду на свої особливості, не отримала достатнього висвітлення в українських наукових студіях, тому небагато істориків пов'язали її із минулим Русі. Однак, для визначення загального стану українських земель часів середньовіччя, виокремлення маркерів місцевої військової культури, дослідження літописів та інших пам'яток, проведення певних паралелей із європейським розвитком важливо зрозуміти основне коло історіографічних позицій, на який засноване уявлення про Галицько-Волинську державу, політику її правителів та нобілітету.

Підґрунтям для написання дослідження стали класичні для української історіографії дослідження. Зокрема, робота Михайла Грушевського «Історія України-Руси», незважаючи на час написання у понад сотню років тому, надалі є засадничим фундаментом для розбудови новітніх наукових конструкцій¹. Дослідник надзвичайно дбайливо збирав літописні факти, порівнюючи їх із доступними європейськими пам'ятками. Хоча поетичні твори не були об'єктом окремої уваги (ставлення до середньовічної літератури й поезії на початку ХХ ст., як до історичного джерела, було неоднозначним), М. Грушевський використовував деякі матеріали для обґрунтування своїх поглядів². Також класичною для української історіографії є робота Івана Крип'якевича, друге видання якої без вимушених ідеологічних штампів побачило світло денне у 1999 р.³

¹ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1993. Т. 3: до року 1340. 592 с.

² Там само.

³ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство / відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 1999. 220 с.

Серед інших досліджень варто виокремити роботи Антіна Генсьорського⁴, Ярослава Ісаєвича⁵, які чимало уваги присвятили трактуванням літописних епізодів із виокремленням відповідних мотивів поведінки володарів та їхніх підлеглих.

Для визначення устрою володінь та політики Романовичів використано наукові роботи українських, насамперед львівських вчених. Зокрема, Леонтій Войтович дослідив політичну історію Галицько-Волинської держави, акцентувавши на ролі династії Романовичів у династичних зв'язках середньовічної Центрально-Східної Європи⁶. Він описав матримоніальні контакти галицько-волинського правлячого роду, що дали змогу простежити порозуміння із тогочасною німецькою елітою⁷. Загальні зауваження науковця⁸ стали вагомими для розуміння сприйняття Романовичів у поетів XIII–XIV ст., що походили із теренів Священної Римської імперії.

Дослідження середньовічних джерел здійснив Ілля Паршин⁹. У численних студіях він проаналізував повідомлення європейських хроністів, завдяки чому зумів відокремити нотатки про Галицько-Волинську державу

⁴ Генсьорський А. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори) / А. Генсьорський. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 100 с.

⁵ Ісаєвич Я. До історії титулатури володарів у Східній Європі. *Княжа доба: історія та культура*. 2008. Вип. 2. С. 3–30; Його ж. Княжа доба і середні віки: наскільки співпадають ці визначення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. С. 306–312.

⁶ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: вид. О. Пшонківський, 2006. 782 с.

⁷ Войтович Л. Король Данило Романович: політик і полководець. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*. Львів, 2008. С. 22–97.

⁸ Войтович Л. Галич в політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 478 с.; Його ж. Остання еміграція короля Данила. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2009. Вип. 13. С. 89–96; Його ж. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. 181 с.

⁹ Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 348 с.

від інших звісток, що могли стосуватися минулого Подніпров'я під владою Рюриковичів. Особливо важливо, що дослідник звернувся до декількох середньовічних поем, як вагомих джерел з європейської історії. Зокрема, у дослідженні роботи Янса Енікеля І. Паршин висловив припущення про вагомий галицько-волинський слід: віденський автор XIII ст., начебто, надихався спробою князя Романа Даниловича посісти австрійський престол, намаганням князя Данила підтримати претензії свого сина¹⁰. З іншого боку, чимало уваги дослідник також приділив битві біля Лейти у 1245 р., протистоянню біля Крессенбрунна у 1260 р., іншим кампаніям, які важливі для європейської політики Романовичів упродовж XIII–XIV ст.¹¹ Хоча І. Паршин зосередився на вивченні хронікарської традиції німецьких та австрійських земель, окремі його висновки актуальні для розуміння історичного контексту, в якому створені поетичні твори відповідної епохи.

Серед інших львівських медієвістів, які долучилися до розуміння військової культури галицько-волинського часу, варто виокремити декількох осіб. Зокрема, Роман Голик продемонстрував, що ментальність європейського рицарства була подібна до поведінки руських (галицько-волинських) воїнів, тому можливим є проведення паралелей у дослідженні окремих соціальних та військових практик¹². Микола Козак здійснив

¹⁰ Його ж. Австрійська політика Романовичів і маловідома середньовічна байка XIII ст.: несподівані паралелі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2016. Вип. 17. С. 25–34.

¹¹ Його ж. Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2012. Вип. 16. С. 40–48; Його ж. Поєдинок князя Ростислава Михайловича та лицаря Ворша – прелюдія до Ярославської битви 1245 року. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. 2019. Вип. 2. С. 147–156.

¹² Голик Р. “Тоземльцы и иноплеменики”: “руський патріотизм”, “образ світу” та етнічні стереотипи середньовічної Галичини й Волині. *Княжа доба: історія і культура*. 2011. Вип. 4. С. 100–118; Його ж. Знаки спільності й відмінності. Культурна і літературна традиція Польщі й України: від Русі до Другої Речі Посполитої. *Українські маркери історії Польщі: від початків формування до Великої війни* / редкол.: М. Литвин (голова), Л. Хахула (заст. голови), О. Піх, В. Пастернак (секретар). Львів; Суми: Університетська книга, 2024. С. 7–68; Його ж. Речі, слова, алегорії: менталітети і світи культури Галицько-Волинського князівства. *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини: колективна*

грунтовний огляд озброєння та обладунків воїнства західноукраїнського середньовічного регіону¹³. Йому належать також теоретичні узагальнення щодо світоглядних орієнтирів галицького та волинського нобілітету¹⁴. Актуальні висновки щодо військового розвитку Волинських князівств і Галицької землі належали Святославу Терському¹⁵ (оборонні укріплення міст та аналіз археологічних артефактів), Юрію Дибі¹⁶ (літописні сюжети, пов'язані із Ярославською битвою 1245 р.), Володимиру Александровичу¹⁷ (описи польських кампаній Романовичів, окремі спостереження щодо опавської виправи князя Данила 1253 р.). Фундаментальною стала публікація корпусу актових джерел часів правління Романовичів – засадниче дослідження здійснив Олег Купчинський¹⁸. Зауваження науковців, хоча й не звернені до теми німецькомовної римованої поезії безпосередньо, дали змогу узагальнити спільні риси воїнської культури українського середньовіччя.

монографія / відп. ред. І. Паршин. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2024. С. 263–325.

¹³ Козак М. «Нѣмци же диващеса в оружью татарскомуу»: яку зброю описував літописець в епізоді зустрічі в Пожоні та яке її походження? *Етнічна історія народів Європи*. 2022. Вип. 67. С. 7–16; Його ж. До питання мечів у Галицькій землі в період Високого і Пізнього Середньовіччя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2023. Вип. 38. С. 105–120.

¹⁴ Його ж. Держава Романовичів: військо та озброєння. *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціо-політичного розвитку й осмислення культурної спадщини* / відп. ред. І. Л. Паршин. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2024. С. 188–216.

¹⁵ Терський С. Б. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Київ: «Стародавній Світ», 2014. 64 с.

¹⁶ Дибя Ю. Холмський пам'ятник перемоги поблизу Ярослава 1245 року. *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9. С. 91–132.

¹⁷ Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2013. 235 с.; Александрович В. Володимирський літопис – історична назва зіставлення найдавнішого київського разом із західноукраїнським літописанням XIII століття. *Галицько-Волинська доба* / відп. ред. В. Александрович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2020. Т. 1: Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть. С. 193–215.

¹⁸ Купчинський О. Акти та документи Галицько-волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів: Видавництво НТШ, 2004. 1283 с.

Також варто вказати на дослідження, які пов'язані із вивченням релігійних контактів, ментальних взаємин східно- та західнохристиянського світів. Наприклад, засадничими стали наукові роботи Ігоря Скочиляса¹⁹, який чимало дослідницької уваги присвятив поширенню та утвердженню християнства в українських землях. Про взаємодію через окремі чернечі ордени писали Андрій Стасюк²⁰, Іван Паславський²¹ та інші науковці, які відзначили відомості про Русь, що через «церковні канали» потрапляли до середовища європейських інтелектуалів. Уже звідти вони поширювалися серед світських осіб, а згодом оспівувалися у поезії та прозі. Однак важливо пам'ятати про безпосередні зв'язки між знаттю, що оминали церковну взаємодію.

Мирослав Волощук дослідив насамперед зв'язки угорської та руської еліт упродовж XII–XIV ст.²² Серед його важливих студій є декілька робіт, які присвячені русько-польським та русько-чеським зовнішньополітичним відносинам, які історик обґрунтував на рівні персональних контактів правлячого нобілітету²³. За таких обставин його дослідження актуальні для розуміння взаємодії руських князів та боярства у Центрально-Східній

¹⁹ Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Видавництво УКУ, 2010. 832 с.

²⁰ Стасюк А. Францисканська місія в Галичі XIII століття: історія та легенда. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: Історія*. 2023. Вип. 2 (49). С. 8–14; Його ж. Огляд джерел до історії францисканських місій на Русі в XIII – першій третині XV ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2023. Т. 41. С. 30–51. Також див: Кардаш О., Стасюк, А. Кирило-Мефодіївські витоки церковної традиції середньовічного Галича та Галицької землі в історичній візії Антонія Петрушевича: ревізія поглядів. *Сторінки історії*. 2026. Вип. 62. С. 47–91.

²¹ Паславський І. Римська політика князя Данила Романовича в 30-х роках XIII століття. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 167–174.

²² Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.

²³ Волощук М. Княгиня Грифіна Ростиславівна, її польський шлюб та ймовірне руське оточення двору. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2017. Вип. 28. С. 12–19; Волощук М., Паршин І. Johann de Ladimiria: до проблеми етнічного походження капелана сілезького князя Генріха VI Доброго. *Галичина: науковий і культурно-просвітний часопис*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 31. С. 50–63.

Європі середньовічного часу. Аналогічно також Віталій Нагірний ґрунтовно оглянув зовнішню політику Романовичів (насамперед часів князя і короля Данила Романовича), що дало змогу поєднати дипломатичні контакти із частотою згадок про руських володарів у європейських джерелах²⁴. Фактично йдеться про можливість порівняти активність насамперед володарів із династії Романовичів та згадки про них у німецькомовній поезії середньовічного часу. Така можливість вкрай актуальна, зважаючи на мету та завдання пропонованої роботи.

Огляд русько-польських зв'язків здійснив Олександр Головка²⁵. Зважаючи на те, що поети у Священній Римській імперії часто згадували Русь та Польщу поруч, отримана інформація була важливою для узагальнення зібраних відомостей. Ґрунтовною також стала праця вченого про Русь у німецьких історичних джерелах XI ст., що закладатиме фундамент для подальшого вивчення цієї проблематики²⁶.

Олег Однороженко у декількох публікаціях привернув увагу до проблематики поширення княжої та королівської геральдики Русі, зокрема, також поза межами східнохристиянського світу²⁷. Відповідно, такі результати використано для дослідження тих геральдичних фігур, які приписувалися руським володарям у німецькомовній середньовічній поезії.

Серед наукових здобутків українських дослідників варто вказати на ті дослідження, що пов'язані із мілітарними практиками Русі. Наприклад, важливі підсумки щодо військових звичаїв руського середньовіччя здійснив

²⁴ Nagirnyj W. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*. Kraków: Avalón, 2011. 362 s.

²⁵ Головка О. *Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.)*. Київ: Академперіодика, 2021. 600 с.

²⁶ Головка О. *Русь 20-х – 70-х рр. XI ст. в германських середньовічних джерелах». Сучасні дослідження з німецької історії*. 2025. Вип. 51. С. 138-177.

²⁷ Однороженко О. “*Clipearium Teutonicorum*” і “*Züricher Wappenrolle*” та їх значення для вивчення руської державної геральдики другої половини XIII – початку XIV ст. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2009. Вип. 16. С. 20–34; Його ж. *Наука про герби*. URL: <https://sigillum.com.ua/geraldyka/majsternya-2/>

Микола Котляр²⁸. Рицарські звички у Русі досліджував Володимир Гуцул²⁹, який звернув увагу на поширення соціальних уявлень європейської військової верстви у середовищі руської еліти. Андрій Федорук та Ігор Возний³⁰ дослідили обладунки та озброєння західноукраїнських вершників середньовічного часу.

До важливих досягнень київської історичної школи належать також роботи Володимира Рички³¹, що акцентували увагу на окремих аспектах політичної історії та суспільних практиках верстви «людей меча» у Русі. Тетяна Вілкул, як дослідниця руського історіописання, показала окремі аспекти формування Галицько-Волинського літопису³². Власне, на тлі таких студій варто вказати також на спробу текстологічного аналізу згаданої видатної пам'ятки давньоукраїнського літописання, опублікованої за загальною редакцією Олексія Толочка³³. Хоча ця робота отримала декілька критичних рецензій³⁴, міркування авторського колективу щодо окремих «німецьких сюжетів» використані для висвітлення контексту русько-німецьких контактів середньовічного часу.

²⁸ Котляр М. Історія України в особах: Давньоруська держава. Київ: Україна, 1996. 238 с.; Його ж. Воєнне мистецтво Давньої Русі. Київ: Наш час, 2011. 280 с.

²⁹ Гуцул В. М. Таранний бій, рицарство і теорія воєнно-технологічного детермінізму: історіографія проблеми. *Записки історичного факультету*. 2015. Вип. 26. С. 259–283.

³⁰ Возний І., Федорук А. Військовий обладунок і спорядження вершника Х–XIV ст. на території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром. *Археологія*. 2012. № 4. С. 62–73.

³¹ Ричка В. М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі). Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 180 с. Його ж. *Ukraine and Russia: Crossroads of History. The Cultural and Historical Heritage of Medieval Rus' and the Ways of Forming Ukrainian and Muscovite Identities*. Siena (Italy): University for Foreigners, 2024. 237 p.

³² Вілкул Т. Біблія у Галицько-Волинському літописі. *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014. С. 227–240.

³³ Галицько-Волинський літопис: текстологія / за ред. О. П. Толочка; НАН України; Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2020. 929 с.

³⁴ Dąbrowski D. Badając Kronikę halicko-wołyńską (Kronikę Romanowiczów). *Rozważania na marginesie opracowania Oleksija Tołoczki. Kwartalnik Historyczny*. 2023. Zesz. 2. S. 379–397; Александрович В. «Новий літописець» як текстологія тексту, не вартого прочитання? Рец. на кн. Галицько-Волинський літопис: текстологія / за редакцією О. П. Толочка. Київ, 2020. 929 с., 18 с. іл. *Княжа доба: історія і культура*. 2023–2024. Вип. 16. С. 147–265.

Важливим напрямком історіографічних пошуків стали студії, присвячені історичній пам'яті та ментальності, які сформували основу для дослідження зв'язків між науковим пізнанням та реаліями сприйняття різних епох³⁵.

Отже, українська історіографія насамперед зосереджена на соціо-політичній, культурній історії Русі, трактуванні історичних джерел (руського та іноземного походження). Такий вектор, з одного боку, є закономірним способом розкриття складних перипетій українського минулого. Водночас відоме коло історичних джерел потребує доповнення зі сторони поетичної думки. Оскільки цілком конкретні середньовічні події відображалися у свідомості знаті, вони з'являлися також у виявах її творчості, поширювалися при дворах й мали свій вплив на історичні знання. На жаль, частина спадщини втрачена, однак збереження та аналіз того, що зберіглося, крізь призму історичного сприйняття є вкрай актуальним.

Окремі відомості про Русь та Галицько-Волинську державу можна отримати із робіт іноземних дослідників. Зважаючи на близькість руської династії до роду Пястів, чимало польських науковців звертали увагу на події у сусідніх галицько-волинських землях, окреслюючи культурні та суспільно-політичні контакти. Генеалогію княжих родин Русі дослідив Даріуш Домбровський³⁶. Зокрема, він акцентував на постаті князя й короля Данила Романовича, присвятивши одразу декілька монографій як

³⁵ Христан Н. Конструювання образу *Regis Russiae* у державницькому напрямі української історичної думки першої третини ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2023. Вип. 58. С. 110–116; Його ж. Князь та король Данило Романович в українському інтелектуальному дискурсі Галичини другої половини ХІХ ст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2023. Т. 57. С. 92–97; Смуток Л., Смуток І. Історія і генеалогія шляхти Галичини кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. у сучасній українській і польській історіографії. *Українські історичні студії*. 2024. Вип. 16. С. 31–37; Смуток І., Лисейко Я. Книги та книжкові зібрання шляхти Перемишльської землі у ХVІІІ столітті. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 2 (41). С. 76–89.

³⁶ *Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań; Wrocław: Wydawnictwo historyczne, 2002. 347 s.

політичному образу цього володаря, так і його сімейному оточенню³⁷. Висновки дослідника актуальні для розуміння хронології життя й діяльності руського володаря на тлі особистих та суспільно-військових викликів. Також варто виокремити дослідження Маріуша Бартницького³⁸, який поєднав відомості літопису із інформацією європейських латиномовних хроністів для виокремлення головних політичних подій історії Галицько-Волинської держави насамперед XIII ст.

Дехто з польських науковців студіював розвиток місцевого середньовічного хронікарства. Наприклад, Рішард Гржешік здійснив джерелознавчий аналіз одразу декількох вагомих творів, що постали у середньовічній Польщі або були присвячені минулому Центрально-Східної Європи³⁹. Важливі міркування Станіслава Сроки⁴⁰, увагу якого привернули вибрані сторінки угорсько-польсько-руської історії XIII – початку XIV ст.

Організація та проведення турнірних змагань у Русі не були представлені у польській історіографії (щоправда, подібне зауваження можна висунути й українським історикам, які в оглядах військової історії Русі не зосереджувалися на цій тематиці). Можна стверджувати, що історики у Польщі насамперед аналізували проникнення рицарських звичаїв та ідей до польського середовища, згадуючи про Русь лише випадково, коли мовилося про русько-польські контакти. Водночас,

³⁷ Домбровський Д. Король Руси Данило Романович (приблизно 1201–1264). Політична біографія / з польської переклав А. Козицький. Львів: Локальна історія, 2025. 520 с.; Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze. Kraków: Avalón, 2016. 412 s.

³⁸ Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. 251 s.

³⁹ Grzesik R. Descriptio Europae Orientalis. *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* / ed. Graeme Dunphy. Leiden: Brill, 2010. Vol. 1. P. 518–519.

⁴⁰ Sroka S. A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? *Harvard Ukrainian Studies*. 1992. Vol. 16, no. 3–4. P. 261–268.

важливо виокремити дослідження Яна Шимчака⁴¹ та Даріуша Пивоварчика⁴², які згадали про руських учасників турнірних змагань у володіннях Пястів. Їхні погляди, таким чином, потребують подальших рефлексій. Водночас, опрацьовуючи проблематику рицарських змагань, неможливо оминати увагою класичні американські та європейські дослідження (праці Річарда Барбера і Джульєтти Баркер⁴³, Роберта Колтмана Кліфана⁴⁴, Девіда Крауча⁴⁵, Моріса Кіна⁴⁶).

Дослідження слов'янського контексту у німецькій середньовічній поезії, напевно, розпочав ще Арност Краус у другій половині XIX ст.⁴⁷ Він зробив оригінальне зібрання витягів із доступних пам'яток, окремі прокоментував, вказавши на поширення згадок про слов'янські народи серед еліт Священної Римської імперії.

Питомо про Русь писали лише декілька дослідників. Спроби здійснити порівняння німецьких епічних сюжетів та руської історії здійснив Павел Берков⁴⁸. Уродженець Аккермана (суч. Білгород-Дністровський), академік СРСР та Німецької Демократичної Республіки (НДР), він присвятив окреме спеціалізоване дослідження «російської тематики» у середньовічній поезії Священної Римської імперії. Його студії стали важливим кроком на шляху до розуміння окремих сюжетів, хоча варто також вказати, що як представник російського наукового середовища, він

⁴¹ Szymczak J. Knightly Tournaments in Medieval Poland. *Fasciculi Archaeologiae Historice*. 1995. Vol. 8. S. 9–28; Idem. Pojedyunki i harce, turnieje i gonitwy. Walki o życie, cześć, sławę i pieniądze w Polsce Piastów i Jagiellonów. Warszawa: DiG, 2008. 295 s.

⁴² Piwowarczyk D. Poczet rycerzy polskich XIV i XV wieku. Warszawa: Bellona, 2006. 294 s.

⁴³ Barber R., Barker J. Tournaments: Joust, Chivalry and Pageants in the Middle Ages. New York: Boydell Press, 1989. 240 p.

⁴⁴ Coltman C. The Tournament: its Periods and Phases. London: Methuen & co., ltd., 1919. 262 p.

⁴⁵ Crouch D. Tournament. London: Bloomsbury Academic, 2007. 252 p.

⁴⁶ Keen M. Chivalry. London: Yale University Press, 1984. 303 p.

⁴⁷ Kraus A. Jan z Michalovic: Německá báseň třináctého věku. V Praze: Bursík & Kohout, 1880. 136 s.

⁴⁸ Berkov P. Das «russische Thema» in der mittelhochdeutschen Literatur. *Zeitschrift für Slawistik*. 1976. Bd. 21(1). S. 297–310.

орієнтувався на північні зразки наукового пошуку, тому насамперед згадував Іллю Муромця чи Александра Невського як можливих «ініціаторів» появи руських сюжетів в німецькомовній поезії. Натомість більш очевидні джерела таких повідомлень, пов'язані із Києвом чи Галичем, відійшли на другий план. Роботи науковця вплинули на подальше висвітлення ролі Русі у німецькомовних середньовічних віршованих творах. Зокрема, Мехтильда Келлер дослідила згадки про Русь у середньовічному німецькому епосі та поезії⁴⁹. Її висновки цінні через використання ширшого кола історичних порівнянь та демонстрацію цілого культурного пласту німецької творчості для поширення традиційних згадок про Русь (і слов'ян загалом).

Дослідження появи згадок про державу Рюриковичів у німецькомовних текстах продовжив білоруський вчений Аляксей Мартинюк⁵⁰. Одразу у декількох публікаціях він актуалізував деякі згадки про Русь у німецьких поетичних творах XIII–XIV ст., поєднав їх із історичним контекстом епохи. Він широко використовував роботу М. Келлер, хоча додав до можливих трактувань нові елементи, у тому числі пов'язані із галицько-волинською історією.

Інші європейські дослідники акцентували на уявленнях про Центрально-Східну Європу у німецькій середньовічній поезії. Дослідження Альбрехта Классена присвячене культурному виміру «Пісні про Нібелунгів», історії та значенню цієї епічної пам'ятки⁵¹. Серед інших народів у джерелі відзначено Київ і печенігів – частину складної етнічної

⁴⁹ Keller M. Perspektiven: Vorstellungen von 'Riuzen' in der deutschen Literatur des Mittelalters. *Russen und Rußland aus deutscher Sicht: 9.–17. Jahrhundert*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1988. S. 84–109.

⁵⁰ Мартинюк А. До Герберштейна. Австрия и Восточная Европа в системе персональных связей (XIII – начало XVI века). Москва: Квадрига, 2019. 576 с.

⁵¹ Classen A. The Nibelungenlied – Myth and History: A Middle High German Epic Poem at the Crossroads of Past and Present, Despair and Hope. *Epic and History* / ed. by D. Konstan, K. A. Raaflaub. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2009. P. 262–269.

мозаїки Центрально-Східної Європи того часу. Елізабет Лінерт також зауважила важливість нової інтерпретації «Пісні про Нібелунгів» у світлі досягнень історіографії та лінгвістичних студій⁵². Сильвія Ранаваке розглянула подорожі германських менестрелів як окрему дослідницьку проблему⁵³ – зважаючи на формування географічних згадок про Русь, важливо розуміти, чи відомості поетів ґрунтувалися на реальних мандрах, чи були книжного походження.

Безперечно, важливими стали наукові тексти про окремі середньовічні народності, які вказані у поетичному спадку Священної Римської імперії. Зокрема, Александер Загер проаналізував відомості про угорців у німецькомовних віршованих творах⁵⁴. Окреслені висновки важливі, оскільки угрів-гунів середньовічні поети вважали своєрідним конгломератом залежних держав, серед яких часто перебували також руські королі. Шербан Другас висвітлив сприйняття волохів у «Пісні про Нібелунгів»⁵⁵. Флоріан Шмід проаналізував згадки про Польські князівства та місцевих правителів у середньовічній наративній традиції, що пов'язана із німецькими теренами⁵⁶. Зважаючи на близькість до володінь Русі, результати такого дослідження важливі, оскільки близькі слов'янські народи отримали схожі характеристики. До того ж, поступове поширення відомостей про поляків і про русь вказало, наскільки інформація про

⁵² Lienert E. Perspektiven der Deutung des Nibelungenliedes. *Die Nibelungen. Sage – Epos – Mythos* / hrsg. von J. Heinzle, K. Klein, U. Obhof. Wiesbaden: Reichert, 2003. S. 91–112.

⁵³ Ranawake S. German “Minstrels” and Their Travels. *Forum for modern language studies*. 2000. Vol. 36(1). P. 49–63.

⁵⁴ Sager A. Hungarians as fremde in Medieval Germany. *Meeting the Foreign in the Middle Ages*. New York: Routledge, 2016. P. 142–166.

⁵⁵ Drugaș S. G. P. The Wallachians in the Nibelungenlied and their Connection with the Eastern Romance Population in the Early Middle Ages. *Hiperboreea Journal. Journal of History*. 2016. Vol. 3(1). P. 71–124.

⁵⁶ Schmid F. M. Constructions of Identities and Processes of Othering. Images of Polish Characters, Polishness and Poland and Their Roles in Medieval German Literature. *Germans and Poles in the Middle Ages*. Leiden: BRILL, 2021. P. 261–302.

володіння Рюриковичів від XII ст. стала повнішою – з огляду на появу тісніших контактів із германськими землями.

Історичні відомості про німецьких та австрійських середньовічних поетів вміщені у «Новій німецькій біографії» (*Neue Deutsche Biographie*) – авторитетному німецькому біографічному довіднику, що публікується під грифом Баварської академії наук від 1953 р. Зазвичай, біограми мають ґрунтовну історіографію та короткий набір основних фактів, що є вкрай помічним для роботи із творчістю поетів⁵⁷. Також деяку інформацію про подробиці життя мінезингерів взято зі «Старої німецької біографії» (*Allgemeine Deutsche Biographie*)⁵⁸, хоча старша історіографія критичніше поставилася до важливості поезії у розумінні середньовічної історії.

Дослідження середньовічної поезії, її інтеграція в історичну науку, безперечно, триватимуть надалі. Окреслені роботи стали важливим підґрунтям для розуміння історичних відомостей про етнічний, соціальний, політичний розвиток Центрально-Східної Європи, що ще раз доводить важливість вивчення героїки та поезії у контексті розуміння минулого.

1.2. Літературознавчі дослідження

Серйозне зацікавлення середньовічною поезією відбулося у XIX ст., коли німецькі дослідники з тоді ще розрізнених держав шукали спільні корені для об'єднавчого процесу. Важливість історичних студій зрозуміли після створення історичного товариства «Пам'ятки історії Німеччини» (*Monumenta Germaniae Historica*), яке діє й понині. Окремого наукового органу, який би представляв німецьке співтовариство літературознавців чи

⁵⁷ Spechtler F. V. Liechtenstein, Ulrich von. *Neue Deutsche Biographie*. 1985. Bd. 14. S. 522–523; Ukena-Best E. Walther von der Vogelweide. *Neue Deutsche Biographie*. 2020. Bd. 27. S. 351–353; Steinmetz R.-H. Tannhäuser. *Neue Deutsche Biographie*. 2013. Bd. 25. S. 783–784; Knapp F. P. Wernher der Gartnaere. *Neue Deutsche Biographie*. 2020. Bd. 27. S. 843–844.

⁵⁸ Burdach K. Walther von der Vogelweide. *Allgemeine Deutsche Biographie*. 1896. Bd. 41. S. 35–92.

філологів, не існувало. Однак, зацікавлення епічною поезією у XIX ст. стало спільним для багатьох дослідників, що працювали на перетині романтизму, національного руху та становлення історичної філології. Саме в цей період середньовічні епічні тексти були переосмислені не як архаїчні пам'ятки, а як ключові свідчення духовної історії німецького народу.

Епоха романтизму вплинула на зацікавлення минулим. Для мислителів і дослідників середньовіччя постало джерелом «первісної» поетичної сили, тому саме в цьому контексті героїчні пісні й епічні поеми осмислювалися як вияви національного духу (Volksgeist). Зокрема, Вільгельм Грім та його брат Якоб відіграли важливу роль у формуванні німецької лінгвістики та літературознавства, у тому числі й на підставі дослідження епічних пам'яток⁵⁹. Важливою є наукова спадщина визначного філолога Карла Лахмана, який розвинув німецьку текстологію, започаткував правила публікації античних та середньовічних манускриптів. Відзначився він критичними виданнями творів багатьох середньовічних поетів (Вальтера фон Фогельвайде, Германа фон Ауе, Вольфрама фон Ешенбаха, Ульріха фон Ліхтенштайна), хоча чи не найвідомішими стали його студії над «Піснею про Нібелунгів»⁶⁰. Власне, цей твір, як «німецька національна епопея», неодноразово порівнювали із «Іліадою» або «Піснею про Роланда». У першій половині XIX ст. та після об'єднання Німеччини інтерес до нього набув чіткого політичного виміру: епос читали як символ історичної тяглості та культурної єдності німців. Для досліджень епічної спадщини це мало свій ефект, оскільки кількість досліджень пам'ятки

⁵⁹ Grimm W. K. Athis und Prophilias. Gelesen in der Königlichen Akademie der Wissenschaften am 18 und 22 Januar 1844. Berlin: Druckerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1846. 123 s.

⁶⁰ Ulrich von Liechtenstein / hrsg. K. Lachmann. Berlin, 1841. 728 s; Lachman K. Der Nibelunge Noth und die Klage. 3 Aufl. Berlin: G. Reimer, 1851. 370 s.; Hartmann von Aue. Iwein / Text der siebenten Ausgabe von G. F. Benecke, K. Lachmann und L. Wolff; Übersetzung und Anmerkungen von Thomas Cramer. Aufl. 3., durchgesehene und ergänzte. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1981. 249 p.

збільшилася⁶¹, хоча й сучасні студії продемонстрували перспективу продовження наукової роботи із нею.

Адольф Гольцманн долучився до порівняння збережених списків німецькомовної середньовічної поезії, що дало змогу збудувати певну хронологію їх створення та визначити найстарші зразки⁶². Карл Барч відзначився введенням до наукового вжитку невідомих раніше рукописів, які містили зразки творчості мінезингерів⁶³. Чимало уваги присвячено аналізу творчого шляху і спадку кожного поета. Наприклад, Віктор Юнк розглянув постать відомого мінезингера Рудольфа фон Еймса⁶⁴. Фрідріх Кайнц ґрунтовно проаналізував творчий шлях Нідхарда фон Реєнталя, вказав на доступні списки робіт поета та загальні біографічні відомості про нього⁶⁵. Важливим для розуміння поеми «Зігенот» стало дослідження Оскара Яніцке, Еліаса Штайєнмаєра, Вільгельма Вілманнса, в якому охарактеризовано особливості поетичної творчості авторів (автора?) поеми, збережені манускрипти та особливості роботи із ними⁶⁶. Незважаючи на час свого написання, давніші літературознавчі роботи не втратили свого значення й сьогодні активно використовуються у дослідженнях поезії мінезингерів.

Новітні студії, присвячені творчій спадщині поетів Священної Римської імперії, відрізняються помітною увагою до історичних контекстів

⁶¹ Das Nibelungenlied nach der Piaristenhandschrift / hrsg. A. Keller. Stuttgart: Litterarischer Verein in Stuttgart, 1879. 383 s.; Das Nibelungenlied / prsg. K. Bartsch. Leipzig: Brockhaus, 1887. 420 s.;

⁶² Holtzmann A. Meistergesänge des XV. Jahrhunderts. *Germania. Vierteljahrsschrift für Deutsche Alterthumskunde*. 1858. Vol. 3. S. 307–328.

⁶³ Bartsch K. Meisterlieder der Kolmarer Handschrift. Stuttgart: Gedruckt auf Kosten des Literarischen Vereins, 1862. 732 s.

⁶⁴ Junk V. Rudolfs von Ems Willehalm von Orlens. Berlin: Weidmann 1905. 276 s.

⁶⁵ Keinz F. Neidharts Von Reuenthal. Auf Grund Von M. Haupts Herstellung, Zeitlich Gruppiert, Mit Erklärungen Und Einer Einleitung. Leipzig: Verlag Von S. Hirzel, 1889. 146 s.

⁶⁶ Jänicke O., Steinmeyer E., Wilmanns W. Der Ritter von Staufenberg, Das jüngere Gedicht vom Riesen Sigenot, Zur Geschichte des Eckenliedes. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1871. 140 s.

написання пам'яток. Уявлення про поезію загалом змінилося – середньовічні сюжети, подекуди навіть фантастичні, почали тлумачити як окремі джерела для розуміння ментальності, поведінкової культури й етикету. Поетичні образи Русі за таких обставин можна сприймати крізь призму уявлень, книжних зацікавлень і відповідної традиції, яка не настільки інформативна, як в історичному хронікарстві, проте дає змогу уточнити окремі події і явища. Тож, увага до творчого спадку окремих мінезингерів та інших середньовічних поетів не зникла. Зокрема, Гельмут де Бур докладно розглянув час та обставини написання поеми «Трояндовий сад у Вормсі»⁶⁷, що вкрай важливо з огляду на появу у цьому тексті короля з Русі. Увагу до постаті Тангейзера у Манесському кодексі привернула Марія Каммарота: дослідниця запропонувала нові погляди на переклад сучасною німецькою мовою оригінального твору із відповідними коментарями⁶⁸. Майнольф Шумахер звернувся до проблеми співіснування язичницького та християнського світів у середньовіччі, вказавши на віддзеркалення такої взаємодії у наративних джерелах⁶⁹. Натомість Клаудія Брінкер-фон дер Гайде дослідила уявлення німецьких поетів про інший фронтір – Середземномор'я, що було контактною зоною між мусульманським та християнським світами упродовж століть⁷⁰. Отримана інформація дала змогу підсумувати історіографічні уявлення про обставини написання окремих творів, визначити особливості взаємин християн та

⁶⁷ de Boor H. Die literarische Stellung des Gedichtes vom Rosengarten in Worms. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*. 1959. Vol. 81. S. 371–391.

⁶⁸ Cammarota M. G. Tannhäuser. Die Gedichte der Manessischen Handschrift. *Mittelhochdeutsch / Neuhochdeutsch / Übersetzungen von J. Kühnel*. Göppingen: Kümmerle, 2009. 307 s.

⁶⁹ Schumacher M. Toleranz, Kaufmannsgeist und Heiligkeit im Kulturkontakt mit den Heiden. *Zeitschrift für interkulturelle Germanistik*. 2010. Vol. 1 (1). S. 49–58.

⁷⁰ Brinker-von der Heyde C. Das (Mittel)Meer als liminaler Raum in mittelalterlicher Literatur. *Das Mittelmeer und die deutsche Literatur der Vormoderne*. Berlin, 2023. S. 213–238.

мусульман (у поетичній традиції – просто «язичників») часів Хрестових походів.

1.3. Джерельна база досліджень

Історія взаємин різних народів нерозривно пов'язана із поетичними пам'ятками, які виникали за певних соціальних умов та були своєрідними коментаторами до висвітлення тогочасних поширених уявлень⁷¹. Епосні, як і інші наративні джерела, виконують важливу роль для реконструкції системи цінностей епохи. Вони відображають уявлення суспільства про важливі явища, ідеали, соціокультурні орієнтири та вказують на те, як автори уявляли цю епоху: чи її ідеалізували, чи, навпаки, висвітлювали власне бачення її розвитку.

Література середньовісньонімецької класичної доби є свідомою творчістю еліти, що зазвичай позначається двома поняттями – «придворна» та «рицарська». Головними центрами її формування були імператорський (Гогенштауфен) двір у Рейнській області, двір герцогів Бабенбергів у Відні, двір ландграфа Германа Тюрінгського в Айзенаху та двір маркграфа Дітріха Майсенського в Майсені (сучасна Саксонія)⁷².

Багатство писемної культури та її жанрово-стилістичне різноманіття вплинули на появу поетичних творів. Завдяки існуванню багатьох лаконічних віршів, поем, романів, трактатів, хронік можемо сформувані чіткий класифікаційний поділ основних джерел до вивчення уявлень середньовісньонімецьких нобілів про Русь – країну і населення. Для цього основні джерела розділені на декілька груп. До першої належать *героїко-епічні пам'ятки*, які складаються із творів, що відображають ідеалізований образ історичних подій та часто містять міфологічні мотиви. Другу групу

⁷¹ Walshe M. O. Medieval German literature. Cambridge; Harvard: University Press, 1962. P. 3.

⁷² Ibidem. P. 90.

становлять *різножанрові поетичні твори*: вірші, поеми, романи, які мають встановлене авторство та відображають персональну інтерпретацію історичних подій. До третьої групи належать *псевдонімні тексти*, у яких авторство є невизначеним або умовним. До цієї категорії також відносяться ті праці, які не містять епічних легендарних мотивів та у яких складно визначити автора. Останню групу формують *історичні джерела*, у яких відображено політичні, соціальні та релігійно-культурні контексти середньовічної епохи та взаємини Русі зі Священною Римською імперією.

1.3.1. Героїко-епічні джерела

Героїчні епічні твори становлять особливе поле для інтерпретації, оскільки вони функціонували у зоні перетину усної пам'яті та історичного письма. Автори таких творів – невідомі, це відповідає жанровій конвенції героїчного епосу, який не мав на меті підкреслити поетичні досягнення поета. Йшлося про укорінення оспіваного матеріалу у німецькій традиції та культурі. Такі джерела поєднали різні часові та соціальні виміри, особистісне й колективне, внутрішній досвід героя та загрозу, що виникала зовні чи зсередини. Відтак, за підсумуванням Альбрехта Классена (Albrecht Classen), героїчний епос не лише апелював до історії, а й конструював її, оскільки пропонував образи видатних постатей і спільнот, для яких характерне активне протистояння долі та фатуму⁷³.

Семантична особливість різних героїчних епосів визначена їхньою проміжною природою між історичним досвідом, релігійними уявленнями та міфологемами. Саме така гібридність надала змогу визначати такі тексти у ролі проєкції колективної підсвідомості та символічного відновлення зв'язку з сакралізованим минулим.

Незважаючи на варіативність та різноманіття традицій, героїчні епоси мали спільний тематичний репертуар, до якого відносилися мотиви

⁷³ Classen A. The Nibelungenlied... P. 262.

боротьби та співіснування із істотами «чужого» або потойбічного світу; порушення усталених правових і соціальних норм та подальші спроби їх відновлення, а також радикальна трансформація системи цінностей і ідеалів у результаті війни чи іншої катастрофи⁷⁴. Важливою рисою було також і те, що ці мотиви визначалися у рамках історизованого простору та були направлені на розвиток «емоційного». Варто пам'ятати, що більшість героїчних творів впливала на реципієнта, оскільки була направлена на порівняння теперішньої буденності із ідеалізованим минулим⁷⁵.

Видатною пам'яткою середньовічного німецького героїчного епосу є «Пісня про Нібелунгів» (Nibelungenlied), у якій проблеми честі, влади та пам'яті спостережено через образи ключових персонажів, утім, Зіґфріда та Кримгільди. Міф у творі слугував важливим засобом інтерпретації історичного досвіду.

Текст поеми зберігся у 37 рукописах, більшість із яких – лише фрагменти. Географічно більшість манускриптів походить з південного німецькомовного простору, зокрема зі Швейцарії, Форарльбергу та Тіролю. Саме цей регіон відігравав помітну роль у формуванні героїчного епосу в XIII ст. Також відомо про декілька версій поеми, які позначено сиглами А, В і С: рукопис А (Гоенемсько-Мюнхенський), датований останньою чвертю XIII ст.; В (Санкт-Галленський), походить із початку або середини XIII ст.; рукопис С (Гоенемсько-Лясбергський / Донауешингенський), створений у другій чверті XIII ст. Ці три текстові редакційні версії сформували основу для сучасних критичних видань.

У функціональному плані твір не виконував призначення хроніки, яка мала на меті фіксувати минулі події заради самого їх збереження⁷⁶. Однак, анонімний автор принаймні у рукописі В (одній із версій, де згадується Русь

⁷⁴ Classen A. The Nibelungenlied... P. 262–263.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Lienert E. Perspektiven... S. 91–112.

та Київ) цілком усвідомлював зв'язок із минулим необхідністю поетичного осмислення історичних подій настільки, наскільки вони піддавалися символічному й алегоричному прочитанню та зосередився на соціальних структурах і моделях організації, які постали як відображення героїчних цінностей та ідеалів⁷⁷.

Анонімна героїчна поема «Бітерольф і Дітліб» (Biterolf und Dietleib) розповідає про однойменних персонажів, які служили при дворі короля гунів Етцеля та взяли участь у тривалому воєнно-турнірному протистоянні із бургундськими героями нібелунзького епосу. Як винагороду за вірну службу, Бітерольф і Дітліб отримали маркграфство Штирію. Текст твору міститься у ширшій Амбразькій книзі героїв (Ambraser Heldenbuch), яку створено у 1504–1507 рр. при дворі імператора Максиміліана I Габсбурга (1459–1519) стараннями писаря Ганса Ріда. Нині книга зберігається у Відні, в Австрійській національній бібліотеці (Cod. Ser. nov. 2663)⁷⁸. Водночас тексти, зафіксовані у цій збірці, зокрема, «Бітерольф і Дітліб», мають значно раніше походження і, зазвичай, датуються XII–XIII ст.⁷⁹ Відтак, рукопис становить пізню матеріальну фіксацію середньовічної героїчної традиції, яка впродовж кількох століть існувала в усній та письмовій формах.

Епічна поема «Дітріх та Венецлан» (Dietrich und Wenezlan), яка виникла у другій половині XIII ст. та збереглася фрагментарно лише в одній версії, частково належить циклу епічних поем про Дітріха з Берну. Таких творів усього нараховують 12 (не беручи до уваги декілька фрагментарних версій пізньосередньовічних німецьких героїчних творів)⁸⁰. Головний герой

⁷⁷ Lienert E. Perspektiven... S. 102–103; Classen A. The Nibelungenlied... P. 263.

⁷⁸ Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. Ser. nova 2663: Ambraser Heldenbuch. Bozen, 1504–1517. V + 238 Blätter.

⁷⁹ Ambraser Heldenbuch / ed. M. Klarer. Berlin: De Gruyter, 2022. S. X.

⁸⁰ Твір доступний лише у фрагментарному вигляді – на двох пергаментних аркушах, що входять до Кодексу N I 1 № 67, Публічна бібліотека Базельського університету (Basel, Universitätsbibliothek Basel. Cod. N I 1, Nr. 67: *Dietrich und Wenezlan*. Fragment. Pergament.

цих творів – Дітріх з Берну, хоча цей поетичний цикл також не є точно класифікованим та однорідним: тут містяться суто історичні, пригодницькі сюжети й навіть окремі твори, в яких Дітріх мав другорядну роль. Історичні епоси «Втеча Дітріха» (Dietrichs Flucht), «Битва при Равенні» (Rabenschlacht), «Смерть Альфреда» (Alphards Tod) мали більше історичних подробиць, адже описували класичні рицарські війни⁸¹. Єдиний виняток – згадана уже поема «Бітерольф та Дітліб», у якій рицаря Дітріха зараховано як периферійного героя⁸². Водночас, у «Трояндовому Саді» (Rosengarten) також присутні персонажі із циклу Дітріха Бернського та героїв «Пісні про Нібелунгів». Однак, поему «Дітріх та Венецлан» зазвичай класифікують окремо: за Рут Фаєрстоун, сюжет, мотив і наративна організації вказали, що твір разом з елементами обох традицій містить зовсім не випадкову чи «периферійну» комбінацію, а є свідомо сконструйованим продуктом зрілої героїчної поезії XIII ст.⁸³

Трьохступенева композиція (виклик–конфлікт–розв’язання) та синтез куртуазних і героїчних кодів стали спільними рисами для всієї пізньосередньовічної дітріхівської епіки⁸⁴. Таким чином, «Дітріх і Венецлан» слід розглядати як приклад пізньосередньовічної героїчної літератури, в якій історичний матеріал, авантюрні та куртуазні моделі взаємодіють на рівні форми та стилю.

Водночас, поема «Втеча Дітріха» (Dietrichs Flucht) зберіглася майже повністю у чотирьох рукописах, які датуються від кінця XIII ст. до початку

2 Doppelblätter. Bald nach Mitte des 13. Jahrhunderts. 2 Spalten, 32 Zeilen.). Створено поему бл. 1250 р. на північно-східнобаварському діалекті. Інших рукописних свідчень цього тексту не зафіксовано. Heinze J. Einführung in die mittelhochdeutsche Dietrichepik. Berlin, New York: De Gruyter, 1999. P. 94–97; Firestone R. H. The Literary Classification of «Dietrich und Wenezlan»: A Reevaluation. *German Studies Review*. 1982. Vol. 5, no. 1. P. 9.

⁸¹ Firestone R. The Literary Classification of «Dietrich und Wenezlan». P. 9–10.

⁸² Ibidem. P. 9.

⁸³ Ibidem P. 10–19.

⁸⁴ Ibidem. P. 11–19; Меренюк Х. «Riuzen» та «Polen»... С. 103–125.

XVI ст. (утім й групи RWP), а також в одному фрагменті (K). Версія R стосується кінця XIII ст. та походить з Нижньої Австрії. Нині вона зберігається у державній бібліотеці Берліна (Mgf 1062)⁸⁵. Водночас, версія W є у збірному рукописі наративних текстів (хронік, короткої епіки, романів, героїчного епосу) та зберігається в Австрійській національній бібліотеці (Відень). Версія P зберігається нині у Гайдельберзькій університетській бібліотеці (Crg 314) у збірному рукописі, де представлені різні римовані тексти та героїчний епос⁸⁶. Версія A розміщена у вже згаданій «Амбразькій книзі героїв»⁸⁷. Текст описує вигнання Дітріха із власних володінь. На відміну від інших авантюрних поем, йдеться про осмислення тривалої політичної катастрофи, втрату влади, честі та стабільного соціального порядку.

Поема «Трояндовий Сад» (Rosengarten zu Worms, або ж Rosengarten). належить до корпусу середньовісньонімецької героїчної епіки та зайняла особливе місце на перетині кількох традицій: нібелунзької, дітріхівської та куртуазно-рицарської. Центральний мотив цього твору – трояндовий сад – став багатосмисловим культурним символом, у якому поєднано елементи куртуазної традиції, алегорії честі та жіночого суверенітету, а також сцену героїчного випробування⁸⁸. Саме тут відбувається серія поєдинків між

⁸⁵ Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Ms. germ. fol. 1062: Hartmann von Aue. Iwein; Stricker. Pfaffe Amis; Neidhart. Lieder; Dietrichs Flucht; Rabenschlacht. Niederösterreich, um 1300. Pergament. 137 Bl.

⁸⁶ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 314: Ulrich Boner. Der Edelstein; Freidank; Disticha Catonis (dt.); Dietrichs Flucht; Die Rabenschlacht. Augsburg, 1443–1449. Papier. 249 Bl.

⁸⁷ Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. Ser. nova 2663 : Ambraser Heldenbuch. Bozen, 1504–1517. V + 238 Blätter.

⁸⁸ Rosengarten. Texte und Studien zur mittelhochdeutschen Heldenepik. Teilband 1: Einleitung, Rosengarten A. Teilband 2: Rosengarten DP. Teilband 3: Rosengarten C, Rosengarten F, Nieder deutscher Rosengarten, Verzeichnisse / hrsg. E. Lienert, S. Kerth, S. Nierentz. Berlin: Seiten, 2015. 610 s.; Millet V. Germanische Helden Dichtung im Mittelalter: eine Einführung. Berlin: de Gruyter, 2008. S. 360–361.

героями Берна на чолі з Дітріхом і захисниками саду, пов'язаними з нібелунзьким колом.

Текст твору відомий у кількох редакціях і версіях, які вчені згрупували у п'ять основних типів: А, С, D (або DP), F та середньоніжньонімецьку версію. Незважаючи на спільне сюжетне ядро, ці редакції мають варіативність у деталях: змінено склад героїв, конфігурацію поєдинків, функції окремих персонажів⁸⁹. Для аналізу важливими є версії D і С, у яких з'являється постать короля Русі Гартунга (Гартніта/Гертніта)⁹⁰.

Водночас вчені довго дискутували про датування тексту. Незважаючи на те, що рукописи належать до XIV–XV ст., аналіз стилістичних, тематичних і поетикальних ознак вказав на створення поеми наприкінці XIII ст.⁹¹ Дослідження Гельмута де Бура визначили, що версію А могли написати близько 1250 р., версію D – після 1280 р., версія С – суміш А/D – після 1280 рр. При цьому поет редакції D, імовірно, мав доступ до більш повної та ранньої форми тексту, ніж та, що уціліла у пізніших списках, і в окремих аспектах точніше передав початковий задум⁹². Тож, на відміну від попередніх творів, зокрема «Дітріх та Венецлан», що збереглися у фрагментах й, імовірно, не набули широкого поширення, «Трояндовий сад» отримав справжнє визнання.

У стилістичному плані «Трояндовий сад» мав зв'язок із поезією пізнього мінезангу, зокрема із творчістю Конрада з Вюрцбурга (1220/1230–1287), твори якого насичені лицарськими традиціями, побутовими аспектами, романтичними пригодами, геральдикой та докладним

⁸⁹ Holz G. Die Gedichte vom Rosengarten zu Worms. Halle: Max Niemeyer, 1893. S. I–II.

⁹⁰ Меренюк Х. «Трояндовий сад»: лицарська доблесть руського короля на турнірі у Вормсі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2025. Вип. 26. С. 111–118.

⁹¹ Rosengarten. Texte und Studien zur mittelhochdeutschen Heldenepik... P. XIII–XIV.

⁹² de Boor H. Die literarische Stellung des Gedichts vom Rosengarten in Worms. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*. 1959. Vol. 81. S. 384.

висвітленням турнірних змагань⁹³. Він був одним із представників т. з. «квіткового стилю» у середньовісньонімецькій поезії: активно використовував метапоетичні деталі, у результаті чого описи рослин перенесені у сферу мистецтва мови. Образи квітів, вінків, дерев, садів стали надзвичайно популярними алегоріями й у тексті «Трояндового саду»⁹⁴.

Змістовно пов'язані між собою твори «Ортніт» і «Вольфдітріх» сформували особливий героїчний епос. Ці римовані тексти часто разом подаються у рукописній традиції, оскільки тематично та сюжетно по'язані. Переписувачі та редактори сприймали їх як єдине ціле – своєрідне продовження головної лінії, у якій Вольфдітріх «виправив» трагедію Ортніта.

Усна традиція про героїв Ортніта і Вольфдітріха сформувалася у XII – на початку XIII ст. Письмова її фіксація розпочалася приблизно у 1230 р. Найдавніші збережені рукописи датовані лише початком XIV ст., а основний масив манускриптів належить до XV ст.⁹⁵ У науковому просторі виділено 5 основних версій, які розподілені на своєрідні редакції (*fassungen*)⁹⁶. Редакції А, В, С, D написані від першої половини XIV ст. до кінця XVI ст. Водночас, А є найдавнішою за своїм поетичним ядром та найближче відтворила первісну концепцію епосу. Ця версія знаходиться у двох основних рукописах. Рукопис W (перша половина XIV ст.) містить лише текст «Ортніта», тоді як в «Амбразькій книзі» вміщено «Ортніт»

⁹³ Ibidem. До того ж, в окремих рукописах твори Конрада з Вюрцбурга містяться разом із Трояндовим садом. Зокрема, у Франкфуртському збірному манускрипті. Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg. Ms. germ. qu. 2: Konrad von Würzburg. Der Schwanritter; Rosengarten zu Worms. Mittelrhein, um 1370/80. Papier. II + 60 + I Bl.

⁹⁴ Меренюк Х. «Трояндовий сад»... С. 115–118.

⁹⁵ Kofler W. Aventure und Sorge. Anmerkungen zur Textstruktur von «Ortnit» und «Wolfdietrich» A. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 2009. Bd. 138, H. 3. S. 361.

⁹⁶ Lunzer J. Ortnit und Wolfdietrich nach der Wiener Piaristenhandschrift. Tübingen: Buchdruckerei von H. Laupp jr., 1906. P. XVII–XV.

разом із фрагментом «Вольфдітріха»⁹⁷. Цілий сюжет версії А збережено лише в скороченій редакції k, яка знаходиться у «Дрезденській книзі героїв». Відтак, помітним є свідоме редагування матеріалу – відповідно до читацьких очікувань.

Версія В, яку остаточно оформили у XV–XVI ст., відобразила пізніший етап обробки. Її текстовий матеріал використано для завершення другої частини «Вольфдітріха» у складі версії А (Wolfdietrich A2). Паралельно до версії А існувала версія С, яка датується першою половиною XIV ст. У ній є окремі, незалежні від А сюжетні акценти, тобто, уже на ранньому етапі запису цього тексту були помітні стилістичні та змістові відмінності. Найбільш розгалуженою є версія D, що сформувалася у XV ст. Вона доступна у декількох рукописних редакціях (позначуваних літерами a, e, y, z) і представлена у ранніх друкованих книгах, що датовані періодом 1479–1590 рр.⁹⁸ Саме ця версія стала підґрунтям для включення поем до німецьких книг героїв (Deutsches Heldenbuch), які активно поширювалися у тогочасному культурному середовищі⁹⁹.

1.3.2. Індивідуалізовані різножанрові твори

На відміну від епічної традиції, що не мала чітко-визначеного авторства, імена багатьох творців німецькомовних поем відомі. Важливо вказати, що у «Манесському кодексі» збереглися уявні портрети співців-мінезингерів, що згадували Русь, її розташування та населення.

Гартман фон Ауе (1165–1215) – перший поет із мінезингерів «Манесського кодексу», який звернув увагу на давньоукраїнські землі. Життєвий шлях його не задокументований у джерелах, тому реконструкція залежить від тверджень, що збереглися або у його власних поетичних

⁹⁷ Kofler W. Aventure und Sorge. S. 361–373.

⁹⁸ Lunzer J. Ortneit und Wolfdietrich... P. XVII–XV.

⁹⁹ Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. 282 Bl. : Ill. (Holzschn.). Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt; Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. 211 Bl.

роботах, або у згадках інших поетів. Встановити точне місце походження Гартмана неможливо. За однією версією, він походив із Франконії, оскільки мав там родичів, з якими попрощався, коли відправився у хрестовий похід¹⁰⁰. За іншою теорією – він був швабом, швейцарцем чи алеманом¹⁰¹. Дати його народження та смерті остаточно не відомі, але науковці припускають, що він народився між 1160 та 1170 рр. та помер не раніше 1210 р. Гартман фон Ауге навчався у монастирській школі, можливо, у Райхенау. Більшість відомостей про життя можна дізнатися із прологів та епілогів його творів. Зокрема, у прологзі до «Бідний Генріх» та «Івейн» Гартман заявляє про свій життєвий шлях¹⁰²:

Ein ritter sô gelêret was,
daz er an den buochen las,
swaz er dar an geschriben vant
der was Hartmann genannt,
dienstman was er Ouwe

Був собі рицар, який настільки
вчений, що знав усе, що написано
в книгах.
Його звали Гартман і він був
рицарем із Ауге (вірш 5)

Серед науковців існують дискусії стосовно того в якому році Гартман взяв участь у хрестовому поході – 1189 чи 1197 рр.? Водночас, з його поезій відомо про надзвичайну повагу до свого сеньйора, смерть якого і спонукала Гартмана до участі у військовій виправі до Святої Землі. На його стиль вплинули твори відомого французького поета Кретьєна де Труа, зокрема «Ерек та Еніда», «Івейн». Припускається, що Гартман написав свої твори після 1180 р., і вже не пізніше 1205–1210 рр. його віршовані романи стали

¹⁰⁰ Deutsche classiker des Mittelalters mit wort-und Sacherklärungen / Begründet von F. Pfeiffer. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1888. Bd. 2. Hartmann Von Aue. S. VI.

¹⁰¹ Gregorius. The Good Sinner. Hartmann Von Aue / translated by S. Z. Buehne. New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1966. P. 17.

¹⁰² Der arme Heinrich / ed. with an intr., notes and glossary by J.G. Robertson. New York: Macmillan and Co, 1895. P. 1.

популярними, оскільки поет Вольфрам фон Ешенбах у містично-куртуазному «Парцифалі» посилався на Гартманського «Івейна»¹⁰³.

Сам Вольфрам фон Ешенбах (прибл. 1170–1220), відомий своїми творами «Парцифаль» (Parzival) та «Тітурель» (Titurel). У «Парцифалі» вперше згадуються окремі сюжети, пов'язані із рицарем на ім'я Лоенгрін. Згодом цей воїн перетворився на окремого героя, якому була присвячена однойменна епічна поема. Дослідники припускали, що автором поеми «Лоенгрін» (Lohengrin) міг бути й сам Вольфрам фон Ешенбах, або хтось із його епігонів: твір містить чимало аналогій із «Парцифалем»¹⁰⁴, однак станом на сьогодні такі гіпотези суттєво відкориговані.

Наприклад, запропоновано було вважати, що «Лоенгрін» створили в оточенні імператора Рудольфа I Габсбурга після 1278 р. У тексті поеми є неприхований натяк на прихильне ставлення до Людовика II Верхньобаварського, який самовіддано підтримував імператора. З іншого боку, існують версії щодо датування «Лоенгріна» 1330 р., що обґрунтовували згадкою про графа Іоана Люксембурзького (перший граф Люксембурга із таким іменем отримав владу лише у 1310 р.). Зважаючи на датування найдавніших повних рукописів (усього їх зберіглося 3), припускається час написання поеми наприкінці XIII або ж на початку XIV ст.¹⁰⁵

Подробиці життя Нідхарда фон Роєнталя (приблизно 1190–1240), наступного мінезинґера, занотованого у «Манесському кодексі», відомі насамперед з його власних творів. В історичних документах жодних вказівок на його біографію не збереглося, а додаток «Роєнталь» можна перекласти як «Долина жалю». За описами поета, його землі складаються з

¹⁰³ Wolfram von Eschenbach. Parzival / translated by H. M. Mustard & C. E. Passage. New York: Vintage Books, 1920. P. 310.

¹⁰⁴ Glöckle F. Lohengrin; ein altdeutsches Gedicht. Heidelberg: Mohr u. Zimmer, 1813. P. I–II.

¹⁰⁵ Matthews A. The Medieval German Lohengrin Narrative Poetics in the Story of the Swan Knight. Rochester, New York: Camden House, 2016. P. 7–8.

резиденції (родового маєтку), що розташована поруч із селом. Поселення «Роенталь» зустрічається у джерелах, але у таких районах, які значно віддалені від життя мінезингера. На основі поетичних описів дослідники припускають, що Нідхард походив з північної частини баварського Верхнього Пфальцу¹⁰⁶, проте таку інформацію складно перевірити. Зазвичай вважається, що мінезингер походив з Баварії, звідки змушений був перебратися до Австрійського герцогства. Вказівки на Відень у його піснях дали змогу дослідникам припускати, що він тривалий час перебував при віденському дворі, отримав певні володіння від герцога Фрідріха II Бабенберга¹⁰⁷. Проблемними є біографічні висновки з поезій, які за своєю природою містять високу мистецьку стилізацію, але фактографічно можуть бути вигаданими.

Водночас, рицар Нідхард міг знати більше про Русь. Дослідники припускають, що він брав участь у хрестовому поході 1217–1221 рр. під керівництвом угорського короля Андрія II (1175–1235) та австрійського герцога Леопольда VI Бабенберга (1176–1230), до яких долучилося чимало баварських нобілів¹⁰⁸. До того ж, про хрестовий похід добре знали в Галичі. Не виключено, що Коломан, як тогочасний володар Галицького князівства (пізніший галицький король), міг вербувати «пілігримів» із місцевого боярства для потреб батькового війська¹⁰⁹. Участь у цій виправі до Святої землі могла більше познайомити Нідхарда із культурою та звичаями слов'янського воїнства, що разом із угорським військом долучилося до походу.

¹⁰⁶ Keinz F. Neidharts Von Reuenthal. Auf Grund Von M. Haupts Herstellung, Zeitlich Gruppirt, Mit Erklärungen Und Einer Einleitung. Leipzig: Verlag Von S. Hirzel, 1889. S. 2.

¹⁰⁷ Lewon M. Das Phänomen «Neidhart». Musikleben des Spätmittelalters in der Region Österreich. 2017. URL: <https://musical-life.net/essays/das-phaenomen-neidhart>

¹⁰⁸ Keinz F. Neidharts Von Reuenthal. S. 5–6.

¹⁰⁹ Федорук А. Участь населення Буковини в хрестових походах на Близький Схід наприкінці XII – початку XIII ст. *Буковинський історико-етнографічний вісник*. 2002. Вип. 4. С. 44–48; Мудеревич В. Хрестоносний рух на Близький Схід і руські землі у кінці XI – першій половині XIII ст. дис. ... кандидата історичних наук. Чернівці, 2009. С. 165.

Вірші Вальтера фон Фогельвайде († до 1230 р.) також записані у «Манесському кодексі»¹¹⁰. Водночас, історичне існування Вальтера підтверджується лише в одному архівному документі – записі єпископа Пассау про виплату винагороди 12 листопада 1203 р. в австрійському місті Цейзельмауер для «Walthero cantori de Vogelweide»¹¹¹. Місце народження (містечко або село «Vogelweide») неможливо локалізувати. Тож, Вальтер міг походити з низів тогочасного рицарства. Усі інші відомості про нього ґрунтуються на його ж власних твердженнях, вміщених в поезії, тому довести чи спростувати їх складно¹¹². Поет тривалий час служив при віденському дворі Бабенбергів, у 1198 р. (після смерті покровителя – австрійського герцога Фрідріха I) він вирушив шукати щастя при інших осідках знаті. Вважається, що мінезингер перебував при дворах короля Філіпа Швабського, імператорів Отто IV та Фрідріха II Гогенштауфена, декілька разів повертався до Відня. Відомо, що Вальтер фон Фогельвайде служив і при менш впливових володарях: у макрграфстві Мейсен, графствах Каринтія, Баварія тощо. Близько 1220 р. імператор Фрідріх II надав йому лен у володіння, внаслідок чого Вальтер припинив «мандрівне» життя¹¹³. Для подальшого дослідження важливе його перебування у графа Дітара III Каценельнбогена († перша третина XIII ст.), якому мінезингер присвятив своєрідний панегірик, вказавши на його щедрість до Русі (див. нижче).

¹¹⁰ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. 124r-147r.

¹¹¹ Burdach K. Walther von der Vogelweide. *Allgemeine Deutsche Biographie*. 1896. Bd. 41. S. 35–92; Ukena-Best E. Walther von der Vogelweide. *Neue Deutsche Biographie*. 2020. Bd. 27. S. 351–353.

¹¹² Burdach K. Walther von der Vogelweide. *Allgemeine Deutsche Biographie*. 1896. Bd. 41. S. 35–92; Ukena-Best E. Walther von der Vogelweide. *Neue Deutsche Biographie*. 2020. Bd. 27. S. 351–353.

¹¹³ Ibidem.

Конрада з Вюрцбурга (1220/1230–1281) мініатюрист зобразив у «Манесському кодексі», але, як вважають, поет походив зі стану городян¹¹⁴. Про нього зберіглося небагато інформації. У віршах він писав про франконську батьківщину, часто згадував своїх покровителів зі Страсбурга та Базеля, відтак, перебував при їхніх дворах. Разом із родиною він поселився у Базелі, де помер, що зафіксовано у місцевих анналах¹¹⁵. Наприкінці Середньовіччя Конрада з Вюрцбурга вважали старим «мейстром» поезії мінезингерів, а у сучасних дослідженнях його творчість є зразком т. з. квіткового стилю¹¹⁶. Він написав декілька віршованих романів, які стали важливою джерельною базою для цього дослідження: «Партоноп'єр і Меліур» (Partonopier und Meliur), «Троянську війну» (Der Trojanische Krieg) та «Енгельгард» (Engelhard).

Конрадова розповідь про Троянську війну є популярною версією старогрецької історії, які створювалися латиною або однією з народних мов у XII – XIII ст. Нині твір зберігається у великій кількості рукописів. Усього оповідь досягає близько 100 000 віршів – роман розширився частково через особливу багатослівність оповідача, який здатний практично без обмежень розгортати любовні та бойові промови своїх персонажів¹¹⁷. Такі прийоми присутні у інших творах Конрада з Вюрцбурга. Водночас незважаючи на популярність, не всі його твори збереглися саме у манускриптах. Наприклад, поема «Енгельгард» доступна лише у кількох копіях із

¹¹⁴ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. 383r.

¹¹⁵ Walliczek W. Konrad von Würzburg. *Neue Deutsche Biographie*. 1980. Bd. 12. S. 554.

¹¹⁶ Griesse S. *Legenden (Silvester, Alexius, Pantaleon)*. Konrad von Würzburg / hrsg. M. Stock. Berlin: De Gruyter, 2023. S. 137.

¹¹⁷ Worstbrock F. J. Die Erfindung der wahren Geschichte. Über Ziel und Regie der Wiedererzählung im Trojanerkrieg Konrads von Würzburg. *Fiktion und Fiktionalität in den Literaturen des Mittelalters: Jan-Dirk Müller zum 65. Geburtstag* / hrsg. U. Peters. Paderborn: Wilhelm Fink, 2009. P. 155.

Франкфурського списку 1573 р. (меценат і замовник цього видання невідомі)¹¹⁸.

Важливим жанром стали «всесвітні хроніки» (Weltchronik), які написані у віршах та, зазвичай, містять розповіді про далекі часи (від створення світу) до подій, сучасних авторам. Нині збережено декілька таких творів, проте для дослідження насамперед обрано ті, які містять згадки про Русь, її географічні межі, населення та правителів. Зокрема, у роботі використано матеріали із всесвітніх хронік Рудольфа з Емсу (прибл. 1200 – 1254/1255) та Янса Енікеля (1230–1240 – † після 1302). Про Рудольфа з Емсу історичні документи повідомляють не так багато, хоча його твори добре збереглися і нині активно перевидаються різними мовами¹¹⁹. Він походив із шляхетного австрійського роду Емсів із Форарльбергу. Окремі біографічні відомості можна дізнатися із його власних текстів, у яких він представляє себе своїм іменем, іноді прихованим в акровірші. У своєму творі «Вільгельм Орлеанський» (Willehalm von Orlens) він вказує на такі деталі¹²⁰:

Von dem wart dis mære	Цю оповідь - про те,
Wie es geschehen wære,	як усе сталося
Ainem knappen erkant,	знав один юнак,
Der ist Rûodolf genant,	на ім'я Рудольф,
Ain dienest man ze Muntfort.	який служив при Монтфорті.
	(вірші: 15625–29)

У цьому тексті він також згадує свої інші праці – «Добрий Герхарт» (вірш 15633) та «Варлаам і Йосафат» (вірші: 15637–41) – і власного

¹¹⁸ Baldzuhn M. Konrad-Rezeption und -Gedenken in Mittelalter und Früher Neuzeit. *Konrad von Würzburg* / hrsg. M. Stock. Berlin: De Gruyter, 2023. S. 52, 75.

¹¹⁹ Classen A. An English translation of Rudolf von Ems's *Der guote Gêrhart*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016. 199 p.

¹²⁰ Classen A. An English translation... P. VIII; Junk V. *Rudolfs von Ems Willehalm von Orlens*. Berlin: Weidmann 1905. S. 248.

покровителя Конрада фон Вінтерштеттена (вірші: 15662–63)¹²¹. Рудольф вказав, що він наслідував мотиви мінезингера Готфріда зі Страсбурга та у деяких випадках дослівно цитував його твір «Трістан». Останнім прижиттєвим текстом автора стала «Всесвітня хроніка» («Weltchronik») або повна назва – «Про початок світу» («Von Anbeginn der Welt») ¹²². Створення «хроніки» припало на 1240–1245 рр. Король Конрад IV (1228–1254), з яким Рудольф перебував у військовій кампанії до Італії, став покровителем цього твору. Останню частину твору Рудольф не дописав, відповідно, текст був завершений анонімними продовжувачами. Вони хвалили поета та чітко вказали його: «Rûdolf von Ense was er genant». У цій віршованій хроніці події розпочато від створення світу (Книга Буття), через історію Старого та Нового Завітів описано події тогочасної християнської Європи. Автор здійснив спробу синтезувати релігійний універсалізм із імперською ідеологією династії Гогенштауфенів.

Іншим твором Рудольфа з Емсу є «Добрий Герхарт» (Der guote Gêhart) (1215–1220/1225)¹²³. З художньої точки зору цей твір є унікальним: у ньому вперше в середньовічній поезії зустрічається герой-купець, який вирушив у далеку подорож.

Герхарт ніколи не чинить зла, володіє, здавалося б, нескінченними скарбами, і водночас залишається надзвичайно безкорисливим та глибоко релігійним. Незважаючи на те, що він простий купець із Кельну, він є одним із найславетніших постатей свого часу, якого повсюди вихваляють за його

¹²¹ Junk V. Rudolfs von Ems Willehalm von Orlens. S. 248–249. Конрад фон Вінтерштеттен був довіреною особою імператора Фрідріха II. Обидва захоплювалися поезією. Конрад також був вихователем сина імператора Генріха VII та пробудив у нього інтерес до поезії. Відомі творці (Готфрід фон Нейффен, Рудольф з Емсу, Ульріх фон Тюргейм та інші) працювали при імператорському дворі. Thorau P. Jahrbücher des Deutschen Reiches unter König Heinrich (VII.). Berlin: Duncker & Humblot, 1998. T. 1: König Heinrich (VII.), das Reich und die Territorien. Untersuchungen zur Phase der Minderjährigkeit und der „Regentschaften“ Erzbischof Engelberts I. von Köln und Herzog Ludwigs I. von Bayern (1211) 1220–1228. 463 s.

¹²² Classen A. An English translation... P. VIII–XI.

¹²³ Ibidem. P. IX–X.

благочестя, відданість, та високу моральність. Бог любить його більше, ніж імператора Оттона I Великого (912–973), що пояснює, чому Герхарт отримав епітет «добрий». Однак, хоча він заробляє гроші торгівлею (що у той час не визнавалося надто престижним заняттям) його соціальне походження не відіграє значної ролі у сюжеті¹²⁴. Герхарт зображений незалежно багатим, і в кінці історії він міг би легко стати королем Англії, якби дозволив англійській знаті проголосити його правителем. Вони захоплюються ним і відчують до нього безмежну вдячність за його безкорисливий вчинок, коли він, ризикуючи власною торгівлею, врятував їх із полону в Марокко¹²⁵.

У цілому творчість поета відзначилася поєднанням куртуазної традиції, християнської моралі та впливів античної літератури. Пізніше між – 1225–1230 рр. – з'явилася його релігійна оповідь «Варлаам та Йосафат» (рукопис, 28 фрагментів), приблизно 1240 р. датований його роман про Олександра (2 повні рукописи та 1 фрагмент), близько 1245 р. з'явився куртуазний твір «Вільгельм Орлеанський» (20 повних рукописів, 27 фрагментів). Твори Рудольфа з Емсу дають змогу сформувати каталог із іменами найвідоміших німецьких поетів та деякими їхніми творами. Він згадав таких осіб як Гартман фон Ауе, Генріх фон Велдеке, Вольфрам фон Ешенбах, Готфрід зі Страсбурга, Бліггер фон Штайнах, Ульріх фон Зазіховен, Вірнт фон Графенберг, Фрейданк, Штрікер і Ульріх фон Тюрхейм (2143–2334)¹²⁶. Вважається, що Рудольф помер під час італійської кампанії короля Конрада IV в Апулії¹²⁷.

Не менш важливою стала «Всесвітня хроніка» Янса Енікеля (1230–1240 – † після 1302), яка отримала не так багато уваги в середовищі

¹²⁴ Classen A. An English translation... P. IX.

¹²⁵ Ibidem. P. IX–XII.

¹²⁶ Ibidem. P. XI.

¹²⁷ Ibidem.

українських дослідників¹²⁸. Янс Енікель – віденський городянин (можливо, працював міським писарем)¹²⁹. Зокрема, у «Всесвітній хроніці» він згадував свій будинок у Відні, що цілком вказало на наявність міського громадянства та заможний патриціанський статус:

Der ditz getiht gemachet hât,	Той, хто написав цю поему,
der sitzt ze Wienn in der stat	Проживає у місті Відні,
mit hûs und ist Johans genant.	З будинком і Янсом зветься.
an der korôniken er ez vant.	У хроніці він описав.
der Jansen enikel sô hiez er.	Янсен Енікель його ім'я ¹³⁰

«Всесвітню хроніку» автор створив між 1277–1290 рр., а останні описані події стосуються 1246 р. У пам'ятці вміщено художні описи від біблійного часу (створення світу, життя Адама і Єви) до 1250 р. Останнім ідентифікованим героєм став Фрідріх II Гогенштауфен (1194–1250), історія про якого, на думку середньовічного городянина, посіла належне місце поруч із притчами про Ноя, Мойсея, Давида, Соломона, Ісуса Христа, володарів легендарної Трої, Александра Македонського, римських пап, Карла Великого (747–814), султана Салаха ед Діна (1138–1193) та навіть «руського короля».

У Середньовіччі поема користувалася популярністю, оскільки в архівах та бібліотеках понад 20 міст Європи зберігаються манускрипти Янсового віршованого твору. Ступінь збереження пам'ятки різний. З-понад 40 рукописів більша частина доступна у вигляді декількох фрагментів або витягів, які додані до інших відомих середньовічних джерел. Окремі версії

¹²⁸ Паршин І. Австрійська політика Романовичів... С. 25–34.

¹²⁹ Ferrari F. Der "frum heiden" und sein kostbarer Tisch: Jans Enikels Erzählung um Saladins Tod und die Darstellung des muslimischen Ostens in der deutschen Literatur des Mittelalters. *Religiöse Toleranz im Spiegel der Literatur. Eine Idee und ihre ästhetische Gestaltung* / hrsg. B.F.W.Springer, A. Fidora. Zürich; Berlin: Lit Verlag, 2009. S. 83–91; Меренюк Х. Руський король очима Європи... С. 5–10.

¹³⁰ Jans der Enikel. Die Weltchronik / hrsg. Ph. Strauch. *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. Hannover und Leipzig, 1900. T. 3. S. 2.

твору містять додаткові редакторські вставки, створені у наступні часи. Про смерть Янса Енікеля відомості не збереглися: жодного автобіографічного чи некрологічного запису не відомо.

1.3.3. Псевдоніми та гіпотетично ідентифіковані тексти

Тривале використання імен із означеним артиклем «der» (наприклад, der Marner, der Spervogel, der Tannhäuser та інші) дає змогу припустити, що співаки верхньонімецького середньовічного епосу мали специфічні псевдоніми, які відповідали стилю німецькомовної поезії¹³¹.

Марнер (der Marner) († до 1287), згідно збереженої традиції, походив зі Швабії. Історичних джерел про нього не зберіглося (утім, навіть ім'я його не відоме). Як і більшість тогочасних мінезингерів, він вів мандрівне життя, тобто був професійним поетом, який залежав від подарунків знатних покровителів. Окрім неодноразових скарг на скупість своїх патронів (наприклад, вірші для Генріха фон Цветтля, оломоуцького єпископа Бруно фон Шауенбурга чи графа Германа фон Геннеберга) він написав похвалу німецькому королю Конрадіну Гогенштауфену (1252–1268) напередодні його походу до Італії у 1267 р. Творчість Марнера критикували молодші поети, однак і він теж активно дискутував про виразність із іншими мінезингерами. Його слава (у 1287 р. про нього писали уже як про померлого) була значною, сучасники зарахували його до «мейстрів»-мінезингерів¹³². Для нашого дослідження важливо, що Оломоуцький єпископ Бруно фон Шауенбург був активним учасником перемовин між чеським королем та австрійським герцогом Оттокаром II Пржемисловичем та угорським володарем Белою IV¹³³. Папа Олександр IV доручив цьому єпископу перевірити «провини віри і послуху» короля Данила Романовича

¹³¹ Müllenhoff K. Sängernamen. *Zeitschrift für deutsches Alterthum*. 1849. Bd. 7. S. 530–531.

¹³² Schanze F. Marner. *Neue Deutsche Biographie*. 1990. Bd. 16. S. 232–233.

¹³³ Lorenz O. Brun. *Allgemeine Deutsche Biographie*. 1876. Bd. 3. S. 431–433.

перед Римською Церквою¹³⁴. Відповідно, Марнер міг бути ближче знайомим із руськими сюжетами.

Реальне ім'я мінезингера Тангейзера (der Tannhäuser) († у XIII ст.) також не відоме. Він міг походити з родини імперських міністеріалів «де Танхузен», відомого роду з Середньої Франконії та Верхнього Пфальцу. Щоправда, дослідники вважають спроби пов'язати імена авторів пісень із тогочасними особами, яких можна перевірити історично, досить спекулятивними¹³⁵. З текстів, що збереглися під його іменем, можна реконструювати вірну службу при віденському дворі герцога Фрідріха II Бабенберга аж до смерті останнього в 1246 р. Втрата маєтностей біля Відня змінила життя рицаря. Надалі поет-мандрівник намагався отримати прихильність німецьких королів Фрідріха II (1194–1250) та Конрада IV (1228–1254), а також герцога Баварії – Отто II (1206–1253). Окремі його твори присвячені Центральним та Східним німецьким землям. Можливо, Тангейзер здійснив паломництво до Святої землі, або відвідав її як воїн-хрестоносець. У «Манесському кодексі» його зобразили у плащі із символікою Тевтонського ордену, приналежність Тангейзера до якого, однак, складно підтвердити¹³⁶. Після його віршів порожніми залишено декілька пергаментних сторінок – укладачі «Манесського кодексу», можливо, мали намір дописати більше творів поета¹³⁷. Прикрашена легендами постать мінезингера популярна у культурному житті: про нього писали Людвіг Тік і Генріх Гейне, у музичному мистецтві він відомий завдяки Ріхарду Вагнеру¹³⁸.

¹³⁴ Паславський І. Галицько-Волинська держава і папський Рим в епоху Романовичів. *Галицько-Волинська доба*. Львів, 2020. Т. 1. Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть. С. 174.

¹³⁵ Steinmetz R.-H. Tannhäuser. *Neue Deutsche Biographie*. 2013. Bd. 25. S. 783–784.

¹³⁶ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. Bl. 264r.

¹³⁷ Cammarota M. G. Tannhäuser. S. 11.

¹³⁸ Steinmetz R.-H. Tannhäuser. S. 784.

Мізерні відомості маємо про поета Штрікера («Der Stricker»/ «Der Strickaere») (сер. XIII ст.). Його реальне ім'я складно встановити, оскільки «Der Stricker» – завжди з означеним артиклем «der» – лише поетичний псевдонім, подібно до багатьох інших¹³⁹. Псевдонім «Stricker», походить від слова «stricken» («в'язати») і можливо, означає «з'єднувача», «композитора», відтак, це є простий описовий термін для поета загалом¹⁴⁰. У деяких рукописних джерелах зустрічається написання «Strichare» – мандрівний співець. Однак цей варіант написання трапляється лише в тих рукописах, де «h» часто замінюється на «k» або «sk», відтак ця версія не є цілком достовірною¹⁴¹. Як і інші згадувані поети, Штрікер часто писав про себе у творах, однак на позначення авторства він використовував третю особу однини¹⁴².

Якоб Грімм визначив, що батьківщина поета – австрійські землі¹⁴³. Зокрема, на це вказують як окремі діалектні вирази, так і прямі текстові вказівки, у яких він згадує Австрію та баварську народну поезію, яка з притаманними їй грубуватістю та фривольністю активно ширилася володіннями Бабенбергів¹⁴⁴. Вказівки на час творчості поета містяться у творчості Рудольфа з Емсу, зокрема, у «Вільгельмі» (Wilhelm): «...ouch hete luch der Strickaere baz dan ich berihtet, wold er iuch han getihtet...» («...також Штрікер міг би вам ще краще це пояснити, якби він вам склав вірш») та «Александри» (Alexander): «...wan er wil der Strickare, to machet er guetin mare» («...Штрікер творить добру оповідь»)¹⁴⁵. Видавець творів Штрікера Карл Бартош, визначив, що творчість поета можна визначити часом від 1220

¹³⁹ Müllenhoff K. Sängernamen. P. 530–531.

¹⁴⁰ Der Stricker. Karl der Grosse / herausgegeben von Karl Bartsch. Quedlinburg und Leipzig: Druck und Verlag von Gottfr. Basse, 1857. S. I.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Grimm J. Reinhart Fuchs. Berlin: Nicolaische Buchhandlung, 1834. S. CLXXXI.

¹⁴⁴ Der Stricker. Karl der Grosse. S. I.

¹⁴⁵ Ibidem. S. II–III.

до 1254 рр. Юрген Вольф вказав на дати активної діяльності поета у 1215 – 1250 рр., на що вказують згадки у його творах¹⁴⁶. Для нашого дослідження центральне місце має твір «Карл» (Karl), датується 1220–1230 рр.¹⁴⁷ Ця поема – своєрідна адаптація «Пісні про Роланда», яка ґрунтувалася на більш ранній німецькій традиції, зокрема «Імператорській хроніці» (Kaiserchronik)¹⁴⁸.

У 1842 р. вперше опубліковано німецьку та «вельську» (французьку) версії поетичного твору XII ст. «Еракліус» (Eraclius), які повністю відрізняються від каролінзької традиції. Обидва списки до цього часу були невідомими та збереглися тільки в декількох рукописах (зокрема, середньовісньонімецький текст – у Мюнхенському та Віденському рукописах)¹⁴⁹. Віднайдення цих текстів дало змогу видавцю твору Гансу Массманну, визначити авторство поеми. Зважаючи на те, що в тексті міститься пряма вказівка на автора – «gelehrte man Otte» («вчений муж Отто»), її створення гіпотетично приписано історику та єпископу Отто Фрайзінзькому (1112/1114–1158).

Справжнє ім'я Вернера Садівника (Wernher der Gartenaere) (друга половина XIII ст.) не засвідчене в будь-яких інших рукописах, окрім «Манесського кодексу». Прізвище «Садівник» дослідники звично тлумачать або як професію (хоча слово «garten» – «сад» – з'являється лише у XV ст.), або як вказівку на бродяжницьке життя мандрівного рицаря

¹⁴⁶ Wolf J. Der Stricker: der Autor und seine Werke. *Die Weltchronik des Rudolf von Ems und ihre Miniaturen: illustrierte Weltgeschichten aus dem mittelalterlichen Zürich* / hrsg. R. Gamper, R. Fuchs, D. Oltrogge, J. Wolf. Oppenheim am Rhein: Nünnerich-Asmus Verlag & Media, 2022. S. 27.

¹⁴⁷ Der Stricker. Karl der Grosse. S. II-III. Юрген Вольф вказав, що цей твір написано близько 1233 року. Wolf J. Der Stricker. S. 27.

¹⁴⁸ Wolf J. Der Stricker. S. 27.

¹⁴⁹ Eraclius. Deutsches und französisches Gedicht des zwölften Jahrhunderts (jenes von Otte, dieses von Gautier von Arras) nach ihren je beiden einzigen Handschriften, nebst mittelhochdeutschen, griechischen, lateinischen Anhängen und geschichtlicher Untersuchung / herausg. von H. F. Massmann. Quedlinburg und Leipzig: Druck und Verlag von Gottfr. Basse, 1842. 628 s.

(можлива метафора – фак садівника, як робота над плеканням і культивуванням квіткового декору красивого слова, про що відомо з античної риторики)¹⁵⁰. У своїх творах Вернер скаржився, що його ніколи не приймали так добре, як героїв його поем. Вважається, що твір «Гельмбрехт» (Helmbrecht) автор написав між 1246 і 1291/96 рр. (інше датування – 1250–1282 рр.)¹⁵¹. Зважаючи на згадки окремих баварських місцевостей, рицар Вернер міг служити місцевій знаті. У «Гельмбрехті» мінезингер мав на меті доказати непорушність «природного» суспільного порядку¹⁵², що вказує на приналежність автора до стану «людей меча», який міг вибрати простонародне прізвисько.

Боппе (Ворпе) (друга половина XIII ст.), зображення якого також зберіглося у «Манесському кодексі», походив з Алеманії. Його твори не особливо пишномовні, хоча й присвячені моральним питанням і духовним пошукам. Згідно із його віршами, він міг служити при дворі страсбурзького єпископа Конрада III упродовж 1273–1289 рр., баденських маркграфів Рудольфа I († 1288) та Германа VII († 1291), німецького короля й імператора Священної Римської імперії Рудольфа I Габсбурга († 1291)¹⁵³. Творчість «мейстра» була добре відома у Середньовіччі – новіша поетична традиція оспівувала його як одного із засновників мінезангу.

Гардер (der Harder) (XIV ст.) відомий за декількома згадками пізніших авторів. Зокрема, Міхаель Бегейм (1416–1472) відніс Гардера до категорії після-майстрів, тобто тих авторів, які розвивали традицію мінезингерів після епохи «старих» поетів XIII ст.¹⁵⁴ У XVI ст. Валентин Фойт (Valentin Voigt) згадує поета на ім'я «Кунц» Гертер («Cuntz» Herter),

¹⁵⁰ Knapp F. P. Wernher der gartnaere. *Neue Deutsche Biographie*. 2020. Vol. 27. S. 843–844.

¹⁵¹ Keller M. Perspektiven: Vorstellungen von 'Riuzen'... S. 96.

¹⁵² Knapp F. P. Wernher der gartnaere. S. 843–844.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Bartsch K. Meisterlieder der Kolmarer Handschrift. S. 182.

якого він ставить поряд із поетом Генріхом з Мюгена¹⁵⁵. Це найімовірніше той самий Гардер. Крім цього, у рукописі Cod. pal. 356 зберігся похвальний твір на честь Діви Марії, автором якого вказано Конрада Гардера¹⁵⁶. Тож, можна припустити, що Гардер (der Harder) – це, імовірно, Конрад Гардер (Conrad Harder), німецький поет та співак, що жив у XIV ст. та був представником пізнішого майстерзангу (традиції середньовічних авторів, які створювали пісні в особливому ритмічному стилі).

1.3.4. Історичні джерела

Поєднання поетичних свідчень із конкретним контекстом минулого неможливе без дослідження історичних джерел давньоукраїнського та європейського походження. Головним підґрунтям для розуміння України-Русі XIII ст. є Галицько-Волинський (або Володимирський) літопис. Пам'ятка княжого часу зберіглася в складі Іпатіївського літописного зведення XV ст. У цьому тексті основна увага звернена до політичних подій, опису військових кампаній, правління представників династії Романовичів (на жаль, без особливих подробиць володарювання самого князя Романа Мстиславовича), окремих виявів соціального життя, культурного і релігійного розвитку Галицького князівства і Волині, історії близьких та віддалених сусідів. Зважаючи на появу згадок про Русь у німецькомовній поезії, насамперед йдеться про зіставлення свідчень із подіями, що описані в літописі. Також актуальними є вказівки на окремі вияви соціальної взаємодії (зокрема, «ігри»), описи битв та озброєння тощо, на що у рицарському середовищі звертали особливу увагу.

Важливо, що «галицька» і «волинська» частини літопису належать до XIII ст., тобто створювалися паралельно із проаналізованими поетичними роботами в Священній Римській імперії. Це дало змогу простежити спільність у використанні термінів, поширенні військових ігор, окремих

¹⁵⁵ Holtzmann A. Meistergesänge des XV. Jahrhunderts. S. 312–314.

¹⁵⁶ Ibidem. S. 312.

виявах повсякденних практик. Порівняння вказало на вагому одностайність в уявленнях «людей меча», що стало підґрунтям для ширших узагальнень.

Інтерес до Галицько-Волинського (Володимирського) літопису підтверджується кількома важливими виданнями. Наприклад, «класичний» друк, здійснений ще у 1908 р.¹⁵⁷, сьогодні доповнився публікацією польсько-українського наукового колективу 2017 р. (у складі «*Monumenta Poloniae Historica. Nova series*»)¹⁵⁸. Дослідження текстології літописного тексту здійснене у 2020 р. (щоправда, у рецензіях визнано чимало дослідницьких результатів щонайменше такими, які потребуватимуть додаткової верифікації)¹⁵⁹. Однак, сучасні перевидання й спроби критичного осмислення вказали на жвавий науковий інтерес до літописної спадщини у цілому, оскільки саме вона становить основу для розуміння складних суспільно-політичних процесів, які розгорталися в українських землях середньовічного часу.

Серед інших руських джерел особливе місце посів Радзивілівський літопис¹⁶⁰ – складна для інтерпретації пам'ятка XV ст., яка має свою тривалу історію дослідження¹⁶¹. Якщо російські історики насамперед вказували на імовірне походження цього джерела із Переяслава-Залеського чи інших північних територій¹⁶², то українські дослідники більш прихильні

¹⁵⁷ Ипатьевская летопись / под. ред. А. А. Шахматова. Полное Собрание Русских Летописей. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2. 938 стб.

¹⁵⁸ Chronica Galiciano-Voliniana. Chronica Romanoviciana / ed. A. Jusupović, D. Dąbrowski, T. Vilkul. *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*. Kraków; Warszawa: Polska Akademia Umiejętności, 2017. Т. 16. 709 p. + CXXV p.

¹⁵⁹ Александрович В. «Новий літописець» як текстологія тексту, не вартого прочитання? [Рец. на кн. Галицько-Волинський літопис: текстологія. Київ, 2020. 929 с., 18 с. іл.]. *Княжа доба: історія і культура*, 2023-2024. Вип. 16. С. 147–265; Вілкул Т. Рецензія на книгу: Галицько-Волинський літопис. Текстологія / за редакцією О. Толочка. Київ: Академперіодика, 2020. 929 с. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2025. Вип. 38. С. 233–238.

¹⁶⁰ Radziwiłł Chronicle. URL: <https://archive.org/details/radziwill-chronicle>

¹⁶¹ Огляд літератури див: Толочко О. Радзивілівський літопис. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Radzyvillivskyj_litopys

¹⁶² Див. класичну роботу Алексея Шахматова: Шахматов А. А. Заметка о месте составления Радзивиловского (Кенигсбергского) списка летописи. Москва, 1913. С. 1–6.

до волинського¹⁶³ чи смоленського¹⁶⁴ походження (фактично, йдеться про версію литовського походження Радзивілівського літопису). Як аргумент на підтвердження «волинської» концепції, наводилися окремі мініатюри у порівнянні із тогочасними німецькими інкунабулами та рукописами¹⁶⁵. Водночас, пам'ятку загалом могли створити у XIII ст. при дворі володимирського князя Володимира Васильковича¹⁶⁶, який був відомими книжником та церковним меценатом, й відновити у XV ст. Власне, збережений варіант XV ст. О. Толочко тлумачив як своєрідну чернетку, що стала «полігоном» для випробування різних стилів малювання¹⁶⁷. Щоправда, погляди цього історика зазнавали відчутної критики, зокрема Олена Русина доводила, що можна допустити лише волинське походження коментатора Радзивілівського літопису, який у 1528 р. міг перебувати у будь-якому місці Литовської держави, де постав чи, зрештою, опинився твір¹⁶⁸. На її думку, маргіналії не здатні пролити світло на процес творення пам'ятки, однак у Смоленську писар (чи писарі) мав достатній доступ до необхідних джерел, оскільки перебував у різноманітному культурному оточенні та міг використовувати європейські взірці¹⁶⁹. Важливим джерелом для української історії став Густинський літопис, створений у XVIII ст. в Києво-Печерській лаврі. Його імовірний автор Захарія Копистенський (†1627) передав свідчення з руської історії, утім, також і з часів правління Романовичів. Відомості цінні і як пам'ятка ранньомодерної історіографії, і

¹⁶³ Tolochko O. Notes on the Radziwiłł Codex. *Studi Slavistici*. 2013. Vol. 10. P. 29–42.

¹⁶⁴ Русина О. До проблеми походження Радзивілівського літопису. *Київські історичні студії*. 2025. Вип. 1 (20). С. 190.

¹⁶⁵ Tolochko O. Notes on the Radziwiłł Codex. P. 38–40.

¹⁶⁶ Толочко А. «Не переступати предела братня» (об источниках миниатюр Радзивиловской летописи). *Ruthenica*. 2014. Вип. 12. С. 71–72.

¹⁶⁷ Толочко А. Пририсовки зверей к миниатюрам Радзивиловской летописи и проблема происхождения рукописи. *Ruthenica*. 2005. Вип. 4. С. 80–81.

¹⁶⁸ Русина О. До проблеми походження Радзивілівського літопису. С. 190.

¹⁶⁹ Там само. С. 192.

як спроба осмислити середньовічне минуле та додати до нього власні трактування.

Свідчення Галицько-Волинського (Володимирського) літопису мали доповнення у вигляді скромної уваги північних літописців до володінь Романовичів. Для дослідження важливо, що йшлося не про безпосередню увагу до конкретних фактів, а про можливість зіставлення відомостей з життя правлячої еліти, її розваг та побуту. З такої точки зору, важливим джерелом став Троїцький літопис¹⁷⁰. Пам'ятку, як вважається, XV ст. віднайшли лише у другій половині XVIII ст. в Троїце-Сергіївській лаврі (біля сучасної Москви). Оригінальний рукопис згорів під час Наполеонівських війн, однак деякі виписки з нього уціліли¹⁷¹. Це дало змогу дослідникам інтерпретувати аспекти суспільно-політичної історії на його підґрунті. Ще одним важливим «північним джерелом» є Никонівський літопис¹⁷². Назва пам'ятки походить від імені патріарха Никона (1605–1681), якому вона належала, хоча сам манускрипт створили приблизно у 1520-х роках. Доповнений різноманітними деталями виклад руської історії припасовано до реалій Володимиро-Суздальщини, Московщини та інших князівств¹⁷³, що опинилися під прямим ординським контролем від середини XIII ст. Водночас, увага до окремих деталей дала змогу підкреслити поширення ритуалів та практик, як їх розуміли у руському середовищі, хоча й з північним акцентом.

Для дослідження історії Русі важливі європейські наративні джерела, що дали змогу як уточнити окремі події, так і привернути увагу до

¹⁷⁰ Приселков М. Д. *Троицкая летопись. Реконструкция текста*. Москва; Ленинград: Издательство АН СССР, 1950. 512 с.

¹⁷¹ Дорошенко Д. *Огляд української історіографії*. Прага: Накладом Українського університету у Празі, 1923. С. 7.

¹⁷² *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью* / ред. А. Ф. Бычков. *Полное собрание русских летописей*. Москва, 1885. Т. 10.

¹⁷³ Толочко О. П. Никонівський літопис. *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України; Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Nykonivskyj_lit

невідомих з літописної традиції фактів. Насамперед, варто виокремити німецькі середньовічні пам'ятки, оскільки їхні автори безпосередньо впливали на формування уявлень про Русь у читачів зі Священної Римської імперії. Відповідно, окремі елементи їхніх переказів могли стати підґрунтям також для мінезингерів та інших поетів, які поширили отримані відомості у віршованій формі далі.

Отто Фрайзінський (автор «Діяння імператора Фрідріха I»¹⁷⁴) навчався у Парижі, приєднався до ордену цистерціанців, був єпископом у Фрайзінгу. Впливовий діяч, як вважається, брав участь у Другому Хрестовому поході, після закінчення якого виконував дипломатичну роботу для свого племінника – імператора Фрідріха I Барбаросси¹⁷⁵. Участь у хрестоносному русі (Отто з Фрайзінга дістався Єрусалима, незважаючи на загально невдалі для «пілігримів» результати кампанії), династичні контакти та впливова посада дали змогу хроністу зібрати великі масиви інформації, утім також про події у Русі. Його вплив на поетичну культуру міг позначитися внаслідок написання поеми «Еракліус», про що уже йшлося раніше.

Герборд (до 1145 – 1168) – німецький бенедиктинський монах, біограф єпископа Оттона Бамберзького¹⁷⁶. Його тісно пов'язана із Міхельсберзьким абатством (біля сучасного Бамберга) діяльність дала змогу залучити чимало місцевих джерел. На відміну від своїх попередників, біографію єпископа Оттона він виклав у формі художнього діалогу¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Ottonis I, Episcopi Freisingensis, et Rahewini. *Gesta Friderici I Imperatoris* / ed. G. Waitz, B. von Simson. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1912. T. 46. P. 167.

¹⁷⁵ Найновіші відомості про автора див.: Bielmeier S. Otto von Freising. Crabnebel. *Historiologie*. Heidelberg: Publish & Parish, 2024. 480 s.

¹⁷⁶ Herbordi *Dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergensis* / ed. R. Köpke. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Hannover: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1868. Bd. 33.

¹⁷⁷ Wattenbach W. Herbord. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1880. Bd. 12. S. 42.

Чимало інформації Герборд подав про часи правління польського князя Болеслава III Кривоустого (1086–1138), що, відповідно, привернуло його до висвітлення руських сюжетів.

Важливі відомості про Русь відобразилися у хронікарській традиції. Наприклад, «Кельнську королівську хроніку» створив анонімний укладач наприкінці XII ст.¹⁷⁸ Його роботу продовжили інші переписувачі, які довели виклад подій у джерелі до середини XIII ст.¹⁷⁹ Відоме джерело XIII ст. – «Лівонська хроніка» Генріха Латвійського (1180/87–1259)¹⁸⁰. Хроніст перебував серед учасників численних кампаній проти балтійських язичників, занотовував описи битв, обставини укладення угод між правителями місцевих племен, руссю і латинянами¹⁸¹. Згадував він, зокрема, про князя Мстислава Мстиславовича Удатного (†1128), його похід на Галич та участь у битві біля річки Калки¹⁸². Деякі подробиці взаємин князів із рицарськими конгрегаціями у балтійських землях досі мало оцінені, відтак, потребуватимуть подальшого розгляду.

Серед інших європейських джерел важливо відзначити інформативний «Анонімний опис Східної Європи»¹⁸³. Невідомий укладач використав роботи античних авторів, середньовічних вчених-енциклопедистів, власну інформованість щодо політичних подій початку XIV ст. (імовірно, укладач належав до близького оточення папи Климента V

¹⁷⁸ *Chronica regia Coloniensis (Annales maximi Coloniensis)* / ed. G. Waitz. *MGH. Scriptores rerum Germanicarum*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880. T. 18. P. 1–299.

¹⁷⁹ Паршин І. Дипломатія... С. 141.

¹⁸⁰ *Heinrichs Livländische Chronik (Heinrici Chronicon Livoniae)* / hrsg. L. Arbusow und A. Bauer. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Hannover: Hahnsche Buchhaltung, 1955. Bd. 31.

¹⁸¹ Brundage J. Introduction: Henry of Livonia, The Writer and His Chronicle. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia* / ed. by M. Tamm, L. Kaljundi and C. S. Jensen. Burlington: Routledge, 2011. P. 1–11.

¹⁸² Nagirnyj W. Polityka... S. 175; Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 118–119, przyp. 283.

¹⁸³ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis = Анонимов Опис источне Европе* / ред. Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац; критичко издање текста на латинском језику, превод и филолошка анализа Д. Кунчер; уредник С. Рудић. Београд, 2013. Р. 91–148.

(1264–1314)). Хроніста цікавили політичні реалії Балкан та Східної Європи, тому він детально ознайомився із «співвідношенням сил» між католиками та православними у цих регіонах¹⁸⁴. Ольгерд Гурка (1887–1955), який ввів цю пам'ятку до наукового вжитку на початку ХХ ст., вважав автором «Анонімного опису...» когось із французьких домініканців. Проте, середньовічний укладач прямо не ідентифікував себе із жодною духовно-чернечою спільнотою; його записи прагматичні й не містили релігійної ревності¹⁸⁵. Ґрунтовне джерело містить перекази про політичні, суспільні й династичні зв'язки Романовичів на початку XIV ст.

Серед опрацьованих чеських джерел важлива «Збраславська хроніка»¹⁸⁶. Твір створено у Празі при Збраславському монастирі (сьогодні – одноіменний палац у Празі). Автором дослідники вважають Петра Житавського (1260/70–1338/39), який остаточно упорядкував текст, складений попередниками раніше¹⁸⁷.

Особливе значення для дослідження історії Русі мають польські середньовічні пам'ятки. Насамперед варто виокремити «Польську історію»¹⁸⁸ Яна Длугоша (1415–1480). Хроніст тривалий час працював для кардинала Збігнева Олесницького (1389–1455), був наближеною особою польського короля Казимира IV Ягеллончика (1427–1492), як переговорник брав участь в роботі численних посольських місій. Ян Длугош разом із численними помічниками від 1455 р. працював над величезним за обсягом твором з польської історії. Робота розтягнулася до смерті хроніста у 1480 р.

¹⁸⁴ Grzesik R. *Descriptio Europae Orientalis. Encyclopedia of the Medieval Chronicle* / ed. G. Dunphy. Leiden: Brill, 2010. Vol. 1. P. 518–519.

¹⁸⁵ Паршин І. Дипломатія... С. 58–59.

¹⁸⁶ Petra Žitavského kronika zbraslavská / ed. J. Emler. *Fontes Rerum Bohemicarum*. Praha: Nákl. N.F. Palackého, 1884. T. 4. P. 3–337.

¹⁸⁷ Berend N. Historical Writing in Central Europe (Bohemia, Hungary, Poland). *The Oxford History of Historical Writing* / ed. by S. Foot, C. F. Robinson. Oxford: University press, 2012. Vol. 2: 400–1400. P. 317–318.

¹⁸⁸ Długosz Jan. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. Księga dziesiąta i księga jedenasta 1406–1412*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1982. 269 s.

Він залучив величезні обсяги давніших джерел для опису окремих епізодів з історії Галицько-Волинської держави (утім, можливо, втрачені руські літописи)¹⁸⁹. Також варто відзначити його увагу до турнірної культури в Польщі, що мала свій вплив також на руських «людей меча» від XV ст.¹⁹⁰

Тож, історичні джерела актуальні для розуміння підстав формування творчого ставлення середньовічних поетів до Русі. Пропонований огляд не охопив усіх використаних у дослідженні пам'яток, оскільки для підтвердження зв'язків руських володарів та еліти священної Римської імперії залучатимуться інші матеріали із відповідними короткими поясненнями.

1.4. Методологія

Методологічно-вихідним пунктом дослідження стало усвідомлення умовної межі між поетичними та історичними джерелами середньовічної доби. Як засвідчують підходи нового історизму та нової філології, а також сучасні дослідження в галузі германістики, кордон між художнім та історичним текстом у Священній Римській імперії часто виявлявся розмитим, в той же час їхнє взаємне накладання — «швидше нормою, аніж винятком»¹⁹¹.

У хронікарській письмовій культурі нерідко поєднано фактографічний виклад із розгорнутими наративними та риторичними елементами. З іншого боку, епічні поеми, дидактичні тексти, поетичні твори, створені мінезингерами чи іншими освіченими людьми, містили докладні переліки подій, географічні й етнографічні описи, а також розлогі

¹⁸⁹ Перфецький Е. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1927. Т. 147. С. 6–7, 16–26, 47–51.

¹⁹⁰ Меренюк Х. Військова «игра» в Русі: термінологічні та джерелознавчі питання. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2023. Вип. 38. С. 41–52.

¹⁹¹ Classen A. *The Nibelungenlied*... P. 262.

міркування з історичних, богословських та наукових питань¹⁹². Звісно, вказувати на те, що такі тексти поставали як «відображення» історичної реальності було б неприйнятно, проте вони слугують особливою формою її культурного осмислення та репрезентації пам'яті, що культивувалася у той час.

Відповідно, після опрацювання джерельного матеріалу в дисертації зроблено наголос на середньовічних німецькомовних поетичних творах як на важливому відбитку колективних уявлень та світоглядних установок освічених прошарків суспільства (городяни, писарі, «люди меча») Священної Римської імперії XIII–XV ст. Одним із ключових підходів до аналізу цього корпусу стало дослідження уявлень у тогочасній культурі про далекі землі, народи та «інші» території¹⁹³.

З огляду на те, що героїко-епічні поеми, романи та дидактичні тексти мали широке поширення й були зорієнтовані на різні соціальні групи, ці тексти розглянуто у якості носів уявлень, поширених серед значної частини німецькомовного середньовічного суспільства¹⁹⁴. Відповідно, з однієї сторони, згадки про Русь, її мешканців¹⁹⁵ та пов'язані мотиви інтерпретовані в дослідженні як наративні топоси, що виконували важливі функції в конструюванні образу «східного» простору та у системі середньовічної культурної пам'яті. Такі підходи нині активно

¹⁹² Classen A. *Medieval German Studies as a Paradigm for German Studies: An Introduction. Medieval German Voices in the 21st Century*. Amsterdam: GA, 2000. P. 7–42; Dunphy R. G. *History as Literature: German World Chronicles of the Thirteenth Century in Verse*. Introduction, Translation, and Notes. Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 2003. 194 p.

¹⁹³ Zelizer B. *Reading the Past Against the Grain: The Shape of Memory Studies*. *Critical Studies in Mass Communication*. 1995. Vol. 12, no. 2. P. 217–218.

¹⁹⁴ Glauser J., Hermann P. *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies: Interdisciplinary Approaches*. de Gruyter GmbH, Walter, 2018. 1132 p.

¹⁹⁵ Надалі у дослідженні використано «Русь» для позначення держави, «русь» для окреслення народу, вихідців із Русі.

використовуються у системі дослідження пам'яті (memory studies)¹⁹⁶. Проте з іншого боку, окремі із цих джерел становлять важливе доповнення до історичних хронік та анналів, оскільки розповідають про одні й ті самі події, подекуди й зі сторони очевидців.

Відповідно, беручи до уваги концептуальні висновки Гейдена Вайта щодо наративної природи історичного знання, доцільніше говорити не про жорстке розмежування між «літературою» та «історією», а про різні типи наративних дискурсів, кожен із яких сформував власну логіку інтерпретації минулого¹⁹⁷. У цілому такий підхід до дослідження та опрацювання середньовічних поетичних джерел є поширеним у сучасній європейській історіографії, середньовічному літературознавстві та медієвістиці. Поєднання методів історії, літературознавства, германістики та студій пам'яті дає змогу визначати художні тексти як повноцінні джерела для визначення колективних уявлень, ідентичностей та моделей розуміння минулого. В окремих випадках, коли твердження не мають основи в історичних джерелах, у роботі здійснено спробу зараховувати їх ані до «вигадок», ані до суто фактографічного матеріалу. Для авторки вони визначають віддзеркалення важливих історичних подій, що однозначно позначилися у колективній свідомості німецькомовних спільнот.

Незважаючи на активне перевидання історико-поетичних та героїко-епічних творів, спричинене пошуком ідеї «національного канону» у XIX–XX ст., тогочасні германісти опрацьовували віднайдені рукописні джерела та публікували їх автентичною мовою. Залежно від часу й характеру пам'ятки це була середньовіжньонімецька (Mittelhochdeutsch (далі – mhd)

¹⁹⁶ Кіорсак В. Б. Русь і Східна Європа в історичній пам'яті середньовічних скандинавів (на матеріалах саг про давні часи) : дис. ... д-ра філос. : спец. 032 «Історія та археологія». Львів, 2023. С. 59–61.

¹⁹⁷ Classen A. The Nibelungenlied... S. 264; White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1973. 448 p.; White H. The Historical Text as Literary Artifact. *Clio*. 1974. Vol. 3, no 3. P. 277–303.

або ранньонововерхньонімецька (Frühneuhochdeutsch далі – fnhd) мовна стадія. Перша (mhd) охопила період приблизно від середини XI до середини XIV ст. – написані куртуазні, героїко-епічні та історико-літературні твори класичного середньовіччя¹⁹⁸. Fnhd домінувала від середини XIV до середини XVII ст. та є своєрідною перехідною фазою між середньовіжньою та нововерхньонімецькою¹⁹⁹. Ця мовна стадія розвивалася в умовах зростання адміністративної писемності та поширення друкарства.

У XIX–XX ст. германістика розвивалася як точна історико-філософська наука, мета якої полягала у відтворенні автентичного тексту та дослідженні лексем, особливостей римування, варіативності рукописів. Водночас переклад на новонімецьку зруйнував би ці параметри. Відповідно, тогочасні германісти – брати Якоб Грімм (Jacob Grimm, 1785–1863) та Вільгельм Грімм (Wilhelm Grimm, 1786–1859)²⁰⁰, Карл Лахманн (Karl Lachmann, 1793–1851)²⁰¹, Вільгельм Шерер (Wilhelm Scherer, 1841–1886)²⁰², Герман Пауль (Hermann Paul, 1846–1921)²⁰³, Карл Мюлленгоф (Karl Müllenhoff, 1818–1884)²⁰⁴ досліджували середньовічні тексти як мовно-історичні джерела та публікували їх в оригіналі.

Тоді ж панувало переконання, що «дух народу» найчастіше виявляється у мові епохи, а не в модернізованій формі. Переклад на

¹⁹⁸ Scherer W. Zur Geschichte der deutschen Sprache. 2., verbesserte Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1878. S. 12; Weddige H. Mittelhochdeutsch. Eine Einführung. 3., neu überarb. Auflage. München: C. H. Beck, 1999. S. 7.

¹⁹⁹ Scherer W. Zur Geschichte der deutschen Sprache. S. 13.

²⁰⁰ Grimm J. Deutsche Grammatik. Erster Teil. Zweite Auflage. Göttingen: Dieterichsche Buchhandlung, 1822. 1032 s.

²⁰¹ Lachmann K. Der Nibelunge Not mit der Klage in der ältesten Gestalt mit den Abweichungen der gemeinen Lesart. Berlin: G. Reimer, 1826. 311 s.

²⁰² Scherer W. Zur Geschichte der deutschen Sprache. 2., verbesserte Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1878. 660 s.

²⁰³ Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle a. S.: Max Niemeyer, 1880. 368 s.

²⁰⁴ Müllenhoff K. Deutsche Altertumskunde. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1870. Bd. 1. 501 s.; Müllenhoff K. Zur Geschichte der Nibelunge Not. Halle: C. A. Schwetschke und Sohn, 1855. 103 s.

новонімецьку зробив би видання продуктом XIX, а не XIII чи XV ст. Надалі цю традицію продовжили германісти Густав Рете (Gustav Roethe, 1859–1926)²⁰⁵, Теодор Фрінгс (Theodor Frings, 1886–1968)²⁰⁶, Петер фон Поленц (Peter von Polenz, 1928–2011)²⁰⁷ та Петер Візінгер (Peter Wiesinger, 1938–2019)²⁰⁸. Вони закріпили уявлення про mhd та fnhd як самостійні історичні мовні стадії та наполягали на публікації джерел в автентичному вигляді із урахуванням їхньої графічної й фонетичної різноманітності.

З іншого боку, варто зважати на те, що середньовічні тексти вказаних мовних стадій існують у різних рукописних версіях. Відповідно, такі наукові перевидання часто фіксували варіативність джерел, реконструювали різні версії (A, B, C, D і т.д.). Переклад з метою фіксації на сучасну німецьку знищив би цю варіативність. Крім того, перевидання XIX – XX ст., зазвичай, призначалися для філологів, істориків, теологів. Тоді ж вважалося абсолютно прийнятним, що освічений читач знав мову джерела (mhd /fnhd).

Такий видавничий принцип зберігається й досі, проте, з деякими змінами: у XXI ст. з'явився новий феномен – двомовні видання. У таких працях містяться оригінал (переважно mhd) та коментований переклад²⁰⁹. Однак, у межах дослідження двомовні видання свідомо не залучалися як основна джерельна база, оскільки переклад, навіть коментований і науково виважений, неминуче містить інтерпретаційні та авторські частини

²⁰⁵ Roethe G. Die deutschen Kaiser und die deutsche Literatur. Göttingen: E. Ebering, 1893. 22 s.

²⁰⁶ Friedrich W., Frings T., Wissmann W. Das Institut für Deutsche Sprache und Literatur: Vorträge gehalten auf der Eröffnungstagung. Halle (Saale), 1954. 218 s.

²⁰⁷ Polenz P. von. Geschichte der deutschen Sprache. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2009. 224 s.

²⁰⁸ Wiesinger P. Schreibung und Aussprache im älteren Frühneuhochdeutschen: zum Verhältnis von Graphem, Phonem, Phon am bairisch-österreichischen Beispiel von Andreas Kurzmann um 1400. Berlin [u. a.]: de Gruyter, 1996. 275 s.

²⁰⁹ До прикладу, див: Wolfram von Eschenbach. Parzival: Mittelhochdeutsch / Neuhochdeutsch. Bd. 1. Übersetzt und herausgegeben von Wolfgang Spiewok. Stuttgart: Reclam, 1981. 735 s.

(враховуючи, що деякі тексти збереглися не у повному обсязі). Це могло вплинути на сприйняття семантичних нюансів, контекстуальних конотацій та прагматичних функцій окремих лексем та етнонімів. Оскільки дослідження насамперед направлено на аналіз оригінальних текстових згадок про Русь та руських персонажів у mhd та fnhd традиціях, принципово важливим було працювати безпосередньо з історичною мовною формою джерел. Відповідно, залучення критичних видань, які подали тексти в оригіналі без перекладу, дало змогу уникнути вторинної семантичної зміни. Водночас, у дослідженні звернено увагу на сучасні серійні критичні видання під редакцією Маріо Кларера (Mario Klarer), у яких здійснено переопрацювання «Амбразької книги героїв» (Ambraser Heldenbuch), яка містить рукописи із важливих середньовічних поем: «Ортніт» та «Вольфдітріх» (А), «Втеча Дітріха», «Івейн», «Ерек» та інші²¹⁰. Ці видання подали середньовіжні та ранньонімецькі тексти у формі повної транскрипції, супроводженої факсимільними зображеннями рукописів та розширеним текстологічним апаратом, без перекладу сучасною німецькою мовою. Використання таких серій забезпечило перегляд та аналіз автентичних мовних форм історичних етнонімів та семантичних згадок про Русь.

Важливою частиною формування дослідження стала робота зі словниками середньовіжної мови. Зокрема, класичні лексикографічні праці стали цінними для уточнення перекладу,

²¹⁰ Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 2: Hartmann von Aue: Iwein. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 397 s.; Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 3: Hartmann von Aue: Erec. Der Mantel. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 545 s.; Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 4: Dietrichs Flucht. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 581 s.; Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 6: Nibelungenlied. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 731 s.; Ambraser Heldenbuch. Gesamttranskription mit Manuskriptbild / hrsg. M. Klarer Teilbd. 9: Biterolf und Dietleib. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 715 s.; Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. Teilbd. 10: Ortnit. Wolddietrich A. 461 s.

семантичного значення та контролю використання лексем²¹¹. Для аналізу термінів із середньовісньонімецької мови залучено цифрову версію словників Матіаса Лексера на базі університету Трієр²¹². Доступ до ресурсу дав змогу порівняти варіанти написань та особливості використання лексем без їхньої нормалізації. Додатково для семантичного уточнення залучено цифровий словник ранньонововісньонімецької мови²¹³. Використання цих словників передусім мало допоміжний характер, оскільки було направлено на перевірку й зіставлення даних, хоча дослідження орієнтовано на аналіз історичної цінності представлених джерел.

Основними одиницями аналізу у дослідженні стали конкретні текстові найменування (номінації) Русі, інші похідні етноніми, топоніми, прикметникові деривати та персоналії руського походження або асоційовані з руськими теренами. Ці згадки досліджено у їхньому синтаксичному, наративному та жанровому сенсі.

У дослідженні зафіксовано майже 200 згадок Русі у середньовісньох поетичних творах XIII – XV ст., що створені на теренах Священної Римської імперії. Для прочитання праці методологічно важливим стане усвідомлення неоднорідності термінології, за допомогою якої в mhd та fnhd текстах позначено Русь. У джерелах існує широкий спектр фонетичних, графемних і морфологічних варіантів, у корпусі вдалося зафіксувати майже 30 варіантів номінації Русі та похідних від неї форм: Reußen, Reuss, Reuß, Reussen, Reuzzen, Rewsen, Rewssen, Rewssenn, Riusen, Riussen, Riuze,

²¹¹ Lexer M. von. *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Leipzig: S. Hirzel, 1872. Bd. 1: A–M: zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum *Mittelhochdeutschen Wörterbuche* von Benecke–Müller–Zarncke. 2262 Sp.; Lexer M. von. *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Leipzig: S. Hirzel, 1876. Bd. 2: N–U: zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum *Mittelhochdeutschen Wörterbuche* von Benecke–Müller–Zarncke. Sp. 2050.

²¹² Lexer M. von. *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch Wörterbuchnetz*. Universität Trier. URL: <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=Lexer&lemid=A00001>

²¹³ *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch (FWB)*. FWB-online. URL: <https://fwb-online.de/?utm>

Riuzen, Riuzenlant, Riuzilanti, Rivzen, Rucze, Ruessen, Ruezzen, Ruossen, Ruozzen, Rúß, Russam, Russen, Rüssen, Rûz, Ruzzen, Rvscei, Rvzen.

Написання у текстових джерелах із графемою *iu* (Riuze, Riuzen, Riuzenlant тощо) є типовим для середньовісньонімецької орфографічної практики. Водночас у фонологічному описі mhd *iu* відповідала довгому монофтонгу [ü:]²¹⁴. Форми з написаннями *eu*, *u*, *ü*, а також із приголосними варіантами *ss* та *ß* (Reussen, Rewssen, Rüssen, Ruessen тощо) можуть вказувати на перехідний та згодом на орфографічний fnhd стиль. У цей період помітне зникнення частини середньовісньонімецьких дифтонгів і водночас відбувався пошук нових графічних засобів для передачі змінених фонетичних значень. Зокрема, типові для mhd-дифтонги *ie*, *uo*, *üe* зазнали монофтонгізації. Графема *iu*, поширена у середньовісньонімецької орфографічної традиції в ранньовісньонімецьких текстах, заміщена іншими написаннями (*eu*, *ü*, *u*)²¹⁵. Відповідно, цілком закономірним є використання форм Riuzen / Reussen / Rüssen / Ruessen, які відобразили перехідний характер мовної системи. В той же час, графемна різноманітність: *z* / *zz* / *ss* / *ß*; *iu* / *eu* / *u* / *ü* стала результатом відсутності стандартизованої орфографії у середньовісньонімецької та ранньомодерної епохи, а також засвідчила регіональну диференціацію письмових практик.

Відтак, у роботі застосовано міждисциплінарні методи одночасно історичної та філологічної науки. Основним став історико-філологічний метод, що представляв аналіз середньовісньонімецькомовних поетичних текстів у їхньому мовному, жанровому та історико-культурному просторі. Цей підхід дав змогу дослідити обрані пам'ятки як джерела для розуміння колективних уявлень.

²¹⁴ Hennings T. Einführung in das Mittelhochdeutsche. Berlin; Boston: De Gruyter, 2012, S. 54–55.

²¹⁵ Braune W. Althochdeutsche Grammatik. Halle a. S.: M. Niemeyer, 1886. S. 14–29.

Для визначення номінацій Русі та похідних від них форм використано лінгвістичний (історико-мовний) метод. Для цього застосовано також елементи історичної фонології та графеміки: залучено дані класичних граматик середньовісньонімецької та ранньонововісньонімецької мов, а також лексикографічні ресурси. Під час аналізу джерел важливу роль відіграв контекстуальний аналіз, направлений на інтерпретацію сюжетів та різних наративних структур. Порівняльний метод став важливий для зіставлення тих чи інших описових подій, сенсів, мотивів, представлених у різних джерелах: поетичних, героїко-епічних чи суто історичних.

Окремим напрямом став аналіз іконографічних джерел, утім й мініатюр із рукописних джерел XIV–XV ст. Іконографічний матеріал визначено як важливий елемент супровідного тексту, який дав змогу його конкретизувати. У роботі застосовано іконографічний та іконологічний методи в їх класичному розумінні. Вони спрямовані на аналіз мініатюр у декількох вимірах: описовому (визначення окремих персонажів та сцен), інтерпретаційному (символічні значення, композиційні рішення) та контекстуальному (співвідношення між візуальними і текстовими елементами).

Підсумовуючи, у дослідженні не заперечено цінності поетичних джерел, а навпаки, наголошено на тонкій межі між історичними та наративними структурами. Середньовісньні mhd та fnhd-мовні твори відобразили ті колективні уявлення та світоглядні установки соціуму Священної Римської імперії, які досі не було обґрунтовано на належному науковому рівні. Для цього застосовано систему міждисциплінарних методів, оскільки аналіз історичного матеріалу, літературного тексту та іконографії перебуває на перетині сучасних наук.

РОЗДІЛ 2.

ОБРАЗ РУСІ У НІМЕЦЬКИХ ТА АВСТРІЙСЬКИХ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ПОЕМАХ: ТРАДИЦІЇ ТА ОСНОВИ

2.1. Перші поетичні вказівки на Русь та її географічні кордони

Чи не перше поетичне свідчення про Русь вміщено у «Пісні про Аннона» («Anno lied»)²¹⁶, що складена в останній третині XI ст. Римований життєпис канонізованого (врешті, анонімний твір створювався саме для канонізації) містить біографічні подробиці життя архієпископа Аннона. У віршах йшлося насамперед про 1062–1065 рр., коли Аннон мав визначний вплив при дворі і був регентом німецького короля Генріха IV. Тоді ж він отримав чимало дарів, утім із Данії, Фландрії та Русі. М. Келлер, аналізуючи цей фрагмент, вагалася: на її думку, мовилося або про реальний політичний вплив Київської держави (оскільки жест дарування завжди відігравав важливу роль у середньовічних дипломатичних контактах), або про фактор посилення сакральності (Русь, як далека й екзотична країна, визнавала авторитет Генріха IV)²¹⁷.

Дарунки архієпископу – це не літературна вигадка, а свідчення, яке мало реальні основи. Упродовж 1070-х років допомоги у Генріха IV шукав київський князь-вигнанець Ізяслав Ярославович (1023–1078)²¹⁸. Ситуація для нього складалася не найкращим чином: його брати-супротивники, князі Святослав і Всеволод Ярославовичі, надіслали свої дари у Священну Римську імперію, чим привернули прихильність німецького короля на свій бік. Архієпископ Кельна, який мав свій вплив на політичне життя, міг знати про подарунки для короля від однієї із київських партій (можливо, від двох

²¹⁶ Видавець Мартін Опіц у 1639 р. назвав її «Пісня про Святого Аннона, архієпископа Кельна». Ця назва також використовується в сучасній історіографії.

²¹⁷ Keller M. Perspektiven: Vorstellungen von 'Riuzen' in der deutschen Literatur des Mittelalters. S. 84–85.

²¹⁸ Котляр М.Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. Київ: Україна, 1996. С. 108.

сторін конфлікту одночасно). Дари Ізяслава Ярославовича (*rex Ruzenorum*) також описав як «незліченні скарби» (*inestimabiles divitias*) золотого та срібного посуду та дуже дорогих тканин» хроніст Ламперт Херсфельдський²¹⁹. У його хроніці відзначено, що сильне враження справило на німців багатство руського князя – настільки велике, що, «подібного ніхто й не пригадував»²²⁰.

Іншою історичною основою для появи дарів з Русі в «*Annolied*» могли бути події, описані також у «Похвальному слові Святому Пантелеймону»²²¹. Чернець обителі Святого Пантелеймона у Кельні Руперт (†1129) занотував історію зцілення князя Мстислава, сина князя Володимира Мономаха (1053–1125) й Гіти Уессекської (1053–1098). За його описом, князь Мстислав отримав серйозні поранення на полюванні й перебував при смерті. Його мати Гіта молилася Святому Пантелеймону Цілителю, коли ж руський володар одужав, вона пожертвувала монастирю Святого Пантелеймона у Кельні величезну суму коштів²²². Переказ про цю пожертву міг відобразитися в «Пісні про Аннона», до того ж, дарунки Гіти вказують на існування тривких контактів із церковними осередками в Кельні.

Раннім свідченням про русь стала німецькомовна версія «Пісні про Роланда» (*Das Rolandslied*), яка, за різними підрахунками, складена або у 1130-х роках, або у 1170-х роках Конрадом Священником (*Konrad der Pfaffe*). У діалозі головних дійових осіб (Бланскандіза (*Blanscandiz*) та Генелуна (*Genelun*)) вказано про підкорення різних народів, утім і греків, угорців, русі, поляків, саксів тощо (вірші: 1771-74)²²³. Вчені, які аналізували

²¹⁹ Головка О. Русь... С. 151–155.

²²⁰ *Lampertus Hersfeldensis. Lamperti monachi Hersfeldensis opera* / ed. O. Holder-Egger. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1894. Bd. 38. S. 225–226.

²²¹ *Un sermon inconnu de Rupert, abbe de Deutz, sur S. Pantaleon* / ed. M. Coens. *Analecta Bollandiana. Societe des Bollandistes*. 1937. Vol. 55. P. 254–267.

²²² *Ibid.* P. 265–266.

²²³ *Das Rolandslied* / hrsg. K. Bartsch. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1874. S. 75.

цей текст, вказували, що ці народи трактуються як нехристияни або ж варвари²²⁴. Такі упередження у цілому були характерні для зображення східних християн або ж «нещодавно» охрещених народів. Уже пропоновані перші вказівки на контакти Русі із німецькими землями в літературних джерелах вказують на існування ширшого політичного тла. За таких обставин аналіз тодішніх уявлень про географію Східної Європи, її населення потребує особливої уваги та огляду.

Вершина німецького героїчного епосу «Пісня про Нібелунгів», що записана у 1205 р. та збереглася у різних версіях (А, В, С та інші), містить чимало відкликань про різні народи²²⁵. Твір – героїко-епічний, проте, як вказали сучасні вчені, анонімний автор у версії В осмислив зв'язок із минулим: історичні події окреслено настільки, наскільки вони піддавалися символічному й алегоричному прочитанню²²⁶. Водночас у різних варіантах поеми перераховані народи з Русі (Riuzen), Греції, Польщі (Poelän), Валахії та інших країн у супроводі короля Етцеля (вірші: 1339–40)²²⁷. Окремо згадано про вихідців із Києва та печенігів (у Додатку А-Б показано фрагменти із рукописів версій А та С)²²⁸.

²²⁴ Boissonnade P. Du nouveau sur la Chanson de Roland : la genèse historique, le cadre géographique, le milieu, les personnages, la date et l'auteur du poème. Paris: E. Champion, 1923. P. 184.

²²⁵ Berkov P. N. Das «russische Thema» in der mittelhochdeutschen Literatur. *Zeitschrift für Slawistik*. 1976. Vol. 21(1). S. 303.

²²⁶ Lienert E. Perspektiven der Deutung des Nibelungenliedes. *Die Nibelungen. Sage – Epos – Mythos* / hrsg. von J. Heinzle, K. Klein, U. Obhof. Wiesbaden: Reichert, 2003. S. 91–112; Classen A. The Nibelungenlied... S. 263.

²²⁷ Das Nibelungenlied / hrsg. K. Bartsch. Leipzig: Brockhaus, 1887. S. 202; Sagger A. Hungarians as fremde in Medieval Germany. *Meeting the Foreign in the Middle Ages*. New York: Routledge, 2016. P. 147. У списку С, що знаходиться у Піаристському рукописі (Piaristen handschrift) (XV ст.) також вказано на прибуття до Етцеля багатьох відважних персонажів із польських, руських та грецьких земель. Das Nibelungenlied nach der Piaristenhandschrift / hrsg. A. Keller. Stuttgart: Litterarischer Verein in Stuttgart, 1879. S. 208.

²²⁸ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 34: Das Nibelungenlied und Die Klage (Handschrift A). Vor 1280. Pergament. 119 Bl; Karlsruhe, Badische Landesbibliothek. Cod. Donaueschingen 63: Nibelungenlied (Handschrift C). Handschrift. Bl. 52v.

Вказівки на різні народи виразили традиційні уявлення про Схід та етнічні концепції, які склалися під впливом активних торговельних та політичних зносин²²⁹. З однієї сторони, фігурування руських та польських воїнів у творі є більш метафоричним. Однак, з іншої – Східноєвропейський простір, на відміну від описаної Півночі, подано без фантастичних елементів²³⁰. Ці терени постали як раціоналізований і десакралізований простір, цілком позбавлений ірреальних мотивів²³¹. Окрім «Пісні про Нібелунгів», русь, поляки, пруси, печеніги, половці згадані разом у «Імператорській хроніці» (Kaiserchronik) XII ст. (вірші: 14020–14025)²³². Такий набір народів вказує на поширення сталого репертуару уявлень про східноєвропейський світ, який активно побутував у німецькомовному середовищі.

У поемі «Добрий Герхарт» (Der guote Gêrhart) Рудольфа з Емсу купець з Кельну на ім'я Герхарт вирушив у трирічну подорож до язичницьких країн (Heidenschaft – вірш 1180)²³³. Поняття «heiden», яке сучасники Рудольфа часто трактували як виключно мусульман, у цьому контексті використано як загальне позначення прихильників усіх нехристиянських релігій²³⁴. Окрім провіанту, головний герой узяв із собою церковного «писаря» (вірш 1187), який відповідав на кораблі не лише за облік, а й за проведення літургії²³⁵. У такий спосіб Рудольф з Емсу намагався показати, що Герхарт разом із капеланом бажав перенести християнську Церкву до язичників.

²²⁹ Berkov P. Das «russische Thema»... S. 304. Keller M. Perspektiven... S. 86–87.

²³⁰ Sager A. Hungarians as fremde... P. 107.

²³¹ Ibidem.

²³² Kaiserchronik. Kaiserchronik / hrsg. E. Schroder. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1889–1895. Vol. 1, pars 1. P. 335.

²³³ Der gute Gerhard. Eine Erzählung von Rudolf von Ems / hrsg. M. Haupt. Leipzig: Weidmann, 1840. S. 41.

²³⁴ Schumacher M. Toleranz, Kaufmannsgeist und Heiligkeit im Kulturkontakt mit den »Heiden«. *Zeitschrift für interkulturelle Germanistik*. 2010. Vol. 1, no. 1. S. 51.

²³⁵ Der gute Gerhard... S. 42. Schumacher M. Toleranz, Kaufmannsgeist und Heiligkeit... S. 51; Brinker-von der Heyde C. Das (Mittel)Meer als liminaler Raum in mittelalterlicher Literatur. *Das Mittelmeer und die deutsche Literatur der Vormoderne*. Berlin, 2023. P. 216.

Маршрут пролягав через чимало країн, зокрема території пруських племен та Русь до південно-перського міста Саранда, а звідти – до Дамаска і Месопотамії (вірші: 1195–1200)²³⁶.

У «Доброму Герхарті» Рудольф з Емсу не конкретизував природних умов Русі, не назвав жодного населеного пункту. Натомість у інших його текстах, зокрема «Всесвітній хроніці» докладно повідомлено про географічне розташування земель слов'ян та вказано на їх найближчих сусідів²³⁷:

Beheim, Merhern, Polan
und das lant ze Rúzen,
Liflant unde Prúzin
in windischer lande marche
lit.

Богемія, Моравія, Польща
і землі Русі,
Лівонія та Пруссія
розташовані у межах
слов'янських земель.
(вірші: 2577 – 84)

У іншій частині «Всесвітньої хроніки» докладніше відображено розташування Русі. Вказано, що Фракія та інші землі належали до володінь Яфета, сина біблійного Ноя. Рудольф з Емсу відзначав, що кордони Русі «не мають кінця» і через ріку Дніпро (Nepfir) можна дістатися Греції (див. Додаток В–Г)²³⁸. Отож, автор володів знаннями про розташування окремих регіонів та країн і загалом продемонстрував існування Дніпрового шляху до Константинополя, який добре відомий із руських літописів. Відсилання до біблійного Яфета також міститься у «Повісті временних літ», у якому володіння Ноєвого сина визначені у подібний спосіб²³⁹.

²³⁶ Der gute Gerhard... S. 42; Brinker-von der Heyde C. Das (Mittel)Meer als liminaler Raum... P. 216.

²³⁷ Rudolfs von Ems Weltchronik / hrsg. by G. Ehrismann. Berlin: Weidmann, 1915. S. 36.

²³⁸ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 8345: Rudolf von Ems. Weltchronik (sog. Wernigeroder Handschrift). Freiburg im Breisgau (?), Ende des 13. Jahrhunderts. Bl.17r-19r. Rudolfs von Ems Weltchronik / hrsg. by G. Ehrismann. Berlin: Weidmann, 1915. S. 36.

²³⁹ Ипатьевская летопись. Т. 2. Стб. 3–4.

dúrh disú riche flúzit	Через ці землі тече
der Neppir, der durh Rúzin gat.	Дніпро, що через Русь проходить.
dú lantmarcke niht ende hat	Кордони цієї землі не мають кінця
biz hin da Constantinopil lit,	до того місця, де розташований
da dú lantmarcke ende git	Константинополь,
und danne Chriechin hebit an.	тут кордон землі завершується,
Do man Chriechin erst began	і тоді починається Греція
	(вірші: 2465–70)

Якщо літописні повідомлення ґрунтуються на слов'яно-руському перекладі візантійської хроніки Георгія Амартола, то Рудольф з Емсу використовував також різні Біблійні джерела. Руські мандрівники та паломники використовували маршрут руху на південь – до Святої землі. Окремо про існування такого шляху вказав сер Джон Мандевілл (вигаданий герой XIV ст.), який в описах своїх мандрів також зауважив, що через Пруссію та Русь можна дістатися Єрусалиму. Однак, він не радив обирати саме такий варіант паломництва, оскільки вважав Русь надзвичайно холодною країною, а Чорне море – небезпечним для мореплавства у зимову пору²⁴⁰.

²⁴⁰ Тірольський поет і дипломат пізнього Середньовіччя Освальд фон Волькенштайн, що мандрував від Західної Європи до Східного Середземномор'я та Чорноморського регіону, також вказував на цей шлях. Одним із найбільш оригінальних епізодів подорожей стала кораблетроща на Чорному морі, про яку він двічі розповідав у своїх віршах. Поет згадував, що після загибелі судна – легкої середземноморської бригантини (wargatin) – він урятувався, кілька днів тримаючись за бочку з мальвазією. Сам факт згадки мальвазії (дорогого грецького червоного вина) на борту судна визначив торговельний характер подорожі. З іншого боку, важливо, що Освальд наголосив на тому, що урятувався разом із «русином» (Reuss). Ця деталь дала змогу визначити епізод як індивідуальну пригоду дипломата, що, орієнтовно, відбулася між 1403–1404 роками, та як свідчення присутності вихідців із руських земель у чорноморських торговельних операціях. Найімовірніше, за версіями істориків, мовиться про купця зі Львова, одного із головних транзитних вузлів між Левантом, Чорноморським узбережжям, Центральною Європою та Фландрією. Дет. Див: Мартынюк А. В. Восточноевропейские эпизоды путешествий Освальда фон Волькенштейна. *Studia Historica Europae Orientalis*. 2015. Вып. 8. С. 77–91. Також більш детально про мальвазію див.: Лильо І. М.

У «Вільгельмі Австрійському» головний герой також мандрував із Візантії до Європи через Болгарію, Чорне море, Русь та Балтійські землі. Опис Йоганна з Вюрцбурга, автора цього твору, досить правдоподібний: письменник навіть згадав про кита (або велику рибу), який скерував головного героя²⁴¹. Існування такого шляху давало змогу поєднати Північ та Південь Європи, направити торговців, воїнів чи паломників. У додатках Д–Є наведено маршрут Вільгельма Австрійського за інкунабульним виданням твору²⁴².

За деякими даними, «через Болгарію, Пруссію та Русь» повертався до Священної Римської імперії баварський герцог Отто III, який певний час був угорським королем²⁴³. На цьому шляху він відвідав свого двоюрідного брата – короля Русі Юрія Львовича (†1308). Тож описані шляхи реально існували й перебували у вжитку, про що згадано також в історичних джерелах.

Зв'язок Північної Європи та країн Леванту, який пролягав через Русь, можна підтвердити також із використанням картографічних джерел. Зокрема, «Каталонський атлас» XIV ст. вказав на Львів як важливий торговий пункт, куди прибувають прянощі з мусульманських країн Півдня, щоби надалі рушити через Алеманське (Німецьке) море до Брюгге. Хоча Рудольф з Еймсу використовував інший шлях, знання про географію Центрально-Східної Європи та її контакти із Візантією дають змогу спростувати твердження М. Шумахера про фантастичність подорожі

Східноземноморські продукти на столі львівських міщан у XV–XVII ст. *Народознавчі зошити*. 2018. № 3 (141). С. 656–661.

²⁴¹ Johann von Würzburg. Wilhelm von Österreich: aus der Gothaer Handschrift / hrsg. von Ernst Regel. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1906. 2 Taf. S. 7–13.

²⁴² Hie hebt sich an ein schoene vnd kurzweilige hystori zelesen von herczog Leupold vnd seinem sun Wilhalm von Oesterreich. Augsburg: Anton Sorg, 1481. München, Bayerische Staatsbibliothek, 2 Inc.c.a. 1067. Bl. 5r-7v.

²⁴³ Паршин И. Король Юрий Львович на страницах западноевропейских хроник. *Русин*. 2012. № 4(30). С. 79–83.

«доброго Герхарта» крізь Пруссію та Русь на Південь²⁴⁴. Рудольф з Еймсу створив для свого персонажа цілком реальну атмосферу – принаймні до Східного Середземномор'я Герхарт мав би потрапити саме таким шляхом.

Важливою деталлю, про яку згадав Рудольф з Емсу у «Доброму Герхарті» є те, що купець Герхарт по дорозі до мусульманських країн, на території Русі, Пруссії та Лівонії здобув багато соболів (*dâ ich vil manigen zobel vant*) (вірш 1197)²⁴⁵. Відтак, німецький поет та хроніст добре орієнтувався у багатствах Східної Європи, утім, і Русі.

Полювання на хутряних звірів (бобрів, білок, борсуків, куниць, лисиць) у руських землях було досить поширеним, зокрема й тому, що їхнє хутро використовувалося на експорт в інші країни²⁴⁶. Незважаючи на це, в європейських середньовічних джерелах небагато відомостей про особливості полювання на теренах Русі. Проте виділяється маловідома у дослідницькому середовищі праця Ебергарда Гікфельта (XIV–XV ст.), присвячена догляду за соколами та особливостям ведення полювання із птахами. Його твір зберігся у єдиному рукописі початку XV ст. і містить кілька унікальних повідомлень про руських сокільничих (*falconarii Ruthenorum/ruthenos/rewssen*) та їхні методи лікування птахів (див. Додаток Ж)²⁴⁷. За контекстом компілятивної оповіді, помітно, що автор мовив про події XIV ст. та згадував *Rex Ludwicus*, який за різними версіями міг бути або королем Священної Римської імперії Людовіком IV Баварським (1282–1347), або ж угорським королем Людовиком I Анжуйським (1326–1382)²⁴⁸.

²⁴⁴ Schumacher M. Toleranz, Kaufmannsgeist und Heiligkeit... S. 51.

²⁴⁵ Brinker-von der Heyde C. Das (Mittel)Meer als liminaler Raum... S. 216.

²⁴⁶ Див. докладніше: Меренюк Х. Розділ 7. Галицька та Волинська еліти на бенкетах і полюваннях XII–XIV століть. *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини : колективна монографія* / відп. ред. І. Паршин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2024. С. 217–260.

²⁴⁷ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2457. *Aucupatorium herodiorum* (dt./lat.). Breslau, ca. 1425–1430. Pergament. II + 36 Bl.

²⁴⁸ Rudolf R. Hicfelt, Eberhard. *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 2., völlig neu bearb. Aufl. Bd. 3 : *Gert van der Schüren – Hildegard von Bingen* / hrsg. von K.

Не заглиблюючись в інтерпретації та доведення авторства, важливим став сам факт існування осіб, які доглядали за соколами не лише на руських теренах, а й, можливо, при дворі західних королів. Безсумнівно, це джерело доводить популярність соколиного полювання у Русі, поширення ветеринарних знань та рекомендацій щодо догляду за ловецькими хижими птахами.

Повертаючись до поетичної традиції, мінезингер Гартман фон Ауге (бл. 1065–1220) у своєму творі «Ерек» зазначив, що якість королівських хутряних підкладок одягу перевищила ту, яку можна знайти в Русі чи Польщі (*ze Riuzen noch ze Pôlân*)²⁴⁹. У додатку 3 представлено текст із рукопису пам'ятки²⁵⁰. Літературне бачення підтверджується листуванням бенедиктинського абата Екберта (1120–1184) із архієпископом Кельна Рейнальдом (1120–1167). В одному із їхніх листів вказано, що руське хутро коштує дорожче за срібло та золото: «...Ruthenis pellibus que auri et argenti precio preferuntur»²⁵¹. У листі згадано Русь разом із Грецією, абат Екбер радив зосередитися на «вічних» цінностях, а не матеріальних благах, вказуючи, що якщо надягати розкішний одяг, виготовлений майстрами Греції, хутра з Русі, які перевершують ціною золото і срібло, й прикрашати ними смертне тіло, то це не робить людину настільки гідною похвали та привабливішою в очах Бога і людей²⁵². Це зауваження вказує на найбільш впізнавані товари середньовічного німецького ринку, які потрапляли туди з Русі. Генріх Тюрлінський у своєму творі «Корона» (*Die Crône*) утілює святкування короля Артура, на яке було запрошено королів та князів із

Ruh, G. Keil, W. Schröder, B. Wachinger u. a. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1981. Sp. 1220.

²⁴⁹ Hartmann Von Aue. Erec. Mittelhochdeutscher Text und Übertragung von Thomas Cramer. Frankfurt am Main, 1972. S. 90; Berkov P. Das «russische Thema»... S. 297.

²⁵⁰ Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. Ser. nova 2663: Hartmann von Aue. *Erek*. Ambraser Heldenbuch. Südtirol, 1504–1515/1517. Bl. XXXIVr.

²⁵¹ Die Vision ender hl. Elisabeth und die Schriften der Aebte Ekbert und Emecho von Schönaue / hrsg. F. Roth. Brunn, 1884. P. 316.

²⁵² Ibidem. P. 316.

«близьких та віддалених країн» (вірш 480) (див. Додаток II)²⁵³. З Русі до Англійського королівського двору доправили багато сірих та смугастих хутряних одеж (вірші: 539-44)²⁵⁴. У тексті підкреслено, що привезене хутро соболів та горностаїв оцінювалося у величезну суму:

Im kam ouch von Ruschîte	Із Русі також привезли
Manec veder grâ und bunt.	Чимало шат сірого й строкатих
Ez kostet ouch vil manec pfunt	кольорів.
Der zobel und der harm;	Вони коштували багато фунтів
Er dörfte niht wesen arm,	Соболине хутро і горностаї;
Der in vergelten solte	Не міг бути бідним той,
	Хто мав би за це заплатити
	(вірші: 539-44)

У 1826 р. вперше надруковано вміст окремих пергаментних фрагментів із Королівського архіву з Арнсберга, які зберегли частини втраченого старонімецького вірша. Головними героями тут були двоє друзів – Атіс і Пропіліас (Athis und Prophilius). Після цього Карл Вільгельм Грімм зібрав разом наступні частини поеми із інших рукописів та надрукував повний твір, який, як встановив видавець, створений під впливом французької поетичної традиції²⁵⁵. Анонімний автор поеми вказав на розкішний плащ з соболем («mit finnin») та цінним горностаєм (mit berminin vedirin), який був обшитий темним соболиним хутром (ein brun zobil zu mäzen ruch) (вірші: 142-47)²⁵⁶. Остання фраза (gevangin dar zu Rügen)

²⁵³ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 374: Heinrich von dem Türlin. Diu Crône, 1479. 10r. Heinrich von dem Türlin. Die Krone / Unter Mitarbeit von Alfred Ebenbauer Ins Neuhochdeutsche übersetzt Von Florian Kragl. Berlin/Boston: de Gruyter GmbH, Walter, 2012. P. 13–14.

²⁵⁴ Henrich von dem Türlin. Diu Crône / hrsg. G. H. F. Scholl. Stuttgart: Litterarischer Verein, 1852. P. 7.

²⁵⁵ Grimm W. K. Athis und Prophilius. Gelesen in der Königlichen Akademie der Wissenschaften am 18 und 22 Januar 1844. Berlin: Druckerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1846. 123 s.

²⁵⁶ Ibidem. S. 112.

вказувала на те, що одержу привезли з Русі (вірш 149). Описуючи плащ як такий, що мав чудове оздоблення, яке на дотик виглядало м'яким, наче його «сплели в щільне полотно», автор намагався по-мистецьки передати розкіш («bezogin wol inbinnin») (вірш 142)²⁵⁷.

В іншому анонімному німецькому тексті «Май та Беафлор» (Mai und Beaflor) при описі королівського вбрання також згадано про два чорні соболі (zwene swarze zobeles guot), які були привезені королю з Русі (von der Riuzen lande bräht)²⁵⁸. У тексті підкреслено, що хутра було надано із великою честю королівству, при описі яких автор використовував термін «guot», що прямо вказав на їхню цінність та благородство. Інші європейські поетичні джерела позанімецької традиції також наголошують на цінності руського хутра²⁵⁹.

Історичним прикладом багатства руської еліти є оповідь із «Житія святого Маріана Скота», де вказано як чернець Маврикій, не маючи коштів на завершення будівництва Регенсбурзького монастиря св. Якова, вирушив до короля Русі (Regum Russiae) і отримав від нього, а також від «вельмож багатого міста Києва», дорогоцінну хутра на суму сто марок, що дало змогу завершити спорудження обителі²⁶⁰.

Штрікер («Der Stricker») у творі «Карл» (Karl), демонструючи середньовічне світосприйняття територій, показав власне розуміння світового географічного простору. У тексті він передав божественне пророцтво, згідно з яким Бог проголосив Карла Великого (747 – 814)

²⁵⁷ Ibidem. S. 112.

²⁵⁸ Mai und Beaflor: eine Erzählung aus dem dreizehnten Jahrhundert / ed. G. J. Göschen. Berlin: de Gruyter, 2018. Bd 7: Dichtungen des deutschen Mittelalters. Col. 41.

²⁵⁹ Зокрема, у анонімній французькій поемі «The Chanson d'Antioch», присвяченій Першому хрестовому походу згадано «sables de Roussie», *Mittelhochdeutsches Übungsbuch* / hrsg. von C. von Kraus. 2nd ed. Heidelberg, 1926. P. 63–82, 276–279; Wis M. Ein Problematischer Farbenvergleich bei Eilhart und Veldeke: '... Brûn Alse Ein Bere.' *Neuphilologische Mitteilungen*. 1992. Vol. 93. No. 2/4. P. 382.

²⁶⁰ Mariani Scoti. Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur. Antverpiae; Bruxelles, 1658. Februarii. T. 2. P. 369.

володарем різних земель. Перелік цих територій не відповідає реальним політичним кордонам: помітна лише логічна географічна послідовність, яка є уявленням австрійського автора про віддаленість та значущість окремих регіонів. У тексті згадані Богемія (Beheim), Польща (Polân), Угорщина (Ungern), Греція (Kriechen), Русь (Riuzen), Вірменія (Ormenien), Сербія (Serven), Валахія (Plachen) та Данія (Tenemarke) – тобто землі, які для автора виглядали як найбільш віддалені або менш інтегровані у франкський світ (див. Додаток I)²⁶¹ :

Beheim unde Polân	Богемія та Польща
werdent dir beidiu undertân;	обидві стануть підвладні,
Ungern wirt allez din.	Угорщина стане цілком
ze Kriechen foltu herre fin,	твоєю.
Riuzen kumt in dine hant...	У Греції ти будеш паном,
	Русь прийде в твої руки
	(вірші: 339-43)

Це відображення середньовічного картографічного мислення: автор не дотримувався реальних географічних пропорцій, а сформував простір на основі уявлень про «екзотичні» чи «нехристиянські» території, які ще належало підкорити або привести до християнського порядку. Після цього у списку з'являються християнські території, які слід підкорити Карлу: Ірландія, Англія, Іспанія та інші, – регіони, які насправді були географічно ближчими або більш знайомими для поета. Таке розташування може свідчити про те, що автор розглядав їх як частину загального християнського світу, який Карл мав об'єднати. Ідеологічне підпорядкування «далеких» (Русь, Польща, Угорщина) і відносно

²⁶¹ Der Stricker. Karl der Grosse / hrsg. von Karl Bartsch. Quedlinburg und Leipzig: Druck und Verlag von Gottfr. Basse, 1857. S. 10. Також див: Kurz H. Geschichte der deutschen Literatur: mit ausgewählten Stücken aus den Werken der vorzüglichsten Schriftsteller. 3. Aufl. Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1861. Bd. 1. S. 430. Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Reg. lat. 1354. Bl. 4r.

«близьких» (Данія, Англія) країн засвідчене також у Вайєнштефанській хроніці (Weihenstephaner Chronik) – анонімній монастирській компіляції, яка збережена у списках XV ст. та присвячена насамперед завоюванням Карла Великого (див. Додаток І)²⁶².

Водночас, у поемі кінця XIII – початку XIV ст. «Рицар з Штауфенбергу» (Ritter von Stauffenberg) авторства Егенольфа фон Штауфенберга описано рицарські звичаї головного персонажа, який побував у різних країнах, зокрема і Східної Європи: Угорщині (Ungerlant), Пруссії (Priuzen), половецьких землях (Valwen) та у Русі (Riuzen) (вірші: 350-55)²⁶³. Особливістю цього тексту – вписування Русі у загальноєвропейський контекст, оскільки автор не відокремив терени цих країн від європейських, а згадав поруч із ними. У такий спосіб він намагався не показати віддаленість та екзотичність слов'янських земель, а навпаки, підкреслив їхню інтегрованість у єдину спільність. З іншого боку, така вказівка може свідчити лише про поверхову обізнаність. Ймовірно, він використав термін Riuzen переважно з метою створення естетичного римування, оскільки безпосередньо перед згадкою Riuzen фігурує Priuzen.

Попри те, у поемі «Король Марокко» («Der Künec von Marroch») німецький мінезингер Тангейзер (Tannhäuser) перелічив усі народи та країни, які мають ім'я у світі, але переваги яких він співставив відповідно до їхньої щедрості і багатства²⁶⁴. У творі змальована географічна палітра, починаючи від легендарних східних держав та земель Азії та Африки. Реальніші описи – ближчі до володінь Константинополя, Болгарії, половецьких степів, Угорщини, Русі та Чехії. Наступними вказуються

²⁶² Weihenstephaner Chronik (Karlsteil). München: Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 315. Bl. 20r.

²⁶³ Jänicke O., Steinmeyer E., Wilmanns W. Der Ritter von Staufenberg... S. 14. Також див: Engelhardt C. M. Der Ritter von Stauffenberg: Ein altdeutsches Gedicht. Auf Kosten des Verfassers, 1823. 150 s.

²⁶⁴ Keller M. Perspektiven... S. 91.

середньовічні західноєвропейські народи, землі та країни²⁶⁵. При переліченні цих терен, про Русь згадано лаконічно:

Die Valwen sing gar ungeriht
in Tanagran:
des horte ich vil die Ungarn
und die Riuzen klagen

Половці беззаконно живуть
у Танаграні:
Я часто чув скарги про це
від угорців та русів
(вірш 30).

Короткий запис про беззаконня половців досліджувався тривалий час²⁶⁶. М. Келлер вважала, що у цих двох рядках вірша йдеться про події, які визначили тогочасну історичну ситуацію: половці вторглися до Європи, розселилися вздовж північного узбережжя Чорного моря до пониззя Дунаю та Східних Карпат й спустошували значні території. Згаданий Танагран – це Тана-Гранде, італійська торгова факторія у гирлі Дону, на місці стародавнього міста Танаїс, де сьогодні розташований Азов²⁶⁷. Тана-Гранде була важливим торговим центром між Руссю та Західною Європою, тому її знищення паралізувало безперешкодний товарообмін, на що й поскаржилися угорці та русь²⁶⁸. Сумніви у такому трактуванні висловив А. Мартинюк, на думку якого розквіт Тани припав на XIV ст., а загадкова і роздerta беззаконням «Танаграна» – це половецькі землі уздовж Дону²⁶⁹. Відповідно, йдеться про прихід монголів (саме їх Тангейзер назвав Valwen), про що в тогочасних європейських країнах знали зі слів угорських та руських посланців²⁷⁰. Можливо, що для середини XIII ст. поява монголів

²⁶⁵ Die Dichtungen des Tannhäuers / Unter Mitarbeit von Elisabeth Axnick und Leevke Schiwek, hrsg. von Ralf-Henning Steinmetz. Kiel, 2019. S. 29, 32.

²⁶⁶ Kraus A. Jan z Michalovic... S. 64.

²⁶⁷ Keller M. Perspektiven... S. 98–99.

²⁶⁸ Ibidem.

²⁶⁹ Мартинюк О. До Герберштейна... С. 201–205.

²⁷⁰ Там само.

стала більш актуальним сюжетом, ніж міграція половців століттям раніше. До того ж, монголи для Русі та Угорського королівства були значно більшою проблемою, ніж половці. Водночас, наскільки русів та угорців цікавили події біля далекого Дону, через значно відчутніші наслідки монгольського вторгнення, складно відповісти. А. Мартинюк наводив слова Вільгельма де Рубрука, місіонера та посланця французького короля до монголів, який вказав на часті грабунки, що їх здійснювали руси, угорці та алани біля Танаїсу (Дону)²⁷¹. Пропоноване твердження видається обґрунтованим, хоча його можна трактувати по-різному.

Вільгельм де Рубрук повернувся до меж християнського світу у 1255 р., тоді як Тангейзер присвятив свій твір, як вважають, «рівному королям» баварському герцогу Отто II, який помер 1253 р. Очевидно, що інформація після повернення французького посланця повинна була певний час поширюватися й потрапити до Тангейзера, який би творчо її обробив та інтерпретував. Тож, беззаконня *Valewen*, на які скаржилися русь та угорці, не могли потрапити до роботи Тангейзера з такого джерела (хіба що твір написано пізніше). Можливо, мінезингер мав на увазі інші реальні сюжети з історії середньовічної Центрально-Східної Європи – в умовах монгольського вторгнення (чи навіть до нього) Русь та Угорське королівство могли потерпати від половців, на чому й акцентував поет. Однак за таких обставин вказівку на далеку «Танаграну» варто вважати літературним додатком.

У цьому сенсі важливі вірші мінезингера Боппе, який у другій половині XIII ст. також коротко згадав про Русь у переліку європейських народів. Він вказав на Рим, Угорщину, Богемію, Францію, Англію, Шотландію, Грецію, Русь, Болгарію, Тану(?) («Tene»), Швецію²⁷². Хоча поет не навів детальних подробиць, помітно, що Русь розташована значно

²⁷¹ Мартинюк О. До Герберштейна... С. 201–205.

²⁷² Kraus A. Jan z Michalovic... S. 65.

ближче до східних європейських володінь, поруч із Грецією, загадковою «Таною?» (Tene), Болгарією. Очевидно, таке розуміння мало би вказати на менш «християнський» світ. З простого переліку складно робити певні додаткові висновки, зокрема і щодо того, який народ варто розуміти у країні «Tene». Не виключено, що йдеться про «Tenemark» – Данію, що цілком співставляється із її місцезнаходженням поруч зі Швецією.

Можна запропонувати ще одне тлумачення загадкової «Танаграни». У сер. XIX ст. вперше було опубліковано німецьку та французьку версії поетичного твору XII ст. «Еракліус» (Eraclius). Автором німецької версії є «gelehrte man Otte» («вчений муж Отто»), а саме Отто Фрайзінзький, як на вказав видавець цього джерела²⁷³. Він був учасником Другого хрестового походу і навіть дістався Єрусалима, тому володів докладними географічними знаннями про регіон. У «Еракліусі» чітко окреслено маршрут німецького хрестоносного воїнства, який проходив через Угорщину, за течією річки Сави та далі вздовж Дунаю до Руського (Чорного) моря (Riuzen mer)²⁷⁴. Тобто, записи Отто про перебування на узбережжі цього моря є фактично автобіографічними: він відтворив маршрут уздовж Дунаю («водний шлях»), яким колись також ішов Готфрід Бульйонський (під час Першого хрестового походу)²⁷⁵. Таким чином, герой Еракліус повів військо вгору за течією Дунаю в напрямку Італії, аж до Апулії, а потім – назад до Рони (Rhône). Себто повністю повторюється шлях уздовж Дунаю. Додатковим підтвердженням того, що саме Отто Фрайзінзький є автором поеми «Еракліус» є його історичний твір «Діяння імператора Фрідріха I» (Gesta Friderici I Imperatoris), у якому описані війни імператора у Східній Європі. Автор описав точну локалізацію Русі, Польщі, Угорщини із визначеними кордонами цих земель. При описі війн

²⁷³ Eraclius. Deutsches und französisches Gedicht des zwölften Jahrhunderts... P. IX–XIII.

²⁷⁴ Ibidem. S. 100–101.

²⁷⁵ Ibidem. S. 550–551.

німецького імператора проти поляків, утім і кампанії 1157 р., у якій він втрутився у боротьбу місцевих князів за владу, вказано на географічні межі Польщі. Згідно із баченням Отто Фрайзінзького, на півночі поляки межували із Руссю (Ruthenos) та Чорним, або «Скіфським», морем (mare Sciticum)²⁷⁶. Також визначено кордони угорських земель, які пролягають через річку Саву (Sowa) й Дунай (Danubio)²⁷⁷. Надалі у «Діяннях...» у сфері опису військових успіхів імператора, вказано про втечу великого війська поляків, до якого були залучені русь (Ruthenorum), пруси, померани та інші народи²⁷⁸.

У «Імператорській хроніці» (Kaiserchronik) також зазначений шлях до Антіохії – через землі Угорщини, Болгарії, Руменії²⁷⁹. Тим самим шляхом у 1148 р. рушило німецьке хрестоносне військо, у якому перебував сам очевидець – Отто. Від Регенсбурга воїни рухалися насамперед уздовж Дунаю до «Руського» моря. Важливо, що середньовічний автор у віршах називає річку Дунай по-різному: у в. 4463 – латинським «Danubius»²⁸⁰, а у в. 4418 – німецьким «Tuonouwe»²⁸¹. Сумніватися у географічних спостереженнях середньовічного автора не варто.

Крім цього, інший «мейстер» Фрідріх фон Сунненбург (Friedrich von Sunnenburg або Suonenburg) (1200 – після 1275) при описі війни богемського короля Оттокара II Пжемисліда та угорського володаря Стефана V на початку 1270-х років також використав Tuonow для позначення Дунаю. Зокрема, він зазначив, що чеський володар захопив багато угорських фортець за Tuonow (Дунаєм)²⁸². Зважаючи на те, що Фрідріх фон Сунненбург був безпосереднім учасником цієї кампанії, не доводиться

²⁷⁶ Ottonis I, Episcopi Freisingensis, et Rahewini. Gesta Friderici I Imperatoris. P. 167.

²⁷⁷ Ibidem. P. 49.

²⁷⁸ Ibidem. P. 169.

²⁷⁹ Eraclius. Deutsches und französisches Gedicht des zwölften Jahrhunderts... S. 551.

²⁸⁰ Ibidem. S. 101.

²⁸¹ Ibidem. S. 100.

²⁸² Kraus A. Jan z Michalovic... S. 119–120.

сумніватися в описаному. У версіях В та С «Пісні про Нібелунгів», які складені у середині-другій половині XIII ст., також згадується «Tuonowe» на території Австрійського герцогства (разом із віршами, де згадано Riuzen), що вказує на річку Дунай (вірші: 1339 – 41)²⁸³. У «Всесвітній хроніці» Рудольф з Емсу докладно описав географію Придунайських земель. «Tîpôwe», на його думку, бере початок у Швабії, маючи велику кількість приток тягнеться через усю Європу та на сході впадає у Чорне море²⁸⁴. Для автора – це цивілізаційна межа, яка водночас й добре знана. Так само Йоган із Вюрцбурга у «Вільгемі Австрійському» віднотував маршрут через Дунай (Tûnawe): уздовж тракту розташовувалися володіння половців у Тартарії (Valwen in Thartary), волохів (Walachen) та межі Угорського королівства. У тексті також згадано гирло Дунаю, та небезпеку (високі хвилі) для кораблів, які заходили у Чорне море (mare Ponticum)²⁸⁵. Докладний опис мандрівки австрійського рицаря сам по собі є оригінальним сюжетом для розуміння історії Півдня сучасної України як мультикультурної зони, описаної в поезії Священної Римської імперії.

«Тана» поєднана із Дунаєм також в італійській рицарській літературі. У «Нарбонській історії» («Storie di Nerbona») пізньосередньовічний письменник Андреа де Барберіно (1370–1432) описав епічну битву християн та мусульман. Не заглиблюючись в аналіз основних героїв та обставин змальованого протистояння, на увагу заслуговують топонімічні позначення, які вказують на загальні географічні знання автора. На фоні

²⁸³ de Boor H. Die literarische Stellung des Gedichtes vom Rosengarten in Worms. S. 216.

²⁸⁴ in Swabin landin springit/die Tûnou unde bringit/in mare ponticum mit kraft/sechzig wazer manhaft/das ostir mer, darin si gat/in sîbin groze strangen/ê das ir fluz gegangen/kom indas mer da si sih in/mit ir fluze rihtet hin (У швабських землях бере початок Дунай / і несе свої води до Понтійського моря, / має шістдесят великих приток / Східне море, в яке він впадає, приймає його течію / його русло розділяється на сім великих рукавів / коли він доходить до моря / і спрямовується туди своєю течією. Rudolfs von Ems Weltchronik / hrsg. von G. Ehrismann. Berlin: Weidmann, 1915. S. 34.

²⁸⁵ Johann von Würzburg. Wilhelm von Österreich: aus der Gothaer Handschrift / hrsg. von Ernst Regel. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1906. S. 13.

представників чи не з усієї Європи, Африки та Азії, виокремлюється також Алессандро з Тани на Дунаї (*Alessandro della Tana in sul Danubio*), який вказаний поруч із Мадеранте з Русі (*Maderante e Ruscia*)²⁸⁶. Зауваження про існування певної «Тани» на Дунаї може бути цінним у сенсі визначення «*Tanagran*» поблизу руських володінь. У цілому Андреа де Барберіно не вперше згадує про Дунай та руські землі. В іншій роботі – «Королі Франції» – Дунай означений як важливий рубіж для італійських рицарів, які воювали проти невірних²⁸⁷. Хоча Андреа де Барберіно користувався реаліями XV ст. і міг сплутати Дон і Дунай, його вказівки можуть додатково підтвердити географічні уявлення іноземців про Придунав'я та довколишній регіон. Додатково, видавець «Нарбонської історії» згадав про «*alla Tana in Ruscia*» (Тана в Русі), що позначає наближеність загадкової Тани до руських терен²⁸⁸.

Відповідно, припускаю, що таємнича «*Tanagran*» – це варіант «*Tuonouwe*», тобто Дунаю. Така локалізація дає змогу пояснити одночасно присутність і угорців, і русів, і половців, як про це пізнішого часу згадував мінезингер Тангейзер. Подунав'я було мультиконтактною зоною, у якій у різний спосіб взаємодіяли багато етносів. До Чорноморського узбережжя могли сягати володіння Галицького князівства, відбувалася також поетапна експансія угорських впливів, а у Північному Причорномор'ї господарювали кумани. Тож, саме біля «*Tuonouwe*» та узбережжя Руського моря половці згідно із Тангейзером вчиняли беззаконня, а русь та угорці могли на це скаржитися. Для отримання такої інформації поетам не доводилося чекати на відомості Вільгельма де Рубрука, як свого часу зауважив

²⁸⁶ Andrea da Barberino. *Le Storie Narbonesi. Romanzo Cavalleresca* / ed. I. G. Isola. Bologna: Presso Ramgnoli-Dall'acqua, 1887. Vol. 2. P. 136.

²⁸⁷ Andrea da Barberino. *I reali di Francia* / a cura di G. Vandelli. Bologna: Presso Ramgnoli-Dall'acqua, 1892. Vol. 2, parte 1. P. 64; 72.

²⁸⁸ Andrea da Barberino. *Le Storie Narbonesi. Romanzo Cavalleresca*. P. 657.

А. Мартинюк²⁸⁹. Регіон був добре відомий західноєвропейському рицарству ще від часів організації хрестових походів XII ст. й неодноразово описувався після цього.

Тож перші вказівки на Русь зустрічаються в німецькій поезії XI ст., пов'язані з жестами дарування в царині середньовічних дипломатичних контактів. Надалі описи вказували на Русь як важливу країну, у якій перепліталися концепти екзотичності, віддаленості, а подекуди й сакральності.

Водночас, усе це поєднувалося із згадками про окремі історичні події: можливі дари руського князя Ізяслава Ярославовича німецькому імператору Генріху IV, вказівки на безчинство половців у Подунав'ї, що межувало із руськими землями (питомо Галицьким князівством) разом із зображенням багатства Русі на хутро різних звірів. До того ж, географічні уявлення німецьких авторів були доволі точними, хоча кордони Русі не часто ставали об'єктами поетичного обговорення. У деяких роботах, зокрема, авторства невідомих Рицаря з Штауфенбергу та Гардера, Гуго фон Трімберг використано *Riuzen* як своєрідний риторичний жест переважно з метою створення естетичного римування у верхньонімецькому середньовічному тексті. Інші ж автори, чітко уявляли розташування Русі та навіть згадували окремі топонімічні об'єкти (насамперед Дніпро та Дунай). Відтак, більшість зазначених поетів записали про Русь як чітку географічну територію, населену окремим народом.

2.2. Концепт «Дикої Русі» (*Wilde Riuzen*) у героїчних та поетичних творах

«Народ жорстокий та суворий» (*gens crudelis et aspera*), «дикий» (*feritate*), «лютий» (*effera gens*) та непостійний у вірі (*de instabilitate fidei*), –

²⁸⁹ Мартинюк О. До Герберштейна... С. 201–205.

так висловився про Русь німецький хроніст Герборд († 1168)²⁹⁰. Подібні уявлення існували у середовищі німецького духовенства упродовж XII – першої половини XIII ст. Такі оцінки безпосередньо вплинули на тогочасне історіописання Священної Римської імперії, оскільки ченці поширювали історичні знання. Схожими були настрої у середовищі людей меча, хоча на світському рівні контакти із Руссю були більш звичними. Відповідно, у поезії, що була призначена насамперед для знаті, відобразилися тенденції до поєднання усталених стереотипів та особливостей їхнього світського сприйняття.

Формула «wilde Riuzen» є невинуватою та поширеною в героїчному епосі XIII ст. Проте у поетичних формах термін «wild» не завжди слід буквально перекладати²⁹¹. У середньовіснійнімецькому словнику Матіаса Лексера на позначення поняття зустрічаються такі означення, як «неприборканий», «невідомий», «віддалений», «далекий», «дивний» (де дивний може означати «чудовий», «страшний» тощо), «невірний» чи «неправдивий»²⁹².

Показовим прикладом використання «wilde Riuzen» є німецька епічна поема «Ортніт», в якій містяться вказівки одразу на декількох героїв з Русі (див. Додаток Й-К)²⁹³. Відповідно до сюжету, мати героя Ортніта – це сестра руського короля Ільяс (Іллі?), якого у розмові вона називає «und ouch an

²⁹⁰ Herbordus. *Dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergensis* / ed. R. Köpke; iterum edidit G. H. Pertz. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae: Hahn, 1868. T. 7. S. 53, 143.

²⁹¹ Поняття слід трактувати «не лише в сучасному значенні слова wild – «дикий», але у відповідниках «невідомий», «чужий», «незвичний», «інакший», «віддалений» тощо». Berkov P. *Das «russische Thema»...* S. 299.

²⁹² Keller M. *Perspektiven...* S. 92.

²⁹³ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 365: Wolfdietrich; Hugdietrich. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Papier. 186 Bl.; Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek. Mscr. Dresd. M. 201: *Dresdner Heldenbuch*. Kaspar von der Rhön. Handschrift. 1472–1475 (Nachträge). IV + 352 Bl.

minen bruoder, dînen oeheim Ylias, den kûnec von wilden Riuzen» (вірш 76)²⁹⁴. Сумнівно, щоби вона охарактеризувала свій народ та брата-володаря «дикими». До того ж, король Ільяс з Русі був надійним союзником Ортніта, що зовсім нехарактерно для образу «дикуна». Наприклад, руський правитель вказує головному герою на достойну партію – доньку сирійського короля Махореля.

Проблема зі сватанням полягала у тому, що сирійський володар не бажав цього, оскільки сам планував одружитися з нею після смерті дружини (її матері)²⁹⁵. Однак, розуміючи, що Ортніт не відступав, король Русі першим запропонував свою допомогу: п'ять тисяч вершників, які мали б підтримати «претензії» племінника. Це є перша та не єдина демонстрація сили та впливу Ільяса у поемі.

²⁹⁴ Albrecht von Kemenaten. Deutsches Heldenbuch. Berlin: Weidmann, 1866. Bd. 3–4. (Sammlung aus den Beständen der Oxford University). S. 12. У пізніших та сучасних перевиданнях тексту вжито «Reussen»: Ortnit, Wolf Dietrich A / hrsg. M. Klarer. Berlin, Boston: De Gruyter, 2022. T. 10.

²⁹⁵ Подібний мотив як основний, так і периферійний зустрічається в інших європейських літературних пам'ятках XIII–XIV ст: «La Manekine» (бл. 1270 р., Франція) – роман, написаний Філіпом де Ремі (псевдонім: Філіп де Бомануар), у якому угорський король Еліє закохується у власну доньку (Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir. Roman de la Manekine / publié par Francisque Michel. Paris: Maulde et Renou, 1840. 294 p.); «Mai und Beaflo» (кінець XIII ст., німецькомовні землі, ймовірно Штирія) – анонімний середньовісний роман, де король Риму Теліон закохується у свою дочку Беафлор (Mai und Beaflo. S. 27; «Всесвітня хроніка» (кінець XIII ст., Німеччина), створена Янсом Енекемом, містить епізод про короля з Русі, який бажає одружитися з власною донькою; «La Belle Hélène de Constantinople» (XIV ст., Франція) анонімний роман, де імператор Константинополя закохується у свою доньку Єлену (La belle Hélène de Constantinople. Nouvelle édition. Épinal: Pellerin, Imprimeur-Libraire, 1823. 72 p); «Emaré» (XIV ст., Англія) – англійський середньовісний роман, базований на французькій поемі «L'Égaré», у якому описано про німецького імператора Артюса (Artyus), який, захоплений красою своєї дорослої дочки Емаре та прагне взяти її за дружину (The Romance of Emaré / Re-edited from the MS., with introduction, notes, and glossary. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. for the Early English Text Society, 1908. (EETS Extra Series, No. 99). L, 55 p.). Див.: Мережук Х. «Riuzen» та «Polen»... С. 110–122.

У тексті підкреслено особливість руських воїнів, які володіли сталевими обладунками «білими як сніг»²⁹⁶. Це вказує на їхнє чудове оснащення з точки зору європейського рицаря:

Da sprach der kunig von Reussen
Jch fuer dir vber See
Fünfftausent schneller helde leucht
als der schnee
in liechtem stahel ringen.... nidert
man
Sy plecken sicht
wohin ich meinen Fanen naige
dauon so komend sy nicht

Тоді сказав король з Русі:
Я приведу тобі через море
5 тисяч швидких героїв, що
сяють, мов сніг, у легких
сталевих кольчугах
Якщо намагаються їх здолати
вони міцно тримають стрій,
і куди б я не схилив свій
прапор, звідти вони вже не
втікають (вірш 46)

Літературна згадка має декілька оригінальних деталей, що потребують глибшого аналізу. Порівнюючи із текстом Галицько-Волинського (Володимирського) літопису, помітними стають окремі паралелі. Літописець (чи літописці) для опису батальних сцен також використовував «сяючі» епітети для позначення руського війська. Коли угорський король Андрій II рушив із армією до Володимира, то, начебто, шанобливо відгукувався про місто, тоді як на мурах перебували захисники, щити та обладунки яких блищали, подібно Сонцю («тако соуцоу шроужьникомъ стоающимъ на немъ . блистахоуса щити и шроужници подобни солнцю») ²⁹⁷. Так само під час походу проти ятвягів руський книжник барвисто описував захист воїнів Данила Романовича, шоломи та щити яких виблискували, як зоря («щитѣ же ихъ аєко зара бѣ .

²⁹⁶ Ortnit. Wolfdietrich A. T. 10. S. 19.

²⁹⁷ Ипатьевская летопись. Стлб. 765.

шоломъ же ихъ æко сѣнцю восходащоу)²⁹⁸. Коли ж сам князь у Пресбурзі (сучасна Братислава) прибув на з'їзд до угорського володаря Бели IV, наступника Андрія II, то здивував присутніх німців своїм ефектним виглядом («и бѣ полковъ его свѣтлость велика»)²⁹⁹. Утім, від зброї воїнів Данила Романовича, метафорично, виблискувало сяйво – настільки вона було незвичною та готовою до вжитку³⁰⁰. Безперечно, окремі літературні перебільшення були притаманні літописному викладу. Зокрема, епізод у Пресбурзі дослідники трактують як буквальне запозичення із грецької перекладної літератури³⁰¹. Однак, порівняння із «Ортнітом» вказує на можливість реального здивування німецького нобілітету (потенційними читачами поеми були саме представники «людей меча») зовнішнім виглядом та обладунками руського воїнства. На користь цього може також свідчити зауваження Ілься про легкі кольчуги. Особливість руського війська також полягала у застосуванні саме кольчуг, а не латних обладунків³⁰². Археологічні розкопки дали змогу говорити про широке використання такого захисного спорядження, яке перебувало у вжитку упродовж кількох століть³⁰³. Хоча «Ортніт» є літературною пам'яткою, не виключено, що його творці оперували певним практичним досвідом та були знайомі із представниками руського війська не тільки з переказів чи літературної спадщини.

Надалі в образі короля Русі Ілься Ортніт отримав відчутну військову підтримку. Сміливість, рішучість, а подекуди лютість і жорстокість – риси, які притаманні образу руського воїна. Рішучість виявляється в тому, що

²⁹⁸ Ипатьевская летопись. Стлб. 813.

²⁹⁹ Там само. Стлб. 814.

³⁰⁰ Mereniuk K. "Riuzen Stürm" in the Epic Tradition of the 13th–14th-Century Holy Roman Empire. *Nuova Antologia Militare*. 2026. Vol. 7(25). P. 50–60.

³⁰¹ Галицько-Волинський літопис. Текстологія. С. 428–441.

³⁰² Возний І., Федорук А. Військовий обладунок і спорядження вершника X–XIV ст. на території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром. *Археологія*. 2012. № 4. С. 62–65.

³⁰³ Там само.

першу битву із військами язичників (так в епічній поемі названо сирійців) розпочав саме руський воїн. Ільяс ніс хоругву із зображенням золотого лева і став до бою³⁰⁴:

Das wayss got sprach der Reusse nu
gib mir jn an die hannt
einen swären fanen Er do angepannt
daraus ein Lewe leuchtet von
schönem golde rot
die zwen künige fuerten vil manigen
in den todt.

«Це знає Бог», – сказав руський
король, – «тож передай мені його
до рук». Він натягнув важкий
прапор.
Із нього засяяв лев з блискучого
червоного золота.
Два королі прирекли багатьох
людей на смерть (вірш 299)

Остання фраза «die zwen künige fuerten vil manigen in den todt» вказала на рівнозначну участь королів Ортіта та Ільяса у змальованій битві³⁰⁵. При цьому ж автор поеми використовує епітет «starche» (сильний) при описі руського володаря: «Es nam der starche Reusse...»³⁰⁶.

З інших особливих характеристик виділяється згадка про лева як основну геральдичну фігуру бойового стягу Ільяса. З контексту однозначно складно сказати, чи описано саме герб руського короля чи самого Ортіта. Проте на основі інших матеріалів О. Однороженко вважав, що зображення лева притаманне також руським правителям³⁰⁷. У пізнішій геральдичній традиції, яка представлена в європейських гербовниках від XV ст., лев

³⁰⁴ Ortnit. Wolfdietrich A. T. 10. S. 119. Такий герб також зустрічається в інших списках поеми. Подібний опис вказано у версії C: Ortnit und die Wolfdietriche / hrsg. A. Amelung und O. Jänicke. Berlin, 1871. Bd. 1. S. 8 (вірші: 312-13).

³⁰⁵ Ortnit. Wolfdietrich A. T. 10. S. 119. Такий герб також зустрічається в інших списках поеми. Подібний опис вказано у версії C: Ortnit und die Wolfdietriche / hrsg. A. Amelung und O. Jänicke. S. 8 (вірші: 312-13).

³⁰⁶ Ibidem. S. 143.

³⁰⁷ Однороженко. О. Наука про герби. URL: <https://sigillum.com.ua/geraldyka/majsternya-2/>

пов'язаний із руськими землями, передусім із Галицьким князівством³⁰⁸. У гербівнику Конрада Грюненберга від 1480 р. міститься подібний руський герб: на чорному щиті золотий лев із червоними кігтями. Руський лев, який з'являється із полум'я, також зафіксований на гобелені династії Бабенбергів (XV ст.) – на геральдичному щиті Гертруди Бабенберг, третім і останнім чоловіком якої був князь Роман Данилович.

У наступних оповідях воїни Махорея вчинили шалений тиск, що «навіть Ільяса вони вибили із коня». Ортніт прийшов на допомогу, але король Русі знову кинувся у бій. Руський воїн діяв як союзник головного героя та у вирішальних моментах надав Ортніту меч, тобто здійснив символічний акт довіри та військової підтримки. До того ж, використання «*der fürste lobesan*» (гідний похвали князь) суперечить буквальному трактуванню *wild* як дикий чи варварський³⁰⁹. Водночас, лютість Ільяса у поемі виражається у його нестримному бажанні нищити ворогів. Концепт «*Riuzen/Reussen* у люті» («*der Reusse wolt vor zorne/ Es nam der starche Reusse den fanen in zorne do...*») зустрічається декілька разів у поемі (див. Додаток М). Він настільки захопився убивствами, що ледь не розсварився із Ортнітом, який просив його не бути настільки жорстоким. З іншого боку, руський король наділений усіма рисами, які притаманні європейському рицарю: захищаючи свою честь і бажаючи помститися за полеглих товаришів, він безстрашно йшов у бій.

Показав Ільяс себе також як воїн-християнин, адже коли супротивники благали його про помилування, він погодився це зробити в обмін на єпитимію: кожен, ударений королем Русі, мав дотримуватися суворого посту до Страшного суду. В інших рукописах Ільяс разом із

³⁰⁸ Однороженко. О. Наука про герби. URL: <https://sigillum.com.ua/geraldyka/majsternya-2/>

³⁰⁹ Ortnit und die Wolfdietriche: nach Müllenhoffs Vorarbeiten (Deutsches Heldenbuch). / hrsg. Arthur Amelung, Oscar Jänicke. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1873. T. 4. Bd. 2. S. 255.

Ортнітом охрестили язичників, в той же час, як володар Русі знищив язичницьких ідолів: «der künig von reussen die abgötter von sien altaren»³¹⁰ (про ілюстративну частину цих історій див. Розділ IV).

Такі вплетені мотиви також є вагомою підставою не трактувати концепт «дикої Русі» буквально. Сумнівно, щоби середньовічний автор до образу воїна-християнина використовував епітет «дикий» чи навіть «невірний». Сміливість та рішучість руського короля також виражені у інших частинах поеми. Наступний подвиг король Ільяс здійснив, коли Ортніт разом із донькою короля Махорея утікали від переслідувачів: у битві біля переправи головного персонажа поранили. У поемі епічно підкреслено, що у вирішальну мить (коли Ортніт просив помилування у Махорея) головний герой почув «стукіт копит» – це був король, який поспішив йому на допомогу³¹¹. Разом вони здолали язичників, і основний герой одружився із донькою сирійського правителя.

Стереотипний вираз «wilde Riuzen/Reussen» присутній також в іншій епічній поемі – «Вольфдітрих», яка складена між 1280–1300 рр.³¹² (див. Додатки Н-О). У творі згадано про короля Гриппіана, який править у Русі та є сюзереном Берхтунга (Berhtung, Berchther), герцога Мерану (Herzog von Meran). Розповідь ведеться від імені Берхтунга, де описано його службу при дворі руського володаря. Під час перебування у руських землях герцог навчив сина короля Пеліана (Pelian) мистецтву метання ножів та стрільби із лука³¹³:

³¹⁰ Strassburger Heldenbuch. Straßburg: Johann Prüss, um 1479. Inkunabel. Ex. der Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Sign. 4° Inc. 2377. Bl. 56.

³¹¹ Ortnit, Wolfdietrich A. T. 10. S. 181.

³¹² Der grosse Wolfdietrich / hrsg. Adolf Holtzmann. Heidelberg: Akademische Verlagshandlung von J. C. B. Mohr, 1865. S. 53.

³¹³ Der grosse Wolfdietrich / hrsg. Adolf Holtzmann. Heidelberg: Akademische Verlagshandlung von J. C. B. Mohr, 1865. S. 53; Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 365: Wolfdietrich; Hugdietrich. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Papier. Bl. 58 r; Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 373: Ortnit; Wolfdietrich; Schondoch. Die Königin von Frankreich. Oberrheingebiet, um 1420. Papier. Bl. 42 r.

Waz sinem lande und sinen eren
rehte kun
der kunig bi sinem wibe hette einen
sun
der jung ist geheisen zu namen
Pelijan,
den ich daz werfen mit dem messer
auch geleret han
Und darzu wit springen und
schieszen zu dem zil

Він був добрим правителем для
своєї землі й честі.
Король мав від своєї дружини
сина,
юнака, якого звали Пеліян.
Я навчив його також метати ніж,
а також далеко стрибати й
стріляти в ціль
(вірші: 344-45)

Надзвичайно важлива подробиця – європейський (фактично, німецький) нобіль прибуває до двору руського короля, приймається на службу та навіть вчить сина руського володаря мистецтву користуватися зброєю³¹⁴. Для німецької середньовічної літератури такі звороти унікальні, оскільки не зустрічаються в жодному іншому творі. Наприклад, для Берхтунга складно знайти історичні аналогії, але можна вказати на існування певної тенденції – реальної служби європейських знатних осіб при дворі руських князів. До того ж, в поемі відзначено, що за таку службу

³¹⁴ Водночас у «Імператорській хроніці» використано інший, однак, дещо споріднений мотив – втечу нобіля Отто разом із жінками та дітьми до руських земель: *die burgære wurden gefangen/Ottô huob sich enzît/er nam chint unde wîp/ze den Riuzen er entran/sîn geslâhte wart allez erslagen/Pêter an sînen stuol saz/der chunich Hainrîch niene vergaz* (Отто зазнав поразки/його рід було знищено/ він утік до Русі з жінками й дітьми/Петро сів на престол/король Генріх цього не забув) (вірші: 16437 – 16443). (Kaiserchronik / hrsg. E. Schroder. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1889–1895. Vol. 1, pars 1. P. 377–378). Назаренко А. вказав, що насправді йшлося про угорського короля Аба Шамуеля, який втік у Русь, оскільки його проявичницька партія зазнала невдачі, а німецькі сили короля Генріха III підтримали його конкурента Петра. У деяких угорських джерелах зауважено, що він загинув біля річки Тиси, що недалеко від руського кордону. (Назаренко А. В. *Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков: Тексты, перевод, комментарий*. Москва: Наука, 1993. С. 223–224).

рицар отримав відчутну винагороду: коня, дорогий одяг, срібло та золото («er gab mir harte gerne silber und golt» (вірш 346))³¹⁵. З реальних історичних прикладів відомо про Петра Властовича, який походив із Сілезії. Цей нобіль інсценував виступ проти польського князя Болеслава Кривоустого (1086–1138), після чого попросився на службу до перемишльського князя Володаря († 1124). Увійшовши у довіру до князя, він полонив Володаря та передав його полякам. Цей випадок мав великий вплив на подальшу політичну кар'єру Петра Властовича, який отримав великий вплив при польському дворі³¹⁶. Про цю історію та негідний з точки зору рицарської честі сілезького воїна знали у німецьких землях. Наприклад, хроніст Ортліб Цвіфальтенський зі Швабії коротко сповістив, як німецький нобіль обманув руського короля (*Rusiae regem*) та заманив його у пастку, віддавши польському володарю³¹⁷. Ця подія залишила свій слід у «Розмовах Герборда», де детальніше описано викрадення перемишльського князя та величезний викуп, який було сплачено за його звільнення³¹⁸. Тож, іноземці при руському дворі могли будувати кар'єру.

Повертаючись до сюжету «Вольфдітриха», спочатку рицар Берхтунг з Греції утік із «wilden Riuzen»³¹⁹, а далі з Єрусалима – герой Вольфдітрих

³¹⁵ Der grosse Wolfdietrich / hrsg. Adolf Holtzmann. Heidelberg: Akademische Verlagshandlung von J. C. B. Mohr, 1865. S. 53–54.

³¹⁶ Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. С. 130.

³¹⁷ Ortliebi de fundatione monasterii Zwivildensis libri II / ed. Ottone Abel. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Hannoverae: Impensis Bibliopoli Aulici Hahniani, 1852. T. 10. S. 91.

³¹⁸ За джерелом, золото, срібло, дорогоцінне каміння, тканини та інше майно (*variis opum speciebus*) вивозили у Польщу возами, запряженими кіньми чи навіть верблюдами. Русь, начебто, занепадала від таких виплат: Herbordus. *Dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergensis* / ed. R. Köpke; iterum edidit G. Pertz. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae: Hahn, 1868. T. 7. S. 54–55.

³¹⁹ «...daz ich zu den wilden Russen kam» (вірш 343). (Der grosse Wolfdietrich, S. 164). У пізнішому виданні А. Амелунга та О. Яніцке: «...von Kriechen dö entran / hin ze den wilden Riuzen...». Ortnit und die Wolfdietriche: nach Müllenhoffs Vorarbeiten / hrsg. A. Amelung und O. Jänicke. Berlin, 1873. Bd. 2. S. 14.

(учень Берхтунга) також вирушив до руських земель³²⁰. В обох віршах автор використав епітет «wild». Більш схоже, що цей термін означає «далекий», який серед означень у словниках середньовісньонімецької мови. Шлях Вольфдїтриха до Русі описано докладно: спочатку з Єрусалиму через море він прибув до краю «дикої русі», на чотирнадцятий день герой дістався великої рівнини посеред якої знаходилося місто Bilden (Bidens, Binden), де правив син руського короля – Пеліан (Беліан). Цілком вірогідно, що згадане «Bilden» або (Büden, Bidens, Binden) може бути спотвореною географічною назвою, що пов'язана із Руссю. З іншого боку, середньовісний автор вказав на те, що добратися до Bilden можна за чотирнадцять днів з руських кордонів. Проте, описуючи побут та жителів міста, його правителів, наратор ідентифікував їх як «язичників» (поклонялися Магомету, що у середньовісних реаліях часто прирівнювали до поганства, особливо у художній літературі).

Такі розпливчасті подробиці ускладнюють ідентифікацію Bilden саме як руського міста. В історіографії були спроби визначити локацію та пропонувано окремі зіставлення із конкретними географісними пунктами. Наприклад, укладач видання «Великого Вольфдїтриха» А. Гольцман визначив, що це маловідоме місто точно розташоване у Русі³²¹. Цю версію підтримує більшість вчених³²². Натомість інший німецький дослідник Фрідріх Реп пропонував балканську локалізацію «Bilden»³²³. Зважаючи на цікаві текстуальні паралелі із середньовісним сербським епосом, такий

³²⁰ «Von Jherusalem kerte der tegen lobsam. do reit Wolfdieteriche umb daz mer hindan bisz er zu den wilden Russen in die gegen kam» (вірш 1060). (Der grosse Wolfdietrich, S. 164). «Von Jherusalem kerte der tegen lobsam...biz er zen wilden Riuzen». (Ortnit und die Wolfdietriche: nach Müllenhoffs Vorarbeiten / hrsg. A. Amelung und O. Jänicke. Berlin, 1873. Bd. 2. S. 73).

³²¹ Der grosse Wolfdietrich. S. 344.

³²² Müller M. Abenteuerliche Volten und raumgreifendes Erzählen im Wolfdietrich D. *Ordnungen des Außerordentlichen*. 2023. P. 19–44.

³²³ Repp F. Ostojja Rajakovic: ein Spielmann und Sippengenosse König Markos. P. 57.

варіант цілком імовірний³²⁴. Однак, це суперечить наступній мандрівці Вольфдітриха, де він рухається між «морем та Угорщиною», що більше відповідає руським реаліям. Водночас, можна припустити, що Bilden (Büden, Bidens, Binden) може належати до Волзької Булгарії. Тодішні місцеві столиці називалися Булгар та Біляр, що подібні у звучанні до запропонованої у німецькому епосі назви.

Булгарія розташовувалася порівняно недалеко від Русі, тож руські правителі здійснювали військові походи на ці землі. Не виключено, що так зародилося уявлення про те, що у Bilden (Büden, Bidens, Binden) правив син руського короля Гріппіана, хоча в тексті місто Bilden не окреслено руським безпосередньо. Так само варто акцентувати на релігійно-культурному аспекті: Волзька Булгарія від X ст. сповідувала іслам, а її величні міста вирізнялися розмірами, кам'яними фортифікаціями, будинками та релігійними спорудами.

Хоча така ідентифікація умовна (у «Вольфдітриху» згадано про церкви), не виключено, що середньовічні німецькі автори захоплювалися красою легенд про далекі східні володіння, що належали Русі або розташовувалися поруч із нею.

Таким чином, попри досить чітке географічне розташування у Riuzenlant, замок Пеліана був «простором із плинними межами, який постійно змінювався і все більше затягував героя»³²⁵. Проте більшість сучасних вчених сходяться на версії про те, що це місто було розташоване у Русі³²⁶. У поемі Вольфдітрих містяться опис зовнішнього вигляду імовірного руського міста та побуту його еліти, які не знайдеш у жодній

³²⁴ Ibidem. P. 39–59.

³²⁵ Müller M. Abenteuerliche Volten und raumgreifendes Erzählen im Wolfdietrich D. P. 36.

³²⁶ Der grosse Wolfdietrich. S. 344. Müller M. Abenteuerliche Volten und raumgreifendes Erzählen im Wolfdietrich D. P. 36.

іншій західноєвропейській поемі. Оточене міцними мармуровими мурами і прикрашене багатьма куполами, місто вразило головного героя³²⁷:

...Ein burg so schöne ward er sihtig
an,
die was gemeistert garwe von edelm
marmelstein,
von maniger hande varwe sie gegen
dem tegen schein.
Do der helt Wolfdieterich der feste
neher kam, wol hundert schöner
dürne waren gewirket dran

...Фортеця така прекрасна була
видна здалеку,
вона була побудована з
благородного мармуру,
Різнобарвні мозаїки на ній сяяли в
променях сонця.
Коли ж Вольфдітріх наблизився
до міцної фортеці,
сто гарних башт було споруджено
навколо... (вірші: 1061-1062)

Зважаючи на фактологічний опис, центральний замок був укріплений мармуровими колонами та прикрашений вітражами зі скла. Поблизу нього – мости, які підняті через численні рови³²⁸:

Do Wolfdieteriche die bürg anesach,
der tegen löbliche wider sich sich
selber sprach :
ich gesach mit minen ägen nie burg
so wunsam
wölte got von himel, sölte sie zu
Kunstenopel stan.

Коли Вольфдітріх побачив
фортецю,
славетний герой промовив:
«Очима своїми я ще ніколи не
бачив такої дивовижної твердині.
Якби ж то Бог з небес захотів,
щоб вона стояла в
Константинополі!» (вірші: 1074)

Головний герой помітив, що на стінах було чимало голів убитих християнських рицарів. Вродлива донька язичницького правителя Пеліана

³²⁷ Der grosse Wolfdietrich / hrsg. Adolf Holtzmann. S. 164.

³²⁸ Der grosse Wolfdietrich S. 166.

(сина руського короля Гриппіана) заманювала християнських воїнів у пастку. Вони вечеряли із нею і лягли спати, після чого засинали під дією чарівного зілля. Уранці Пеліан приходив до покоїв, і рицарю відрубували голову (вірші: 1067–1071)³²⁹.

Надзвичайно заможний руський (язичницький) володар разом із своєю свитою (одягнутою у дорогі шовки), на перший погляд, щиро прийняв прибульця, запросив його на бенкет. Головний герой посперечався із місцевим нобілем, який хотів забрати його меч. Зухвалість сподобалася Пеліану, і той вирішив насильно одружити німецького воїна зі своєю донькою. Вона, хоч і була надзвичайно вродливою, лишалася поганкою. Рицар-християнин, незважаючи на усі зваби, не погодився розділити із нею ложе. Сюжет доповнено битвою Вольфдітриха та Пеліана. Опис їхнього двобою відповідав усталеним військовим звичаям, як їх представлено у тогочасній європейській літературі (вірші: 1135–1280). Німецький рицар здолав свого супротивника завдяки особливому кидку ножа, якого його навчив Берхтунг (Пеліану він цю таємницю не розкрив).

У розповіді змішалося чимало літературних сюжетів (зокрема, спокушання християнина поганською вродою тощо). Однак, із опису постають окремі історичні деталі. По-перше, відзначено впливовість та заможність руського короля. По-друге, у східному християнстві Русі порівняно із «охрещеним» язичництвом місто має гарні храми, але його володар, еліта та усе місцеве населення «літературно» не відрізняються від язичників. До того ж, ці погани несуть смерть християнським рицарям, діючи надзвичайно жорстоко. По-третє, столичне місто, прикрашене багатьма храмами, також вказує на могутність, багатство та силу правителів. Оригінальним додатком є також люб'язний прийом при дворі руського короля та звичай не з'являтися на урочистості озброєним. Проте

³²⁹ Der grosse Wolddietrich. S. 164.

складно визначити, чи такі ритуали притаманні слов'янському нобілітету, чи вони були загальнопоширеними у тогочасній Європі.

У «Всесвітній хроніці» Янса Енікеля міститься розділ про дванадцять християнський народів, зокрема, італійців (Walhen), слов'ян (Wind), німців (Diutschen), русів (Riuzen), греків (Kriechen), чехів (Beheim), поляків (Polan), шотландців (Schotten), вірмен (Ormenie), маврів (Moren), французів (Franzoys), угорців (Unger)³³⁰. У першому докладному описі автор не розділив перераховані народи на різні християнські світи – західний та східний обряди. Русь на цьому тлі вирізнялася від європейського християнського світу тим, що, на думку середньовічного автора, її священнослужителі проводили службу інакше, ніж це було прийнято у Західній Європі. Янс Енікель двічі акцентував на цьому, вказав, що навіть Бог не заповідав проводити месу на такий спосіб³³¹:

Die vierd zung ist mir bekant	Четверта мова [народ] ³³² мені
in der werden Riuzen lant.	відома –
dâ habent die pfaffen sunder art:	у славній руській землі
sô si zuo der messvart	Тут священники мають дивний
süllen gên und got dienen,	чин, коли мають іти до меси
so begênt si ez anders dann ze	І служити Богові, то чинять це
Wienen.	інакше, ніж у Відні.
si lesent anders dann die pfaffen.	Здійснюють це не так як тутешні
daz selb in got hât beschaffen.	священники –
si begênt anders die wandelung,	Як Бог установив і євхавристію
die pfaffen alt unde junc.	вони здійснюють інакше: як старі,
	так і молоді священники (вірші:
	27559 – 27565)

³³⁰ Jansen Enikels Werke. Weltchronik. Fürstenbuch. S. 533–538.

³³¹ Jansen Enikels Werke. S. 537.

³³² Мова (zung) – основний критерій, за яким автор поділяв народи.

Про те, що руські священники служать інакше (ain andern weis), також засвідчено в неопублікованому рукописі Cgm 521 (зберігається у Баварській державній бібліотеці міста Мюнхен), у якій Русь згадано першою серед «дванадцяти християнських обрядів»³³³. Таку відмінність подано як ознаку окремої обрядової традиції. У кінці цього невеликого опису помітне суб'єктивне зізнання автора про труднощі «розпізнати, хто є добрим християнином» (див. Додаток П).

Освальд фон Волькенштайн, будучи відомим дипломатом, який багато подорожував та вказував, що навіть знає руську мову, у своїх піснях (lieder) охарактеризував народ Русі як проміжну стацію між християнством та поганством: was ich in jungen tagen / geaubenteuert han / mit kristan, Reussen, haiden (вірші: 3–5)³³⁴. У текстах окремих деталей церковної традиції не містяться, однак, свідчення співставляються із «Всесвітньою хронікою», поемою «Вольфдітрих», в яких Русь описана одночасно як християнська, і нехристиянська країна. Невизначеність такого релігійного фактора стала підставою для появи язичницьких мотивів.

З іншого боку, Генріх з Нойбурга (кін. XIII – перша половина XIV ст.) у дидактично-есхатологічній поемі «Боже майбуття» (Gottes Zukunft), описуючи релігійні історії, згадав про випадок, що стався, вочевидь, у його часи. У землях Русі (невідомій «Барбарії», як автор її окреслив), після дощу у полі знайдено образ Діви Марії, що тримала на руках дитя з короною. Він був наче «крижаний» (ez waz gestalt als ein is) надзвичайно кошковий (ez waz gar kostbere), «сяяв, немовби скло» (ez waz als ein glaz licht). Проте, через тридцять два роки він зник; чимало людей зцілилися біля нього за цей

³³³ «Und die erst zung der kristen sint die Raissen da baben die pfaen ain andrew weis.. (І першим народом (або: першою мовною спільнотою) серед християн є Русь; там священники мають інший звичай..)» (München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. *Historienbibel · König von Reussen. Der Heiligen Leben*. 1457. 149 v.).

³³⁴ Die Gedichte Oswalds von Wolkenstein / mit Einleitung, Wortbuch und Varianten; herausgegeben von Beda Weber. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Buchhandlung, 1847. S. 31.

час (вірші: 1660 – 1681)³³⁵. Надалі цей сюжет неодноразово переписувався у релігійних друкованих виданнях XV ст. Зокрема, у «Новому законі» (*Die Neue Ee*)³³⁶ та серіях «*Vita Christi*..» із Аусбургзької³³⁷ друкарні місцевість Барбарія видозмінена на Габуель (*Gabuel*) (див. Додаток Р)³³⁸. Точно локалізувати ці топоніми складно, але, як видно із інкунабул, ці терени безперечно знаходилися в межах Русі (*Reüffen lant*) (огляд ілюстрацій див. у Додатках С-Т).

Тож, християнські чудеса були відомі далеко за межами самої Священної Римської імперії. Зважаючи на роки життя Генріха з Нойбурга, він цілком міг писати про Галицько-Волинську державу. За таких обставин, його свідчення є вираженням мало зауважених контактів, очевидно, кінця XIII – початку XIV ст., які вказують на жвавий обмін інформацією між двома регіонами.

Образ Русі отримав негативне значення в «Гельмбрехті» («*Helmbrecht*»), повчальній поемі Вернера Садівника (*Wernher der Gartenaere*) середини – другої половини XIII ст. За сюжетом, Гельмбрехт, син заможного селянина, який виконує певні управлінські завдання для місцевого нобіля, не бажав більше важко працювати, а прагнув навчитися рицарського ремесла, щоби жити в розкоші у замку. Батько неохоче відпустив його, спорядивши за великі кошти. Володар замку взяв селянина

³³⁵ *Die Werke Heinrichs von Neustadt* / hrsg. von Samuel Singer. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1906. S. 356.

³³⁶ *Die Neue Ee*. Augsburg: Anton Sorg, 1476. 156 fols. Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Inc. 2 Inc.c.a. 499 m, fols. 19r–19v.; *Die Neue Ee*. Augsburg: Anton Sorg, 1481 (August 13). 176 fols. Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Inc. 2 Inc.c.a. 1071 g, fol. 23r.

³³⁷ *Von der Kintheit vnsers herren Ihesu Cristi, genennet Vita Christi*. Augsburg: Anton Sorg, 1491. München, Bayerische Staatsbibliothek. 2° Inc. c.a. 2582 m. Inkunabel. Bl. 18r; *Von der Kintheit vnnsers herren Iesu Cristi, genant Vita Christi*. Augsburg: Hans Froschauer, 1503. Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek. Th Ex 1169. Bl. 13r–13v.

³³⁸ У французькій правовій та фіскальній традиції податок на сіль позначався терміном *gabelle*. У порівняльній перспективі це дозволяє висунути гіпотезу про концептуальне (а не етимологічне) зближення даного терміна з топонімом Галич, який у слов'янському просторі також асоціюється із соляним промислом.

в загін своїх вершників, які блукали по землі, грабуючи усіх, кого зустрінуть. Готелінд, сестра Гельмбрехта, мала вийти заміж за його спільника. Він вперше за довгий час повернувся додому – поблажливий і зарозумілий через свою безкарність та набуті розбоєм статки. Проте на весільне торжество увірвалися правитель із помічниками. Розбійники – паралізовані страхом; їх перемогли, засудили і стратили. Гельмбрехта, осліпленого і понівеченого, відправили у світ оголеним калікою. Син вдруге вернувся до батька, шукаючи притулку, але той вказав йому на двері різкими словами. Селяни, яких він колись грабував і знущався, схопили Гельмбрехта і повісили³³⁹. Вернер Садівник вказав, що даний Богом світопорядок проявляється в патріархально керованій сім'ї, в ієрархічному суспільстві та в державі миру та закону, які повинен підтримувати сюзерен. Гельмбрехт порушив усі три правила, тому поставив себе поза межами системи. Результат такого вчинку підтвердив правильність поглядів батька, і притча про блудного сина отримала інше завершення³⁴⁰. У межах такого повчального оповідання важливо вказати, що батько зустрів свого справедливо покараного сина зі словами³⁴¹:

hebt iuch, ungetriuwer Rüz ...
Niederträchtiger Schuft,
sofort hinaus mit Euch vor die
Tür,
Euer Elend kümmert mich
nicht.

Я приймаю тебе, зрадливий
Рус...
Підлий негідник,
негайно вийди за двері,
Мені байдуже твоє нещастя
(вірші: 1809-11

Фраза «ungetriuwer Rüz» зустрічається лише один раз. У середньовісній німецькій мові слово «ungetriuwe» («зрадливий»,

³³⁹ Knapp F. P. Wernher der Gartnaere. S. 843–844.

³⁴⁰ Ibidem.

³⁴¹ Wernher der Gartenaere. Helmbrecht / hrsg. von Friedrich Panzer, besorgt von Kurt Ruh. Tübingen, 1974. S. 72.

«невірний», «ненадійний») використовувалося для опису персонажів, які зрадили довіру або виявилися ненадійними: поеми «Бітерольф і Дітліб» (вірші 3425: «der künec ein ungetriuwen man het, den fürsten üz Pölän»)³⁴², «Кудрун» (вірш 1472: «Do lief ein ungetrinwer»)³⁴³. М. Келлер, що звернула увагу на таке формулювання, задається питанням, чи «ungetriuwe» варто вважати тут специфічним моральним відтінком «дикого», який асоціативно несе з собою уявлення про Русь як асоціацію незвичайності та іншості?³⁴⁴ Слід також проаналізувати слова, із якими Гельмберхт звертався до своїх батьків, коли уперше прибув додому. Вернер Садівник для свого героя підібрав набір неправильно зрозумілих слів з різних мов. Тож, батька він привітав «deu sal!» (зіпсоване «deus salve!» – «Боже бережи!»), а матері сказав «dobra ytra!» (очевидне «добрий ранок!»)³⁴⁵. Чи вживання слов'янських слів автоматично вказує на руський слід в історії Гельмбрехта, складно сказати. Можливо, мовиться про уявлення про слов'ян як про розбійників у цілому (богемів, поляків, русів тощо). На такий спосіб поет Вернер Садівник міг би іронізувати над тогочасною елітою Центрально-Східної Європи загалом: вихідці із селян, що набули статків розбоєм, але так і не зрозуміли, що не це робить їх знатними.

М. Келлер схилялася до богемських запозичень у привітанні Гельмбрехта до батьків³⁴⁶. У цьому контексті, однак, можна вказати на коротку характеристику Русі, яку здійснив укладач «Анонімного опису Східної Європи» (грунтовної пам'ятки початку XIV ст.)³⁴⁷. Невідомий хроніст записав, що тут правив потужний князь Лев, доньку якого за

³⁴² Deutsches Heldenbuch / hrsg. von O. Jänicke. Laurin und Walberan mit benutzung der von Franz Roth. Berlin: Weidmann, 1866. T. 1. Biterolf und Dietleib. S. 51.

³⁴³ Kudrun / hrsg. Ernst Martin. Zweite verbesserte Auflage. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1902. S. 317.

³⁴⁴ Keller M. Perspektiven. S. 96.

³⁴⁵ Ibidem.

³⁴⁶ Ibidem.

³⁴⁷ Див.: Grzesik R. Descriptio Europae Orientalis. P. 518–519.

дружину навіть взяв угорський король. Полишаючи на маргінесі дискусії щодо питання історичності такого династичного шлюбу³⁴⁸, варто акцентувати на прикінцевих нотатках, що характеризують Русь і Схід Європи у цілому: «Omnes iste nations sunt scismatice perfide linguam eandem habentes. Notandum autem hic quod Rutheni, Bulgari, Rasenses, Sclauui, Bohemi, Poloni et Pruzeni loquuntur unam et eandem linguam, scilicet Sclauonicam, ex quo patet quod lingua Sclauica maior est et diffusior omnibus linguis mundi» («Усі ці народи, зрадливі схизматики, мову мають ту ж саму. Оскільки руси, болгари, серби, словенці, чехи, поляки і прусси – всі розмовляють однією мовою, слов'янська мова найбільша і найпоширеніша у світ»³⁴⁹). Відповідно, мова Гельбрахта могла бути богемською, але, зважаючи на пряму вказівку на нього як на руса, він цілком міг використати реальне руське вітання. Цікавий аспект – німецький рицар-мінезингер Вернер Садівник та невідомий укладач «Анонімного опису Східної Європи» (належав безсумнівно до духовенства) по-своєму оцінили вірність слов'янського населення («зрадливі схизматики») і поширення серед них слов'янської мови. «Неймовірність» за таких обставин вказує на зневажливе і негативне ставлення до Русі, принаймні, як його продемонстрував Вернер Садівник.

Концепт «дикості» (непокірності, незграбності) Русі з дещо іншим негативним відтінком можна побачити також у Нідхарда фон Роєнталя, який додав окремі акценти до розуміння руської поведінки у Середньовіччі. Мінезингер, на думку дослідників, визначив «дике» як далеке, абсолютно чуже, як «інше», що виглядає смішним і незграбним³⁵⁰. Мовиться не про зарозуміле ігнорування чи прямі звинувачення у безчесності, але також про сміх із веселою іронією, що можна побачити у творі Нідхарда «Daz güldin

³⁴⁸ Sroka S. A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? P. 261–268; Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 507–509.

³⁴⁹ Anonymi Descriptio Europae Orientalis... С. 130–131; Паршин І. Дипломатія... С. 60.

³⁵⁰ Keller M. Perspektiven... S. 93.

Нуон» (поема складена, як припускають, після 1210 р.). Зокрема, в описі сільської забави з'являється рус. Він модно вдягнений, намагається демонструвати добрі манери, проте не може приховати свою неотесану і грубу натуру. Хоч у танцях він вправний, жодна дівчина не цікавиться ним³⁵¹. Надалі з аналізу твору Нідхарда стає зрозуміло, що «дикий рус» – комічна фігура. Він – особа, яка прагне здатися кимось іншим, ніж він є насправді. Відповідно, ухиляючись від своєї етнічної приналежності, він не отримує успіху ані у поведінці, ані у спілкуванні з дівчатами³⁵². Нідхарт описує зовнішність такого «сільського денді» з властивим йому сарказмом: його гротескний меч, карикатурний гіперсучасний одяг і його нібито прекрасні манери. Поет натякнув, що хлопець женеться за красунею-донькою пана Енгельбольда, але це марна трата часу, оскільки ця дівчина набагато більше підходить для того, щоб зробити графа щасливим³⁵³. Хоча сюжет виглядає абсолютно фантастичним, він може містити окремі реалії тогочасної епохи. Нідхард зокрема наголосив на танці руса³⁵⁴:

...danach tanzt der wilde Russe;
ein Salzsieder ist der, ein ganz
blöder

...а потім танцює дикий рус;
Він – солевар, простак із
простаків

З цієї причини, варто пригадати, що Нідхард міг брати участь у П'ятому хрестовому поході угорського короля Андрія II та австрійського герцога Леопольда VI³⁵⁵. У цій виправі могли перебувати також руські воїни, зокрема із підлеглого князю Коломану Галицького князівства, адже син міг би підтримати батька. За таких обставин, вибір персонажа для

³⁵¹ Hagen H. von der Minnesinger. Leipzig, 1838. Bd. 2. S. 3.

³⁵² Keller M. Perspektiven... S. 93.

³⁵³ Berkov P. Das «russische Thema»... S. 301.

³⁵⁴ Keller M. Perspektiven... S. 93.

³⁵⁵ Keinz F. Neidharts Von Reuenthal. S. 5–6.

демонстрації комічності міг би бути обґрунтованим: Нідхард підмітив особливості поведінки русів (питомо, галичан), порівняв їх зі звичаями німецького рицарства та критично й творчо інтерпретував цю різницю. До того ж, про сіль, як важливий продукт саме галицького експорту, дослідники згадували неодноразово³⁵⁶. Наприклад, у Києво-Печерському Патерику в описах князівських міжусобиць вказувалося, що Києву перекрили постачання галицької солі³⁵⁷. Саме сіль вважали економічною основою могутності галицького боярства³⁵⁸, вихідці із якого могли запам'ятатися Нідхарду під час хрестового походу. Безперечно, такий висновок досить умовний, оскільки інших підтверджень в історичних джерелах знайти не вдалося. Однак, підбір персонажа «дикого руса» міг мати коріння також з угорських чи німецьких переказів.

Також фрагмент вказує на те, що у середовищі німецької знаті звертали увагу на зовнішній вигляд людей з Русі. На цьому фоні можна порівняти згадку про незвичність одягу руса у Нідхарда із зображенням зустрічі князя Данила Романовича та угорського короля Бели IV й німецьких посланців у Пожоні (суч. Братислава) близько 1251 р. На «снемі» йшлося про укладання договору про участь Романовичів у боротьбі за австрійську спадщину Бабенбергів³⁵⁹. Руський літописець досить барвисто описав зовнішній вигляд свого сюзерена: «Нѣмци же диващеса в оружью Татарьскому бѣша бо кони в личинахъ и в коѣрѣхъ кожаныхъ и людье во

³⁵⁶ Войтович Л. Галич... С. 389, 403.

³⁵⁷ Києво-Печерський Патерик / Вступ, текст, примітки проф. Д. Абрамовича. Київ, 1931. С. 151–152.

³⁵⁸ Войтович Л. Феномен галицького боярства і його стосунки з князями. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Т. 27. С. 229.

³⁵⁹ Войтович Л. Галич... С. 442; Мартынюк А. «Немци же дивящееся оружью татарскому»: с кем и когда встречался Даниил Романович в Пожони? *Colloquia Russica. Series I*. Krakow; Bratislava, 2015. Vol. 5: Rus' and Central Europe from the 11th to the 14th century. S. 149–160; Козак М. «Нѣмци же диващеса в оружью татарьскому»: яку зброю описував літописець в епізоді зустрічі в Пожоні та яке її походження? *Етнічна історія народів Європи*. 2022. Вип. 67. С. 7–16.

аерыцѣхъ и бѣ полковъ его свѣтлость велика ѿ оружъа блистаюцася самъ же ѣха подлѣ корола по вбычаю Роускоу... король не взалъ быхъ тысаще серебра за то вже еси пришелъ вбычаемъ Роускимъ вѣѣ своихъ и просиса оу него въ станъ зане знои бѣ великъ дѣе того внѣ же æ и за роукоу и веде его в полатоу свою и самъ соволочашеть е^ѣ и вблчашеть и во порты своѣ и такоу чѣть творашеть емоу»³⁶⁰. Дивовижний вигляд князя Данила (який тримався «подлѣ корола по вбычаю Роускоу») вразив не тільки німецьких посланців, але також Белу IV, що неодноразово зустрічався із руським володарем раніше. Угорський король, начебто, не пожалів би тисячі срібла, щоби старший Романович з'явився вдягнений за руським звичаєм своїх пращурів («пришелъ вбычаемъ Роускимъ вѣѣ своихъ»). Він навіть запросив князя Данила до свого намету та допоміг перевдягнутися у власний одяг.

В історіографії щодо цього епізоду існують різні оцінки. Зокрема, в останньому критичному огляді галицько-волинської частини Іпатіївського літопису запропоновано вважати зустрічі у Пожоні фікцією, яка має літературне коріння (запозичена із візантійської перекладної хронікарської традиції й складена із кількох джерел невідомим редактором)³⁶¹. Водночас, чимало науковців цілком довіряють такому переказу, ідентифікуючи окремих учасників зустрічі, аналізуючи озброєння руських воїнів та, зрештою, результати переговорів³⁶². У розрізі нашого дослідження важливо, що невеликий епізод демонструє, наскільки зовнішній вигляд руського володаря (руського воїна) справді дивував середньовічних німців. За таких обставин гротескні описи Нідхарда фон Роєнталя не виглядають настільки фантастичними. Безперечно, неможливо, щоби мінезингер був

³⁶⁰ Ипатьевская летопись. Стлб. 814.

³⁶¹ Галицько-Волинський літопис. Текстологія. С. 428–441.

³⁶² Козак М. «Нѣмци же диващеся оружью татарьскому»... С. 12–16.

учасником подібних зустрічей, але руську поведінку він міг бачити в інакший спосіб.

З аналізу обраних поетичних творів помітно, що використання «wilde Riuzen» було відносно поширеним у німецькій віршованій спадщині. В окремих текстах «wild» може означати дикий, неприборканий (подекуди, з іронічної точки зору). Однак ці згадки не стосуються безпосередньо воїнів чи окремих персонажів із Русі. Вони уособлюють загальний образ чогось дивного чи навіть невихованого. Натомість стосовно вказівок на воїнів та воєнну силу, «wild» доречніше розуміти як «далекий», «віддалений» і навіть «інакший». Таке означення не лише відповідало поетичній образності, властивій середньовічній європейській літературі, а й вказало на уявлення про Русь як про знайомий простір, який одночасно викликав страх, невідомість та захоплення. У цьому сенсі «wilde Riuzen» могло бути символом воєнної загрози, екзотики або навіть моральної непередбачуваності, що притаманна «іншому». Таким чином, неодноразово використаний епітет «wild» став описовою характеристикою інакшості та далекості.

2.3. Русь у поемах мінезингерів «Манесського кодексу»

Гартман фон Аве (1165–1215) чи не першим із мінезингерів, зображення яких вміщені у легендарному рукописі, звернувся до «руських сюжетів». Відтак, у поемі «Ерек» (Erec) на весілля героя Артура прибуло п'ятеро розкішно вдягнених королів. Гартман фон Аве докладно описав їх убрання та згадав про чудові хутра, яких не знайти навіть ні в Польщі, ні в Русі (вірші: 1987–90) (див. Додаток У)³⁶³. Це не єдиний твір Гартмана, де присутній руський слід. В іншій поемі «Івейн» (Iwein), що завершена

³⁶³ Hartmann von Aue. Erec: eine Erzählung. S. 65.

близько 1205 р., поет запропонував уявлення про Русь як про «далеку країну»: у деяких списках його твору відбувається зміна Русі на Грецію (див. Додаток Ф)³⁶⁴. Таке заміщення вказує на непослідовність тодішніх географічних уявлень щодо східноєвропейського простору. Також йдеться про сприйняття руських теренів як малозрозумілого та віддаленого регіону, який у поетичних конотаціях легко підмінити іншим екзотичним та далеким світом, знаним європейській слухацькій публіці. Те, що інші видавці замінювали Русь на Грецію, або навпаки, вказує на зміну культурних акцентів у пізніших текстових редакціях. Завдяки цьому в німецькій середньовічній поезії могла утвердитися думка про Русь як про далечинь із певним легендарним присмаком. Зважаючи на стан джерельної бази, достеменно невідомо, чи Гартман фон Ауе був першим, хто звернувся до такої ідеї.

Водночас, номінація Riuzen часто використовувалася у поетичних текстах як римована пара до Priuzen. Це дає змогу припустити її формульний характер. У мінезінгерській традиції таке римування часто використовувалося не для позначення географічних реалій, а для забезпечення римованої побудови тексту. У подібний спосіб мінезінгери Гуго фон Трімберг (твір «Реннер» (Renner)) та Конрат з Вюрцбургу (твір «Енгельгарт») подекуди використовували географічні назви «Priuzen» і «Riuzen» – не лише як реальні країни, а радше для створення естетичного

³⁶⁴ У творі «Івейн» головний герой у поединку, виражаючи тогочасні рицарські уявлення, намагається поступитися перемогою рівному супернику: «ir waenet lihte daz also / disiu Sicherheit geschehe / daz ich ir iu ze liebe jehe./ waeret ir mir der vremdest man / der ie ze Riuzen hüs gewan, / e ir mich so bestüendent me. / zewäre ich sicherte iu e. («Можливо, ви думаєте, що моя поступка відбувається, тільки тому, що я шаную вас. Але якби ви були для мене найчужішою людиною, яка колись мешкала у найдальших землях Русі, я радше поступився б вам, аніж продовжував би бій») (вірші: 7580-7586). Hartmann von Aue. Iwein. S. 148; Keller M. Perspektiven... S. 89. Також див: Dresden, Sächsische Landesbibliothek Staats- und Universitätsbibliothek. Mscr. M 175: Hartmann von Aue. Iwein. Um 1390.

ефекту, що було важливим для структурування та звучання тексту³⁶⁵. На це звернув увагу П. Берков, зауваживши, що формула «Dirre saget von den Priuzen, Jener singet von den Riuzen» («той каже про Прусів, той співає про прусів») (вірші: 16183-94) звучить не як власний авторський вислів, а радше як тогочасне поетичне прислів'я, яке побутувало серед поетів³⁶⁶.

Згаданий раніше мінезингер Нідхард фон Роенталь також використав подібне римування у сатиричному сенсі із більш прагматичною метою. Аналогічний прийом помітний у пасажі з побажанням, аби «мій пан... став русом, або прусом» «wurd ein Ruß oder ein Preuß», у якому обидва етноніми виконали риторично-формульну функцію³⁶⁷. Водночас, за логікою інвективного тексту, таку ознаку можна потрактувати як радикальне позначення народів, які однозначно перебувають поза-імперським порядком. У такому сенсі «стати русом чи прусом» – те саме, що й опинитися серед варварів.

Подібну риму «Riuzen»-«Priuzen» також використав поет під псевдонімом Гардер (XIV ст.) (der Harder). Окремі відкликання до його спадку містяться у роботах Міхаеля Бегейма (1416–1472)³⁶⁸, водночас, декілька поезій зібрано у праці А. Гольцманна³⁶⁹. Якщо порівнювати із римами поета XV ст. – Міхаеля Бегейма, то вони чисті й ретельно виконані. Окремі твори містяться у Колмарському рукописі, які проаналізував

³⁶⁵ Hugo von Trimberg. Der Renner. S. 283. Konrad von Würzburg. Engelhard: eine Erzählung / mit Anmerkungen Moriz Haupt. 2. Aufl., besorgt von Eugen Joseph. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1890. S. 25.

³⁶⁶ Berkov P. Das «russische Thema»... S. 302.

³⁶⁷ Neidhart-Lieder. Texte und Melodien sämtlicher Handschriften und Drucke / hrsg. von U. Müller, I. Bennewitz, F. Viktor Spechtler; unter Mitarbeit von A. Eder, U. Evers, E. Huber, S. Podroschko, M. Springeth, R. Weichselbaumer, E.-M. Weinhäupl; Endredaktion: R. Weichselbaumer. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2007. Bd. 2: Neidhart-Lieder der Papier-Handschriften mit ihrer Parallelüberlieferung. S. 26

³⁶⁸ Bartsch K. Meisterlieder der Kolmarer Handschrift. Stuttgart: Gedruckt auf Kosten des Literarischen Vereins, 1862. S. 182.

³⁶⁹ Holtzmann A. Meistergesänge des XV. Jahrhunderts. *Germania. Vierteljahrsschrift für Deutsche Alterthumskunde*. 1858. Vol. 3. S. 312–314.

К. Бартош³⁷⁰. Саме із цього наведеного рукопису знайдено поезію Гардера, яка виразно стилізована під образ «зразкового володаря»: у ній описано уявну велич, фізичну красу, мудрість, знання, походження й магічну силу. Основна мета автора полягала у показі меж людських прагнень чи створенні алегорії ідеального правителя. У вірші використано популярний концепт «глобальної влади» – автор перераховував цілі регіони, назви яких часто символізували крайні точки знаного світу. «Riuzen» – «Priuzen» згадані у ритмічній парі як своєрідні «східні рубежі»³⁷¹:

in Merhern und in Riuzen,

in Bolân neben Priuzen

У Моравії та Русі

У Богемії біля Прусії

(вірші: 9-10)

Гардер використав «Riuzen» – «Priuzen» не випадково – це елемент риторичного жесту, який направлений на посилення вражень масштабності влади ліричного героя й створення певної симетрії та ритму у переліку інших країн, які знаходяться під владою «ідеального правителя». Крім цього, при описі країн, автор не дотримувався точності чи чітких послідовностей. Швидше, він прагнув донести складну та уявну «мозаїку» географічних уявлень про кордони тодішніх держав.

Раннім прикладом демонстрації зв'язків Русі із Австрійським герцогством є вірші мінезингера Тангейзера (der Tannhäuser). У творі «До нас приходить чудовий час» (Uns kumt ein wunneclîchiu zît), вихваляючи австрійського герцога Фрідріха II Войовничого, при дворі якого він жив до 1246 р., поет перелічив членів найрізноманітніших народів і віросповідань, яким, начебто, цілком комфортно у компанії володаря. Вихваляння Тангейзера надзвичайно рясні і настільки ж перебільшені. Герцог

³⁷⁰ Bartsch K. Meisterlieder der Kolmarer Handschrift. S. 182.

³⁷¹ Ibidem. S. 287.

Фрідріх II, який із великим завзяттям заслужив своє прізвисько «Войовничий»³⁷², у творі Тангейзера описаний як принц миру, знаний своїм благородством (див. Додаток X)³⁷³.

Er hat niht wandels umb ein har,
swaz er geredet, daz lat er war.
Mit im sô varnt juden, cristen,
Kriechen, Valwen, heiden vil,
Unger, Piulân, Riuzen, Beheim;
swer eht schône leben wil,
Der ist behalden, swannen er vert bî
im, ist er ein fromer man...

Непостійність йому зовсім
невідома, все, що він обіцяє, він
це виконує.
У його оточенні подорожують
євреї, християни, греки, половці, а
також багато невірних, угорці,
поляки, руси, богеми; хто хоче
жити гідно і красиво,
Йому було б добре приєднатися
до нього, якщо він хоробра
людина...(вірші: XIII–XV).

Хоча реальна постать Фрідріха II Войовничого, згідно з історичними джерелами, відрізнялася від описаної поетом «ідилії»³⁷⁴, ідея Тангейзера досить очевидна. Його світський патрон, толерантний князь християнського Заходу, що об'єднав людей усіх цих віросповідань та народностей в своєму війську тоді, коли Римська церква ще не змогла проявити свою повну владу. Не випадково для відносин між Імперією та Римом у цей період притаманні постійна напруга та розбрат. Очевидно, що про «Riuzen» Тангейзер писав у конкретному етнологічному сенсі, так само як і про всі інші етнічні групи. У цьому сенсі зіставляються вірші

³⁷² Lhotsky A. Friedrich II. *Neue Deutsche Biographie*. Berlin, 1961. Bd. 5. S. 524.

³⁷³ Die Dichtungen des Tannhâusers / Unter Mitarbeit von Elisabeth Axnick und Leevke Schiwek, hrsg. von Ralf-Henning Steinmetz. Kiel, 2019. S. 7; Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. 264v.

³⁷⁴ Lhotsky A. Friedrich II... S. 524.

мінезингера Боппе, де показано, що велич та слава не мають меж: будь-який князь чи король (утім, і з Русі) може їх мати, незалежно від походження. У панорамі різних народів та країн згадано про «Riuzen»³⁷⁵. Хоча поет не навів додаткових подробиць, викладений перелік включає народи з різних частин Європи, але русь перебуває в ньому серед більш віддалених від Священної Римської імперії народів (греки, болгари, шведи)³⁷⁶. Це свідчить про поетичне уявлення інтеграції Русі у тогочасну політичну систему, однак, з іншого боку, автор мав на меті продемонструвати свого роду відчуженість, маргінальність, яка ототожнювалася зі слов'янськими народами. Ця думка ширше представлена у творчості Вальтера фон Фогельвайде, який після 1219 р. написав роботу на пошану графа Каценельнбогена³⁷⁷. Твір записаний також у Манесському кодексі (див. Додаток Ц)³⁷⁸:

Ich bin dem Bogaere holt	Я вірний Богену, навіть без
gar ane gabe und ane solt:	подарунків і грошей
er ist milt, swie kleine ich s	Він щедро дарує, навіть якщо я
geniuze	нічого не отримую від цього
so nieze in aber ein Polan oder	Поляк чи рус могли би
ein Riuze	скористатися цим, як на мене.
daz ist allez äno minen haz.	Але мені байдуже
In braechte ein meister baz ze	Бо один справжній майстер
maere danne tûsent...	прославить його краще у світі,
	аніж тисяча нікчемних музик-
	приблуд...(вірші: 35-40).

³⁷⁵ Kraus A. Jan z Michalovic... S. 65.

³⁷⁶ Ibidem. S. 65.

³⁷⁷ Walther von der Vogelweide: Texte. Zweite Ausg. S. 140.

³⁷⁸ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. 136v-137r. Також див. твори Вальтера: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 357: Kleine Heidelberger Liederhandschrift A und Anhang a. Elsaß (Straßburg?), 1270–1280 (Nachträge bis 3. Viertel 14. Jh.). Bl. 5v–13v.

Слова мінезингера Вальтера відповідають скаргам іншого середньовічного поета, який відомий під псевдонімом Штрікер («Der Striker»). Він нарікав на байдужість австрійської еліти до витонченої поезії та звинувачував місцевих нобілів у тому, що їм до смаку більш грубувати та простакувати «баварські мотиви»³⁷⁹. Колись до Відня прибували поети з усіх куточків Європи, аж «доки їх не стало надто багато». Австрійські покровителі «втомилися» від пісень та роздачі дарунків, і все змінилося на протилежне: «Ніхто вже не зважає на співи та розповіді; грубі й неотесані слова тепер у пошані, а добрі – відкидаються»³⁸⁰.

М. Келлер, яка звернула увагу на цей витяг з поеми Вальтера фон Фогельвайде, вказала на відчутні зміни у розумінні Русі насамперед в німецькій історіографії. Зокрема, якщо у критичному виданні XIX ст. вказувалося, що поет застосував позначення «поляк» і «рус» у тому самому значенні, що й часто вживав «грек» (тобто для позначення абсолютних незнайомців), то вже у виданні 1924 р. йшлося про визначення незрозумілих людей, що не були дуже цікаві автору³⁸¹. Водночас, у реаліях другої половини XX ст. наголос змістився – до визнання м'яких «антислов'янських» відтінків, що інколи притаманні німецьким середньовічним текстам. Вираз Вальтера фон Фогельвайде вказував, наскільки досить віддалені уявлення про іноземців можуть бути хибно витлумачені й перетворені на підтвердження образів ворога: у філологічних наукових інтерпретаціях поляків і русів тричі оцінили як чужинців, але щоразу по-іншому через різний історичний досвід перекладачів³⁸².

Водночас, абстрагуючись від вказівки на визначення русів, як інакших, варто вказати на констатацію їх найму. Можливо, мовиться також про підкуп та інші менш пристойні, з точки зору європейського рицаря, дії.

³⁷⁹ Der Stricker. Karl der Grosse / herausgegeben von Karl Bartsch. S. II.

³⁸⁰ Ibidem.

³⁸¹ Keller M. Perspektiven... S. 94–96.

³⁸² Ibidem. S. 94–95.

Поет дає невелике застереження Богену (графу Каценельбогену), начебто, він щедрий навіть для польських чи руських співців³⁸³, але не для «талановитих». Оригінальна вказівка на руських поетів XIII ст. важлива, оскільки в українській середньовічній історії, окрім декількох осіб, творчі люди на службі світських патронів не відомі³⁸⁴. З іншого боку, мінезингер міг підкреслити культурний «оксюморон» – поетів з Русі чи Польщі, що могли би розраховувати на «*milte*» графа Богена, якби існували насправді. Іронія у творчості Вальтера фон Фогельвайде виразно присутня³⁸⁵. Тож, мінезингер мав можливість підкреслити скупість графа, його ірреальну щедрість для неіснуючих осіб.

Вальтер, як і інші автори дидактичних пісень (*Spruchdichter*), ревно оберігав своє становище «мейстра» (*meister*) мистецтва складання пісень і поезії. Мінезингер наполягав на тому, щоби його не класифікували разом із невмілими мандрівними музикантами, чиє примітивне мистецтво було непридатним для придворної розваги. Тож він закликав графа Катценелленбогена (або Богена) довірити цю справу справжнім «мейстрам» (таким, як Вальтер) для того, щоби слава про нього поширилася через їхні пісні³⁸⁶. Хоча менестрель вихваляє щедрість рицаря, він також критикує його за те, що той не звертає уваги на поетів, а з іншого боку обсипає людей дарами, які їх не заслуговують, зокрема «якихось» поляків чи русів³⁸⁷. Вальтер фон Фогельвайде мав, безперечно, вищий статус, ніж інші. Це відокремлювало його від середовища поетів, на відміну від яких він мав

³⁸³ Nolte T. Ironie in der Sangspruchdichtung Walthers von der Vogelweide. *Poetica*. 1998. Vol. 30, no. 3-4. S. 372.

³⁸⁴ Наприклад, в історіографії загадані відомий співець Митуса та менш відомий церковний «кантор» Іван з Волині: Котляр М. Ф. Історія України в особах... С. 213–217; Волощук М., Паршин І. Johann de Ladimiria: до проблеми етнічного походження капелана сілезького князя Генріха VI Доброго. *Галичина: науковий і культурно-просвітний часопис*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 31. С. 50–63.

³⁸⁵ Nolte T. Ironie in der Sangspruchdichtung... S. 372.

³⁸⁶ Ranawake S. German “Minstrels” and Their Travels. S. 49–63.

³⁸⁷ Berkov P. Das «russische Thema»... S. 298.

звання «cantor», або співак (головний співак у хорі). Висока майстерність Вальтера впливала на розміри його фінансового утримання, рівень якого не був доступний іншим, менш талановитим виконавцям. Навіть єдине історичне свідчення про Вальтера фон Фогельвайде вказує на виплату йому кількох солідів сріблом та видачу шуби, що було дорогим дарунком у Середньовіччі³⁸⁸.

Окремі мінезингери описали Riuzen як військову силу, що заслуговувала на окреме оспівування. Наприклад, Марнер (der Marner) вказав на існування співів про руську атаку, у той же час як один із найвідоміших австрійських поетів Ульріх фон Ліхтенштайн (Ulrich von Liechtenstein; 1200 – 1275) описав військовий маневр Русі із на чолі із «королем», що мав вирішальне значення у битві біля річки Лейти (1246 р.). Відтак, військові сюжети були інкорпоровані до пісенної спадщини Священної Римської імперії. Серед них також виділяються сюжети про Троянську війну, які користувалися популярністю у рицарському середовищі середньовічної Європи. За своєю суттю вони мали більше спільного із романами про короля Артура ніж із творами Гомера. Окрім загального тла описуваних подій, що подібні до боротьби за стародавній Іліон, інші обставини часто виступають художніми декораціями для демонстрації рицарської доблесті і чеснот «людей меча». У «Троянській війні» Конрада з Вюрцбурга вперше король Manbrî von Riuzen фігурує як достойний знавець рицарської справи: von Riuzen künic Manbrî / kund ouch dâ ritterschefte pflegen (Король Манбрі з Русі також умів там рицарської справи дотримуватися) (вірші: 36820-21)³⁸⁹. Поруч із ним згадуються імена королів «Cursalion ûz Ungerlant», «Achel von Tenemarken», «Lerant von

³⁸⁸ Ranawake S. German “Minstrels” and Their Travels. S. 50.

³⁸⁹ Konrad von Würzburg. Der Trojanerkrieg / hrsg. Adelbert von Keller. Stuttgart: Literarischer Verein, 1858. S. 439. Також див: Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Ms. germ. fol. 1: Konrad von Würzburg. Trojanerkrieg. Oberrhein, um 1445. Bl.342v.

Scots», «Anachel von Engellant» та іншої знаті із різних країн (див. Додаток Ч). Автор використав античний епічний прийом «каталогу героїв», проте наповнив іменами, які нагадували сучасних Конраду європейських монархів³⁹⁰. Однак Конрад із Вюрцбурга спирався на окремі джерела, щоби сформувати коло обраних героїв³⁹¹. Він мав доступ до геральдичних записів зі Швейцарії. Серед можливих джерел відзначається «Clipearius Teutonicorum», створений між 1242 і 1249 рр. Конратом фон Муре, який народився після 1210 року в Мурі (кантон Аргау). У цій дидактичній поемі містяться окремі інструкції щодо створення та блазонування 73 гербів, які належали королям, князям, герцогам, графам та іншій знаті³⁹². Джерело містить аналогії із гербами із Цюрихського гербовника, утім і щодо гербів Русі, Іспанії, Мароко Єрусалиму та інших країн. Замовником «Троянської війни» був Дітріх ан дем Орт (Dietrich an dem Orte), що був кантором та священнослужителем у Базелі, Конрад фон Муре також належав до кліру та займав посаду каноніка при Гросмюнстерському соборі в Цюриху. Зважаючи на те, що вони належали до одного соціального прошарку та були пов'язані спільними політичними інтересами (підтримували політику Габсбургів у Швейцарії), Конрад з Вюрцбургу міг дізнатися про Clipearius Teutonicorum через базельський клір, представників якого вважали «опорою політики Габсбургів»³⁹³.

«Clipearium Teutonicorum» (1242–1249 рр.) та пізніше джерело «Züricher Wappenrolle» (початок XIV ст.) вказують на герби, які належали Руському королівству, зокрема герб у вигляді червоного капелюха на

³⁹⁰ Dunger H. Wider die Engländerei in der deutschen Sprache: Ein Vortrag gehalten auf der 11. Hauptversammlung des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins. Berlin: Verlag des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins (S. Berggold), 1899. T. 2. S. 20.

³⁹¹ Dunger H. Die Sage vom trojanischen Kriege in den Bearbeitungen des Mittelalters und ihre antiken Quellen. München: Druck von G. Treubner, 1869. P. 55.

³⁹² Stuckmann M. Wappenschilderungen und historisch-heraldische Anspielungen in Konrad von Würzburgs Trojanerkrieg. Diss. Wuppertal. P. 26, 48. URL: <https://elekpub.bib.uni-wuppertal.de/ubwhsmig/content/zoom/7380436>

³⁹³ Stuckmann M. Wappenschilderungen... P. 26.

срібному щиті, що схоже на герби, якими могли користуватися руські князі. Ці геральдичні символи відображають реальні знаки, і, на думку О. Однороженка, зображення на гербах пов'язане з родом Романовичів, зокрема з князем Левом Даниловичем³⁹⁴. Оскільки доведено, що Конрад з Вюрцбурга міг мати доступ до геральдичних матеріалів, які зберігалися в Швейцарії, можна зробити висновок, що створений ним образ Руського короля Манбрі був не просто вигаданим, а натхненним реальним історичним прообразом. Однак не слід відкидати й те, що окремі родові відзнаки та герби правителів у «Троянській війні» досить символічні і не мають нічого спільного із реальними подіями. Зокрема, геральдичні символи, прикрашені Конрадом – «срібні лілеї» князя «Cupesius von Larîse» чи знак «swarzen toren» на білому щиті адмірала «Cardes» – могли бути вигаданими символами, які походять від уже існуючих, історично реальних гербів. Разом із існуючими варіаціями їх варто розуміти як створені герби війни, що тривала між Європою, Африкою та Азією³⁹⁵. Відтак, згадка про руського короля Манбрі має як літературне, так й історичне походження. Однак достеменно невідомо чому Конрад із Вюрцбурга назвав короля Русі – Манбрі. При детальному вивченні інших творів, очевидним є, що Манбрі був героєм інших епічних поем Середньовіччя, що присвячені Троянській війні. Важливим прикладом для зіставлення є цикл творів про легендарного короля Артура. Подібність імен у обох творах досить виразна: «Cursalion ûz Ungerlant» німецького мінезингера – відповідник «Curselayn» з Честера у короля Артура, «Manbrî von Riuzen» відповідає англійському «Maurin, Earl of Winchester», «künic Urian, der von Navarre bûrtic was» – змінений з англійського епосу «Urian aus York» тощо³⁹⁶. Тож, Конрад з Вюрцбурга

³⁹⁴ Однороженко О. «Clieparium Teutonicorum» і «Zuricher Wappenrolle» та їх значення для вивчення руської державної геральдики другої половини XIII – початку XIV ст. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2010. Вип. 16. С. 25–34.

³⁹⁵ Stuckmann M. Wappenschilderungen... Р. 53–54.

³⁹⁶ Ibidem. Р. 205.

лише змінив деякі географічні назви, щоби додати екзотичності власному твору. Водночас, ім'я «Manbrî» могло мати вплив на пізньосередньовічну італійську поезію – «L'Orlando Innamorato» («Закоханого Роланда») авторства Матео Боярдо (1440–1494). Припускається, що «Manbrî» у Конрада з Вюрцбурга міг перетворитися на «Mambrino» в італійському романі. Якщо в «Троянській війні» Манбрі – це король Русі, то в «L'Orlando Innamorato» Манбріно є мавританським королем³⁹⁷. За таких обставин, вказівка на короля Русі Манбрі належить до літературних сюжетів, що не мали нічого спільного із історичними реаліями. Звернення до Русі вказує лише на певне сприйняття віддаленості та екзотичності цієї країни, про яку Конрад з Вюрцбурга безперечно знав, однак у «Троянській війні» використав лише як художній засіб для посилення міфічного виміру. У Конрада із Вюрцбурга була особлива зацікавленість у відтворенні як античних, так і сучасних йому культурних ідей, і таким чином Русь могла слугувати не лише географічним, але й символічним елементом.

Отож, поети-мінезингери, представлені у «Манесському кодексі», залишили важливі згадки про Русь. Деякі із них, зокрема Вальтер фон Фогельвайде, Боппе чи Штрікер оберігали своє високе становище майстрів віршованого слова, пропускаючи окремі пасажі про присутність Русі при австрійському чи німецькому дворі. На цьому тлі виокремлюються повідомлення Вальтера фон Фогельвайде, який вказав на існування співців із Польщі та Русі в оточенні знаті цих земель, що в українській науці досі не отримало ґрунтовної оцінки. В творчості Марнера, Ульріха фон Ліхтенштейна, Конрада з Вюрцбурга народ Riuzen відзначений військовою силою. Окремі літературні пасажі Конрада з Вюрцбурга свідчать про екзотичність та віддаленість Русі, як її розуміли в середовищі поетів.

³⁹⁷ Stuckmann M. Wappenschilderungen.... P. 206.

РОЗДІЛ 3.

БИТВИ, ПОЄДИНКИ ТА ТУРНІРИ ЗА УЧАСТІ РУСЬКИХ ВОЇНІВ: МІЖ ЛІТЕРАТУРНИМИ СТЕРЕОТИПАМИ Й ІСТОРИЧНІСТЮ

3.1. Русь у битвах Священної Римської Імперії. «Руський бій» у віршованих та історичних творах

Світська середньовічна поезія зберегла унікальні сюжети присутності руських військ у реальних битвах та творчо опрацьовані мотиви, пов'язані із цим. Основним споживачем поем була світська знать, яку цікавили подробиці пригод головних героїв, описи мілітарних сцен та звитяг героїв із різних країн. Серед різноманіття художньо-літературної спадщини слід звернути увагу на декілька найважливіших пам'яток, у яких присутній відголос про давні кампанії та їх учасників. У поемі «Лоенгрін», складеній невідомим автором (ймовірно, Вольфрамом фон Ешенбахом), описано напівлегендарні битви, що відбувалися між європейськими воїнами та угорцями в X ст.

Зважаючи на час створення поеми (імовірно наприкінці XIII – початку XIV ст.), мовилося про цілком рицарські армії, які в реальності у ці часи ще не існували. При змалюванні боротьби німецького короля Генріха Птахолова (876–936) із угорцями згадується невідомий король Русі (*der Riuzen künes*³⁹⁸) (вірш 2715), підрозділи якого під час вирішальної сутички встигли підготуватися до бою, але зазнали потужного удару рицарів Генріха³⁹⁹. У тексті «Лоенгріна» цей володар згадується лише раз, без будь-яких інших подробиць: його постать не зафіксована під час збору угорського війська. Невідомо навіть, на чиєму боці він достеменно воював,

³⁹⁸ Lohengrin / hrsg. H. Rückert. Quedlinburg und Leipzig: Druck und Verlag von Gottfrid Basse, 1858. S. 73. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 345: Lohengrin; Friedrich von Schwaben. Handschrift. Stuttgart (?), Werkstatt Ludwig Henfflin, um 1470. 67r.

³⁹⁹ Ibidem.

оскільки трактування верхньонімецького тексту дає змогу по-різному читати коротку замітку про нього. Однак цілком природно, що король Русі перебував у складі угорського війська, а описані в «Лоенгріні» події мають подвійне значення (див. Додатки III).

З одного боку, Генріх I Птахолов справді воював проти угорців та здобув над ними декілька важливих перемог. Зокрема, після звитяги біля Ріаде у 933 р. угорці на певний час припинили спустошливі напади углиб Східнофранкських володінь⁴⁰⁰. Враховуючи, що анонімний автор тексту, спирався на численні історичні джерела (Репкауська хроніка, Швабенське зерцало та інші), описано доволі докладно хід битв та їх учасників. Перелік персонажів створює мозаїчну картину володарів X–XI ст. Згадано Генріха II, його дружину Кунігунду, сестру Гізелу (Gyfel) одружену із Стефаном I Угорським (Steffan), Мешка II Ламберта (des küneges Steffens swester sun der Rôlân künec), папу Бенедикта VIII, та інших. Проте, усі ці персонажі згадані у кінці тексту та стосуються окремого пасажу. В той же час король Русі вказаний при описі війни між Священною Римською імперією, якої за часів Генріха I Птахолова ще не існувало, та угорцями. До того ж, не існує жодних інших джерел, в яких би було підтверджено участь русі в угорсько-німецькому протистоянні X–XI ст.

З іншого боку, описаний контекст вторгнення угорських військ в Європу також відповідає реаліям XIII ст. Хоча дійові особи X–XI ст. згадані у тексті із доволі чіткими генеалогічними подробицями, описи кампаній містять перелік інших головних героїв. Наприклад, згадується угорський король «Rêlân» (вірш 2830), очевидно, Бела, поруч із герцогом Людевіном, німецьким герцогом Генріхом, польським герцогом Помисла (ймовірно,

⁴⁰⁰ Veszprémy L. The Military history of Hungary from the first contacts with Europe to Mohács 862–1526. *Illustrated Military History of Hungary* / ed. R. Hermann. Budapest: Zrínyi, 2012. P. 8.

князем Пшемислом) (вірш 2757), князем Брабантським. Присутність цих діячів вказала на зміщення сюжету битви та докладну прив'язку до XIII ст.

Відомо, що угорський король Бела IV організував декілька потужних експедицій проти Чеського королівства, австрійських та німецьких земель. Його активним союзником був князь, а згодом і король Данило Романович. Відповідно, угорське вторгнення в європейські межі та активна участь русі у цьому, описана в «Лоенгріні», могла би бути своєрідною ремінісценцією подій 1250–1260-х років. Крім цього, зважаючи на дати створення поеми між 1276 – 1289 р.⁴⁰¹, можна припустити, що її автор або черпав натхнення з відносно недавніх подій, або ж спирався на усталені уявлення про угорців та русь як активних учасників європейських конфліктів. Зрештою, на таке датування вказують окремі епізоди, що вміщені у тексті. Наприклад, герцог Баварії згаданий як один із курфюрстів Священної Римської імперії – таке право на рейхстазі в Аугсбурзі він отримав у 1275 р. До того ж, твір пов'язаний із конкретною особою – герцогом Генріхом Нижньобаварським (Heinrich von Niederbayern, 1253–1290)⁴⁰². Він разом із братом Людвігом (пфальцграфом) належав до найвпливовіших князів цього часу.

З однієї сторони, у цьому тексті образ руського короля, що бере участь у війнах разом із угорцями, може відображати союз Русі, Польщі та Угорського королівства. З іншої – загальні уявлення про Русь як силу, що мала значний вплив на політичну карту тогочасної Центральної Європи: анонімний автор середньовічної поеми використав цей сюжет, щоби продемонструвати потужність німецьких воїнів, які разом із героєм Лоенгріном здолали опір угорців та руських воїнів. Однозначно, що цей образ відповідає уявленню про християнського угорського володаря, як його розуміли в тогочасних німецьких історичних наративах. До того ж, Схід Європи на відміну від описів Півночі, повністю позбавлений

⁴⁰¹ Lohengrin... S. 258.

⁴⁰² Ibidem. S. 259.

фантастичних подробиць: в Угорщині не зустрічаємо гномів, драконів, амазонок чи будь-яких інших воїнів із надприродними здібностями⁴⁰³.

Схожі концепції зустрічаються також в «Пісні про Нібелунгів». Зважаючи на дату створення первинної кодифікованої на письмі версії (1205 р.), оспівувані події пізніших версій тексту є вставками з інших опрацювань середини – другої половини XIII ст. Зокрема, у версіях В і С в армії Етцеля є представники із різних куточків його багатонаціональної «імперії»: русь, греки, поляки, волохи та інші народи (вірші: 1339-40)⁴⁰⁴. Образ Етцеля можна трактувати по-різному. Одні вбачають у ньому зображення короля Гези I (Gejza I), останнього язичницького правителя Угорщини⁴⁰⁵, інші ж – короля Бели IV (Béla IV)⁴⁰⁶. У поемі чітко підкреслено, що у війську Етцель об'єднав як християн, так і нехристиян: «von kristen und von heiden» (вірш 1338)⁴⁰⁷.

Вказівки на перелічені слов'янські народи та згадка про релігійний поділ підтверджуються в історичних джерелах XIII ст. У цьому сенсі слід згадати угорську армію короля Бели IV біля Кресенбруна в 1260 р., із якою він виступив проти чеського короля та австрійського герцога Оттокара II Пжемисловича (1233 – 1278). Перелік військових контингентів окреслив у своєму листі до папи римського Александра IV богемський правитель: «Grais belli, quod adversus Belam et natum eiusdem Stephannum, Ungarie Reges Illustres, et Danielelem Regem Russie et eius filios eius et certos Ruthenos et Thartaros, qui eidem in auxilium venerant et Boleslaum Cracoviensem et Laczkonem iuvenem Lansacie Duces et innumeram multitudinem inhumanorum hominum Cumanorum, Ungarorum, et diuersorum Sclauorum, Siculorum quoque

⁴⁰³ Мережук Х. «Riuzen» та «Polen»... С. 112–116.

⁴⁰⁴ de Boor H. Die literarische Stellung des Gedichtes vom Rosengarten in Worms. S. 216; Sager A. Hungarians... P. 107.

⁴⁰⁵ Sager A. Hungarians... P. 108–109; Мережук Х. «Riuzen» та «Polen»... С. 103–125.

⁴⁰⁶ Budapesti Szemle. Negyvenharmadik kötet (103. 104. 105. szám) / ed. P. Gyulai. Budapest: Franklin-Társulat, 1885. Köt. 43.

⁴⁰⁷ de Boor H. Die literarische Stellung... S. 216.

et Valachorum... etiam utpote Grecorum, Bulgarorum, Rasniensium et Bosniensium hereticorum...»⁴⁰⁸. Відтак, армія угорського володаря подібна до тих сил, які зібрав Етцель у «Пісні про Нібелунгів». Загальний погляд на християн та нехристиян, яких мав угорський король Бела IV, поширився серед німецької знаті.

Участь короля Данила Романовича у військовому поході 1260 р. дотично підтверджується в літописі. Зокрема, під тиском монголів, які з'явилися у межах Галицько-Волинської держави та примусили Романовичів брати участь у походах проти Польщі, король Данило «втік в угри»⁴⁰⁹. Внаслідок цього він опинився у складі війська Бели IV, який прагнув захопити австрійські володіння Оттокара II. Разом із руським володарем могли перебувати його сини – напевно, Мстислав та Шварно Даниловичі, молоді, але достатньо дорослі, щоби їх виокремити разом із батьком (старший князь Лев був при монголах, тоді як його брат Роман на той час уже загинув від рук литовського князя Войшелка Міндовговича).

Хід битви біля Кресенбруна складався для угорців невдало – фактично, основні їхні сили зазнали поразки ще до того, як у битву вступили королівські підрозділи. Пам'ять про ці події була досить свіжа, і переписувачі «Пісні про Нібелунгів» могли використати такі образи для свого твору. Дослідники привертали увагу до «мультинаціонального» війська Бели IV, намагаючись пояснити ворожнечу двох християнських володарів. Зокрема, складалося враження, що Оттокар II свідомо перебільшував «варварські» контингенти у війську свого супротивника,

⁴⁰⁸ «Велика війна, яка була проти Бели і його сина Стефана, славних королів Угорщини, а також Данила, короля Русі, і його синів, а також деяких русинів і татар, які прийшли на допомогу, а також Болеслава Краківського та молодого Ляшка, герцога Ленчиці, і безлічі жорстоких людей, куманів, угорців, різних слов'ян, сікулів, волохів...а також схизматиків, зокрема греків, болгар, сербів і боснійці та єретиків...». Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae / ed. A. Boek. Olomucii: Ex typographia A. Skarnitzl, 1841. Т. 3: 1241–1267. Р. 285–286.

⁴⁰⁹ Ипатьевская летопись. Стлб. 850.

щоби виправдатися перед папою римським⁴¹⁰. Щоправда, присутність короля Данила належить до християнської частини армії угорського володаря (так само, як русь була серед християнських союзників Етцеля).

Перебування руських володарів у складі християнського війська також зафіксоване в інших літературних джерелах, що може вказати на існування ширшої традиції, опертої також на історичні основи. *Historia poetica*⁴¹¹ «Вільгельм Австрійський» Йогана із Вюрцбурга описала головне зіткнення між християнами та язичниками як свідомий синтез кількох подій: битва є творчим синтезом подій Третього (1189–1192) та П'ятого (1217–1221) хрестових походів, що мала прославити звитяги австрійського героя. За визначеннями дослідників, твір містить династичну пропаганду, але ґрунтується на частині реальних подій. Насамперед, йдеться про історичні постаті Фрідріха Швабського чи Леопольда Австрійського, «передачу» легітимної влади династії Габсбургів, представники якої були наступниками Бабенбергів⁴¹². До того ж, спадкоємність австрійської доблесті виражена зв'язком із різною європейською аристократією, у тому числі й руською. У вирішальній битві руський король представлений як могутній воєначальник, що виступив із «королівською силою» (*kuenclicher kraft*) (вірші: 17158-17159)⁴¹³.

Зважаючи на загальне тло подій (Третій і П'ятий Хрестові походи), поява руських контингентів у складі війська «паломників» не виглядає випадковою. Зокрема, князь Володимир Ярославович, опинившись в

⁴¹⁰ Bartnicki M. *Polityka...* S. 199–200.

⁴¹¹ За визначенням Альбрехта Юргенса: Juergens A. „Wilhelm von Österreich“. Johans von Würzburg „Historia Poetica“ von 1314 und Aufgabenstellungen einer narrativen Fürstenlehre. Frankfurt-am-Main: u. a., 1990.

⁴¹² Basiert B. Review of Wilhelm von Österreich. Johans von Würzburg „Historia Poetica“ von 1314 und Aufgabenstellungen einer narrativen Fürstenlehre, by A. Juergens. *Arbitrium*. 1992. Vol. 10(2). S. 172–177. Також див: Dietl C. *Minnerede, Roman und historia: Der „Wilhelm von Österreich“ Johans von Würzburg*. Tübingen, Germany: Max Niemeyer Verlag, 1999. 429 s.

⁴¹³ Johann von Würzburg. Wilhelm von Österreich: aus der Gothaer Handschrift. S. 243.

ізоляції, мав твердий намір повернути собі Галич. Він успішно звільнився з угорського полону й дістався кордонів Угорського королівства, коли через нього вирушили німецькі хрестоносці імператора Фрідріха I Барбаросси. Німецький володар прихильно поставився до утікача, прийняв його до складу своїх васалів із зобов'язанням сплачувати трибут в розмірі 2 тис. срібних марок щороку. Відповідно, за наказом Фрідріха I, поляки допомогли князю Володимирі Ярославовичу повернути батьківський престол у Галицькому князівстві. Хоча імператор загинув під час переправи через малоазійську річку, німецьке рицарство на чолі із його сином Фрідріхом Швабським продовжило похід⁴¹⁴. Відомості Йогана з Вюрцбурга щодо присутності русі поруч із іншими європейськими володарями подано в художньому творі, який мав історичне підґрунтя. Це актуалізує проблему участі воїнів з Галича та Волині у військових кампаніях проти мусульманського світу⁴¹⁵. Руські літописці (очевидно, галицького походження) у літературно-релігійному стилі описали похід німецького імператора: «В то же лѣто иде цѣрь Немѣцкыи со всею своею землею битиса за гробъ Гѣнь проѡвилъ бо башеть емоу Гѣъ анѣлмъ вела емоу ити и пришедъшимъ имъ и бѣющимъ крѣпко с бѣгостудными тѣми Агараны»⁴¹⁶. До того ж, відгуки про німецьке рицарство були позитивними: «... сии же Нѣмци ѡко моученици сѣии прольѡша кровь свою за Хѣа со цѣри своими в сихъ бо Гѣъ Бѣ нашъ знамениѡ проѡви аще кто ѿ нихъ в брани ѿ иноплемєнныхъ оубѣни быша и по трехъ днєхъ телеса ихъ невидимо из гробъ ихъ анѣлмъ гѣнмъ»⁴¹⁷. Схвальні оцінки воїнів зі

⁴¹⁴ Войтович Л. Галич... С. 165.

⁴¹⁵ Головка О. Давня Русь та хрестові походи. *Східний світ*. 2000. Вип. 2. С. 20–27; Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва: Языки русской культуры, 2001. С. 617–648; Мудеревич В. Хрестоносний рух на Близький Схід і руські землі у кінці XI – першій половині XIII ст. дис. ... кандидата історичних наук. Чернівці, 2009.

⁴¹⁶ Ипатьевская летопись. Стлб. 667.

⁴¹⁷ Там само.

Священної Римської імперії та Русі в джерелах обох країн можна пояснити спільним ворогом, який на той час уже захопив Єрусалим.

Напевно, заохочення руських воїнів (зокрема, з Володимира та Галича) відбувалося й надалі – в умовах підготовки наступного рицарського рушення. Зокрема, віднайдені нещодавно сфрагістичні джерела продемонстрували зацікавленість представників рицарських орденів у пошуку військової допомоги: в археологічному пласті княжих столиць збереглися печатки магістра Гарен де Монтегю, який керував Орденom рицарів госпіталю святого Йоанна Єрусалимського упродовж 1207–1228 рр. і був учасником П'ятого Хрестового походу⁴¹⁸. Це також вписується у загальний історичний контекст «Вільгельма Австрійського», як літературно-історичної пам'ятки. Тож, існують підстави вважати, що «віддаленість» Русі у німецьких середньовічних римованих творах співіснувала із досить конкретними історичними реаліями епохи.

Окрім уявлень про руських воїнів, як вихідців із далеких країв, існують інші оригінальні сюжети про особливості військової майстерності. Зокрема, після 1230 р. поет Конрад ? Марнер (†1265) звернувся до тих легенд, які знатні особи бажають чути від співців⁴¹⁹. Перераховуючи смаки рицарської публіки, він стверджував, що одних цікавило вигнання Дітріха фон Берна, інші воліли б чути про короля Ротера, треті – про «Riuzen sturm» («руську атаку» чи «руський бій»), четверті – про біду героя Екхарта, у той

⁴¹⁸ Алфьоров О. Печатки госпітальєрів у княжому Галичі та Володимирі (контакти Русі та латинського Сходу за сфрагістичними пам'ятками). *Галич: збірник наукових праць*. 2024. Вип. 6. С. 52.

⁴¹⁹ Остаточне ім'я автора не встановлено. Однак, дослідники його творчості вважають, що він був мандрівником та займав видатну посаду серед своїх сучасників, про що свідчать часті згадки про нього. З аналізу інших джерел можна припустити, що його ім'я було Конрад (Strauch F. Marners Leben und Dichtungen. Inaugural-dissertation zur erlangung der Philosophischen doctorwürde an der Universität Strassburg. Strassburg-London: Karl J. Trübner. Trübner & Comp. 1876. S. 1).

же час як п'яті – про зраду прекрасної Кримхільди⁴²⁰. У Манесському кодексі наведений цей уривок (див. Додаток Ц).

На жаль, автор не став вдаватися у подробиці щодо «руської атаки». Ця згадка є неодинокую та не випадковою у німецькій середньовічній літературі. Про загадковий «*Riuzen sturm*» згадував також поет Гуго фон Трімберг (1235/1240–1313), також знаний дидактичними творами. Зокрема, відома середньовічньонімецькомовна поема «Реннер» (*Der Renner*), що була практичною вправою для роботи зі студентами в університеті Тюбінгена й мала на меті продемонструвати різні способи структурування текстів. Сьогодні її справедливо вважають майстерним зразком якісної верхньосередньовічної німецької поезії. Подібно до твору Конрада Марнера, Гуго фон Трімберг звертається до мінливих людських настроїв, бажань, запитів, а зміни смаків еліти вважає важливими для співців. Серед іншого, він перераховує теми, популярні у його часи. Серед них можна побачити пригоди Дітріха фон Берна, героя Екена, «руську атаку» («руський бій»), життя героя Зігфріда чи Трістана («...sprichet einer, ich hoerte gern / Von hern Dietrich von Bern / Und ouch von den alten recken, / Der ander wil von hern Ecken, / Der dritte wil *der Riuzen sturm*, / Der Vierde wil Sifrides wurm, / Der fünfte wil hern Tristerant...») (вірші: 16183 – 88) (див. Додаток Ї)⁴²¹. Твір Гуго фон Трімберга не варто вважати

⁴²⁰ Цитата за оригіналом: Singe ich dien lûten minú liet / so wil der erste daz, wie dietrich von berne schiet, der ander / wa kúnig Ruother sas, der dritte wil der *rússen sturm* / so wil der vierde eggehartes not / der fünfte, wen kriemhilt verrie. *Der Marner: Lieder und Sangsprüche aus dem 13. Jahrhundert und ihr Weiterleben im Meistersang* / hrsg. E. Willms. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. S. 250. *Der Marner* / hrsg. P. Strauch. *Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der Germanischen Völker*. Straßburg, 1876. Bd. 14. S. 124; Mereniuk K. “*Riuzen Stûrm*” in the Epic Tradition of the 13th–14th-Century Holy Roman Empire... P. 47–74.

⁴²¹ Hugo von Trimberg. *Der Renner*. S. 283. Також див: Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg. Ms. germ. qu. 6: Hugo von Trimberg. *Der Renner*. Schreiber Ulrich Werner. Schwaben, 1446–um 1450. Bl. 145v; Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 366: Hugo von Trimberg. *Der Renner*; Von der Jugend und dem Alter; Johannisminne; Neumondkalender (1385–1399). Kurpfalz (?), 1378. Papier. Bl. 3-157r.

компіляцією роботи Марнера. Очевидно, тематика «руської атаки» усе ще була актуальна у середовищі представників рицарського стану на початку XIV ст., хоча окремі уподобання змінилися⁴²². На жаль, автор так само не повідомив жодних додаткових відомостей про зміст такої пісні, тому, окрім загальної назви, про неї мало що відомо.

У пізніших частинах поеми знаходимо розвиток тої самої ідеї про існування цього епічного твору: «Dirre saget von den Priuzen, Jener singet von den Riuzen» (вірші: 10603 – 4)⁴²³. За версією П. Беркова, ці рядки звучать як приказка, а не як авторський вислів⁴²⁴. Наступні згадки Riuzen у поемі наведено так: «Denne swere in stinge oder sagte hiute / Von den Riuzen bî guotem wîn» (вірші: 9560-64)⁴²⁵. Це також вказує на існування пісні, або ж уявлень про руську атаку. Однак, дослідники цієї поеми відзначили залежність «літературного смаку» від попереднього аналогічного «Марнерівського» списку. Відтак, згадка про руський бій-атаку набуває літературного та культурного значення⁴²⁶. Дослідник робіт Марнера, Філіп Штраух, не знайшов пояснення щодо використання цього вислову. На його думку, це всього лиш «загальні слова, які неможливо витлумачити»⁴²⁷. Він не заглиблювався у аналіз використання етноніма Riuzen, тому вказав, що бій із руськими воїнами також зустрічається у Сазі про Тідріка Бернського (Thidhrekssaga) та Вольфдітриха⁴²⁸. При аналізі останньої помітними є загальні згадки, які не мають відношення до «руського бою». Однак пізніші дослідження вказують на більш обґрунтовані пояснення. По-перше, існують думки, що згадки про руську атаку стосуються певного епічного

⁴²² Mereniuk K. “Riuzen Stürm” in the Epic Tradition of the 13th–14th-Century Holy Roman Empire... P. 47–74.

⁴²³ Hugo von Trimberg. Der Renner. S. 49.

⁴²⁴ Berkov P. Das «russische Thema»... S. 302.

⁴²⁵ Hugo von Trimberg. Der Renner. S. 6.

⁴²⁶ Berkov P. Das «russische Thema»... S. 302.

⁴²⁷ Strauch F. Marners Leben und Dichtungen. S. 34.

⁴²⁸ Ibidem.

твору, який пригадували німці у XIII – на початку XIV ст.⁴²⁹ Крім цього, за версією П. Беркова, ці згадки можуть стосуватися не одного твору, а деяких пісень чи поем, які розповідають про успішний руський штурм чи бій⁴³⁰.

На цьому тлі можна пригадати звістки руського (галицько-волинського) літописця про «руський бій». Мовиться про окремий епізод із мілітарної історії держави Романовичів XIII ст., в якому запропоновано це поняття, але без докладного тлумачення. Важливо відзначити, що «руський бій» притаманний військовому мистецтву не тільки руської еліти, популярність цього явища поширилася, зокрема, серед польської знаті. У літописі вказано про мазовецького князя Конрада I, який під час походу русько-польського війська під Каліш спонукав своїх воїнів до битви. Серед іншого у цьому місці зауважено, що «Кондратоу же любяцю Роускыи бои»⁴³¹. На жаль, окрім такої лаконічної згадки, іншої інформації не зберіглося. Відповідно, складно визначити, наскільки тогочасні німецькі рицарі і співці-мінезингери уявляли «*Riuzen sturm*», і чи це поняття співпадає із уподобаннями мазовецького володаря⁴³².

Дослідники припускали, що на формування згадок про Русь могли вплинути перемоги князя Олександра Ярославовича (†1263) над рицарями у декількох битвах: на користь такої думки наводили рядки із «Лівонської римованої хроніки» про звиягу новгородського війська⁴³³. Чи ця перемога могла перетворитися у певну літературну основу для поширення «*Riuzen sturm*» у поезії Священної Римської імперії, відповісти однозначно не можна. До того ж, приблизно від 1240-х років князі Романовичі успішно

⁴²⁹ Berkov P. Das «russische Thema»... S. 302. Зокрема, П. Берков стверджував, що «якби цього джерела не існувало чи якби воно не було одним із найулюбленіших творів наприкінці XIII – початку XIV ст., тоді Гуго фон Трімберг навряд чи перераховував його серед інших епічних поем». Ibidem.

⁴³⁰ Ibidem.

⁴³¹ Ипатьевская летопись. Стлб. 755.

⁴³² Mereniuk K. «*Riuzen Sturm*» in the Epic Tradition of the 13th–14th-Century Holy Roman Empire... P. 47–74.

⁴³³ Berkov P. Das «russische Thema»... S. 302–303.

протистояли угорсько-польській коаліції, що також могло відобразитися в європейській поетичній традиції. Варто також пригадати, що угорський бан Фільній під час битви біля Ярослава у 1245 р. характеризував руські загони Романовичів як військо, що вправно атакує, але не може тримати натиск тривалий час⁴³⁴. Мовиться про те, що представник угорського нобілітету мав певне усталене уявлення про галицько-волинську силу, тож можливості і військова слава русі були знані в Європі. Невідомо, наскільки б німецькі рицарі захоплювалися перемогою руських воїнів над ними, тому відомості про «Riuzen sturm» навряд чи пов'язані із поразками від князя Олександра. З цієї точки зору, військова слава Романовичів (підкріплена також походами проти Чеського королівства та союзницькою угодою з Тевтонським орденом) могла відігравати для європейської думки відчутне значення.

Відгук в європейському середньовічному світі мала поема «Служіння дамам» Ульріха фон Ліхтенштайна (1200–1275). Відомий мінезингер відзначився своєю службою при дворі останніх австрійських Бабенбергів, брав участь у боротьбі за їх володіння після вигаснення династії й, зрештою, перейшов на бік німецького короля Рудольфа I Габсбурга, при якому поновив свій вплив у Штирії⁴³⁵. Як виходець із військового рицарського стану, він добре розумівся на звичаях середньовічної війни. Описуючи битву біля річки Лейти, що відбулася 15 червня 1246 р. між військами останнього Бабенберга Фрідріха II Войовничого та угорського короля Бели IV, він відзначив вирішальний вплив руських воїнів: «der Riuzen schar dö kom gerant» (див. Додаток Ю-Я)⁴³⁶. Загін Riuzen розпочав бій; проти них

⁴³⁴ Голик Р. “Тоземльцы и иноплемённики”. С. 102.

⁴³⁵ Spechtler F. V. Liechtenstein, Ulrich von. *Neue Deutsche Biografie*. 1985. Bd. 14. S. 522–523.

⁴³⁶ Ulrich von Liechtenstein / hrsg. K. Lachmann. Berlin, 1841. S. 527. Русь в середовищі австрійської знаті добре відома. Німецький мінезингер Тайнгейзер († 1256) зараховував русь на рівні із поляками, чехами та угорцями до данників австрійського герцога (Siebert J. *Der Dichter Tannhäuser*. New York: M. Niemeyer, 1980. S. 82). Також див. рукопис: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 44: Ulrich von Lichtenstein. *Frauendienst*. Süddeutschland, ca. 1300–1320. Bl.116v.

виступив пан Генріх фон Ліхтенштайн (батько поета Ульріха) із своїм загоном. Між цими двома силами опинився герцог Фрідріх II Войовничий. Він наставляв своїх рицарів, обіцяючи у разі перемоги зробити їх багатими. Поки він був цим зайнятий, руські воїни наблизилися до нього зі спини, після чого він загинув (*jämmerlich todt lag* – лежав «жалюгідно» мертвий)⁴³⁷. Цей епізод яскраво показує, що руська тактика здивувала супротивників і залишила слід у німецькій поезії. Хоч, австрійський герцог виявився неготовим до раптової і потужної атаки руських воїнів та загинув під час цієї сутички, все ж його військо перемогло завойовників⁴³⁸.

Owê des, daz dô geschach!	О, горе тому, що там сталося!
der fürste leider übersach,	Князь, на жаль, не побачив,
daz dar gesprangte der	що руське військо прорвалося...
Reuzzen schar...	Бо в той момент він піклувався про
die wîle er hie di sînen mant.	своїх людей.
der Reuzzen schar dô kom	І руський загін тоді кинувся вперед
gerant	і вдарив могутнього князя з тилу;
hinden ûf den fürsten rîch:	від цього він упав у тяжких
dâ von gelac er jæmerlîch.	стражданнях (вірші: 1666-1667).

Сумніватися в історичності описаної інформації не варто. Зокрема, традиція про загибель австрійського герцога у битві із королем Русі відображена у декількох хроніках XIII–XIV ст.⁴³⁹ Резонанс, викликаний результатом битви біля річки Лейта, відобразився також у літописній традиції. В Галицько-Волинському літописі зауважено, що герцог загинув

⁴³⁷ Frauendienst oder: Geschiebte und Liebe des Ritters und Sängers Ulrich von Lichtenstein, von ihm selbst beschrieben / nach einer alten Handschrift bearbeitet und hrsg. von Ludwig Tieck. Stuttgart und Tübingen: J. G. Cotta, 1812., S. 259.

⁴³⁸ Ulrich von Lichtenstein. Frauendienst. Vol. 2 / ed. R. Bechstein. *Deutsche Dichtungen des Mittelalters* / ed. K. Bartsch. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1888. Vol. 7. S. 256.

⁴³⁹ Паршин І. Дипломатія... С. 89–91.

у бою, але від рук власних «бояр»⁴⁴⁰. Анонімний укладач Густинського літопису (пам'ятки ранньомодерного часу) не сумнівався, що герцог загинув у битві із князем Данилом Романовичем⁴⁴¹. Сучасні дослідники вагаються, чи очолював руський загін князь Данило, чи це був його суперник за Галицькі володіння князь Ростислав Михайлович, на той уже зять угорського короля⁴⁴². Більш обґрунтовані позиції мають науковці, які вказують на присутність чернігівського Ольговича у битві біля Лейти в 1246 р.⁴⁴³ Зокрема, ґрунтовний опис Ярославської битви, яка відбулася роком раніше, дає змогу побачити сміливість князя Ростислава, що розпочав атаку проти Романовичів, тоді як решта угорських військ чекала слушної нагоди для продовження битви. Важлива для історії Галицько-Волинської держави кампанія докладно проаналізована⁴⁴⁴. Не виключено, що молодий руський володар так само діяв і на західному кордоні Угорського королівства, коли військо його тестя протидіяло австрійському герцогу⁴⁴⁵. Тож участь русі у битві біля річки Лейта мала помітний резонанс і могла послужити основою для формування образу *Riuzen sturm* у тогочасній німецькомовній поезії.

У героїчному епосі «Бітерольф і Дітліб» (*Biterolf und Dietleib*) йшлося про коло героїв східноєвропейських князів, які перебували на службі у короля гунів Етцеля. Ця літературна пам'ятка написана близько 1250 р. У ній переплелися різні елементи, тому її вважають рицарським романом, аніж епосом. За сюжетом, Етцель полонив короля Пруссії і зробив його

⁴⁴⁰ Ипатьевская летопись... Стлб. 820.

⁴⁴¹ Густынская летопись / отв. ред. В. А. Кучкин. *Полное собрание русских летописей*. 2003. Т. 40. С. 121.

⁴⁴² Огляд думок див.: Котляр М. Воєнне мистецтво Давньої Русі. Київ, 2011. С. 203; Lechner K. Die Babenberg... S. 296; Mika N. Walka o spadek po Babenbergach... S. 18–19.

⁴⁴³ Див.: Паршин І. Дипломатія... С. 141–143.

⁴⁴⁴ Федорук А. Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за «галицьку спадщину». *Colloquia Russica. Series II*. Kraków, 2013. Т. 1. С. 125–143; Волощук М. Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року. *Colloquia Russica. Series II*. Краків–Івано-Франківськ, 2017. Т. 2. С. 103–122.

⁴⁴⁵ Мартынюк А. До Герберштейна... С. 50–64.

своїм васалом. На службі йому наказано воювати проти сусідньої Польщі. Текст «Бітерольфа і Дітліба» демонструє емоції середньовічного воїна: показано різницю між тими вчинками, які людина здійснює сама, і тими, які вона повинна зробити відповідно до свого обов'язку. Тож, можна дійти висновку, що пруси та поляки у свідомості автора є сусідами, які не прагнуть війни. Як вказано в останніх дослідженнях, час у романі відображає епоху в минулому, коли між цими народами не існувало конфліктів (на відміну від часу написання «Бітерольфа і Дітліба» в XIII ст.)⁴⁴⁶. У творі згадано польського героя – герцога Горнбоге (вірші: 1231–32). Цей молодий і видатний воїн також бився на стороні Етцеля проти поляків, знищивши величезну їх кількість (вірші: 3723–24)⁴⁴⁷. На відміну від прусського короля, він не має докорів сумління щодо боротьби зі співвітчизниками. Така поведінка виразно демонструє примат васалітету над усіма іншими почуттями⁴⁴⁸. З польського війська згаданий лише князь Герман («der hertzoge Herman»). Незважаючи на усю хоробрість та уміння поляків, вони зазнають поразки від видатних героїв короля Етцеля. Помітно, що поляки та русь сприймаються разом як спільні вороги. За сюжетом, рицар Ramung оплакував загиблих воїнів, які загинули через «хоробрий гнів русі та поляків» (durch der küenen Reussen zorn vnd auch von den Polan) (вірші: 3769–71) (див. Додаток А1)⁴⁴⁹. Вставка про «küenen» (хоробрість) русів не є випадковою, адже у свідомості німецьких авторів руські воїни часто визначалися сміливістю. Відповідно, невідомий автор

⁴⁴⁶ Schmid F. M. *Constructions of Identities and Processes of Othering. Images of Polish Characters, Polishness and Poland and Their Roles in Medieval German Literature. Germans and Poles in the Middle Ages*. Leiden: BRILL, 2021. P. 285.

⁴⁴⁷ Biterolf und Dietlieb / hrsg. J. Oskar & R. Franz. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. S. 55.

⁴⁴⁸ Ambraser Heldenbuch. Gesamttranskription mit Manuskriptbild. T. 9: Biterolf und Dietleib. S. 202.

⁴⁴⁹ Biterolf und Dietlieb / hrsg. J. Oskar & R. Franz. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. S. 56. Ambraser Heldenbuch. Gesamttranskription mit Manuskriptbild. T. 9: Biterolf und Dietleib. S. 202; Меренюк Х. «Riuzen» та «Polen»... С. 103–125.

пам'ятки (як свідчать дослідження, був рицарем та добре знався на веденні війн) визначив сміливість русі не даремно. Для нього поразка від слабших чи менш мужніх воїнів могла б сприйматися як сором, тому вставка про руський гнів є цілком доречною та посилює їх уміння та раптовість атаки.

Щоправда, з інших літературних джерел про «руський гнів» не відомо. Чи був він частиною уявлень про *Riuzen sturm*, визначити складно. Однак, зважаючи на пряму вказівку про участь у битві польських загонів, помітними стають історичні відкликання у цьому сюжеті. У 1253 р. відбулася виправа князя Данила Романовича у Опавську землю на підтримку претензій сина Романа на австрійський герцогський престол⁴⁵⁰. Експедиція руського війська, яка мала у складі контингенти польських князів та «екзотичні» литовські підкріплення⁴⁵¹, могла мати досить широкий резонанс, що відобразилося у «Бітерольфі і Дітлібі»⁴⁵². Привертає увагу також відчутне розширення знань політичної географії автора: бойові дії для німецького рицарства розширилися далеко на схід, охопили Пруссію та Польські князівства. Цей аспект цілком відповідає сучасним для укладачів поеми реаліям 1250-х років.

Отже, світська середньовічна поезія зберегла важливі свідчення про образи Русі та руських воїнів, які стали важливою частиною європейського культурного простору й історичної пам'яті. Образи руських військ, відображені у згадках про «*Riuzen sturm*» чи участь руських підрозділів у багатонаціональних арміях, підкреслюють значення Русі в уявленнях середньовічного європейського рицарства. При цьому характерною особливістю стало поєднання історичних фактів з літературними умовностями: руські воїни зображувалися то як союзники, то як частина «варварських» контингентів, що протистояли героям західноєвропейських

⁴⁵⁰ Мартынюк А. До Герберштейна... С. 208–209.

⁴⁵¹ Войтович Л. Галич... С. 308–309.

⁴⁵² Мартынюк А. До Герберштейна... С. 208–209.

епосів. У контексті згадок про *Riuzen sturm* важливо вказати про відомий із літопису «руський бій». Достеменно не відомо, що руський книжник вкладав у це поняття, але прихильником руського бою був мазовецький князь (з точки зору тогочасної руської еліти – іноземець). Будь-які інші прихильники руського бою, як і терени його поширення, не відображені у джерелах. У цьому сенсі повідомлення німецьких поетів Марнера чи Гуго фон Трімберга натякають на відомість особливостей цього явища, які закарбувалися у літературній уяві.

3.2. Образ Русі у військово-турнірній культурі Священної Римської імперії: історико-літературні традиції

У європейській свідомості турніри мали переважно прикладне значення – як у вигляді тренувальних боїв, так і святково-розважальних змагань. Для середньовічних німецьких та австрійських авторів, які часто належали до військового стану, участь у турнірах чи поєдинках була важливою кульмінацією в їхніх поетичних творах. Турніри ставали символічною сценою, де зустрічалися представники різних народів, які демонстрували свою силу, майстерність і доблесть.

У німецькій середньовічній поезії такі змагання були не просто описом бою, а засобом означення могутності і слави окремих народів. Переможці змальовувалися як втілення рицарських чеснот, а їхні подвиги яскраво й піднесено оспівувалися. Водночас і переможені не залишалися поза увагою: їхня поразка описувалася як доказ їхньої відваги, честі й готовності стояти до кінця. Такий підхід формував образ не тільки героїчного переможця, а й гідного супротивника, що відповідав загальнорицарському ідеалу.

Розрізнення народів у справі ознайомлення з турнірною культурою має власну традицію. Варто повернутися до поеми «Бітерольф та Дітліб», щоби побачити відмінності у військовій культурі окремих народів

(принаймні, як це бачили середньовічні німецькі поети). Анонімний німецький автор демонструє дві розрізнені і ворожі сфери: південно-східну під керівництвом «гунського» короля Етцеля та північно-західну, в якій домінує Рейнський двір у Вормсі⁴⁵³. Дослідники відзначають, що такий поділ міг бути суто літературною інтерпретацією, оскільки станом на час укладання текстів «південно-східні» володарі в Європі були для німецького нобілітету добре знайомі (королівство Богемія, наприклад, входило навіть до складу Священної Римської імперії)⁴⁵⁴. Більшу рацію, схоже, мають дослідники, що стверджують про формування певних уявлень політичного характеру, які вплинули на появу східно-західного поділу⁴⁵⁵.

Пропонується також тлумачити «Бітерольф та Дітліб» як опрацювання циклу поем про Нібелунгів у зворотному напрямку: замість бургундського двору, який вирушає у землі Аттіли для бою, рицарі короля «гунів» Етцеля подорожують уздовж Рейну, шукаючи конфронтації із двором короля Гюнтера⁴⁵⁶. Щоправда, замість битви вказується проведення турніру, під час якого з'ясовується, що жоден із східноєвропейських воїнів у тексті (гунів, поляків, богемів, пруссів, волохів і половців) не вміють битися на турнірі по-справжньому – зі списом на коні⁴⁵⁷. При цьому ж у тексті також наголошено, що гуни не знають як проводити турніри, так само як і пруси і поляки, які «не дбали» про ці розваги: «Wir Hünen gesehen doch nie mer wie turnieren sy getan / die preussen vnd die polan / haben sein selten icht gepflegen» (вірші: 8275-8280)⁴⁵⁸. Причому, усі слов'яни, незалежно від того, на чийй вони стороні у протистоянні, однаково некомпетентні у мистецтві турнірних двобоїв. Король Богемії у творі зауважив, що у битві

⁴⁵³ Sagger A. Eastern Europe... S. 5–6.

⁴⁵⁴ Curschmann M. Biterolf und Dietleip. *Deutsche Literatur des Mittelalters Verfasserlexikon*. Berlin, New York: Die Gruyter, 1978. Vol. 1. S. 879–883.

⁴⁵⁵ Knapp F. P. Sagegeographie und Europäischer Krieg... S. 69–77.

⁴⁵⁶ Sagger A. Eastern Europe... S.6.

⁴⁵⁷ Ambraser Heldenbuch. T. 9. Biterolf und Dietleib. S. 445.

⁴⁵⁸ Sagger A. Eastern Europe... S. 6; Ambraser Heldenbuch. T. 9. Biterolf und Dietleib. S. 437.

його воїни готові використовувати довгі мечі із широкими лезами. Коли ж король Гюнтер попередив його, що мовиться про турнір, а не про війну, володар Богемії запевнив, що бойовий стиль його рицарів можна адаптувати для турнірного змагання⁴⁵⁹.

Прикметно, що до народів, які не знають про турніри, не зараховано русь. З чим пов'язана така особливість, визначити складно. Крім цього, анонімному автору поеми «Бітерольф та Дітліб» точно було відомо про русь (автор декілька разів вживає Riuzen/Reussen). Зокрема, про Дітріха, який бореться проти свого вихователя і «майстра» Гільдебранда, вказано: «Er het jn also gerne sam einen Reussen erschlagen» (вірші: 8050)⁴⁶⁰. Здається, у цьому контексті «Reussen» став прикметною рисою ворожого незнайомця, до якого ставляться з підозрою і вбивають, коли з'являється така можливість. Можливо, саме тому у цьому творі руських воїнів не згадано у турнірних змаганнях, оскільки вони радше були зовнішньою загрозою та ознакою чужості. У цьому сенсі вони не є частиною загального героїчного кола, а швидше маркерами зовнішнього виклику.

Зверну увагу на епічну поему «Дітріх та Венецлан» (Dietrich und Wenezlan), яка виникла у другій половині XIII століття та збереглася фрагментарно та лише в одній версії⁴⁶¹. За сюжетом, Дітріх служив при дворі короля гунів Етцеля. Його слава привернула увагу володаря Венецлана – князя «поляків» («vürste von Bôlân»), який шукав слави у поєдинку із Дітріхом. Військо польського князя складалося із русі «den Bôlân triben began vaste durch der Riuzen her dan» («почав тіснити поляка крізь військо русі») (вірш 475)⁴⁶². Незважаючи на таку етнічну прив'язку,

⁴⁵⁹ Sagger A. Eastern Europe... S. 7.

⁴⁶⁰ Ambraser Heldenbuch. T. 9. Biterolf und Dietleib. S. 425; Мепенюк Х. «Riuzen» та «Polen»... С. 103–125.

⁴⁶¹ Firestone R. The Literary Classification of "Dietrich und Wenezlan": A Reevaluation. *German Studies Review*. 1982. Vol. 5, no. 1. P. 9.

⁴⁶² Dietrich und Wenezlan. *Deutsches Heldenbuch* / hrsg. D. Abenteurer. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1870. Vol. 5. S. 273.

дослідники швидше звертаються до версії, що у поемі описано чеського короля – Вацлава I (1230–1253) або Вацлава II (1271–1305). Спершу поява цього володаря поруч із руссю, пояснювалася неточністю середньовічного розуміння кордонів Східної Європи. Однак, детальніший аналіз тогочасних джерел, вказує, що творці поем чітко розрізняли народи, оскільки самі належали до рицарського стану і знайомилися із представниками різних культур на полі бою. Проведений аналіз манускрипту вказав, що існує ймовірність того, що образ Венецлана походить від Вацлава I Богемського (1230–1253), що є певним літературним відлунням образу короля Віцляна (Witzlän), що згадується у поемі «Biterolf und Dietleib». Інші ж вчені схиляються до версії, що прототипом цього героя все таки був Вацлав II⁴⁶³. Швидше за все, появу Вацлава II (Венецлана) разом із руськими військами можна пояснити його тогочасним впливом. На початку 1290-х років він посягав на польську корону, а після успіху – кордони його володінь фактично простягалися до Галицько-Волинської держави⁴⁶⁴. Крім того, слід згадати, що Вацлав II був сином короля Пржемисла II Оттокара та Анни (доньки колишнього галицького князя Ростислава Михайловича). Чернігівські Ольговичі були родичами галицько-волинських Романовичів, князь Лев Данилович був союзником Пржемисла II Оттокара, і на початку 1290-х років відвідував самого Вацлава II, де був прийнятий із великою пошаною⁴⁶⁵. Такі висновки, окрім літописних свідчень, спираються на Збраславську хроніку, яку на початку XIV ст. склав Петро Житавський. У джерелі вказано не лише на контакти володінь Вацлава⁴⁶⁶, але й на високий авторитет цього володаря серед світської та духовної еліти: «Ми бачили, як

⁴⁶³ Lunzer J. Dietrich und Wenezlan. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 1914. Bd. 55, H. 1. S. 1–40; Holz G. Die gedichte vom Rosengarten zu Worms... P. VII

⁴⁶⁴ Lunzer J. Dietrich und Wenezlan. S. 5.

⁴⁶⁵ Ипатьевская летопись. Стлб. 936.

⁴⁶⁶ Див.: Chronicon Aulae Regiae. *Fontes rerum austriacarum*. Wien: Historische Kommission; Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, 1875. T. 8. Vol. 1. P. 101, 127, 564.

до нього сходились ченці й духовні особи не лише з усієї Італії, Франції та Німеччини, але й з Русі, Пруссії, Греції й навіть іноді з далеких земель Угорщини й морських околиць. Дехто з них носив бороди, інші – волосся на грецький лад; вони служили меси своїм обрядом: то грецькою, то слов'янською мовою перед королем»⁴⁶⁷. Тож, поява Венецлана (Вацлава) разом із руським народом відповідає історичним реаліям кінця XIII ст.

Вирішальна сутичка між Дітріхом та Венецланом нагадувала ристалище. Обставини цього поєдинку ставали об'єктом дослідження інших вчених, зокрема, Юстус Лунцер реконструював деталі цієї сутички: з двох боків ристалища один проти одного розташувалися військо короля Ецеля (вірш 411) та військо русі (Rinzen her, вірш 478) як свідки поєдинку, а з третього боку, очевидно на однаковій відстані від обох воїнів (вірш 279), стояв намет королеви (вірші: 384, 471), біля якого сиділи дами та спостерігали за поєдинком⁴⁶⁸. Дітріх та Венецлан провели двобій за всіма тогочасними рицарськими правилами: кожен вцілив своїм списом у щит іншого, так що списи розтрощилися (вірш 299). Наступний поєдинок відбувся на мечях (вірші: 330 і далі)⁴⁶⁹. Загалом, двобій тривав з ранку до вечора, і, за словами автора, таких поєдинків ще не відбувалося ніколи (вірш 375). Закінчення поеми втрачено: на завершальному описі поєдинку оповідь уривається.

У наступних поемах циклу Дітріха можна знайти більше інформації про присутність русі на поєдинках чи більших змаганнях – турнірах. У деяких випадках ці відомості є фрагментарними, однак, в окремих поемах вони насичені багатими деталями (описи учасників, їхніх обладунків, майстерність ведення бою). У цьому німецькому циклі поем важливе місце займає Rosengarten (Трояндовий сад). Вчені вказали на існування п'ятох

⁴⁶⁷ Chronicon Aulae Regia. P. 145.

⁴⁶⁸ Lunzer J. Dietrich und Wenezlan. S. 10–12.

⁴⁶⁹ Ibidem. S. 11.

загальних версій поеми: А, DP (версія D на вульгаті), F, C і середньоніжньонімецька версія. Поема містить багато інформації про різні героїчні рицарські традиції через детальні вказівки на предмети (турнірні мечі, обладунки, коні, імена героїв) та процеси (початок змагань, описи турнірів та урочистих церемоній)⁴⁷⁰. На початку поеми мовиться про славетних королів минулого, їх війни та славу. Анонімний поет змалював «подорож до Вормса на Рейні», де відомі рицарі змагатимуться⁴⁷¹.

Король Гіппіх вибрав рицарів із німецьких земель, Франції, Угорщини, Голандії та інших земель⁴⁷². Зі сторони Етцеля: старий магістр Гільдебранд, невідомий рицар з Берну, Вольфгарт, Невідомий юнак з Данії, Зігстап, Рудігер, Хайме, Вітгіх, Гартунг, багатий король Русі (або Гартніт, Гертніт)⁴⁷³, Дітріх з Греції, благородний Дітліб зі Штирії та монах Ільзан⁴⁷⁴. Залежно від версії послідовність і конкретні імена персонажів відрізняються. Оскільки існує декілька варіантів поеми, лише у списках D і

⁴⁷⁰ Millet V. *Germanische Helden Dichtung im Mittelalter: eine Einführung*. Berlin: de Gruyter, 2008. S. 360–361.

⁴⁷¹ Ludlow J. M. *Popular epics of the Middle Ages of the Norse-German and carlovingian cycles*. Macmillan and Co, 1865. P. 280.

⁴⁷² Ibidem. P. 283.

⁴⁷³ Гертніт з Русі також фігурує в іншій середньовіжньонімецькій poemі XIII ст. із циклу про Дітріха з Берну – «Dietrichs Flucht» (Втеча Дітріха) (див. Додаток Б1). За сюжетом, рицаря Дітріха зрадив дядько Ерменріх, і вигнав його з королівства на півночі Італії. Дітріх опинився при дворі Етцеля (короля гунів), кілька разів збираючи рицарів, він перемагав Ерменріха. Але повернути собі батьківщину так і не зміг. На одному зі скликань рицарів із різних земель фігурує – Hertnit von Riuzen (Dietrichs Flucht. Deutsches Heldenbuch Alpharts Tod. Dietrichs Flucht. Rabenschlacht / hrsg. E. Martin. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. S. 148; Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 4: Dietrichs Flucht. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. S.324). Гартунг також згадується у poemі «Смерть Альфарда», що також належить до циклу епічних творів, присвячених фігурі Дітріха з Берна. Вважається, що цей твір написаний у другій половині XIII ст., однак найдавніший манускрипт, який зберігся, належить до другої половини XV ст. Докладно про особу Гартунга не вказано – його названо за іменем («Hartunc») в одній з літературних сцен скликання війська (Mereniuk K. “Tournaments” and “Games” in Rus’... С. 57–69; Меренюк Х. “Трояндовий сад”... С. 111–118). У такому випадку, можна вважати його «королем Русі», лише покликаючись на поетичну традицію, сформовану раніше. Alpharts Tod. Deutsches Heldenbuch Alpharts Tod. Dietrichs Flucht. Rabenschlacht / hrsg. E. Martin. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. S. 11.

⁴⁷⁴ Ibidem. P. 284.

С, які збереглися в рукописах, згадується король Русі Гартунг (або Гартніт)⁴⁷⁵. Відповідно до сюжету поеми Трояндовий сад, Гартунг відправився на турнір у Вормс. У складі військової делегації він був дев'ятим. У Гайдельберзькій університетській бібліотеці зберігається рукопис із «Трояндовом садом» (Cod. Pal. germ. 359), створений у Страсбурзі близько 1420 р, де містяться епізоди із прибуттям короля до Вормса та його поєдинок (див. Додаток В1-Г1)⁴⁷⁶.

У списку С руському герою запропонували битися із воїном Штутфуксом, королем Ірландії («Stüefinc a künes z Irlant») (вірш 1380)⁴⁷⁷. Анонімний автор поеми підкреслив рішучість руського воїна, який радо прийняв цей виклик, оскільки був у хорошому настрої: «“Gerne”, sprach der Reuße, “des bin ich wohlgemut”» (вірш 1376). Далі у тексті містяться подробиці запеклого бою, оскільки обидва воїни намагалися продемонструвати свої найкращі уміння. На початку розповіді бійці зійшлися у поєдинку на списах, потім взяли за мечі⁴⁷⁸:

Zwei sper sie verstächen mit	Два списи вони зламали
ritterlicher hant.	рицарськими руками
dö griffen ze den swerten die rechen	Тоді схопилися за мечі
höchgenant	прославлені герої
	(вірші: 1386-1387).

Король Гартунг кинувся уперед та здолав супротивника: потужний удар руського короля пробив обладунок ірландського рицаря, і шолом його упав до ніг руського короля⁴⁷⁹:

⁴⁷⁵ Ці рукописи мають новішу традицію, деякі символи замінили інші з попередньої версії - «А». У списку D Етцель особисто не бере участі в боях. Holz G. Die Gedichte... P. LIII.

⁴⁷⁶ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 359: Rosengarten zu Worms; Lucidarius. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Papier. Bl. 9v; 14r; 41r.

⁴⁷⁷ Holz G. Die Gedichte... P. XLVI.

⁴⁷⁸ Ibidem. P. XLVII.

⁴⁷⁹ Ibidem; Mereniuk K. Gloria et Virtus... P. 111–139.

Hartnit üf in mit grimme sluoc sin
swert, daz was guot.
er sluoc im durch die ringe, daz
darnäch vlöz daz bluot.
durch helm und durch halsberce gap
er im einen slac,
daz der helm und daz houbet vor
sinen vüezen lac.

З люттю Гартніт мечем по ворогу
вдарив, що був добрим і гострим.
Вдаривши крізь кільця кольчуги,
аж кров поринула струною.
Шолом і захисний комір розсік
він одним ударом,
так що і шолом, і голова впали
просто до його ніг
(вірші: 1391-1395)

Подібно до інших творів, змагання для руського володаря завершуються дарунками від прекрасної дами: обіймами (ein helsen) поцілунком (ein küssen) та вінком із троянд (einen rösenkranz)⁴⁸⁰. Суперник короля Русі – відомий у німецькій середньовічній літературі герой. Штутфукс належав до постичного циклу поем про Дітріха фон Берна. Його географічна прив'язка – досить умовна, оскільки у різних творах він «походив» із різних регіонів. Проте, аналіз його «літературних подвигів» показує, що це був добре тренований та відомий рицар.

У «Rosengarten D» головним противником Гартніта є рицар Вальтер з Керлінгену (Walther von Kerlingen). Версія D є багатшою на деталі, проте у ній також зазначено, що Гартніт це багатий король, який прагне слави: Der niunde daz was Hartnit, ein künec ûz Riuzenlant, der vuorte ein rat von golde und was ouch wol erkant (вірш 74)⁴⁸¹.

⁴⁸⁰ Mereniuk K. Knight's Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects. *Średniowiecze Polskie i Powszechnie*. 2022. Vol. 14. P. 135.

⁴⁸¹ Rosengarten D / hrsg. G. Holz. *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms: Mit unterstützung Der Kgl. Sachs. Gesellschaft Der wissenschaften*. Niemeyer 1893. S. 82.

Тлумачення лексеми «rat» / «rât» у цьому фрагменті може мати подвійне значення. З одного боку, «rât» можна виступати в ролі «рада, порада, рішення, інституція влади», а з іншого «rat» можна перекласти як «колесо»⁴⁸². Враховуючи можливі словникові прочитання словосполучення «rat von golde», що «носить» (vuorte) володар (der vuorte ein rat von golde) може функціонувати як механічний предмет та виступати знаком статусу й репрезентації влади. Таким чином, незалежно від семантичної інтерпретації, цей елемент слід розглядати як владну інсигнію, яка в текстовому полі вказала на королівську легітимність правителя. «Rat» також згадується вдруге під час зображення самого поєдинку короля Русі. Гертніт боровся із рицарем Вальтером з Керлінгену (Walther von Kerlingen). На гербі воїна із Керлінгену був зображений лазуровий лев: «ein lewe von lāsüre an sime schilte was» (вірш 394)⁴⁸³. У тексті під час опису початку турнірного бою вказано, що прапор Гертніта був «von pfeller» (sin banier was von pfeller) (вірш 396)⁴⁸⁴.

Трактування середньовісньонімецького слова «pfelle» у словнику Benecke – Müller – Zarncke вказує на значення слово як коштовної шовкової тканини (часто із золотим шитвом), привезеної із Сходу чи язичницьких земель. Цей матеріал використовувався для одягу, щитів та банерів (banier von phelle)⁴⁸⁵. Після цього у тексті поеми описано запеклий бій, який закінчився нічиєю, проте, пізніше Гільдебрант визнав перемогу короля з Русі: «Hartnit hät ervohten, und ist uns worden schin» (Гартніт переміг і він

⁴⁸² У середньовісньонімецькому словнику з англійським перекладом Джозефа Райта зазначено, що слово rat перекладається як колесо (wheel). Wright J. A Middle High German primer, with grammar, notes, and glossary. Oxford: Clarendon Press, 1917. P. 195. Також вказано у: Oettli P. H. A first dictionary for students of Middle High German. Göppingen : Kümmerle Verlag, 1986. P. 95. Mittelhochdeutsches Wörterbuch : mit Benutzung des Nachlasses von Georg Friedrich Benecke. Bd. 2, Tl. 1: M–R / ausgearb. von Wilhelm Müller und Friedrich Zarncke ; bearb. von Friedrich Zarncke. Leipzig: Hirzel, 1863. S. 558–559.

⁴⁸³ Holz G. Die Gedichte... S. 131. У іншій німецькій поемі «Вальтаріус» Лев – кінь Вальтера. Див.: Меренюк Х. «Трояндовий сад»... С. 114–118.

⁴⁸⁴ Holz G. Die Gedichte... S. 132.

⁴⁸⁵ Mittelhochdeutsches Wörterbuch. Bd. 2, Tl. 1: M–R. S. 487–490.

вже став нам відомий) (вірш 401)⁴⁸⁶. Наприкінці оповіді Гартніт повернувся до Русі: «dö vuor heimge in Riuzen Hartnit ein künec rîch» (вірш 629)⁴⁸⁷.

У просторі поєдинкових змагань король з Русі Гертніт також згадується у поемі «Енгельгард», авторства Конрада з Вюрцбурга. Загальний сюжет твору стосується надзвичайно міцної дружби рицарів Енгельгарда та Дітріха. Однак текст поеми сповнений інших рицарських сюжетів, зокрема, описів турніру, який відбувся у Нормандії.

Як у звичайному рицарському змаганні, воїни із різних країн були поділені на партії⁴⁸⁸. У першому змальованому змаганні в одній партії був шотландський король Вахсмуот (Wahsmuot), а з іншу сторону очолив – король Русі Гертніт (вірші: 2680-90)⁴⁸⁹. Автор продовжив поетичну традицію про багатство руського володаря, який вийшов на свій бій вдягнутий у дорогу гербову накидну із шовку, вишитого золотом (samite): «er fuorte von samite / vil rîchîu wâpenkleider an» (вірші: 2694-95)⁴⁹⁰. Твір «Енгельгард» багатий на геральдичні описи, проте, для шотландського та руського короля складно ідентифікувати справжні герби⁴⁹¹.

Автор змалював героя Гертніта як повноцінного рицаря, який брав активну участь у змаганнях. Зокрема, описано, що король Русі зійшовся в поєдинку зі шотландським володарем. Бій воїнів змальовано за всіма канонами рицарської поетичної думки та звичаями проведення тогочасних військових ігор⁴⁹²:

⁴⁸⁶ Holz G. Die Gedichte... P. 132.

⁴⁸⁷ Ibidem. P. 166.

⁴⁸⁸ Konrad von Würzburg. Engelhard / herausgegeben von Paul Gereke. S. 69–70.

⁴⁸⁹ Ibidem. S. 70. Меренюк Х. “Трояндовий сад”... С. 114–118.

⁴⁹⁰ Konrad von Würzburg. Engelhard / herausgegeben von Paul Gereke. S. 70.

⁴⁹¹ Galle A. Wappenwesen und Heraldik bei Konrad von Würzburg. S. 245.

⁴⁹² Konrad von Würzburg. Engelhard. S. 70–72.

die Riuzen und die Schotten
zein ander sich dô wurren.
dô grâzten unde kurren
ir ros, wan si sich frönten,
dô man begunde flönten
unde ouch tambarieren
in stuont ir justieren
mit vnogen ritterlichen an.
dô flugen banier unde van
dô glänzten hie spiez, dort der
schilt

Русин і шотландець були ворогами
один одному.
Радіючи у хвилі битви, тупотіли
копитами коні
Потім починають звучати флейти
й барабани.
Вони стали вирівнюватись для
поєдинку з рицарським настроєм.
Тоді прапори здійнялись
Тут блищали списи, там щити
(вірші: 2704-13)

Після цього воїни стали «гратися» гострими мечами: mit scharpfen swerten wart gespilt (вірш 2715)⁴⁹³. Сутичка відбувалася за старими правилами, тобто у цілому нагадувала відкриту війну, до якої були залучені також слуги – кіппери (kippers – англ.; kheth – нім.). Зазвичай це були люди нешляхетного походження, яких наймав рицар для збору отриманих обладунків супротивника, утім, і з мертвих опонентів. Таким слугам також дозволялося бити інших рицарів нелетальною зброєю (дубинами чи палицями) щоби отримати від них військову здобич⁴⁹⁴. На практиці кіппери виконували роль піхотинців як у справжньому бою. Конрад з Вюрцбурга писав про реалії турнірної культури XIII ст., тоді як у пізньому середньовіччі участь слуг у змаганнях засуджувалася⁴⁹⁵. Хоча рицарство зневажливо відносилося до кіпперів, вони ж відігравали ключове значення у виконанні окремих турнірних маневрів, зокрема під час «стримування»

⁴⁹³ Konrad von Würzburg. Engelhard... S. 71.

⁴⁹⁴ Bumke J. Courtly Culture... P. 256–257.

⁴⁹⁵ Ibidem. P. 257.

опонента⁴⁹⁶. Король Гертніт, як керівник команди, опинився в скрутному становищі та був «приборканий» досвідченим кіппером. За сюжетом поеми слуга взяв за вуздечку коня благородного (warden) короля Русі та намагався затягнути його під дерево у свій стан (вірші: 2755-65)⁴⁹⁷. Намагаючись здобути золото, слуга також завдав ударів королю Русі палицею по руках і ногах, оскільки той був «оздоблений ним, мов ангел»: «wand er alsam ein engel gezieret was mit golde» (вірші: 2768-69)⁴⁹⁸. Суперники шукали коня та обладунок руського короля як викуп (вірші: 2769-70)⁴⁹⁹. Наприкінці змагання Енгельнард допоміг королю Русі отримати турнірний приз: «er half den Rinzen pris bejagen» (вірш 2872)⁵⁰⁰. Отже, в уяві середньовічного німецького поета Конрада з Вюрцбурга перебування русі на рицарських змаганнях є цілком прийнятним та закономірним.

У іншому своєму творі «Партоноп'єр і Меліур» (Partonopier und Meilleur) Конрад збільшив турнірну географію, додавши до учасників представників багатьох країн, зокрема Норвегії, Ірландії, Наварри, Арагону, Каринтії, Британії, Нормандії, Угорщини, Португалії та інших. Серед цього різноманіття природно, що згадується Русь⁵⁰¹. В уяві автора вона знову постала поруч із вихідцями із Шотландії, однак, інших «бойових» подробиць автор цього разу не вказав: «...von Riuzen und von Schotten vier⁵⁰² küenege mit ir rotten» (вірші: 15465-66)⁵⁰³.

Подібне підтвердження присутності руських воїнів у середньовічних змаганнях міститься і в іншому джерелі – «Житті святої Єлизавети, ландграфіні Тюрингії», створеному після 1297 року невідомим автором. У

⁴⁹⁶ Ibidem.

⁴⁹⁷ Konrad von Würzburg. Engelhard... S. 72.

⁴⁹⁸ Ibidem. S. 72.

⁴⁹⁹ Konrad von Würzburg. Engelhard... S. 72.

⁵⁰⁰ Ibidem. S. 75.

⁵⁰¹ Galle A. Wappenwesen... S. 253.

⁵⁰² До цього був опис королів із Арагону та Португалії (вірш 15464).

⁵⁰³ Konrad von Würzburg. Partonopier und Meliur. Turnei von Nantheiz. Lieder und Sprüche / hrsg. F. Pfeiffer, F. Roth. Wien. 1871. S. 224.

творі при описі двору ландграфа Германа, чоловіка Єлизавети, вказано, що на рицарські ігри приїжджали представники різних земель, серед яких названі угорці, русь, сакси, пруси, богемці, поляки:

verre über manige mîle
quam ime ritterscheft gnuoc
die alle ir eigen wille druoc,
daz si gerne quâmen dar
unde âventiure nâmen war.
man suochte den wîganden
Man suochte den wîganden
ûz allen tiuschen landen;
Ungere unde Riuzen,
Sassen unde Priuzen,
Denen mit den Winden
sich liezen ouch dâ vinden;
Bêheime und Polâne,
mit grâven di sopâne,
dînstherren unde frîen vil,
di alle suochten ritter spil.
stechen, justieren,
fôresten und durnieren,
wes man ze ritterscheft gert,
des was man alles dâ gewert

З далеких країв, за безліч миль,
з'їжджались рицарі у двір,
ведені власною відвагою,
охоче прибували туди,
аби спізнати пригоди.
Шукали воїнів звідусіль –
із усіх німецьких земель:
Угорщини і Русі,
Саксонії і Пруссії,
Із слов'янських земель
також можна було знайти.
З Богемії й з Польщі теж прибули,
разом з графами, шляхтою
знатною,
із вільних і служилих чимало
усі прагнули рицарських ігор:
боїв на списках і поєдинків,
походів і рицарських турнірів
усе, що належить до рицарства,
там було в пошані й поширене
(вірші: 12-30)

Уривок вказав на географічне і соціальне різноманіття учасників, які брали участь у тогочасних військових іграх: від угорців і русі до представників богемських та польських земель⁵⁰⁴. Варто також зупинитися

⁵⁰⁴ Müller M. The German Classics from the Fourth to the Nineteenth Century: With Biographical Notices, Translations into Modern German, and Notes / ed., rev., enl., and adapted

на тому, що Тюрингський двір, очолюваний ландграфом Германом, виступав у ролі центру розвитку рицарської культури й підтримки мистецтв Високого Середньовіччя. Він був відомим покровителем видатних поетів і мінезингерів свого часу, при його дворі працювали Вальтер фон Фогельвайде, Генріх фон Вельдеке та Вольфрам фон Ешенбах, що свідчить про високий рівень культурного життя у цих землях.

Усього відомі три повні рукописні кодекси поеми «Житіє святої Єлизавети» та кілька її фрагментів. У всіх трьох повних кодексах – Дармштадтських рукописах (Hs. 2269 та Hs. 3290), Карлсруеському манускрипті (Cod. Donaueschingen 79) містяться згадки про Русь (див. Додатки Г1-Д1)⁵⁰⁵. Це вказало про їхню належність до сталої рукописної традиції.

До того ж, у тексті «Вільгельма Австрійського» (Wilhelm von Österreich), авторства Йоганна із Вюрцбурга, помітні також відкликання до участі правителів та воїнів з Русі у великому рицарському турнірі. Автор описав прибуття християнської коаліції на острів Крит (Kandia) для участі у великому змаганні проти язичників⁵⁰⁶.

Король Русі виступив як рівноправний союзник та був згаданий серед наймогутніших європейських монархів, що продемонструвало його місце серед тогочасної еліти (див. Додаток Е1)⁵⁰⁷.

to Wilhelm Scherer's History of German Literature by F. Lichtenstein. Oxford: Clarendon Press, 1886. Vol. 1. S. 277–285.

⁵⁰⁵ Darmstadt, Universitäts- und Landesbibliothek. Hs. 2269: Das Leben der heiligen Elisabeth. Hessen, 1301. 4r; Karlsruhe, Badische Landesbibliothek. Cod. Donaueschingen 79: Rudolf von Ems. Weltchronik; Das Leben der heiligen Elisabeth. Südwestdeutschland, 1365. 202v/1v.

⁵⁰⁶ Dietl C. Minnerede, Roman und historia... S. 13.

⁵⁰⁷ Johann von Würzburg. Wilhelm von Österreich: aus der Gothaer Handschrift. S. 191.

dar kom auch in den vristen von
Portigal der kuenc hoch;
mit dem kuenge von Ruezzen zoch
der kuenc von Auerne
und der von Yberne, den man
nennet kuenc der Schotten

Тоді ж прибув шляхетний король
Португалії;
разом із королем Русі
їхали король Оверні та король
Ірландії, якого називають королем
шотландців» (вірші: 13751–13755

У цьому сенсі Русь передана як частина аристократичного світу. Турнір в Кандії описано у формі язичницько-християнської битви. Проти Вільгельма організовано велику язичницьку коаліцію, що спершу завдала поразки християнському війську, зокрема учасникам Третього хрестового походу та християнським рицарям, які облягали Дам'єтту з 1217 по 1221 рік⁵⁰⁸. Натомість, у грандіозній битві християни здолали супротивників, і велика кількість язичників охрестилася.

Поява відповідних літературних сюжетів у німецькому середньовічному епосі може мати також інше пояснення. Важливим є історичний контекст цих згадок. Для середньовічних німецьких авторів цілком природним було включення руських героїв у турнірні змагання, при цьому ж, за описами вони нічим не відрізнялися від інших європейських воїнів. Заслуговує на увагу те, що руські воїни, як правило, виходили із поєдинків переможцями, що додатково підтверджувало їхню майстерність у свідомості німецького нобілітету. Хронологічно створення західних описів про турнірні практики людей із Русі припадало на середину-кінець XIII ст., коли відбувся розквіт Галицько-Волинської держави. У такий спосіб правління династії Романовичів могло отримати відображення в літературній європейській традиції. Представники цього роду мали тривалі контакти з Тевтонським орденом та елітами Священної Римської імперії,

⁵⁰⁸ Dietl C. Minnerede, Roman und historia... S. 13.

тому поширення сюжетів про руських королів на поєдинках у німецькому епосі можна вважати закономірним наслідком цього процесу. Складно відповісти, чи руська знать справді брала участь у німецьких турнірах, проте ознайомлення із відомими рицарськими практиками безперечно існувало. Показником того, що руська еліта була ознайомлена із європейськими військовими практиками є аналіз літописних джерел, у яких є окремі вказівки на проведення «військових ігор», або «гастилюдів», як їх називали у тогочасній Європі⁵⁰⁹.

До того ж, деякі пам'ятки XV ст. зі Священної Римської імперії вказують на участь володарів з Русі у турнірних змаганнях. Йдеться про реальних осіб, які мали вплив на тогочасну русько-литовську історію і закарбувалися у німецькій пам'яті. Наприклад, Ганс Розенплют (Hans Rosenplüt, XV ст.), німецький поет, драматург і письменник із Нюрнберга, був відомим автором фастнахтшпіль (Fastnachtspiele) – німецьких карнавальних п'єс. В одній із них («Весілля короля Англії», «Des König von Engellant Hochzeit») він перерахував дванадцятьох учасників урочистих змагань: короля Белмеріна, французького дофіна, короля Гранади, герцога з Шалати, короля-султана Аль-Кейору, короля Арагону, шановного магістра Пруссії, герцога Свидригайла в Русі («der acht herzoge Schvidrial in Reussen»), короля Данії, короля Шотландії, герцога Брабантського, короля Португалії⁵¹⁰. З одного боку, перелік володарів виглядає легендарним, і автор міг використати уже відому формулу «Preussen» – «Reussen» для збереження рими. Однак вказівка на Свидригайла Ольгердовича (1370–1452) беззаперечна – русько-литовський володар єдиний названий на ім'я.

⁵⁰⁹ Гастилюд – «ігра із списом». Див.: Mereniuk K. Knight's Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects. *Średniowiecze Polskie i Powszechne*. 2022. Vol. 14 (18). P. 126–148; Меренюк Х. Військова «ігра» в Русі: термінологічні та джерелознавчі питання. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2023. Вип. 38. С. 41–52.

⁵¹⁰ Des König von Engellant Hochzeit. *Fastnachtspiele* / hrsg. A. von Keller. Stuttgart: Litterarischen Vereins, 1853. Th. 2. S. 766.

Хоча історично він був великим князем литовським, у німецькому тексті XV ст. його ідентичність пов'язана насамперед із руськими землями, боярство яких було основою його політичної підтримки.

Прояв історичної пам'яті нюрнберзького городянина міг бути не випадковим і містити своєрідний задум. Хоча йдеться про карнавальну п'єсу, дія якої формально пов'язана з рицарським святом або турніром в Англії, перелік не тільки демонструє географічну ерудицію автора та його інтерес до екзотичних країн. Віктор Мізельц зауважив, що пропонований список став сатиричною галереєю політично залежних і невдалих правителів Європи 1430–1440-х років⁵¹¹. Французький дофін – це принц і майбутній король Людовік XI. Він 1440 р. взяв участь у повстанні проти свого батька Карла VII, зазнав поразки й був фактично усунутий від влади. Король Гранади – залежний від Кастилії володар. Правитель Арагону Альфонс V реальне керівництво у державі передав дружині. Великий магістр Тевтонського ордену (Пруссії) потрапив під польський вплив. Так само і князь Свидригайло усунутий від влади⁵¹². Водночас, беззаперечно за іменем згаданий тільки руський володар з литовської династії, що може бути елементом ширшої його відомості у середовищі Священної Римської імперії⁵¹³.

⁵¹¹ Michels V. Studien über die ältesten deutschen Fastnachtspiele. Strassburg: Karl J. Trübner, 1896. S. 182–183.

⁵¹² Ibidem.

⁵¹³ Князь Свидригайло Ольгердович добре знаний з «Поеми про Констанцький собор» («Ticht von Kostenz») Томаса Прішуха (†1419/1420). Городянин з Аугсбурга склав панегірик церковній події, що мала на меті покласти край Великій Схизмі. Його задум полягав у висвітленні відновлення єдності християнства (Herweg M. Ein enzyklopädisches Ereignis: Thomas Prischuchs «Grundvest» des Konstanzer Konzils (1417/18). *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*. 2017. Bd. 139, H. 3. S. 411–427). Серед учасників Томас занотував: «Von Littaw herczog Schvidrigal / Was auch da an der fürsten zal / Von Wissen Reussen ein herczog / Mer ein fürst herczog von Ostrog». («З Литви [прибув] герцог Свидригайло / Були також у князівському залі / князь з Білої Русі / Князь з Острога») (Thomas Prischuch von Augsburg. Ticht von Kostenz / hrsg. K. Höfler. *Fontes rerum Austriacarum*. Wien, 1865. T. 6. Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. T. 2. P. 376). Згаданим володарем з Острога мав би бути князь Федір Острозький. Див: Войтович Л. Галицько-Волинські етюди. С. 388–395. Проте, складно визначити, чи

Водночас, докладні відомості про участь русі в турнірних поєдинках також маємо у польських джерелах XV ст. Насамперед, йдеться про роботу Яна Длугоша, який у міру поширення польської культури на Русі згадував про участь місцевих нобілів у військових змаганнях XV ст.⁵¹⁴ Було відомо, що на ці ігри приїжджали воїни таких національностей: греки, італійці, гали, поляки, чехи, угорці, австрійці, рицарі з Мейсена та Надренії (Рейн), французи, литовці, русь, боснійці, болгари, волохи, албанці та рицарі з Рашки (Сербія). Масштаби залучення іноземців дещо перебільшені, однак присутність руських бійців могла бути цілком реальною. У джерелах йшлося, що від ранку до вечора 100 лицарів змагалися між собою, серед них – вихідці із Русі⁵¹⁵. Під час коронаційних урочистостей 1447 р. в Кракові відбулися військові ігри, у яких взяли участь литовці, русь та жемойти⁵¹⁶. З середини XV ст. можливість виїзду руської еліти для знайомства з рицарською культурою Європи була закріплена законодавчо. У 1457 р. у грамоті короля Казимира йшлося про вільний виїзд до інших країн, утім і для участі у турнірах для литовської, руської і жемойтської знаті⁵¹⁷.

Помітне значення на турнірах в Європі відігравала присутність прекрасних дам⁵¹⁸. На їхню честь нерідко організовувалися змагання, і дама демонструвала свою прихильність до учасника, надягнувши сукню із його

справді литовський правитель (у цьому джерелі – саме литовський) перебував тоді у Констанці, однак його ім'я та близькість до імператорського двору Священної Римської імперії могли закарбуватися у тогочасному німецькому соціумі.

⁵¹⁴ Długosz Jan. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. Księga dziesiąta i księga jedenasta 1406–1412*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1982. S. 230–231.

⁵¹⁵ Szymczak J. *Knightly Tournaments in Medieval Poland*. S. 16.

⁵¹⁶ Ibidem. S. 19; Mereniuk K. “Tournaments” and “Games” in Rus’: tradition or single mentions? С. 57–69.

⁵¹⁷ «Ми також дозволяємо князям, лицарям, дворянам, боярам добровільно залишити наші землі князівство великі, для кращого щастя придбання чи подвигу рицарства, для кожної землі, країни, за винятком ворожих сторін» (Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт-Петербург, 1846. Т. 1: 1340–1504. С. 75). Також див.: Бохан Ю. Турнірні традиції у Вялікім княстві Літоўскім у XIV–XVI стагоддзях. Минск: І. П. Логвінаў, 2008. С. 33–35.

⁵¹⁸ Barber R., Barker J. *Tournaments: Joust, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*. P. 212–213.

гербом. У польських пам'ятках XV ст. руські княгині нерідко відігравали помітну роль у таких діях. Зокрема, під час весільних урочистостей князя Болеслава IV Кучерявого (1122–1173) та Вишеслави (Верхуслави, за іншими даними – Анастасії) (1125–1162), які проводилися в 1141 р., в Кракові відбувся гастилюд. Очевидно, його організували на честь одруження князя із руською володаркою. Схожі змагання відбулися у 1207 р., у Кракові під час весілля Лешка Білого (1186–1227) з Гремиславою Інгварівною (†1258)⁵¹⁹. Змальовуючи святкові події, Ян Длугош згадав про «*ludis militaribus et hastarum*» (гастилюд). Навряд чи турнірна культура була настільки розвиненою у Польщі у той час. Очевидно, хроніст переніс реалії XV ст. на давніші події, охарактеризувавши ці ігри доступними йому поняттями. Проте важливою є не тільки згадка руських княгинь як імовірних патронес у польських пам'ятках, а й те, як тамтешні хроністи описували європейські турніри: вони використовували поняття «*ludus*», аналогічне до літописного – «игра»⁵²⁰. Отож, подібна термінологія побутувала по усій Європі.

Першою згадкою про військові змагання в Русі стало повідомлення з Київського літопису 1150 р. про військову майстерність угорських воїнів під стінами Ярославового двору в Києві: «Тогда же Оугре на фарехъ и на скокохъ играхуть ина Ёрослави дворѣ многое множество Киѧны же дивахутса Оугромъ множеству и кметьства ихъ и комонем ихъ...»⁵²¹. Цитований «фарь» – дорогий кінь, який у руській традиції часто фігурує в «угорських сюжетах»⁵²².

⁵¹⁹ Szymczak J. Knightly Tournaments in Medieval Poland. S. 11.

⁵²⁰ Mereniuk K. "Tournaments" and "Games" in Rus': tradition or single mentions? С. 57–69.

⁵²¹ Ипатьевская летопись. Стлб. 416.

⁵²² Меренюк Х., Паршин І. Фарь у руських літописах: особливості трактування. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2021. Вип. 34. С. 7–8.

Інші записи про «игри» знаходяться у Галицько-Волинському (Володимирському) літописі. У 1230 р. князь Василько Романович (1203–1269) раптово й водночас жартома розпочав сутичку з боярами Молибоговичами, які змовилися проти Романовичів: «... млѣство- мою Бѣгоу вложивашю во срѣдце Василькоу изиити вонѣ и вбнажившоу мѣчь свої играа на слоугоу королева иномоу похвативши щить играючи...»⁵²³. Можливо, літописець описав певну імітацію двобою. Князь Василько, перебуваючи в доброму настрої, не мав на меті організовувати жорстокі бої, й не знав, що його вчинок матиме наслідки. Літописець, підбираючи потрібні слова для опису нестандартної ситуації, використав «играа», акцентуючи увагу на зовнішній подібності з турнірами.

Ще одне підтвердження добрих знань західноєвропейських військових традицій у Русі – повідомлення волинського книжника під 1252 р. Тоді до боротьби між литовськими князями долучилися галицько-волинські Романовичі. Відповідно, одну з битв літописець описав, згадавши про «игру»: «Наоутрѣа же выѣхаша Нѣмцѣ со самострѣлы и ѣхаша на нѣ Роусь с Половци и стрѣлами и Ѧтвази со сѣлицами и гонишася на поли подобной игрѣ»⁵²⁴. Аналогії, які застосовував книжник, вказують на окремі важливі аспекти таких змагань. Передовсім підтверджує, що «игри» відбувалися верхи на конях, тобто йдеться про елітарну розвагу, доступну військовій верстві. З цієї причини, слід чітко відрізнити «игру» від «ігрищ», дані про які теж потрапили до літописів⁵²⁵. Також в аналізованих фрагментах мовиться про використання різної зброї: князь Василько вихопив меч, а ятвяги переслідували противників зі списами-сулицями. Завдяки цьому можна стверджувати про мілітарність змагань.

⁵²³ Ипатьевская летопись. Стлб. 762–763.

⁵²⁴ Там само. Стлб. 818.

⁵²⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 377.

Ці твердження підтверджує також найпоказовіший приклад «турнірного» змагання, що відбулося у 1245 р. Цю гру влаштував противник Романовичів у боротьбі за галицький престол – князь Ростислав Михайлович (1219–1262) із роду чернігівських Ольговичів⁵²⁶. Детальний опис цього бою є на сторінках Іпатіївського літопису: «[Ростислав] ехаль быхъ на на гогордащюу же сѧ емоу и створисти игроу предъ градомъ и сразивъшоусѧ емоу со Воршемъ и падесѧ под нимъ конь и вырази собѣ плече и не на добро слоучисѧ емоу знамение слышавъ же Данило и Василко ратное пришествие его помолиласѧ Богоу начаста сбирати вое...»⁵²⁷. Цей сюжет дає змогу реставрувати ще кілька важливих аспектів. Участь в «играх» була досить небезпечною, тобто мовиться не лише про спортивний (у сучасному розумінні) елемент, а й про звичну для європейського рицарства високу травматичність і смертність під час таких боїв. Князь Ростислав тоді вже продемонстрував свої уміння в багатьох битвах, проте набутий досвід не врятував його від вивиху плеча. Можливо, далася взнаки сила противника, адже рицар Ворш (Vorsh) був досвідченим бійцем із польських⁵²⁸ чи угорських⁵²⁹ земель. Проте руський книжник записом про «знамение» натякнув також на втручання вищих сил – недобрий збіг обставин для Ростислава («падесѧ под нимъ конь»), який призвів до одержання травми і віщував поразку в реальній битві. На цьому тлі відчутне несхвалення «игри», яке висловив літописець, наголосивши натомість на добродісній поведінці Романовичів, своїх світських патронів⁵³⁰. До прикладу, духовенство в середньовічних європейських країнах (духовні

⁵²⁶ Войтович Л. Галич... С. 200–204; Меренюк Х. Ростислав Михайлович та Ворш на військовій «грі» 1245 р. *Військово-науковий вісник*. 2025. Вип. 43. С. 73–85.

⁵²⁷ Ипатьевская летопись. Стлб. 801.

⁵²⁸ Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz... S. 255; Волощук М. Просопографічні студії... С. 119.

⁵²⁹ Паршин І. Поєдинок князя Ростислава Михайловича та лицаря Ворша – прелюдія до Ярославської битви 1245 року. С. 154.

⁵³⁰ Там само. С. 150; Меренюк Х. Ростислав Михайлович та Ворш... С. 73–85.

особи займалися історіописанням) також засуджувало рицарські турніри та їхніх учасників⁵³¹. Це споріднює їхні оцінки із записами руських книжників, які при описі «игри» (саме «игри», а не аналогічних за виглядом боїв) вдалися до згадок про гріховність. Вказівка на гординю («...[Ростислав] ехаль быхъ на на гогордащоу...») демонструє зв'язок, малодосліджений в історичній науці. Визначення «игри» як військової розваги часто побутує також у перекладній літературі, популярній у Русі (що можна засвідчити поширенням запозичених сюжетів у літописах). Зокрема, у Хроніці Малали, термін «играти» вжито кілька разів, передусім у значенні зображення спортивних і військових змагань⁵³².

Справедливим є зауваження Миколи Котляра про те, що опис 1245 р. «кидає світло на цікаву й незвичайну загалом для Русі сторінку світського життя у Галицькій землі: Ростислав Михайлович влаштував на західно-європейський взірець рицарський турнір біля валів обложеного ним міста і сам узяв у ньому участь»⁵³³. Також об'єктивні міркування видавця англomовного перекладу Галицько-Волинського літопису Юрія Перфецького, який вважав, що у згадках 1245 р. і 1252 р. ішлося саме про турніри⁵³⁴. На думку, М. Грушевського проникнення західноєвропейських традицій до Галицького князівства не випадкове, бо «в сих турнірах з значною правдоподібністю можна бачити західний вплив»⁵³⁵.

Цікавими є міркування Юрія Дибя, який досліджував зведення «пам'ятника» перемозі у битві біля Ярослава⁵³⁶. Літописець, описуючи повернення князя Данила із перемогою до Холма, зауважив спорудження

⁵³¹ Barber R., Barker J. Tournaments... P. 16–17; Szymczak J. Knightly Tournaments in Medieval Poland. P. 10

⁵³² Вілкул Т. Біблія у Галицько-Волинському літописі. С. 295–296.

⁵³³ Котляр М. Княжа служба в Київській Русі. С. 246.

⁵³⁴ The Galician-Volynian chronicle / an annotated translation by George A. Perfecky, with an editor's preface. München: Wilhelm Fink Verlag, 1973. P. 55, 63.

⁵³⁵ Грушевський М. Історія України-Русі. Т. 3. С. 254.

⁵³⁶ Дибя Ю. Холмський пам'ятник перемоги поблизу Ярослава 1245 року. *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9. С. 91–132.

особливого монументу, який міг би з'явитися на честь видатної звитяги. Зокрема, дослідник зауважив, що книжник прямо вказав на військову перемогу Романовичів із Господньою милістю, яка сталася напередодні дня святих Фрола та Лавра, видатних каменотесів⁵³⁷. Проігнорувати такий небесний знак було неможливо, і день мучеників неодмінно треба було відзначити. До того ж, місце для побудови, як видається, обране не випадково, а підказане ще одним знаменням. У літописі це місце назване «поприщем»⁵³⁸, що є синонімом до слова «ристалище», тобто – обгородженої території, яка призначена для проведення кінних та інших змагань, турнірів (те саме, що й грецьке «στάδιον» та латинське «stadium»)⁵³⁹. Князь Ростислав, який затіяв рицарський турнір («гордащоу же сѧ емоу и створи ти игроу предъ градомъ»), своїм гонором накликав на себе поразку. Романовичі, як переможці, підкреслили цю обставину, встановивши пам'ятник перемозі біля Ярославом на території, де проводилися лицарські турніри та інші змагання – поприщі⁵⁴⁰. Таке тлумачення має підстави для існування, додатково розкриваючи «ігрові» елементи повсякденної культури галицько-волинської еліти. Водночас, інші докази застосування «поприщ» саме для будь-яких турнірних забав відсутні. На жаль, інформація Галицько-Волинського літопису обривається при описі подій 1290-х років. Доповнити уявлення про руську мілітарну культуру можна лише на основі інших пам'яток.

Зокрема, згадки про «игри» вміщено в «Девгенієвому діянні» – пам'ятці руської писемності XI–XIII ст., що є довільним переказом утраченої візантійської поеми «Дігенісакрит». У ній міститься розповідь про сина мусульманського царя та грекині, який обороняв кордони країни від сарацинів. Руський варіант увібрав традиції дружинного епосу,

⁵³⁷ Там само. С. 126.

⁵³⁸ Ипатьевская летопись. Стлб. 845.

⁵³⁹ Диба Ю. Холмський пам'ятник... С. 127–128.

⁵⁴⁰ Там само. С. 128; Меренюк Х. Ростислав Михайлович та Ворш... С. 73–85.

вказуючи на ідеального середньовічного воїна. Мова «Девгенієвого діяння», на думку дослідників, близька до зразків Галицько-Волинського (Володимирського) літопису⁵⁴¹. Це джерело дійшло до наших часів у списках кінця XVII ст. Важливо, що пам'ятка підтверджує використання особливих коней і володіння різною зброєю під час змагань: «Кон же его бысть борзь и гораздь играти, а юноша храбрь бысть и хитрь на немъ сидети. И то видя, чюдишася, како фарь под нимъ скакаше, а онъ велми на немъ крепко сѣдяще и всяческимъ оружиемъ играше и храбро скакаше»⁵⁴². Демонстрація рицарського виміру «ігор» у цих випадках беззаперечна. Вказівка на «фарів» визначає дійсно кошовних коней, які у реаліях волинського літописання насамперед пов'язані із Угорським королівством⁵⁴³. Володимир Гуцул вказував, що «фарь» – гіпотетичний руський відповідник до терміна «*destrier*»⁵⁴⁴. Останнім терміном позначали середньовічного бойового коня, спеціально навченого таранному бою та призначеного як для війни, так і для турнірних змагань.

У тогочасній середньовічній Франції такі коні були надзвичайно дорогими. Хоч їхню цінність і майстерність підтверджують інші середньовічні пам'ятки, ототожнення «фарів» та найкращих рицарських турнірних коней видається дещо перебільшеним⁵⁴⁵. З іншого боку, у джерелах зберігся оригінальний епізод про «*destrier*» у володіннях Рюриковичів. Близько 1205–1206 рр. лівонські рицарі мали на меті укласти мир із князем Володимиром з Полоцька (бл. 1182/1189–1216), для чого

⁵⁴¹ Ковалів Ю. «Девгенієве діяння». Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1: А–Л. С. 259.

⁵⁴² Деяние прежнихъ временъ и храбрыхъ челоѡкъ. О дерзости и о храбрости и о бодрости прекрасного Девгенія / под ред. О. Творогова. Памятники литературы Древней Руси: XIII век. 1981. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr35.htm>

⁵⁴³ Меренюк Х., Паршин І. «Фарь» у руських літописах... С. 10.

⁵⁴⁴ Гуцул В. Таранный бой в средневековой Руси. *Colloquia Russica. Series 1*. 2015. Т. 5. С. 209–210; Його ж. Таранный бій, рицарство і теорія воєнно-технологічного детермінізму: історіографія проблеми. *Записки історичного факультету*. 2015. Вип. 26. С. 259–283.

⁵⁴⁵ Меренюк Х., Паршин І. «Фарь» у руських літописах... С. 5–6.

спорядили відповідне посольство. Серед дарів німецькі лідери виокремили коштовного турнірного коня «dextris», про що описав німецький хроніст Генріх Латвійський (1187–1259)⁵⁴⁶. На жаль, невідомо, чи використовував руський володар цього коня за його прямим призначенням. Однак, епізод вказує на розуміння лівонськими рицарями цінності свого дарунка, яку також повинен був усвідомити і князь Володимир.

Водночас, у пізніших джерелах також знаходимо вказівки на проведення військових ігор. Зокрема, у Троїцькому літописі у 1390 р. вказано, що «Осей, кормиличичь князя великого, поколот бысть на Коломне в игрушке»⁵⁴⁷. Означену «игрушку», очевидно, можна розглядати як військову розвагу, тотожну вже аналізованим руським «играм» чи «гастилюдам» на західноєвропейський манер. Те, що цей воїн був «поколот» вказує на використання списів і мечів як зброї під час змагань – досить цінне уточнення, яке дає змогу додати до характеристики «ігор» також використання бойового озброєння. У Никонівському літописі згадано про звинувачення новгородців на адресу князя Всеволода Мстиславовича (1103–1138): «А се вины его творяху: почто не блюде чръныхъ людей и почто възлюби играти и утѣшатися, а людей не управляти; и почто ястребовъ собакъ собра, а людей не судяше и не управляше...»⁵⁴⁸.

Хоча укладачі Никонівського літопису в XVI ст. могли би «приписати» новгородському князеві певні провини, скориставшись сучасними для них уявленнями про аморальні явища. Значення «ігор» у негативних аспектах трапляється також у продовженні Никонівського літопису. Наприклад, в описах діянь візантійських імператорів «игри» у значенні кінних змагань трапляються неодноразово. Михайл III (840–867), за описами літописця, «веселяся бѣсовскими всегда играми, самъ

⁵⁴⁶ Heinrici Chronicon Livoniae... Р. 31.

⁵⁴⁷ Патриашая или Никоновская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Москва, 1862. Т. 9. С. 436.

⁵⁴⁸ Там само. С. 159; Меренюк Х. Військова «игра» в Русі... С. 41–52.

колесничная уристанія всегда творяше»⁵⁴⁹. Так само імператор Александр (870–913) «же въ пищахъ, и въ питіяхъ, и псѣхъ, и птицяхъ, и во играніихъ суетныхъ упражняся, и ничтоже достойно власти ни рекъ, ни сотвори, но оподроміахъ упражняся...»⁵⁵⁰. Завдяки цим згадкам можна підтвердити тотожність «ігор» із кінними змаганнями, які в середньовічному суспільстві (принаймні, у середовищі духовної еліти) сприймалися вкрай негативно.

Проте, мовиться про візантійський іподром і перегони на колісницях, які регулярно на ньому відбувалися. Водночас при описі актуальніших для Никонівського літопису подій завоювання Константинополя турками-османами 1453 р. сформувався вислів «грати смертельною грою, що вказує на подальшу еволюцію «ігор» у мілітарному значенні⁵⁵¹. Очевидно, йшлося про здатність війська стояти на смерть і битися із противником у таранному бою. Ці елементи були також притаманні рицарським турнірам, що вказує на можливості трактування «игор» у мілітарному контексті й обізнаність літописців із тогочасними практиками двобоїв.

Отож, проблема поширення турнірних традицій на руських землях потребуватиме подальшого розгляду. На основі аналізу літописних текстів вдалося встановити, що «игри» були певним різновидом військових змагань. Для них притаманні такі риси: елітарність (участь верхи на конях – майже всі досліджені випадки на це вказують), наявність «спортивного компоненту» та показ військових навичок (демонстрація угорських вершників у Києві 1150 р. і дані Никонівського літопису), використання

⁵⁴⁹ Патриашая или Никоновская летопись. С. 10.

⁵⁵⁰ Там само. С. 25.

⁵⁵¹ Див.: «У него же, у Турскаго царя, съ великія мудрости противъ недруга ставитися игрою играти, и гроза Турскаго царя велика по приказу его: «не хочешь умерти на игрѣ честно съ недругомъ смертною игрою за мое государево великое желованіе, какъ юнцы храбрые умирають, играючи съ недругом смертною игрою...» (Патриашая или Никоновская летопись... С. 106). Ще один приклад: «И то царь вразумѣвъ, да далъ имъ волю и взялъ ихъ къ себѣ въ полкъ, и они стали у царя лутчіе люди; ... каждый ставъ противъ недруга люто стояти и смертною игрою играти и полки недруговъ разрывать и чти собѣ добывать...» (Там само).

різної зброї (приклади з Володимирського літопису 1230 р. та 1252 р. – меч і сулиці), можливість отримати травму чи загинути (випадок князя Ростислава Михайловича біля стін Ярослава 1245 р. і смерть кормильчича Осея 1390 р. у Коломні), «гріховність» цього заняття (вказівка на гординю князя Ростислава і негативні відгуки про візантійських імператорів), бій один на один (поєдинок із рицарем Воршем 1245 р.). Усі ці характеристики також притаманні класичним європейським змаганням. Тож, цілком імовірно, що німецькі мінезингери, згадуючи про руських воїнів, як учасників рицарських змагань, мали досвід прямих контактів із тими, хто дійсно брав участь у змаганнях. Невідомо, чи князь Ростислав після невдалої битви біля Ярослава коли-небудь повертався до турнірних змагань. Однак не виключено, що деякі руські воїни справді билися на таких іграх і заслужили хорошу славу.

РОЗДІЛ 4.
ІКОНОГРАФІЯ РУСЬКИХ ВОЇНІВ ТА КОРОЛІВ У
НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПОЕМАХ XIII–XV СТОЛІТЬ

4.1. Іконографія руських королів у віршованих хроніках та героїчній літературі

Королівські традиції Русі через брак джерел перетворилися на *«terra incognita»* для досліджень. У наукових студіях акцентовано на текстових матеріалах, тоді як аналіз іконографічних свідчень майже не відбувався. Причина цього – невелика кількість відомих ілюстрацій чи мініатюр, які б свідчили про королівську гідність руських володарів. Окрім «Кодексу Гертруди» (кін. X ст.) та печатки короля Юрія Львовича (1252/1257 – 1308/1315, печатка перебувала у вжитку до 1339 р.), інші візуальні джерела маловідомі. До того ж, ці пам'ятки, напевно, створювалися в Русі, тоді як уявлення західноєвропейських книжників не становили окремого об'єкта дослідження. Проте, збережені пам'ятки німецької середньовічної літератури багаті на ілюстровані списки, які до цього часу не розглядалися вченими.

Літературна поетична традиція, значно вільніша за змістом та стилем від структурованої хронікарської практики і спрямована на ширше охоплення читацької аудиторії. Збільшення кількості читачів досягали за рахунок безперечного таланту, але чимало важила мова: вживання простої народної мови, а не латини, приваблювало «людей меча», представників тогочасної військово-політичної еліти, і городян, що від XII–XIII ст. склали соціально-економічний хребет міських осередків. Поміж багатьох збережених поетичних рукописів, виділяються ті, які щедро проілюстровані за усіма тогочасними мистецькими канонами.

Першою для розгляду стала «Всесвітня хроніка» віденського городянина (писаря) Янса Енікеля. З-понад 40 збережених рукописів більша

частина доступна у вигляді декількох фрагментів або витягів, які додані до інших відомих середньовічних джерел. З невеликої частини повних списків (10 рукописів) насамперед важливі ті, які містять повний текст та необхідні мініатюри. Одразу декілька добре збережених манускриптів «Всесвітньої хроніки» перебувають у книгозбірнях Мюнхена (München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 5; Cgm 250)⁵⁵², не менш важливими є рукописи з наукових установ Регенсбурга (Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv, Ms. Perg. III)⁵⁵³ та Гайдельберга (Ruprecht-Karls-Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 336)⁵⁵⁴.

Пропоновані рукописи Я. Енікеля зберегли неоднозначний сюжет, у якому подано літературну характеристику Русі, як її уявляли в середовищі віденських городян XIII ст. (вірші: 26677–27356)⁵⁵⁵. Я. Енікель розповів історію про короля Русі, який після смерті дружини задумав одружитися із дочкою⁵⁵⁶. Дівчина не підозрювала, що її сватав власний батько. Коли ж справа дійшла до весільної церемонії, молода принцеса на знак незгоди обрізала волосся та роздряпала обличчя. Король Русі розлютився, наказав покласти її в бочку і викинути в море. Вслід цього бочку викинуло на береги Греції, де її відкрив молодий місцевий король. Дівчина, що не розповідала про своє походження, сподобалася цьому володарю і залишилася жити при його дворі. Згодом, молоді люди побралися, хоча проти цього виступала мати грецького правителя. Донька короля Русі очікувала на дитину, коли її чоловік вирушив на війну з язичниками. Після народження сина до нього

⁵⁵² München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 5: Rudolf von Ems. Weltchronik; Christherre-Chronik; Jans Enikel. Weltchronik; Legende von Erzbischof Udo von Magdeburg. Um 1370. Pergament. 248 Bl.; München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Pergament. II + 287 Bl.

⁵⁵³ Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv. Ms. Perg. III: Jans Enikel. Weltchronik. Wien (?), um 1360. Pergament. II + 165 + I Bl.

⁵⁵⁴ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Papier (Bl. 1–2, 311 Pergament). 4 + 2 + 310 + 1 + 1 Bl.

⁵⁵⁵ Keller M. Perspektiven... S. 91.

⁵⁵⁶ Mierke S. Riskante Ordnungen... S. 85.

відправили посланця з листом, однак цей лист перехопила мати грецького короля. Вона підмінила оригінальний текст та вказала, що у пари народилося чудовисько. Сприймавши цю новину як образу королівської гідності, грецький правитель наказав викинути свою дружину разом з дитиною в бочку та залишити їх на милість морських хвиль. Відповідно до його наказу так і сталося. Після тривалого плавання діжку, врешті-решт, викинуло на узбережжі Риму. Там її знайшов один із старших городян, який прихистив нещасну жінку та дитину. Вони були тепло зустрінуті римським суспільством, і королева з сином здобули почесне становище серед римлян. У той же час, дізнавшись про несправедливість, вчинену щодо його родини, грецький король вирішив покаятися за свої дії й вирушити до Риму. В той же час, король Русі також вирушив до Рима просити прощення за свій гріх. Папа Римський, який дізнався про гріхи чоловіків, зрозумів, що жінка, про яку вони розповідали, проживає у Римі. Як посередник, він зібрав їх разом та «з'єднав імперії»⁵⁵⁷. Донька короля Русі, яка так довго поневірялася, стала одночасно грецькою королевою, римською громадянкою та здобула опіку Папи. У такий спосіб Янс Енікель намагався вказати на те, що «святість» доньки короля Русі пододала генеалогічну дилему, аби нарешті отримати «нове» королівство з рук Папи. Після цього епізоду всесвітньо-історичний нарис хроніки завершується оглядом мов світу, де описується увесь християнський «орбіс». Огляд мов ведеться від часу створення світу до місцевої історії про Бабенбергів⁵⁵⁸.

Ідея «великої християнської імперії» також присутня у прозаїчній оповіді про короля Русі, яка міститься у рукописі 1457 р., збереженому у Баварській державній бібліотеці міста Мюнхен (Cgm 521)⁵⁵⁹. Безпосередньо

⁵⁵⁷ Паршин І. Австрійська політика... С. 27–28.

⁵⁵⁸ Mierke S. Riskante Ordnungen... S. 85; Меренюк Х. В. Руський король очима Європи... С. 5–24.

⁵⁵⁹ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. *Historienbibel · König von Reussen. Der Heiligen Leben*. 1457. Papier. I + 302 Bl.

у рукописі ім'я автора не вказано, проте згідно із бібліотечним каталогом, укладачем був Каспар Варер (Caspar Wahrer). Його ім'я фігурує у колофоні та в інших записах, пов'язаних з цим манускриптом. Він був писарем (скриптором) у монастирі кармелітів у Мюнхені.

Розповідь Каспара розпочинається на окремому аркуші (147 v) зі словами: «Es was ain chüng ze Reussen» (Жив собі король Русі...) ⁵⁶⁰, що був могутній та багатий (див. Додаток Є1) . Він не мав дружини, проте у нього була красива донька. Вона бажала вийти заміж лише за того, хто їй сподобався, так само, як і король не хотів одружуватися вдруге, – хіба що з такою ж шляхетною та доброю жінкою, що і його покійна дружина. У цій ситуації радники запропонували королю одружитися із власною донькою за згодою Папи: «uñ die fürsten kamen ainen gelerten man gen rom zu dem pabst» (і князі послали навченого посланця до Риму, до Папи) ⁵⁶¹

Святий престол надав дозвіл на проведення шлюбу: «er praschte daz prief vo dem pabst, daz der chünig die tochter walt nemen maecht zuo frawen» (Він [посланець] приніс листа від Папи, що король має право взяти свою дочку за дружину). Руський король був радий цьому рішення та наказав приготуватися до церемонії та сповістити усьому народу про весілля. Однак дочка, дізнавшись, що сватається до неї власний батько, спотворила собі обличчя та вдягла жебрацький одяг. Згідно сюжету, король Русі захопився донькою іншого князя, який перебував у його дворі, а власну дочку наказав посадити в бочку і кинути в море. Згодом вона прибула до «далекого берега» («da chom ain wind und triet es gar brüchte lant»), де її знайшов місцевий король ⁵⁶². Він наказав слугам відкрити бочку, і побачив благородну дівчину («un da den standes erkent un wist, daz si vo küniglicher stam was geboren» – «І тоді він розпізнав за поставою, що вона була

⁵⁶⁰ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. *Historienbibel · König von Reussen. Der Heiligen Leben*. 1457. Bl. 147 v.

⁵⁶¹ Ibidem.

⁵⁶² Ibidem.

народжена з королівського роду»)⁵⁶³. Дочка руського володаря сподобалася молодому володарю та стала «сердечно люба» («und het si vmmász lieb», тобто покохав її безмірно). За порадою інших вельмож, король одружився з цією чужинкою, хоча його мати була проти цього. Згодом вона завагітніла. Однак, інший князь із сусідньої землі, який мав велику владу і був злий духом, послав звістку: «Король повинен віддати мені свою дружину, бо вона моя родичка, яку я шукаю вже давно». Король не хотів цього зробити. Він зібрав своє військо, і, виступив проти цього язичника, який претендував на дружину. Король змушений був вирушити у війну проти язичників і довірив опіку над дружиною придворному та наказав повідомити про пологи – і особливо, якщо народиться хлопчик⁵⁶⁴. У цей час, за відсутності короля, руська князівна добре правила його землями⁵⁶⁵. Дружина народила сина, посла відправили до короля з новиною. Однак, його мати споїла гінця, підмінила лист і вклала інший, в якому вказано, що у нього народилося чудовисько. Прочитавши фальшиве послання, король, наказав, аби жінку з дитиною посадили на корабель та пустили у відкрите море: «da sprach daz man si setzen solde in ir schiff mit spise und mit tranch» («щоб жінку з дитиною посадили на її корабель, забезпечили їжею і питвом, і пустили в море»)⁵⁶⁶. Корабель приплив у Тибр і пристав до Тиберського мосту, де його побачив старий римлянин. Він витяг на берег жінку та дитину, своїх дітей він не мав, тому зрадів «знахідці». Після цього він пішов до Папи Римського, аби той охрестив дитину, яка отримала ім'я Константин⁵⁶⁷. Після цього король дізнався про брехню: посла, викритого в обмані, утоплено, а матір –

⁵⁶³ Ibidem.

⁵⁶⁴ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. *Historienbibel · König von Reussen. Der Heiligen Leben*. 1457. Bl. 148 v.

⁵⁶⁵ Ibidem.

⁵⁶⁶ Ibidem.

⁵⁶⁷ Ibidem.

замуровано⁵⁶⁸. В той же час, королі Русі та Греції прибули до Риму. Папа вислухавши їхню сповідь, припустив, що донька «короля Русі» (sic!) – це дружина короля Греції. Тоді він велів привести римлянина з жінкою і дитиною, і під час трапези відбулося об'єднання родини (див. Додаток Ж). Робота Каспара Варера має компіляційний характер, цей сюжет дублює «Всесвітню хроніку» Янса Енікеля, але у деяких деталях помітне значне доопрацювання та розширення. Хоча цей рукопис не містить мініатюр, його існування ще раз доводить популярність сюжету про руського короля та його доньку у XV ст.

Проте, мініатюри із Янсової хроніки виступають чи не єдиними візуальними свідченнями зовнішнього вигляду володарів Русі. На них добре помітні окремі деталі візуалізації правителя «далекої» країни. Рукопис «Всесвітньої хроніки», який зберігається в Регенсбурзі, створено у 1360 р. Хронологічно він належить до найраніших доступних списків джерела; текст прикрашений мініатюрами та написаний на пергаменті баварсько-австрійським діалектом середньовісньонімецької мови у два стовпці (50–51 рядок на одному аркуші)⁵⁶⁹. Усього зберіглося 256 аркушів з кольоровими ілюстративними вставками. Наступним є Мюнхенський рукопис (Cgm 5), який створено у 1370–1375 рр. Вірші так само розміщено у два стовпці (кількість рядків 52, з 218 аркуша – 37–42). Рукопис містить 331 аркуш, прикрашений мініатюрами⁵⁷⁰. Текст написано на баварсько-австрійському діалекті. У іншому Мюнхенському манускрипті XV ст. (Cgm 250) об'єднано «Християнську хроніку» та «Всесвітню Хроніку», що написаний середньобаварським та баварсько-австрійським діалектами

⁵⁶⁸ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. *Historienbibel · König von Reussen. Der Heiligen Leben*. 1457. Bl. 149 r.

⁵⁶⁹ Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv. Ms. Perg. III: Jans Enikel. *Weltchronik*. Wien (?), um 1360. Pergament. II + 165 + I Bl.

⁵⁷⁰ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 5: Rudolf von Ems. *Weltchronik*; Christherre-Chronik; Jans Enikel. *Weltchronik*; Legende von Erzbischof Udo von Magdeburg. Um 1370. Pergament. 248 Bl.

(Див. Додаток 31). В основному текст поділено на дві колонки, але на 187–229 аркушах запис скомпоновано в одну колонку. Так само розрізненими є рядки на першому аркуші: від 37 до 45, а коли текст в одній колонці – кількість рядків складає 30–41. Усього збереглося 438 аркушів, які також візуально прикрашені мініатюрами⁵⁷¹. Текст у манускрипті, який зберігається у Гайдельберзі, створено у 1420 р., скомпоновано в одну колонку, по 27–35 рядків на аркуші. Усього до нашого часу збережено 312 паперових аркушів з окремими кольоровими вставками⁵⁷².

Перші запропоновані до аналізу мініатюри (арк. 151 із регенсбурзького рукопису, арк. 214 v із мюнхенського рукопису (Cgm 5) показують непокору доньки: вона обрізає своє довге волосся, а батько, дізнавшись про це, ледь не втратив свідомість (Див. Додаток II1). На обох мініатюрах зліва зображено руського короля. На Ms. Perg. III арк. 151 руський король вдягнутий у зелену одягу, на голові у нього – зубчаста корона⁵⁷³. Хоча інші елементи вбрання не демонструють його особливого статусу, володар подібний до інших європейських королів, які присутні у цьому списку. У мініатюрі із аркуша 214 v з Cgm 5 руського короля вирізняє багатше вбрання, зокрема, добре прорисовані королівські регалії – корона та мантия⁵⁷⁴. Додавання останнього елемента, хоча й не дає змоги чітко персоніфікувати правителя, відповідає заможному статусу, на що вказував Я. Енікель. На мініатюрі із мюнхенського списку Cgm 5 король вдягнутий у червону мантию, прикрашену хутром горностая, що був символом

⁵⁷¹ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Pergament. II + 287 Bl.

⁵⁷² Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Papier (Bl. 1–2, 311 Pergament). 4 + 2 + 310 + 1 + 1 Bl.

⁵⁷³ Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv. Ms. Perg. III: Jans Enikel. Weltchronik. Wien (?), um 1360. Pergament. Bl. 151.

⁵⁷⁴ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 5: Rudolf von Ems. Weltchronik; Christherre-Chronik; Jans Enikel. Weltchronik; Legende von Erzbischof Udo von Magdeburg. Um 1370. Pergament. Bl. 214 v.

багатства та благородства й використовувався для прикрас монарших одерж. Це споріднює зображення володаря Русі з багатьма іншими королівськими мініатюрами та демонструє розуміння його постаті як складової частини європейської культури, зокрема крізь призму політичної ієрархії Середньовіччя⁵⁷⁵.

На відміну від давніших списків джерела, версії XV ст. не містять виразної негативної сцени (обрізання волосся), а обмежуються нейтральною розмовою батька із донькою. У інших Мюнхенському (cgm 250) та Гайдельберзькому (Cod. Pal. germ. 336) рукописах на аркушах 274 v та 278 r відповідно показано спілкування руського володаря із донькою (див. Додатки II-III)⁵⁷⁶.

На мініатюрі аркуша 274 v із cgm 250 король Русі сидить на троні, вдягнутий у зелену накидку із хутром поверх синьої одержі⁵⁷⁷. Ця мініатюра є унікальною, оскільки в інших відомих рукописах не зафіксовано самостійної іконографічної репрезентації руського правителя без супровідних персонажів. В той же час, у Гельдельберзькому рукописі на аркуші 278 r король зображений у довгій лазуровій мантиї короні з чотирма зубцями (листками), які символізували владу та духовний захист⁵⁷⁸. Обруч корони також схематично орнаментований. До XV ст. синій колір не був притаманний для зображення рицарів, королів чи простих городян, не мав широкого вжитку під час ілюстрування рицарської літератури. Однак подальші статистичні дані щодо його використання у рицарських гербах свідчать про попит на синій (лазурний) колір: якщо до 1200 р. коефіцієнт

⁵⁷⁵ Меренюк Х. В. Руський король очима Європи... С. 15–24.

⁵⁷⁶ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 277 v; Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Papier. Bl. 278 r.

⁵⁷⁷ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 274 v.

⁵⁷⁸ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Papier. Bl. 278 r.

частоти складав лише 5%, то після 1400 р. він зріс до 30%⁵⁷⁹. Оскільки список Cgm 5 створений до середини XV ст., у ньому відобразилися ті мистецькі тенденції, які були популярними у європейському художньо-літературному світі. Такий колір вважався символом благородства, вірності та чистоти (остання риса більш притаманна для втілення жіночих образів та іконографії Богородиці)⁵⁸⁰. На це вказує й змалювання одяжі руської принцеси у мініатюрах із Мюнхенського (cgm 250, аркуш 277v⁵⁸¹ та Гельдельберзького (Cod. Pal. germ. 336, аркуш 287 r) рукописів⁵⁸².

У цих рукописах також збереглися фінальні сцени цієї оповіді, коли Папа Римський повертає доньку короля Русі до її родини – батька та чоловіка. Зокрема, у Регенсбурзькому рукописі на аркуші 154 символічно представлено ідею про підпорядкування грецького та руського королів Папі Римському як *minister dei* (див. Додаток Й1)⁵⁸³. Це передано через колір їхнього одягу – використання червоних та зелених фарб. Грецький правитель вдягнутий у червоне вбрання, руський – у зелене. М. Пастуро надавав велике значення цьому кольору в середні віки: у XIII–XIV ст. так позначали молодого воїна, нещодавно охрещеного, чия «зухвала поведінка викликала великий безлад»⁵⁸⁴. У цілому таке визначення співзвучне із попередніми мотивами «Всесвітньої хроніки», зокрема, на початку хроніки Я. Енікель зауважив, що літургійна практика руських священнослужителів відрізняється від віденської традиції⁵⁸⁵. Попри відмінності, обидва володарі – руський і грецький – зображені з коронами, що демонструє рівний статус

⁵⁷⁹ Pastoureaux M. *Blue: The History of a Color*. Princeton: University Press, 2017. P. 50–62.

⁵⁸⁰ *Ibidem*. P. 49–83.

⁵⁸¹ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. *Weltchronik* (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 277 v.

⁵⁸² Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. *Weltchronik*. Passau (?), um 1420. Papier. Bl. 287 r.

⁵⁸³ Mierke S. *Riskante Ordnungen...* S. 85; Меренюк Х. В. Руський король очима Європи... С. 15–24.

⁵⁸⁴ Pastoureaux M. *Green: The History of a Color*. Princeton: University Press, 2014. P. 78–81.

⁵⁸⁵ Паршин І. Австрійська політика... С. 33.

та монаршу гідність. У цій мініатюрі обидва королі зібралися на бенкеті (їм подають рибу та хліб – страву Ісуса Христа)⁵⁸⁶.

Об'єднання «імперій» на мініатюрі із листа 217 r, що зберігається у Баварській державній бібліотеці (Cgm 5) також показано ефектно: ця сцена розташована посередині рукописного аркуша та за своїми розмірами є однією з найбільших (див. Додаток К1). Обидва монархи виглядають згідно з європейськими естетичними канонами того часу. Король Русі має вилисту бороду та вдягнений у пурпур (крайня фігура зліва)⁵⁸⁷. В той же час, грецький король не має бороди. Обидва монархи зібралися за пишним столом: у них на столі риба, курка, хліб та інші страви. Дочка руського короля також у хутряній мантиї (з горностаю) та з короною⁵⁸⁸.

Мюнхенський рукопис XV ст. (cgm 250) також прикрашений сценою возз'єднання родини, зустрічю руського та грецького королів із Папою⁵⁸⁹. На відміну від попередніх мініатюр, які вказали на багате застілля, у цьому рукописі прийом у Римі показано зовсім скромно (див. Додаток Л1)⁵⁹⁰. На мініатюрі руський король знову відтворений у зеленому – кольорі, який переважає у всіх сюжетах. На аркуші 285 v із Гайдельберзького манускрипту також зображено сцену зустрічі (див. Додаток М1)⁵⁹¹. Руський король тут – в синій мантиї та з пишно орнаментованою короною, яка представлена також у 278 r. За сюжетом, після того, як донька короля Русі примирилася зі своїм батьком та зустрілася з грецьким королем, епізод закінчується християнським розподілом та перспективою становлення

⁵⁸⁶ Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv. Ms. Perg. III: Jans Enikel. Weltchronik. Wien (?), um 1360. Pergament. Bl. 154.

⁵⁸⁷ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 5: Rudolf von Ems. Weltchronik; Christherre-Chronik; Jans Enikel. Weltchronik; Legende von Erzbischof Udo von Magdeburg. Um 1370. Pergament. Bl. 217 r.

⁵⁸⁸ Ibidem.

⁵⁸⁹ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 277 v.

⁵⁹⁰ Ibidem.

⁵⁹¹ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Papier. Bl. 285 v.

«Божого царства». Відтак, у символічний спосіб Папа Римський як представник Ісуса Христа об'єднав християнських правителів під своєю опікою.

Оригінальним у досліджуваній іконографічній традиції «Всесвітньої хроніки» є сцена возз'єднання руської принцеси та грецького короля на підставі, схожій на вівтар: Папа стоїть лицем до середини з трирівневою тіарою на голові та тримає пару за руки, щоб звести їх разом на знак шлюбу (Додаток Н1). Водночас на задньому плані зображено готичне вікно у формі трилисника, що прикрашене геральдичними елементами та увінчане квіткою. Відтак, остання мініатюра виконана з особливою уважністю⁵⁹². Невідомий ілюстратор прагнув підкреслити урочистість моменту та його символічне значення: єднання Греції та Русі під благословенням й опікою Папи Римського. Ця центральна мініатюра також займає чи не увесь аркуш. Порівнюючи з попередніми, які були значно простіші, цей сюжет виконувався ретельно: помітно єднання червоного (грецького короля) та синього (руська принцеса) кольорів, що вказує на прихований сенс епізоду⁵⁹³.

У всіх іконографічних сюжетах зображення короля Русі не видає у ньому «іноземця» (див. Додаток О1). Володаря змальовано з бородою, короною на голові, вдягнутого у європейське середньовічне вбрання насамперед синього або зеленого кольорів (в одному варіанті – використано пурпуровий колір), на ногах – довгоносе взуття. Для порівняння доцільно звернутися до поодинокого винятку, датованого XIV ст. – печатки, яка належала королю Юрію Львовичу (див. Додаток П1). Вона засвідчена в низці грамот його наступників, які адресовані верховним магістрам Тевтонського ордену (1316, 1325, 1327, 1334, 1335 pp.). Хоча нею користувався руський володар, європейські впливи у створенні печатки

⁵⁹² Ibidem. Bl. 287 r.

⁵⁹³ Меренюк Х. В. Руський король очима Європи... С. 12–24.

очевидні⁵⁹⁴. На печатці зображено короля Юрія Львовича в повному «маєстаті»: на троні, в зубчатій короні, зі скіпетром у руках⁵⁹⁵. Як і на мініатюрах «Всесвітньої хроніки», король Юрій має довгу бороду й волосся. Крім цього, на задньому фоні правителя помітним є вкраплення геральдичних квітів. Печатка – важливий документальний слід поширення західноєвропейських культурних впливів при дворі Романовичів. У проаналізованих рукописах змальований образ короля досить стандартизований, тому якимось чином відокремити його від інших володарів можна лише при поєднанні з відповідним текстом поеми.

Вважається, що такий колоритний опис міг бути створеним на історичній основі. Принаймні Русь та Австрійське герцогство мали окремі спільні дотики. З цієї причини, у сучасній історіографічній думці існують дві версії щодо згаданого у «Всесвітній хроніці» короля Русі. Першим «королем» міг бути Роман Данилович (бл. 1230 – бл. 1261). Зокрема, подіями, якими міг надихатися Я. Енікель, могла бути участь Романовичів у боротьбі за герцогський престол в Австрії в середині XIII ст. та короткотермінове перебування князя Романа на чолі Середньовічної Австрії. У 1246 р. в битві біля річки Лейти загинув останній представник династії Бабенбергів по чоловічій лінії Фрідріх II Войовничий (1211–1246). За таких обставин молодому Даниловичу шлюб із племінницею герцога Гертрудою (1226–1288) дав змогу опанувати австрійські володіння. Такий епізод мав би закарбуватися в місцевій пам'яті. Зокрема, це видно на прикладі тогочасних історичних творів: поетично-хронікарські традиції зафіксували, що герцог Фрідріх II загинув під час атаки руських воїнів на

⁵⁹⁴ Паршин И. Король Юрий Львович. С. 73–76.

⁵⁹⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 113.

чолі з «королем Русі»⁵⁹⁶. Крім цього, хроністи зафіксували свідчення про шлюб князя Романа Даниловича та Гертруди Бабенберг⁵⁹⁷.

Я. Енікель був пов'язаний із двором Гертруди та навіть згадував про неї в «Книзі князів» (Fürstenbuch), де описав весільну церемонію герцогині із чеським королевичем Владиславом Моравським (вірші: 2460-2466)⁵⁹⁸. Цей шлюбний альянс протривав недовго, але з тексту помітні тепле ставлення до австрійської герцогині і увага до її долі.

Відповідно, Я. Енікелю могли бути відомі подробиці її третього шлюбу із князем Романом Даниловичем та подальше життя їхньої доньки Марії. Для розуміння династичного минулого австрійської династії важливим стане окремий генеалогічний текст – Генеалогія Бабанбергів (Babenbergische Genealogie), який зберігся у рукописній традиції разом із іншими творами Я. Енікеля, але не атрибутований йому у сучасній історіографічній думці⁵⁹⁹. Нині існують три рукописи XIV ст., які зберегли цей твір (ÖNB Cod. 2778, ÖNB Cod. 2782, ÖNB Cod. 13897)⁶⁰⁰. Вони перебувають в Австрійській національній бібліотеці (Відень). В усіх цих манускриптах описано третій шлюб Гертруди Бабенберг із князем Романом Даниловичем (Reuzzen des chünges) (див. Додаток P1)⁶⁰¹. На відміну від

⁵⁹⁶ У «Кельнській королівській хроніці» вказано, що в поєдинку біля річки Лейти смертельні поранення отримали і Фрідріх II і «невідомий руський король». Мінезінгер Ульріх фон Ліхтенштайн (бл. 1200–1275 рр.) також засвідчив присутність на полі бою воїнів з Русі та вказав на загибель австрійського герцога під час їхньої раптової атаки. Див.: Паршин І. Дипломатія... С. 89–91.

⁵⁹⁷ Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. С. 502.

⁵⁹⁸ Jans der Enikel. Die Weltchronik / hrsg. Ph. Strauch. *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. Hannover und Leipzig, 1900. T. 3. S. 647.

⁵⁹⁹ Визначення авторства Генеалогії Бабанбергів проблемне, зокрема, прив'язка до Енікеля остаточно не доведена.

⁶⁰⁰ Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2778 HAN MAG: Sammelhandschrift. Wien, um 1300. Bl. 73v.; Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 13897: Sammelhandschrift / verschiedene Verfasser. Österreich, um 1350. Provenienz: Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Bl. 96r.; Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2782: Historische Sammelhandschrift / verschiedene Verfasser; Schreiber: Heinricus Gniebarner de Velpach. Um 1439. Bl. 29v.

⁶⁰¹ Jans der Enikel. Die Weltchronik / hrsg. Ph. Strauch. *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. Hannover und Leipzig, 1900. T. 3. S. 647.

іншої збереженої історичної австрійської традиції, автор «Генеалогії» ставився до союзу Гертруди та Романа прихильно: «гідна корони честі та жила у великій пошані», а постать руського володаря зображено без негативних конотацій: «і знову поїхав від неї до Русі» (*ers vur wider gen Reuzen von ir*)⁶⁰². Уважність автора до цього матримоніального союзу також підкреслюється інтересом до долі Марії, яку названо прямо «донькою короля Романа» (*chunich Romans tochter*) та вказано, що вона вийшла заміж за угорського герцога (див. Додаток С1)⁶⁰³. Відтак, незважаючи на компілятивний характер *Babenbergische Genealogie* та її залежність від місцевої анналістичної традиції (передусім кlostернойбурзького походження), текст засвідчив пам'ять австрійської еліти щодо шлюбних подій герцогині Гертруди та її зв'язок із Руссю.⁶⁰⁴ Особливо помітним фактом стало те, що у генеалогічному викладі Марія прямо означена як «дочка короля Романа», без додаткових пояснень чи уточнень. Таке формулювання свідчить про очевидність цієї ідентифікації для передбачуваної аудиторії. В той же час, незважаючи на те, що джерело є наративним текстом, який не прагне до детальних історичних описів, сам факт збереження такого написання у генеалогічному тексті XIII ст. вказав на існування альтернативної австрійської традиції щодо руської лінії потомства, яка пов'язана із родиною Данила Романовича.

Участь руських князів у боротьбі за австрійську спадщину відобразилася у міській хронікарській традиції німецьких міст, яка неодноразово переписувалася щонайменше до XV ст. Зокрема, у 1979 р.

⁶⁰² В той же час, інші австрійські хроністи та анналісти звинувачували князя Романа у негідній поведінці, зокрема через те, що він покинув дружину вагітною. Див.: Паршин І. Дипломатія... С. 94–95, 97.

⁶⁰³ Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2778 HAN MAG, Bl. 74r; Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2782: Historische Sammelhandschrift / verschiedene Verfasser; Schreiber: Heinricus Gniebarnar de Velpach. Um 1439. Bl. 30r.

⁶⁰⁴ Більш детально про джерело див: Jans der Enikel. Die Weltchronik. S. 679–687; Mierke S. Riskante Ordnungen... S. 85–100.

було відкрито другий том «Всесвітньої хроніки Платтербергера-Трухзеса» (раніше відомий як «Excerpta chronicarum»), де описано події від V до XV ст., утім, й участь руських володарів у коаліції із угорським королем Белою IV (див. Додаток Т1)⁶⁰⁵. Відтак, для австрійської традиції, Русь безперечно не була периферійним простором, а виступала як інтегрований елемент історичної пам'яті.

Повертаючись до «Всесвітньої хроніки», Янс Енікель також згадав про братів Вернхарда та Генріха Пройселів, які відігравали важливу роль у політичному житті 1240-х років. Важливо, що ім'я Пройселя згадується в Галицько-Волинській частині Іпатіївського літопису як союзника князя Романа Даниловича⁶⁰⁶. З таких аргументів формується версія про те, що історичним прототипом короля Русі в Янса Енікеля був князь Роман Данилович.

Існує також міркування, що «королем Русі» у творі Я. Енікеля міг бути сам Данило Романович, який на час написання «Всесвітньої хроніки» вже володів таким титулом. Підтвердженням цьому є один з документів Інокентія IV – привілей монастирю Кльостернойбург від 1252 (1253?) р., де Данило Романович і Гертруда Бабенберг згадані разом як «чоловік та дружина»⁶⁰⁷. Я. Енікель був знайомий з монастирською спадщиною, тому міг використати цей сюжет як основу для написання розповіді про доньку короля Русі. Насправді складно однозначно визначити, про яку саме доньку короля Русі мовилося у «Всесвітній Хроніці», оскільки як Данило Романович, так і його син Роман мали доньок. Якщо звернутися до аналізу

⁶⁰⁵ Kurras L. Beitrag: Excerpta chronicarum. Der zweite Band der Platterberger-Truchseßschen Weltchroni. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 1980. Bd. 109, H. 1. S. 86–89; Platterberger J., Truchseß D. Excerpta chronicarum (dt. Weltchronik). *Meisterlin, Sigismundus. Sigismundi Meisterlyn Nieronbergensis Chronica. Scriptum eiusdem Sigismundi (Pfarrer zu Grindlach) ad Dr. H. Schedel*. Bayerische Staatsbibliothek. Clm 472. Bl. 189 v. Боротьба за австрійську спадщину описується на аркушах 187 v – 190 r.

⁶⁰⁶ Мартынюк А. До Герберштейна... С. 150, 214.

⁶⁰⁷ Паршин І. Австрійська політика... С. 32.

вищевказаного тексту пам'ятки, то важливими деталями є заможність руського володаря та смерть його дружини. Очевидно, князь Роман Данилович був занадто молодим для образу вдівця, а про його володіння і багатства нічого не відомо. На відміну від Романа, його батько Данило Романович на той час – заможний та впливовий володар. Іншою важливою подробицею є смерть у 1252 р. першої дружини князя Данила Романовича, а пізніше, у цьому ж році, завершився другий шлюб із племінницею литовського князя Міндовга⁶⁰⁸. Можливо, Я. Енікель літературно обіграв образ князя та короля Данила Романовича. Однак беззаперечно, що зацікавлення руським сюжетом відбулося не спонтанно, а під впливом активної політики Романовичів.

Варто також зауважити, що Я. Енікель, працюючи над «Всесвітньою хронікою», використав ідею *translatio imperii*⁶⁰⁹. Наративний матеріал про поневір'я руської принцеси трансформовано таким чином, що оповідання змінює модель невинно переслідуваної жінки, яку врешті реабілітують і, в окремих списках, – освячують. Цілісність цієї розповіді ґрунтується на генеалогічній концепції про глобальну імперію, яка базується на династичних правах. Різні території, в які вплетено образ доньки короля Русі, представлені окремими королівствами. Їхні кордони та їх подолання позначені рухом у річках і базуються на реальних географічних зв'язках⁶¹⁰. В той же час послідовність історій, описаних у «Всесвітній хроніці» імперій, є символічною. З одного боку, Я. Енікель згадав лише розпливчасті часові визначення, які складно співставити із подіями конкретної епохи. Однак історії про короля Русі, синтез імперій, пов'язані через генеалогію походження та династичні союзи. Наприкінці сюжету представники країн постали перед Папою Римським, який

⁶⁰⁸ Войтович Л. Княжа доба... С. 494.

⁶⁰⁹ Mierke S. Riskante Ordnungen... S. 84–85.

⁶¹⁰ Ibidem.

претендував на першість християнського правління та об'єднав їх під своїм суверенітетом. У призмі такого символізму Східна Римська імперія перейшла до Західної Римської імперії на основі об'єднавчої руки Папи. На останніх аркушах Регенсбурзького⁶¹¹, Гайдельберзького⁶¹² та Мюнхенських списків (Cgm 5⁶¹³ та Cgm 250⁶¹⁴), представлено сцену єднання грецького, руського та римського світів. Хоча Я. Енікель не пише про це прямо, створення християнської імперії з Папою Римським на чолі вважається наступним етапом розвитку історії. Віра в єдиного Бога мала стати об'єднавчою силою для розрізнених держав⁶¹⁵.

Поява книгодрукування вплинула на поширення «Книги героїв» (Heldenbuch). У першій такій інкунабулі, яка з'явилася у 1479 р. в Страсбурзі завдяки зусиллям друкаря Йоганна Прюсса (Старшого) (пом. після 1510), вміщено одразу декілька поем і, що важливо, ілюстративний матеріал. Нині рідкісна книга доступна у Історичній бібліотеці міста Рудольштадт та містить епічні розповіді про Ортніта, Вольфдітриха, рицарів із «Трояндового саду» та Лауріна.

У першій поемі із «Книги героїв» «Ортніт» доступне важливе зображення руського короля Ільєса⁶¹⁶. Незважаючи на велику кількість згадок про нього у виданні, зображень з його участю майже не зберіглося. В ілюстративному супроводі сцени хрещення язичників Ортнітом і руським правителем представлено масштабне зображення, де перший звершує акт

⁶¹¹ Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv. Ms. Perg. III: Jans Enikel. Weltchronik. Wien (?), um 1360. Pergament. Bl. 154.

⁶¹² Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Papier. Bl. 287 r.

⁶¹³ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 5: Rudolf von Ems. Weltchronik; Christherre-Chronik; Jans Enikel. Weltchronik; Legende von Erzbischof Udo von Magdeburg. Um 1370. Pergament. Bl. 217 r.

⁶¹⁴ München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 274 v.

⁶¹⁵ Меренюк Х. В. Руський король очима Європи... С. 15–24.

⁶¹⁶ Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. Ill. (Holzschn.). Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt. Bl. 30 v.

хрещення, а другий демонструє руйнування язичницьких культових об'єктів (Див. Додаток У1). У зображенні правителя Ільєса прорисовано бороду. Він має на голові зубчасту корону та тримає у руках скіпетр (символ влади) у формі хреста. Лівою ногою руський король топче ідола на друзки, а правою – скидає іншу статую із жертовника. Він вдягнутий у камізу, зав'язану вузлом на грудях, та підперезаний поясом. На ногах у нього – традиційні європейські шоси (приталені штанці) і пулені (довгоносе взуття). Зважаючи на попередній опис сміливості та жорстокості руського героя, перед нами постає швидше воїн, аніж правитель⁶¹⁷. Водночас персонаж Ортніта (справа) має виражені іконографічні ознаки – висока корона-митра, довге парадне вбрання з широкими рукавами та відсутність зброї. Це виразно контрастує із короткою камізою, хрестом і жестом активних дій його східного союзника⁶¹⁸.

Наступна «Аугсбурзька книга героїв», що створена 1491 р. та нині зберігається у Баварській державній бібліотеці Мюнхена (друкар – Йоганн Шенсперг), містить також ілюстрацію цієї сцени (Додаток Ф1). На відміну від попередньої, яка є чорно-білою, це зображення кольорове. Король Русі, який скидає ідолів, вдягнутий у коричневу камізу, що підперезана чорним поясом. На ногах у нього типові європейські шоси та пулені. Його голову прикрашає корона у вигляді митри, що додатково актуалізує релігійне значення сюжету.⁶¹⁹

Мініатюри з німецьких інкунабул цінні як візуальні джерела для визначення розуміння короля Русі в європейському середньовічному мистецтві. Зважаючи на час створення обох пам'яток (надруковані у другій половині XV ст.), спостерігаємо усталені образи: фігуру, одягнену на

⁶¹⁷ Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. Ill. (Holzschn.). Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt. Bl. 30 v.

⁶¹⁸ Ibidem.

⁶¹⁹ Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 19 v.

звичний для тогочасної аудиторії манер, із необхідними владними регаліями. Зважаючи на релігійне наповнення сцени (тобто хрещення мусульман-«язичників»), окремі деталі витримані у відповідному стилі⁶²⁰. Як зазначалося, корона руського володаря Ільсяса подібна до митрополичої митри, що відповідає його образу хрестителя. Зображення більше спрямоване не стільки на акт хрещення, що випало зробити самому герою Ортніту, а на руйнування поганських ідолів. Зовнішній вигляд таких божків досить логічний – їх зображено як маленькі, оголені людські фігурки із піднятими догори руками (принаймні, така поза збереглася у боввана, якого руський король щойно скинув з його п'єдесталу). У «Аугсбурзькій книзі героїв», окрім ілюстрацій до поеми «Ортніт», містяться оригінальні зображення, яких немає у інших подібних книгах.

Наступна поема «Вольфдітрих» (Великий Вольфдітрих) виокремлює язичницького правителя Пеліана, який був сином руського короля Гіппіана. Він одягнутий у довгу мантию, шоси, має бороду, а на його королівську гідність вказує корона. Перебуваючи у його замку, у руському, за визначеннями дослідників, місті Bilden, німецький герой розтрощив ідола, який символізував бога смерті, чим розгнівав господаря⁶²¹. Зображення цієї статуї також відповідає попередньо згадуваним канонам (див. Додаток X1). Однак, у руському історичному контексті такі мініатюри є оригінальними

⁶²⁰ Загалом межа між релігійним та світським у «Ортніті-Вольфдітриху» досить розмита. Убивство дракона, яким завершується цикл, подібне до легенди про Святого Юрія (Георгія), що зародилася в Каппадокії у IV ст. н. е. Однак спочатку вона не була пов'язана із боротьбою проти змія (дракона). Лише від XIII ст. під впливом розвитку агіографічної традиції цей елемент додається до образу святого. Хронологічно тексти формуються майже одночасно: на межі XII–XIII ст., тобто, тоді, коли хрестоносці принесли зі Сходу культ Юрія-змієборця. Водночас легенда про Юрія – це агіографія з релігійно-повчальною метою (де дракон став алегорією диявола). Ортніт-Вольфдітрих – світський твір, де фінал трагічний (смерть героя Ортніта). Тож, обидві традиції спиралися на схожий сюжет, який у той час був надзвичайно популярний, настільки, що його використовували як у релігійних, так і у поетичних формах (див. Додаток Ц1).

⁶²¹ Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 99 r.

свідченнями, особливо у порівнянні із відомими ілюстраціями Радзивілівського літопису.

Радзивілівський літопис – складна для інтерпретації пам’ятка XV ст., що має свою тривалу історію дослідження⁶²². Якщо російські історики насамперед вказують на ймовірне походження цього джерела із Переяслава-Залеського чи інших північних територій⁶²³, то українські дослідники більш прихильні до волинського⁶²⁴ чи смоленського⁶²⁵ походження (фактично, йдеться про версію литовського походження Радзивілівського літопису). Як аргумент на підтвердження «волинської» концепції, наводилися окремі мініатюри у порівнянні із тогочасними німецькими інкунабулами та рукописами. Наприклад, майстри-переписувачі, добре знайомі з європейськими мистецькими традиціями, могли додати в літопис малюнок сонця – це зображення на аркуші 124v копіює ілюстрацію, вміщену у відомій «Нюрнберзькій хроніці» (опублікованій в 1495 р.) (див. Додаток Ч1)⁶²⁶. Подібні зображення сонця, що містять антропоморфні риси, є також в інших німецьких джерелах, зокрема, у рукописі XIII ст. «Саксонської всесвітньої хроніки» (створено між 1270–1279 рр.), яка нині зберігається у Дослідницькій бібліотеці Готи (Тюрингія)⁶²⁷. Це вказує на усталену художню практику, яка розвивалася століттями, до того ж інші мініатюри сонця із німецькомовних рукописів

⁶²² Огляд літератури див: Толочко О. Радзивілівський літопис. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Radzyvillivskyj_litopys

⁶²³ Див. роботу Алексея Шахматова: Шахматов А. А. Заметка о месте составления Радзивилловского (Кенигсбергского) списка летописи. Москва, 1913. С. 1–6.

⁶²⁴ Tolochko O. Notes on the Radziwiłł Codex. *Studi Slavistici*. 2013. Vol. 10. P. 29–42.

⁶²⁵ Русина О. До проблеми походження Радзивілівського літопису. *Київські історичні студії*. 2025. Вип. 1 (20). С. 190.

⁶²⁶ Tolochko O. Notes on the Radziwiłł Codex. P. 38–40; Schedel H. *Liber chronicarum* (The Nuremberg Chronicle). Nürnberg : Anton Koberger, 1493. Bl. 224.

⁶²⁷ Gotha, Forschungsbibliothek Gotha. Memb. I 90: *Sächsische Weltchronik*. Elbstfälisches Sprachgebiet, 1270–1279. Pergament. Bl. 19 r.

також мають спільні антропоморфні характеристики (див. Додаток III)⁶²⁸. Отож, створення таких ілюстрацій мало свою традицію, яка поширювалася крізь віки.

У Нюрнберзькому рукописі використано манікули – особливі позначки із короткими дописами (своєрідні *nota bene*), добре відомі європейській читацькій аудиторії⁶²⁹. Водночас, прототип Радзивілівського літопису загалом могли створити у XIII ст. при дворі володимирського князя Володимира Васильковича⁶³⁰, який був відомим книжником та церковним меценатом, й відновити у XV ст. Власне, збережений варіант XV ст. О. Толочко тлумачив як своєрідну чернетку, що стала «полігоном» для випробування різних стилів малювання⁶³¹. Щоправда, погляди цього історика зазнавали відчутної критики, зокрема, Олена Русина цілком доводила, що можна допустити лише волинське походження коментатора Радзивілівського літопису, який у 1528 р. міг перебувати у будь-якому місці Литовської держави, де постав чи, зрештою, опинився твір⁶³². На її думку, маргіналії не здатні пролити світло на процес творення пам'ятки, однак у Смоленську писар (чи писарі) мав достатній доступ до необхідної літератури, оскільки перебував у різноманітному культурному оточенні й цілком міг використовувати європейські взірці⁶³³.

У Радзивілівському літописі також вміщено кілька мініатюр із зображенням язичницьких богів. Перша із них – варязька присяга князя Олега богу Перуну, тоді як греки клялися іменем Господа. Другий відомий

⁶²⁸ New York, The New York Public Library, Spencer Collection. MS. 104: Feuerwerkbuch von 1420. Schwaben, um 1445. Papier. Bl. 118v. Tübingen, Universitätsbibliothek. Md 2: Tübinger Hausbuch. Raum Ulm/Urach, Mitte 15. Jh. Bl. 41r.

⁶²⁹ Tolochko O. Notes on the Radziwiłł Codex. P. 35–36.

⁶³⁰ Толочко А. «Не переступати предела братня» (об источниках миниатюр Радзивиловской летописи). *Ruthenica*. 2014. Вип. 12. С. 71–72.

⁶³¹ Толочко А. Пририсовки зверей к миниатюрам Радзивиловской летописи и проблема происхождения рукописи. *Ruthenica*. 2005. Вип. 4. С. 80–81.

⁶³² Русина О. До проблеми походження Радзивілівського літопису. С. 190.

⁶³³ Там само. С. 192.

приклад – вибір віри Володимиром Святославовичем та заперечення поганства. Зображення язичницьких ідолів надзвичайно подібні до тих, яких зустрічаємо у проаналізованих «Книгах героїв»: йдеться про оголені людські статуї, які стоять на своєрідних п'єдесталах, звідки їх скидає руський король Ільяс (див. Додаток Щ1). Складно визначити, наскільки німецькі видання кінця XV ст. могли потрапити до Смоленська чи іншого міста Великого князівства Литовського. Щоправда, сюжет саме про участь руського короля мав би притягнути увагу місцевих переписувачів.

З іншого боку, в європейській рукописній мініатюрі загалом існує традиція зображувати язичницьких божків або бісів у схожій манері. Навіть якщо припустити, що певний протограф Радзивілівського рукопису створено у XIII ст., його творці могли спиратися на існуючі тогочасні зразки (напевно, занадто сміливо було би припустити участь володимирських німців, присутність яких літописець добре засвідчив у Володимирі у XIII ст.⁶³⁴). Зрештою, на аркушах рукопису «Саксонської всесвітньої хроніки» є зображення поганських ідолів, яким здійснюють жертвоприношення: ці антропоморфні фігурки мають ріжки, але загалом надзвичайно подібні на зображення Перуна у Радзивілівському літописі⁶³⁵. За таких обставин можна стверджувати про підтвердження впливу європейської традиції на створення руської пам'ятки XV–XVI ст., і віднайдені книжкові мініатюри із зображенням руського короля Ільяса є добрим доказом.

Аугсбурзька та Страсбурзька «книги героїв» також умістили інші зображення, які так чи інакше пов'язані із вищезгаданими руськими

⁶³⁴ Pritsak O. Die Rus'-Deutschen Beziehungen zwischen den 9. und 14. Jahrhunderten. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1998. Вип. 5: ПРОΣΦΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. С. 517–533.

⁶³⁵ Gotha, Forschungsbibliothek Gotha. Memb. I 90: Sächsische Weltchronik. Elbstfälisches Sprachgebiet, 1270–1279. Pergament. Bl. 19 v.

сюжетами. Достатньо оригінальною є ілюстрація зовнішнього вигляду руського міста Більден, куди потрапив німецький рицар. Зображення будівель досить схематичне, при в'їзді до міста розташовані мури, велика брама, а дахи будівель «прикрашені» головами інших воїнів⁶³⁶. У обох книгах містяться зображення прийому німецького героя при дворі Пеліана (Bellian/Pellian). Зображення показують багатий бенкет, зовнішній вигляд самого язичницького короля, його дружину та дочку – Марпалі (Marpali). На відміну від вигляду Вольфдїтриха, який побідний на типового рицаря XV ст., родина Пеліана схожі на східних володарів (Додаток Б1)⁶³⁷. До того ж, при змалюванні наступної подорожі німецького героя та його подвигів, де описано гостювання у короля країни Сицилії («Ceciligen lant»), використано таку ж саму ілюстрацію родини (король, дочка, дружина та Вольфдїтрих), як і для сім'ї Пеліана⁶³⁸. Ілюстрування інкунабул було коштовним, тому окремі ілюстративні сюжети дублювалися, однак, із використанням різних фарб. Проте, деякий візуальний матеріал є оригінальним, зокрема, сцени зваблювання Вольфдїтриха красою «руської» (язичницької) принцеси⁶³⁹.

Таким чином, уявлення австрійських та німецьких авторів про зображення руського короля відповідало тогочасним образам володарів. У віршованій хроніці Янса Енікеля, рукописі Cgm 521 та німецьких інкунабулах «Книги героїв» руські королі зафіксовані у повному владному маєстаті. Як у прозовому описі, так й ілюстративному матеріалі присутні конотації на багатство, владу, впливовість руських правителів. Ці

⁶³⁶ Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 93 v.

⁶³⁷ Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. Ill. (Holzschn.). Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt. Bl. 131 r; Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 96 v.

⁶³⁸ Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 111 v.

⁶³⁹ Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]: Ill. (Holzschn.). Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt. Bl. 132 r.

вираження є збірними, і складними для ідентифікації, проте, вони втілили вигляд правителів Русі у XIII–XIV ст.

4.2. Візуальні образи руських воїнів у німецьких середньовічних поемах

Зображення середньовічних поєдинків, боїв та війн – типові ілюстрації у тогочасних джерелах. Художня традиція Священної Римської імперії зберегла не тільки багаті текстові описи, але й чималу кількість мініатюр, які засвідчують і переконують читача у героїчному шляху головних персонажів. Природно, що більшість візуального матеріалу стосується німецьких та австрійських дійових осіб, водночас особи іншого походження, які не є діячами першого плану, – на маргінесі іконографії. Однак у ключові сцени ілюстратори вплітали постаті другорядних руських воїнів, достатньо виразні, щоб вказати присутність Русі у загальному розвитку описуваних подій. Це показує, що навіть на візуальному «другому плані» середньовічної іконографії зберігалася пам'ять про учасників східноєвропейського походження.

У Аугсбурзькій та Страсбурзькій «книгах героїв» збереглися ілюстрації, які вказують на продовження перебування Вольфдїтриха у «язичницького» князя Пеліана. Німецький герой, якого виразно зображено християнином, завдав синові руського короля кількох смертельних образ: відкинув залицяння доньки Пеліана і скинув з п'єдесталу найбільш шанованого поганського бога. За це язичницький князь викликав Вольфдїтриха на смертельне змагання із метання ножів. За правилами, кожен учасник мав три спроби, аби вразити ножем супротивника. Першим розпочав Пеліан, але жодного разу він не влучив, у той час як Вольфдїтрих поранив опонента в ногу, а згодом поцілив прямо у серце. Відповідний сюжет зображено у кількох ілюстраціях. За умовами змагань ці герої мали бути у самих сорочках, а тому пропоновані зображення не містять будь-

яких характерних рис захисного спорядження (див. Додаток Ю1). У Стразбурзькій книзі героїв, яка зберігається у Рудольфштаті, частково збереглося зображення поєдинку. Натомість у примірнику, який доступний із Дармштадської бібліотеки, міститься повна мініатюра цієї сцени⁶⁴⁰. Ілюстратор підкреслив усі згадані удари, а корона Пеліана впала додолу після влучного кидка супротивника⁶⁴¹. Люди Пеліана кинулися на Вольфдїтриха, щоби помститися, однак герой вміло відбивався від багатьох язичників. До того ж, на його бік перейшов і дехто із поган. У підсумку, битва завершилася хрещенням язичників, які визнали владу та авторитет єдиного Бога. Усі ці події добре проілюстровані, проте складно визначити, чи ці зображення містять «руські сюжети». Оскільки події відбуваються у місті Біденсі, а Пеліан був сином руського короля, таке можна припустити. Все ж мініатюри не містять якихось етнічних означень, а зображені фігури одягнені та озброєні на європейський середньовічний манер.

У цілому образ Пеліана (у різних варіаціях: Bellian чи Pellian) виглядає як збірне зображення східного правителя, без чіткої етнічної приналежності. Він з'явився у результаті синтезу уявлень про язичницьку та мусульманську традиції і виражає розпливчасті уявлення про середньовічні королівства на шляху з Константинополя. Його символічна поява у «Вольфдїтриху» полягала насамперед у протиставленні християнському воїну, двобій із яким символізував дуель різних світоглядів. До того ж, схоже ім'я Паліган (Baligan, Balligan, Paligan, Palligan) знаходимо у творі Штрікера «Карл», який виступає перським королем-язичником та є опонентом Карла Великого⁶⁴². У цій поемі

⁶⁴⁰ Das Heldenbuch. Straßburg : Drucker Johann Prüss, [um 1479]. Ex. der Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt. Signatur: Inc. III 27. Bl. 272.

⁶⁴¹ Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 100 v.; Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. Ill. (Holzschn.). Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt. Bl. 136 r.

⁶⁴² У рукописі збереженого у бібліотеці Санкт-Галлена згадується як kung (король), однак в інших рукописах Штрікера здебільшого називається keyser (імператор). Die

подібний головний концепт – боротьба християнського воїнства на чолі із Карлом Великим проти язичницького світу, очолюваного спочатку королем Марсілієм, а згодом – Паліганом. Опис кульмінаційної сцени подібний до історії Вольфдїтриха та Пеліана: обоє королів молилися своїм богам та покладалися на їхню силу. Поєдинки правителів також зображено детально: ілюстратор показав спочатку поранення Палігана, а далі – отримання смертельного удару⁶⁴³ (Див. додаток Я1). Схожа сюжетна матриця притаманна також подвигам Вольфдїтриха, який переміг Пеліана. Така деталь дає змогу встановити, що у середовищі німецьких поетів розуміння Русі принаймні частково відбувалося крізь призму приналежності до язичницького (мусульманського) світу, «нещирого християнства» тощо.

Зображення Паліана та язичницьких воїнів у рукописі Штрікера мають цікаву деталь – конусоподібні шоломи. Існування такої традиції могло вийти за межі XIV–XV ст. й за географічні рамки Священної Римської імперії. На деревориті «Битва під Оршею» (1515 р.) московські війська зображені саме із такими елементами захисних обладунків. Має конусоподібний шолом також князь Василь Костянтин Острозький – один із головних воєначальників литовського війська, що незадовго до того потрапив у полон до московитів та був змушений присягнути на вірність московському царю. Завдяки цим візуальним джерелам «ворожість» християнській вірі отримала чіткий маркер, що з німецьких мініатюр міг перейти також до польсько-литовського мистецтва. Використання цього мистецького прийому могло мати релігійне спрямування: за своїм духом перемога над магометанами-ворогами підтверджувала правильність саме християнського світогляду.

Weltchronik des Rudolf von Ems und ihre Miniaturen: illustrierte Weltgeschichten aus dem mittelalterlichen Zürich / hrsg. R. Gamper, R. Fuchs, D. Oltrogge, J. Wolf. Oppenheim am Rhein: Nünnerich-Asmus Verlag & Media, 2022. S. 343.

⁶⁴³ St. Gallen, Kantonsbibliothek, Vadianische Sammlung. VadSlg Ms. 302: Rudolf von Ems, Weltchronik; Der Stricker. XIII Jahrhundert. Fol. II. 62 r; Fol. II. 66 r.

Так само відповідна звитяга Вольфдїтриха продемонструвала домінування християнського світогляду та поширення «єдиноправедної» віри серед далеких народів. Важливими деталями є не осудження поведінки чи дій язичницьких воїнів, навпаки, деякі із них допомагали німецькому герою від самого початку прибуття до двору Пеліана, інші ж – симпатизували його славі та подвигам. Таким чином, незважаючи на протиставлення двох світів, що помітне у поєдинку Пеліана з Вольфдїтрихом, цей сюжет не зводиться лише до ідеї конфронтації. Навпаки, помітним є прагнення до символічного об'єднання у результаті прийняття християнської віри, яка є тим фактором, що долає кордони та визначає могутність меча та духовної сили.

На відміну від цієї поеми, у якій образи пов'язані із релігійним підтекстом, у творі «Лоенгрін» введено руського короля, який бере участь у війні угорців проти Священної Римської імперії. Про нього маємо невелику згадку, яка з'являється раптово («Der Rüssen künig sich koveret» – «король Русі оборонявся»)⁶⁴⁴, оскільки на присутність русі до цього часу не вказувалося. Загін князя із Брабанту накинувся та зламав його захист. Зважаючи на середньовічну соціальну ієрархію, руського володаря чітко названо королем, тоді як інших центральноєвропейських правителів – князями.

Жодних персональних подробиць у поемі не вказано, але доводиться визначити іншого союзника угорського правителя, якого в поемі названо Помисл (ein herzoge von Pôlân rîch was Pomyszla genennet). Вживання таких титулів підтверджує загальну тенденцію німецької середньовічної історіографії та літератури називати руських володарів королями на противагу усім іншим центрально-європейським володарям. У рукописі із бібліотеки Гайдельберзького університету проілюстрований сюжет бою

⁶⁴⁴ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 345. Lohengrin; Friedrich von Schwaben. – Stuttgart, Werkstatt Ludwig Henfflin, 1470. Bl. 67 r.

угорських та німецьких військ, серед яких, імовірно, також зображено руського короля. Однак, у запалі бою, який зображено на мініатюрі, чітко визначити усіх дійових осіб складно (див. Додаток А2). До того ж, ілюстратори використовували візуальні «реалії» свого часу, а тому на полі бою зішлись класичні рицарські армії, екіпіровані за правилами XV ст.

Мініатюри із рукопису «Трояндового саду» (*Der Rosengarten zu Worms*), що створені у Страсбурзі близько 1418/1420 року та нині зберігаються у бібліотеці Гейдельберзького університету, зосереджені на індивідуальних чеснотах та уміннях героїв (Додаток В2)⁶⁴⁵. На аркуші 40 v міститься сцена поєдинку між двома озброєними воїнами, які у текстовій традиції ототожнені із руським королем Гартунгом (в інших списках – Гертніт/Гартніт) та рицарем Вальтером із Керлінгену (Додаток В2)⁶⁴⁶. Відповідно до наративу поеми, цей поєдинок завершено нічиєю⁶⁴⁷. Композиція мініатюри окреслена динамічно та симетрично, зокрема, обидва герої представлені у повний зріст із піднятими двосічними мечами. Типологічно, їхнє озброєння та вбрання є подібне і характерне для тогочасного образу військової європейської людини. Вони представлені у довгих туніках із елементами кольчужного захисту, конічними шоломами⁶⁴⁸. Проте, відсутність щитів та окремих гербових знаків вказало на зміну акценту із родової чи політичної ідентифікації на безпосередньо акт індивідуального поєдинку. На одязі одного із героїв помітно сліди поранення, які передані червоним пігментом. Очевидно, що ілюстративна сцена вказала на кульмінаційний момент бою, що узгоджено із літературними мотивами поєдинку рівних.

⁶⁴⁵ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 359: *Rosengarten zu Worms*; Lucidarius. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Papier. 89 Bl.

⁶⁴⁶ Ibidem. Bl. 40 v.

⁶⁴⁷ Holz G. *Die Gedichte...* S. 132.

⁶⁴⁸ Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 359: *Rosengarten zu Worms*; Lucidarius. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Papier. Bl. 40 v.

Помітне значення у візуальному просторі мініатюри відіграло декоративне тло. Фон навколо воїнів заповнений стилізованими рослинними й квітковими мотивами – формальними листями, травою та квітами. Включення цих елементів не сформувало реалістичного військового простору, проте, мало на меті створити умовне, орнаментальне тло. Ці ілюстративні частинки стосуються так званого «квіткового топосу», який був поширений у текстах XIV–XV ст.: у них флоральний декор поєднано із наративними сценами героїчного, політичного чи куртуазного характеру⁶⁴⁹. Використання квіткових мотивів чи сцен у зображених поєдинках дає змогу визначити їх не як хаотичні акти насильства, а як впорядковані, майже церемоніальні двобої, що відбулися у межах символічного «садового простору»⁶⁵⁰. Відтак, мініатюра 40 v вказала передусім на загальні військові риси обох героїв та визначила їх зв'язок між текстом та зображенням. Водночас ілюстратор використав квіткові орнаменти у ролі візуального еквівалента літературної символіки твору.

Отож, зображення руського воїнства здійснено у відповідній культурно-історичній парадигмі. З одного боку, русь як народ була частиною європейського світу з усіма необхідними воєнно-рицарськими характеристиками. З іншої сторони, помітне нашарування християнсько-язичницьких протистоянь, які позначилися на уявленнях про Русь як прикордонний регіон. Водночас, зважаючи на обмежений доступ до рукописних джерельних матеріалів, пошук та трактування візуальних джерел потребуватимуть подальшого розвитку. Особливо, це стосується візуалізації руської воєнної культури, яка представлена мінімально, або ж

⁶⁴⁹ De Boor H. Die literarische Stellung... S. 384. Варто також звернути увагу, що у цьому випадку рослинний орнамент має також й семантичне значення, зокрема, можна співставити із поетикою самого твору. Назва «Трояндовий сад» символічно стосується образу ідеально-військового простору. У цій системі «трояндовий сад» виступив багатосенсовим топосом, який поєднав мотиви честі, мужності, краси, куртуазності.

⁶⁵⁰ Таке використання квіткових мотивів, характерно не лише для поєдинку руського та німецького воїнів, але й для інших героїв із цієї поеми.

фрагментарно у європейських рукописах епохи Середньовіччя. Незважаючи на невелику кількість ілюстративного матеріалу, подібні студії необхідно продовжувати, оскільки далеко не всі рукописи XIV–XV ст. опрацьовані належним чином.

ВИСНОВКИ

У німецьких поетичних джерелах IX–XV ст. зберіглося чимало свідчень про Русь, як складову частину тогочасного європейського світу. Хоча поети намагалися збагатити свої роботи подробицями, що мали би насамперед зацікавити потенційних читачів, почасти звертаючись до фантастичних епізодів, чимало інформації мало реальне підґрунтя. До таких висновків підштовхнуло звернення до історичних джерел, в яких почасти продубльовано окремі відомості та знання. Зокрема, перші згадки про Русь у німецькій поезії – «Пісня про Аннона» та «Пісня про Нібелунгів» – окрім образу далекої, частково екзотичної країни, мають відомості, що відкликаються до дипломатичних контактів тогочасних руських володарів. Щедрі подарунки для кельнського єпископа Аннона, відзначені у пісні на його честь, могли надійти від князів Ярославовичів, які намагалися зашкодити своєму брату князю-вигнанцю Ізяславу здобути підтримку імператора Священної Римської імперії. З іншого боку, князь Ізяслав Ярославович, за свідченнями хроніста Ламперта Херсфельдського, також привіз до імператора «незліченні скарби». Щедрі пожертви для монастиря св. Пантелеймона у Кельні відзначив чернець Руперт. Їх надходження пов'язане і тим, що святий-заступник допоміг врятувати князя Мстислава, тому його батьки, князь Володимир Мономах і Гіта Уессекська, щедро віддячили німецькій обителі. Тож поетична традиція зберегла відомості про заможність та дари з Русі на власний манер – із фантастичними подробицями, які водночас відкликалися у відомих та усталених у тогочасній історіографічній традиції практиках.

У творах XII–XV ст. сформувався сталий репертуар уявлень про Русь як частину Східноєвропейського простору. Держава і народ незмінно згадані поруч із Польщею, Угорщиною, Болгарією та Грецією, що відображало одночасно географічну логіку та певну ієрархію «свого» та

«чужого» у середньовічній свідомості. На відміну від образу Півночі, який був сповнений фантастичних елементів, Східна Європа у цих текстах постала раціоналізованим простором, в якому не знайшлося місця надприродним істотам. У німецькому героїчному епосі «Пісні про Нібелунгів» окреслено народи з Русі (Riuzen), Греції, Польщі (Poelän), Валахії, окремо укладачі згадали про вихідців із Києва та печенігів. Так само у «Імператорській хроніці» XII ст. русь, поляки, пруси, печеніги, половці згадані разом. Хоча такий перелік народів вказав на поширення сталого репертуару уявлень про східноєвропейський світ, згадано цілком автентичні етнічні реалії для тогочасної Східної Європи і північного Причорномор'я.

Загалом, географічні знання німецьких поетів виявилися доволі точними. Рудольф з Емсу у творі «Добрий Герхарт» достовірно згадав про існування Дніпровського шляху до Константинополя. Отто Фрайзінзький окреслив межі руських земель поруч із з польськими та угорськими кордонами. Подібна географія відома із літописних свідчень. До того ж, Рудольф з Емсу зауважував межі слов'янських земель, куди належали Богемія, Моравія, Польща, Русь, Лівонія та Пруссія. Включення останніх двох регіонів до переліку досить добре корелюється із повідомленнями історичних пам'яток початку XIV ст. («Анонімного опису Східної Європи») про використання серед пруссів слов'янської мови. Тож, попри поодинокі випадки використання топоніму «Riuzen» суто з риторичною або римувальною метою, більшість авторів сприймала Русь як чітко окреслену географічну реальність зі особливим населенням.

Важливим наскрізним мотивом став образ Русі як країни цінного хутра. У поемах Рудольфа з Емсу, «Ереку» Гартмана фон Ауе та інших поетичних джерелах хутровий товар з руських земель фігурував як символ багатства та розкоші, що свідчить про глибоку інтегрованість Русі у середньовічні торговельні мережі. Подібне ставлення до хутра відповідало

історичній дійсності: поетичні метафори вказали на найбільш впізнавані товари тогочасного європейського ринку, які потрапляли туди з Русі.

Німецькі поети звернули увагу на регіон Нижнього Подунав'я, окресливши його як контактну зону між угорцями, русами та половцями. Німецький мінезингер Тангейзер вказав на таємничу «Tanagra», що є, імовірно, варіантом позначення «Tuonowe», тобто Дунаю. Така локалізація дала б змогу пояснити одночасно присутність і угорців, і русів, і половців. До Чорноморського узбережжя могли сягати володіння Галицького князівства, відбувалася також поетапна експансія угорських впливів, а у Північному Причорномор'ї господарювали кумани. Тож, саме біля «Tuonowe» та узбережжя Руського моря половці, згідно із Тангейзером, вчиняли беззаконня, а русь та угорці могли на це скаржитися. Короткі згадки про небезпечні води Чорного моря, Дунаю, притоки цієї великої ріки значно розширили уявлення з історичної географії цього сучасного українського регіону.

Уявлення про Русь, як про жорстокий, безбожний народ (подекуди навіть язичницький) існувало в середньовічній латиномовній хронікарській традиції. Схожі настрої, незважаючи на виразні приклади добровільних пожертв руських володарів, побутували у монастирських середовищах німецького духовенства упродовж XII – першої половини XIII ст. Така ситуація вплинула на тогочасне історіописання Священної Римської імперії, оскільки ченці поширювали історичні знання. Подібними були погляди у середовищі «людей меча», хоча на світському рівні контакти із Руссю були більш звичними. Відповідно, у поезії, що була призначена насамперед для знаті, відобразилися тенденції до поєднання усталених стереотипів та особливостей їх світського сприйняття. Напевно, так сформувався концепт «wilde Riuzen», або «дикої Русі».

Вживання терміну «дика русь» не мало однозначного семантичного наповнення. Діапазон його значень у середньовічній німецькій мові

охоплював поняття «далекий», «неприборканий», «дивний», «невідомий» та «невірний», що унеможливило його буквальне трактування як «дикий» чи «варварський». Залежно від жанру та контексту твору, цей епітет виконував різні риторичні функції. Зокрема, так позначали географічну віддаленість, підкреслювали екзотичність, створювали образ «іншого» або навіть використовували його як поетичний засіб римування. В епічних поемах, зокрема в «Ортніті» та «Вольфдїтриху», персонажі з Русі наділені рисами, які відверто суперечать буквальному розумінню «дикості», хоча згадки про «дику русь» у творах є. Руський король Ільяс був дядьком героя Ортніта, надійним союзником, відважним воїном-християнином і рівноправним учасником рицарських подвигів. Він захищав честь, здійснював символічні акти довіри, разом із Ортнітом охрестив язичників. Вживання щодо нього формул на кшталт «гідний похвали князь» прямо суперечить образу варвара. Тож, концепт «дикості» у таких текстах радше маркував просторову та культурну дистанцію. Сумнівно, аби йшлося про моральну чи цивілізаційну нижчість. В історичних джерелах саме концепт «*wilde Ruizen*», наскільки вдалося з'ясувати, відсутній. Відтак побутування цього означення в поетичній традиції дає змогу припустити використання дефініції у середовищі німецької знаті, для якої мінезингери й створювали свої поеми.

Образ Русі у розглянутих творах був внутрішньо суперечливим і поєднував протилежні характеристики. З одного боку, Русь постала як могутня, заможна держава з добре озброєним військом і впливовими правителями. Руські воїни у сталевих кольчугах, що «сяють, мов сніг», справляли враження на європейських читачів. Блискучі обладунки воїнів неодноразово згадані у Галицько-Волинському літописі – німецькі послы у Пожоні (сучасна Братислава), наприклад, дивувалися озброєнню та спорядженню князя Данила Романовича. Поетичний опис міста Bilden із мармуровими мурами і сотнею веж засвідчив уявлення про руські землі як

про простір значної матеріальної і культурної могутності, хоча скорше був ліричним, ніж реальним. Натомість, Русь сприймалася як країна, де православний обряд поети прирівнювали до язичництва, а місцеві мешканці балансували між християнством і поганством. Зрештою, релігійний аспект відіграв, чи не основну, роль у формуванні образу «дикої Русі». Водночас різниця між православним і католицьким обрядами (у «Всесвітній хроніці» Янса Енікеля) та характеристика русі як «зрадливих схизматиків» (в «Анонімному описі Східної Європи») вказали на те, що конфесійна відмінність ставала підставою для конструювання образу «іншого» – не цілком чужого, але й не повністю «свого» чи «знаного» у системі західного християнського середньовічного світогляду.

Негативне забарвлення концепту «дикої Русі» виразніше проявилось у творах дидактичного та сатиричного спрямування. У «Гельмбрехті» Вернера Садівника формула «ungetriuwer Rüz» («негідний рус») несе конотацію зради і ненадійності. Вживання головним героєм слов'янських слів були лише ознаками його поступової моральної деградації. У поезії Нідхарда фон Роєнталя «дикий рус» перетворюється на комічну фігуру – невдалого сільського «денді», що намагався здаватися кимось іншим, але не здобув увагу місцевих дівчат. Важливо, що Нідхард міг вважати свого персонажа солеваром, що важливо для розуміння торгових контактів Русі та німецьких земель. Тож, навіть такі карикатурні образи могли спиратися на реальні спостереження: участь руських воїнів у хрестових походах, особливості їхнього одягу та поведінки, галицька торгівля сіллю тощо. З іншого боку, Генріх з Нойбурга у дидактично-есхатологічній поемі «Боже майбуття» описав чимало релігійних історій і пригадав випадок, коли у землях («Барбарії чи Русі», як він її окреслив), після дощу у полі знайдено образ Діви Марії, що тримала на руках дитя з короною. Образ був наче «крижаний», надзвичайно коштовний. Проте через тридцять два роки він

зник. Чимало людей зцілилися біля нього за цей час. Надалі цей сюжет неодноразово переписувався у друкованих виданнях XV ст.

«Wilde Riuzen», таким чином, стала багатозначним культурним маркером, що поєднав у собі географічну, етнічну, релігійну та поетичну складові. Означення «дикий» не було однозначною негативною оцінкою. Напевно, у такий спосіб поети зобразили складне й неоднозначне сприйняття Русі в середньовічній німецькомовній культурі, зокрема при дворах знаті, де такий термін мав своє значення.

Згадки про Русь були в поетичних роботах мінезингерів, які представлені у славнозвісному Манесському кодексі XIV ст. В окремих випадках топонім «Riuzen» використано як поетичний засіб – насамперед для усталеної і популярної рими «Riuzen»–«Priuzen». Такий вираз побутував як своєрідне поетичне прислів'я і не завжди відображав реальні географічні чи етнічні уявлення авторів. Образ Русі вказував на географічну віддаленість та екзотичність, тому заміна Русі на Грецію в окремих списках «Івейна» у Гартмана фон Ауе красномовно засвідчила позначення «далекого світу» у свідомості середньовічних переписувачів. В інших випадках – зокрема у творах Тангейзера, Боппе та Вальтера фон Фогельвайде – згадки про Русь мали конкретніший суспільний зміст, вписуючи цей народ у ширшу етнічну панораму, що оточували Священну Римську імперію. Інтерес становило свідчення Вальтера фон Фогельвайде про існування поетів з Польщі та Русі в оточенні середньовічної німецької знаті. Хоча цей пасаж можна тлумачити по-різному – від іронічного применшення до відображення реальної культурної практики – він досить унікальний і досі не отримав належної оцінки в українській історіографії. Загалом згадки у руських джерелах про співців-поетів одиничні, і вказівка німецького мінезингера привернула увагу до цього актуального питання.

У «Троянській війні» Конрада з Вюрцбурга продемонстровано складне переплетення літературної умовності та історичної реальності.

Образ руського короля Манбрі, хоча й був запозичений із артурівського циклу, міг мати реальний геральдичний прообраз з Русі. Доступ Конрада до швейцарських геральдичних джерел – «*Clipearius Teutonicorum*» і «*Züricher Wappenrolle*» – свідчить про те, що інформація про руських князів циркулювала в освічених колах Священної Римської імперії і проникала навіть у твори, здавалося б, далекі від тогочасної актуальної політики.

Руські військові контингенти посіли помітне місце у середньовічній німецькій епічній поезії. Варто зазначити, що їхня присутність у більшості випадків спиралася на реальне історичне підґрунтя. Описи руських воїнів у «Пісні про Нібелунгів», «Лоенгріні», «Вільгельмі Австрійському» та «Бітерольфі і Дітлібі» відображали конкретні події середини XIII ст. – передусім союзницькі відносини між Руссю та Угорським королівством, участь Романовичів у боротьбі за австрійську спадщину Бабенбергів і широку присутність руських підрозділів у багатонаціональних воїнствах центральноєвропейських правителів. Насамперед йшлося про угорські поліетнічні контингенти, які, згідно з німецькою поетичною традицією, конкурували за владу із рицарством Священної Римської імперії. Присутність русі у таборі угорців співпадала із реаліями XIII ст. Її неодноразово підтвердили історичні джерела (наприклад, лист чеського короля Пржемысла II Оттокара до папи римського, в якому він описав склад переможеного угорського війська, вказавши на угорців, русь, поляків та численних «невіручих»). Тож поєднання в розглянутих текстах легендарних і реально-історичних елементів стало принциповою рисою середньовічної епічної традиції. Описи угорсько-руських кампаній, хоча й поєднали персонажів різних епох та анахронічні деталі, загалом ґрунтувалися на цілком конкретних подіях, пов'язаних насамперед із активною участю Романовичів у походах в Австрію.

На цьому тлі особливе місце серед розглянутих джерел зайняли свідчення Ульріха фон Ліхтенштайна про битву біля річки Лейти 1246 р.

Поет детально описав раптову атаку руського загону, що стала вирішальною у загибелі австрійського герцога Фрідріха II Войовничого. Цей епізод, підтверджений кількома хроніками та частково відображений у галицько-волинській літописній традиції, свідчить про те, що руська тактика справила враження на середньовічне німецьке рицарство й закарбувалася у його культурній пам'яті. Зокрема, концепт «*Riuzen sturm*» («русської атаки» чи «руського бою»), зафіксований у творах Конрада Марнера та Гуго фон Трімберга, вказав на існування в середовищі німецького рицарства певної усталеної традиції – пісень або поем про руську військову звитягу. Характерно, що обидва поети згадують «*Riuzen sturm*» у переліку популярних серед знаті епічних сюжетів поруч із подвигами Дітріха фон Берна чи Зігфріда. Тож, сміливість, раптовість атаки, войовничість і здатність діяти рішуче у вирішальний момент цінувалися і водночас дивували еліту Священної Римської імперії, яка не звикла до таких маневрів. В епічній поемі «Бітерольф і Дітліб» «хоробрий гнів русі» («*der küenen Reussen zorn*») і раптовість удару подані як чинники, що визначили результат битви. Такі характеристики не окреслено як негативні, але також не сприймалися позитивно. Можна припустити, що вони відобразили амбівалентне сприйняття руських воїнів як грізної і непередбачуваної сили.

Зіставлення «*Riuzen sturm*» з поняттям «Роускьи бои» Галицько-Волинського літопису – уподобанням мазовецького князя Конрада I – вказує на те, що особлива руська бойова тактика була відомою і визнаною за межами самої Русі. Щоправда, конкретний зміст цього поняття в обох традиціях залишається дискусійним.

Присутність руських воїнів та правителів на рицарських турнірних змаганнях є стійким мотивом у середньовічній німецькій поезії XIII–XV ст. Руський король Гартунг (Гертніт) у поемі «Трояндовий сад», руський правитель в «Енгельгарді» та «Партонопьєрі й Меліурі» авторства Конрада

з Вюрцбурга, руські воїни у віршованому «Житті святої Єлизавети» та поемі «Вільгельм Австрійський» – усі ці образи засвідчили про те, що участь русі в рицарських змаганнях сприймалася середньовічними авторами як цілком природна та закономірна. Важливо, що у деяких творах («Бітерольф та Дітліб») русь перебувала серед народів, які «уміли» проводити турніри. Водночас, згадувані гуни, поляки, пруси та богемці прямо названі такими, що не знайомі з турнірними традиціями. Характерно, що руські воїни у цих творах, зазвичай, поводитися відповідно до загальноприйнятих рицарських норм і нерідко перемагали, що загалом підкреслювало визнання їхньої бойової майстерності в уяві німецького нобілітету. Образ руського короля-учасника турніру наділений характерними атрибутами: багатство та розкіш вбрання (дорогі шовки, золоте шиття), рішучість і войовничість, гідна поведінка в поєдинку та отримання заслуженої нагороди. Ці риси, які вміщені у декількох текстах одразу, перетворили руських правителів в стандартний образ ідеального рицарського володаря (принаймні на рівні поетичної уяви).

Порівняння німецьких поетичних свідчень із руськими літописними джерелами дозволяє стверджувати, що «ігры», описані у Київському та Галицько-Волинському літописах, мали виразні риси рицарських змагань. Йшлося про елітарний кінний характер, використання бойової зброї, ризик травм і загибелі, а також засудження «гріховної» розваги. Приклади участі угорців в «іграх» в Києві у середині XII ст., епізод 1245 р. із турніром князя Ростислава Михайловича біля стін Ярослава були найпоказовішими взірцями безпосереднього знайомства руської еліти з рицарськими турнірними практиками. Подальші згадки про смертельну небезпеку «ігор» в літописах новішого часу лише підкреслили поширення цих традицій. Долучення галицьких і волинських земель до орбіти польського впливу пришвидшили включення руських еліт до турнірної культури вже від XV ст. Однак, хронологічний збіг між розквітом турнірних образів русі у

німецькій поезії та піком могутності держави Романовичів у середині – другій половині XIII ст. навряд чи був випадковим. Тривалі контакти галицько-волинських володарів із Тевтонським орденом, угорськими та чеськими правителями, участь руських воїнів у військових кампаніях у Центральній Європі створили реальне підґрунтя для літературних образів, в яких русь могла змагатися на рівних із найвидатнішими героями середньовічного епосу. Оригінально, що чи не єдиним реальним персонажем-учасником поетичного турнірного змагання був князь Свидригайло із Русі, віршована традиція про якого була популярна у Священній Римській імперії.

Середньовічні рукописи та ранні друковані видання німецьких поетичних творів стали також важливими візуальними джерелами для розуміння того, як уявляли Русь у середньовічній західноєвропейській традиції. Зокрема, мініатюри до «Всесвітньої хроніки» Янса Енікеля зберегли унікальні зображення зовнішнього вигляду руського короля. У всіх варіантах ілюстрацій (незалежно від дати створення рукописів) цей правитель зображений згідно з усталеними канонами: з бородою, у зубчастій короні, в багатому вбранні з хутром горностая або у мантиї синього, зеленого чи пурпурового кольорів. Жодна іконографічна деталь не вирізняє його як «іноземця» чи представника «варварського» народу – він був органічною частиною європейського канону. Важливо зазначити, що літературна основа розповіді Янса Енікеля про короля Русі та його доньку мала реальне історичне підґрунтя, пов'язане з активною політикою Романовичів у Центральній Європі середини XIII ст. Шлюб князя Романа Даниловича з австрійською герцогинею Гертрудою Бабенберг, участь руських воїнів у битві при Лейті, контакти Данила Романовича з австрійською елітою були вміщені у кількох генеалогічних текстах та хроніках, з якими віденський городянин Янс Енікель мав змогу працювати.

Паралельне існування кількох версій цього сюжету в рукописах XIV–XV ст. свідчить про його тривалу популярність.

Кольорова символіка мініатюр «Всесвітньої хроніки» мала додаткові смислові навантаження. Зелений колір одягу руського короля в регенсбурзькому та мюнхенських рукописах можна асоціювати із образом молодого воїна, поведінка якого ще не у повній мірі вписувалася в усталений порядок, що відповідало загальним уявленням про Русь як країну з відмінною літургійною традицією. Синій колір, використаний у гайдельберзькому рукописі, символізував благородство, вірність і чистоту. Пурпур у мюнхенському списку вказав на найвищий королівський статус. Попри відмінності у кольоровій гамі, у всіх варіантах руський король постав як рівноправний учасник загальноєвропейської політичної системи. Фінальні мініатюри, присвячені поверненню доньки руського короля до родини за посередництва римського понтифіка, мали виразний символічний зміст. Єднання руського та грецького королів під опікою папи стало певним художнім втіленням ідеї «великої християнської імперії». Русь разом із Візантією були включені до сфери папського суверенітету, що відобразило загальні настрої еліти середини XIII ст., коли йшли активні переговори про відновлення єдності християнства.

Іконографія з «Книг героїв» кінця XV ст. (страсбурзького та аугсбурзького видань), де опубліковано епічну поему «Ортніт», доповнила такий образ новими акцентами. Руський король Ільяс у сцені хрещення язичників зображений як активний діяч. Він нищив поганські ідоли, тримав скіпетр у формі хреста, його корона набула форми митри, що підкреслило релігійне значення його вчинку. До того ж, порівняння зображення «божків», яких трощив Ільяс у «Книзі героїв», із мініатюрами руського Радзивілівського літопису, де аналогічно зображені язичницькі ідоли, засвідчило спільну традицію зображення «поганства» в середньовічній

книжковій мініатюрі та можливий вплив західноєвропейської ілюстративної традиції у Русі.

Руські воїни у середньовічній німецькій книжковій мініатюрі були зображені без виразних етнічних маркерів – їхнє озброєння, вбрання та зовнішній вигляд відповідають загальноєвропейським рицарським канонам XV ст. Це підтверджено у мініатюрах до «Трояндового саду», де поєдинок руського короля Гартунга змальований симетрично та рівноправно щодо його суперника, та у зображеннях «Книги героїв», де руські персонажі не виокремлені жодними специфічними атрибутами. Ілюстратори тут відтворили «реалії» свого часу, тому на їхніх мініатюрах зображені класичні рицарські війська, незалежно від того, яку епоху чи народ вони мали представляти. Образ сина руського короля Пеліана у «Вольфдітриху» став виразним прикладом нашарування «язичницько-мусульманської» символіки на руський географічний простір. Його конусоподібний шолом, позиція ворога-язичника та ритуальний поєдинок із християнином Вольфдітрихом вписали цей образ у ширшу традицію зображення «іншого» в середньовічному мистецтві. Тож така амбівалентність була своєрідною візуалізацією суперечностей, які простежувалися в текстових джерелах і загалом становили характерну рису середньовічного сприйняття Русі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Рукописи та інкунабули (стародруки)

1. Basel, Universitätsbibliothek Basel. Cod. N I 1, Nr. 67: *Dietrich und Wenezlan*. Fragment. Pergament. 2 Doppelblätter. Bald nach Mitte des 13. Jahrhunderts. 2 Spalten, 32 Zeilen.
2. Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Ms. germ. fol. 1062: Hartmann von Aue. Iwein; Stricker. Pfaffe Amis; Neidhart. Lieder; Dietrichs Flucht; Rabenschlacht. Niederösterreich, um 1300. Pergament. 137 Bl.
3. Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Ms. germ. fol. 1: Konrad von Würzburg. Trojanerkrieg. Oberrhein, um 1445. Pergament. IV + 453 + IV Bl.
4. Darmstadt, Universitäts- und Landesbibliothek. Hs. 2269: Das Leben der heiligen Elisabeth. Hessen, 1301. Pergament. 220v Bl.
5. Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. 426 Bl.
6. Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. 282 Bl.: Ill. (Holzschn.). Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt.
7. Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. Ex. der Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt. Signatur: Inc. III 27. Bl. 562.
8. Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. 211v.
9. *Die Neue Ee*. Augsburg: Anton Sorg, 7. Oktober 1476. München, Bayerische Staatsbibliothek. 2° Inc. c.a. 499m. Inkunabel. 156 Bl. Mit 71 Holzschnitten.

10. *Die Neue Ee*. Augsburg: Anton Sorg, 1481 (August 13). 176 fols. Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Inc. 2 Inc.c.a. 1071 g, 176 Bl. Mit 75 Holzschnitten.
11. Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek. Mscr.Dresd.M.201: Dresdner Heldenbuch (Heldenbuch des Kaspar von der Rhön). Nürnberg, 1472 (Nachträge bis um 1475). Papier. IV + 352 Bl.
12. Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek. Mscr. M 175: Hartmann von Aue. *Iwein*. Um 1390. Papier. 158 Bl.
13. Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg. Ms. germ. qu. 6: Hugo von Trimberg. *Der Renner*. Schreiber Ulrich Werner. Schwaben, 1446–um 1450. Papier. III + 242 + III Bl.
14. Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg. Ms. germ. qu. 2: Konrad von Würzburg. *Der Schwanritter; Rosengarten zu Worms*. Mittelrhein, um 1370/80. Papier. II + 60 + I Bl.
15. Gotha, Forschungsbibliothek Gotha. Memb. I 90: Sächsische Weltchronik. Elbostfälisches Sprachgebiet, 1270–1279. Pergament. I + 166 + I Bl.
16. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 314: Ulrich Boner. *Der Edelstein; Freidank; Disticha Catonis (dt.); Dietrichs Flucht; Die Rabenschlacht*. Augsburg, 1443–1449. Papier. 249 Bl.
17. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. *Weltchronik*. Passau (?), um 1420. Papier (Bl. 1–2, 311 Pergament). 4 + 2 + 310 + 1 + 1 Bl.
18. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 345: *Lohengrin; Friedrich von Schwaben*. Handschrift. Stuttgart (?), Werkstatt Ludwig Henfflin, um 1470. Papier. 388 Bl.

19. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 357: Kleine Heidelberger Liederhandschrift A und Anhang a. Elsaß (Straßburg?), 1270–1280 (Nachträge bis 3. Viertel 14. Jh.). 46 Bl.
20. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 359: Rosengarten zu Worms; Lucidarius. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Papier. 89 Bl.
21. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 365: Wolfdietrich; Hugdietrich. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Papier. 186 Bl.
22. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 366: Hugo von Trimberg. Der Renner; Von der Jugend und dem Alter; Johannisminne; Neumondkalender (1385–1399). Kurpfalz (?), 1378. Papier. 163 Bl.
23. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 373: Ortnit; Wolfdietrich; Schondoch. Die Königin von Frankreich. Oberrheingebiet, um 1420. Papier. 140 Bl.
24. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 374: Heinrich von dem Türlin. Diu Crône, 1479. 497 Bl.
25. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. 428 Bl.
26. Hie hebt sich an ein schoene vnd kurczweilige hystori zelesen von herczog Leuppold vnd seinem sun Wilhalm von Oesterreich. Augsburg: Anton Sorg, 1481. 2°. Ex München, Bayerische Staatsbibliothek, 2 Inc.c.a. 1067. 136 Bl
27. Karlsruhe, Badische Landesbibliothek. Cod. Donaueschingen 63: Nibelungenlied und Klage (Handschrift C). Manuscript. Pargament. 2. Viertel des 13. Jahrhunderts. 114 Bl.
28. Karlsruhe, Badische Landesbibliothek. Cod. Donaueschingen 79: Rudolf von Ems. Weltchronik; Das Leben der heiligen Elisabeth. Südwestdeutschland, 1365. 202v/1v. 258 Bl.

29. München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 5: Rudolf von Ems. Weltchronik; Christherre-Chronik; Jans Enikel. Weltchronik; Legende von Erzbischof Udo von Magdeburg. Um 1370. Pergament. 248 Bl.
30. München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 34: Das Nibelungenlied und Die Klage (Handschrift A). Vor 1280. Pergament. 119 Bl.
31. München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 44: Ulrich von Lichtenstein. Frauendienst. Süddeutschland, ca. 1300–1320. Pergament. 129 Bl.
32. München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Pergament. II + 287 Bl.
33. München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 315: Geschichte Karls des Großen aus der sog. „Chronik von Weihestephano“. Handschrift. Bayern, 1472. I + 95 Bl.
34. München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. Historienbibel ·König von Reussen. Der Heiligen Leben. 1457. Papier. I + 302 Bl.
35. München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 8345: Rudolf von Ems. Weltchronik (sog. Wernigeroder Handschrift). Handschrift. Freiburg im Breisgau (?), Ende des 13. Jahrhunderts. Pergament. I + 266 + I Bl.
36. New York, Public Library, Spencer Collection. MS. 104: *Feuerwerkbuch von 1420*. Schwaben, um 1445. Papier. 181 Bl.
37. Platterberger J., Truchseß D. *Excerpta chronicarum* (dt. Weltchronik). *Meisterlin, Sigismundus. Sigismundi Meisterlyn Nieronbergensis Chronica. Scriptum eiusdem Sigismundi (Pfarrer zu Grindlach) ad Dr. H. Schedel*. Bayerische Staatsbibliothek. Clm 472. Bl. 136r–228v.
38. Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv. Ms. Perg. III: Jans Enikel. Weltchronik. Wien (?), um 1360. Pergament. II + 165 + I Bl.
39. Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Reg. lat. 1354. 136 v.

40. Schedel H. Liber chronicarum (The Nuremberg Chronicle). Nürnberg, Anton Koberger, 1493. 763 Bl.
41. Strassburger Heldenbuch. Straßburg: Johann Prüss, um 1479. Inkunabel. Ex. der Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Sign. 4° Inc. 2377. 282 Bl.
42. St. Gallen, Kantonsbibliothek, Vadianische Sammlung. VadSlg Ms. 302: Rudolf von Ems, Weltchronik; Der Stricker. XIII Jahrhundert. Fol. II. 76Bl.
43. Tübingen, Universitätsbibliothek. Md 2: Tübinger Hausbuch. Raum Ulm/Urach, Mitte 15. Jh. 325 Bl.
44. *Von der Kintheit vnsers herren Ihesu Cristi, genennet Vita Christi*. Augsburg: Anton Sorg, 1491. München, Bayerische Staatsbibliothek. 2° Inc. c.a. 2582 m. Inkunabel. 272 Bl.
45. *Von der Kintheit vnnsers herren Iesu Cristi, genant Vita Christi*. Augsburg: Hans Froschauer, 1503. Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek. Th Ex 1169. 100 Bl.
46. Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. Ser. nova 2663: Hartmann von Aue. Erech. Ambraser Heldenbuch. Südtirol, 1504–1515. XXVIIIr-Lv Bl.
47. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2457. *Aucupatorium herodiorum* (dt./lat.). Breslau, ca. 1425–1430. Pergament. II + 36 Bl.
48. Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2778 HAN MAG: Sammelhandschrift. Wien, um 1300. 74 Bl.
49. Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 13897: Sammelhandschrift / verschiedene Verfasser. Österreich, um 1350. Provenienz: Haus-, Hof- und Staatsarchiv. 97 Bl.
50. Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2782: Historische Sammelhandschrift / verschiedene Verfasser; Schreiber: Heinricus Gniebarner de Velpach. Um 1439. II + 354 Bl.

Джерела:

51. Густынская летопись / отв. ред. В. А. Кучкин. *Полное Собрание Русских Летописей*. Санкт-Петербург, 2003. Т. 40. 202 с.
52. Деяние прежнихъ временъ и храбрыхъ челоѡкъ. О дерзости и о храбрости и о бодрости прекрасного Девгенія / под ред. О. Творогова. Памятники литературы Древней Руси: XIII век. 1981. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr35.htm>
53. Ипатьевская летопись / под. ред. А. А. Шахматова. *Полное Собрание Русских Летописей*. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2. 938 стб.
54. Києво-Печерський Патерик / вступ, текст, примітки проф. Д. Абрамовича. Київ: з друк. Всеукр. АН, 1931. 234 с. + XXVI с.
55. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью / ред. А. Ф. Бычков. *Полное собрание русских летописей*. Москва, 1885. Т. 10. 244 с.
56. Патриашая или Никоновская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Москва, 1862. Т. 9. 280 с.
57. Albrecht von Kemenaten. *Deutsches Heldenbuch*. Berlin: Weidmann, 1866. Bd. 3-4.
58. Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 2: Hartmann von Aue: Iwein. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 397 s.
59. Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 3: Hartmann von Aue: Erec. Der Mantel. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 545 s.
60. Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 4: Dietrichs Flucht. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 581 s.
61. Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Teilbd. 6: Nibelungenlied. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 731 s.

62. Ambraser Heldenbuch. Gesamttranskription mit Manuskriptbild / hrsg. M. Klarer Teilbd. 9: Biterolf und Dietleib. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. 715 s.
63. Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. Teilbd. 10: Ortnit. Wolfdietrich A. 461 s.
64. Andrea da Barberino. Le Storie Narbonesi. Romanzo Cavalleresco / ed. I. G. Isola. Bologna: Presso Ramgnoli-Dall'acqua. 1887. Vol. 2. 778 p.
65. Anonymi Descriptio Europae Orientalis = Анонимов Опис источне Европе / ред. Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац; критичко издање текста на латинском језику, превод и филолошка анализа Д. Кунчер; уредник С. Рудић. Београд, 2013. Р. 91–148.
66. Biterolf und Dietlieb / hrsg. J. Oskar & R. Franz. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. 308 s.
67. Boissonnade P. Du nouveau sur la Chanson de Roland: la genèse historique, le cadre géographique, le milieu, les personnages, la date et l'auteur du poème. Paris: E. Champion, 1923. 520 p.
68. Chronica Galiciano-Voliniana. Chronica Romanoviciana / ed. A. Jusupović, D. Dąbrowski, T. Vilkul. *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*. Kraków; Warszawa: Polska Akademia Umiejętności, 2017. T. 16. 709 p. + CXXV p.
69. Chronica regia Coloniensis (Annales maximi Coloniensis) / ed. G. Waitz. *MGH. Scriptores rerum Germanicarum*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880. T. 18. P. 1–299.
70. Chronicon Aulae Regiae. *Fontes rerum austriacarum*. Wien: Historische Kommission; Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, 1875. T. 8. Vol. 1. 626 p.
71. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae / ed. A. Boek. Olomucii: Ex typographia A. Skarnitzl, 1841. T. 3: 1241–1267. 428 p.

72. Das Nibelungenlied nach der Piaristenhandschrift / hrsg. A. Keller. Stuttgart: Litterarischer Verein in Stuttgart, 1879. 383 s.
73. Das Nibelungenlied / hrsg. K. Bartsch. Leipzig: Brockhaus, 1887. 420 s.
74. Das Rolandslied / hrsg. K. Bartsch. Leipzig: F. A. Brockhaus 1874. 382 p.
75. Der arme Heinrich / ed. with an intr., notes and glossary by J.G. Robertson. New York: Macmillan and Co, 1895. 120 s.
76. Der grosse Wolddietrich / hrsg. A. Holtzmann. Heidelberg: Akademische Verlagshandlung von J. C. B. Mohr, 1865. 364 s.
77. Der gute Gerhard. Eine Erzählung von Rudolf von Ems / hrsg. M. Haupt. Leipzig: Weidmann, 1840. 222 s.
78. Der Marner / hrsg. P. Strauch. Straßburg; London, 1876. 211 p.
79. Der Marner: Lieder und Sangsprüche aus dem 13. Jahrhundert und ihr Weiterleben im Meistersang / hrsg. E. Willms. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. 442 p.
80. Der Stricker. Karl der Grosse / herausgegeben von Karl Bartsch. Quedlinburg und Leipzig: Druck und Verlag von Gottfr. Basse, 1857. 432 s.
81. Des Künig von Engellant Hochzeit. *Fastnachtspiele* / hrsg. A. von Keller. Stuttgart: Litterarischen Vereins, 1853. Th. 2. S. 761–767.
82. Deutsches Heldenbuch / hrsg. von O. Jänicke. Laurin und Walberan mit benutzung der von Franz Roth. Berlin: Weidmann, 1866. T. 1. Biterolf und Dietleib. 308 s.
83. Deutsches Heldenbuch Alpharts Tod. Dietrichs Flucht. Rabenschlacht / hrsg. E. Martin. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. 407 s.
84. Die Dichtungen des Tannhäusers / Unter Mitarbeit von Elisabeth Axnick und Leevke Schiwek, hrsg. von Ralf-Henning Steinmetz. Kiel, 2019. 72 s.

85. Die Gedichte Oswalds von Wolkenstein / mit Einleitung, Wortbuch und Varianten; herausgegeben von Beda Weber. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Buchhandlung, 1847. 534 s.

86. Die Vision ender hl. Elisabeth und die Schriften der Aebte Ekbert und Emecho von Schönau / hrsg. F. Roth. Brunn, 1884. 359 s. + CII p.

87. Die Weltchronik des Rudolf von Ems und ihre Miniaturen: illustrierte Weltgeschichten aus dem mittelalterlichen Zürich / hrsg. R. Gamper, R. Fuchs, D. Oltrogge, J. Wolf. Oppenheim am Rhein: Nünnerich-Asmus Verlag & Media, 2022.

88. Die Werke Heinrichs von Neustadt / hrsg. von S. Singer. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1906. XIII, 534 S., III Bl. Taf.

89. Dietrich und Wenezlan. *Deutsches Heldenbuch* / hrsg. D. Abenteuer. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1870. Vol. 5. 296 s.

90. Długosz Jan. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. Księga dziesiąta i księga jedenasta 1406–1412. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1982. 269 s.

91. Eraclius. Deutsches und französisches Gedicht des zwölften Jahrhunderts (jenes von Otte, dieses von Gautier von Arras) nach ihren je beiden einzigen Handschriften, nebst mittelhochdeutschen, griechischen, lateinischen Anhängen und geschichtlicher Untersuchung / herausg. von H. F. Massmann. Quedlinburg und Leipzig : Druck und Verlag von Gottfr. Basse, 1842. 628 s.

92. Frauentienst oder: Geschiebte und Liebe des Ritters und Sängers Ulrich von Lichtenstein, von ihm selbst beschrieben / nach einer alten Handschrift bearbeitet und hrsg. von Ludwig Tieck. Stuttgart und Tübingen: J. G. Cotta, 1812. 287 s. + VIII p.

93. Frühneuhochdeutsches Wörterbuch (FWB). FWB-online. URL: <https://fwb-online.de/?utm>

94. Hartmann von Aue. Gregorius. The Good Sinner. / translated by S. Z. Buehne. New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1966. 275 p.

95. Hartmann Von Aue. Erec. Mittelhochdeutscher Text und Übertragung von Thomas Cramer. Frankfurt am Main, 1972. 452 s.
96. Hartmann von Aue. Iwein / Text der siebenten Ausgabe von G. F. Benecke, K. Lachmann und L. Wolff; Übersetzung und Anmerkungen von Thomas Cramer. Aufl. 3., durchgesehene und ergänzte. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1981. 249 p.
97. Henrich von dem Türlin. Diu Crône / hrsg. G. H. F. Scholl. Stuttgart: Litterarischer Verein. 1852. 511 s.
98. Heinrich von dem Türlin. Die Krone / Unter Mitarbeit von Alfred Ebenbauer Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Florian Kragl. Berlin/Boston: de Gruyter GmbH, Walter, 2012. 524 s.
99. Heinrichs Livländische Chronik (Heinrici Chronicon Livoniae) / hrsg. L. Arbusow und A. Bauer. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Hannover: Hahnsche Buchhaltung, 1955. Bd. 31. 254 p. + LXIV p.
100. Herbordi Dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergensis / ed. R. Köpke. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Hannover: Impensis Bobliopoli Hahniani, 1868. Bd. 33. 166 p. + XVI p.
101. Hugo von Trimberg. Der Renner / hrsg. von G. Ehrismann. Tübingen: 1909. Bd. 2.
102. Jans der Enikel. Die Weltchronik / hrsg. Ph. Strauch. *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. Hannover und Leipzig, 1900. T. 3. S. 1–576.
103. Johann von Würzburg. Wilhelm von Österreich: aus der Gothaer Handschrift / hrsg. von E. Regel. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1906. 2 Taf. 333 s.
104. Kaiserchronik / hrsg. E. Shcroder. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1889–1895. Vol. 1, pars 1. P. 1–391.

105. Konrad von Würzburg. Engelhard: eine Erzählung / mit Anmerkungen M. Haupt. 2. Aufl. / besorgt von E. Joseph. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1890. 320 s. + XVI p.

106. Konrad von Würzburg. Partonopier und Meliur. Turnei von Nantheiz. Lieder und Sprüche / hrsg. F. Pfeiffer, F. Roth. Wien: W. Braumüller, 1871. 434 s.

107. Kudrun / hrsg. E. Martin. Zweite verbesserte Auflage. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1902. 220 p.

108. Lachman K. Der Nibelunge Not mit der Klage in der ältesten Gestalt mit den Abweichungen der gemeinen Lesart. Berlin: G. Reimer, 1826. 311 s.

109. Lampertus Hersfeldensis. Lamperti monachi Hersfeldensis opera / ed. O. Holder-Egger. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1894. Bd. 38. 489 s.

110. La belle Hélène de Constantinople. Nouvelle édition. Épinal: Pellerin, Imprimeur-Libraire, 1823. 72 p.

111. Lohengrin / hrsg. H. Rückert. Quedlinburg und Leipzig: Druck und Verlag von Gottfrid Basse, 1858. 297 s.

112. Mai und Beaflo: eine Erzählung aus dem dreizehnten Jahrhundert / ed. G. J. Göschen. Berlin: de Gruyter, 2018. Bd 7: Dichtungen des deutschen Mittelalters. 279 s.

113. Mariani Scoti. Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur. Antverpiae; Bruxelles, 1658. Februarii. T. 2. P. 365–379.

114. Mittelhochdeutsches Übungsbuch / hrsg. von C. von Kraus. Heidelberg, 1926. 297 s.

115. Neidhart-Lieder. Texte und Melodien sämtlicher Handschriften und Drucke / hrsg. von Ulrich Müller, Ingrid Bennewitz, Franz Viktor Spechtler. Berlin ; New York: Walter de Gruyter, 2007. Bd. 2: Neidhart-Lieder der Papier-Handschriften mit ihrer Parallelüberlieferung. 340 s. + XIV p.

116. Ortnit und die Wolfdietriche / hrsg. von A. Amelung und O. Jänicke. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1871. Bd. 1. 301 p.
117. Ortnit und die Wolfdietriche: nach Müllenhoffs Vorarbeiten (Deutsches Heldenbuch) / hrsg. von A. Amelung, O. Jänicke. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1873. Bd. 2. 351 s.
118. Ortliebi de fundatione monasterii Zwivildensis libri II / ed. O. Abel. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Hannoverae: Impensis Bibliopoli Aulici Hahniani, 1852. T. 10. P. 64–92.
119. Ottonis I, Episcopi Freisingensis, et Rahewini. Gesta Friderici I Imperatoris / ed. G. Waitz, B. von Simson. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1912. T. 46. P. 1–346.
120. Petra Žitavského kronika zbraslavská / ed. J. Emler. *Fontes Rerum Bohemicarum*. Praha: Nákl. N.F. Palackého, 1884. T. 4. P. 3–337.
121. Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir. *Roman de la Manekine* / publié par Francisque Michel. Paris: Maulde et Renou, 1840. XIX, 294 p.
122. Radziwiłł Chronicle. URL: <https://archive.org/details/radziwill-chronicle>
123. Rosengarten. Texte und Studien zur mittelhochdeutschen Heldenepik. Teilband 1: Einleitung, Rosengarten A. Teilband 2: Rosengarten DP. Teilband 3: Rosengarten C, Rosengarten F, Nieder deutscher Rosengarten, Verzeichnisse / hrsg. E. Lienert, S. Kerth, S. Nierentz. Berlin: Seiten, 2015. 610 s.
124. Rosengarten D / hrsg. G. Holz. *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms: Mit unterstützung Der Kgl. Sachs. Gesellschaft Der wissenschaften*. Niemeyer 1893. S. 70–218.
125. Rudolfs von Ems Weltchronik / hrsg. von G. Ehrismann. Berlin: Weidmann, 1915. 634 s.

126. The Galician-Volynian chronicle / an annotated translation by George A. Perfecky, with an editor's preface. München: Wilhelm Fink Verlag, 1973. 159 p.

127. The Romance of Emaré / re-edited from the MS., with introduction, notes, and glossary by. P. Kegan. London: Trench, Trübner & Co. for the Early English Text Society, 1908. L + 55 p.

128. Thomas Prischuch von Augsburg. Ticht von Kostenz / hrsg. K. Höfler. *Fontes rerum Austriacarum*. Wien, 1865. T. 6. Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. T. 2. S. 354–399.

129. Ulrich von Liechtenstein / hrsg. K. Lachmann. Berlin, 1841. 728 s.

130. Ulrich von Lichtenstein. Frauendienst. Vol. 2 / ed. R. Bechstein. *Deutsche Dichtungen des Mittelalters* / ed. K. Bartsch. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1888. Vol. 7. 362 s. + VII p.

131. Un sermon inconnu de Rupert, abbe de Deutz, sur S. Pantaleon / ed. M. Coens. *Analecta Bollandiana. Societe des Bollandistes*. 1937. Vol. 55. P. 244–267.

132. Walther von der Vogelweide: Texte. Zweite Ausg. / hrsg. von W. Wilmanns. Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1905. 286 s.

133. Wernher der Gartenaere. Helmbrecht / hrsg. von Friedrich Panzer, besorgt von Kurt Ruh. Tübingen: Niemeyer, 1974. 94 s. + XXXII p.

134. Wolfram von Eschenbach. Parzival / translated by H. M. Mustard & C. E. Passage. New York: Vintage Books, 1920. 329 p.

135. Wolfram von Eschenbach. Parzival: Mittelhochdeutsch / Neuhochdeutsch. Stuttgart: Reclam, 1981. Bd. 1. Übersetzt und herausgegeben von Wolfgang Spiewok. 735 s.

Література:

136. Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2013. 235 с.

137. Александрович В. Володимирський літопис – історична назва зіставлення найдавнішого київського разом із західноукраїнським літописанням XIII століття. *Галицько-Волинська доба* / відп. ред. В. Александрович. Львів, 2020. Т. 1: Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть. С. 193–215.

138. Александрович В. «Новий літописець» як текстологія тексту, не вартого прочитання? Рец. на кн. Галицько-Волинський літопис: текстологія / за редакцією О. П. Толочка. Київ, 2020. 929 с., 18 с. іл. *Княжа доба: історія і культура*. 2023-2024. Вип. 16. С. 147–265.

139. Алфьоров О. Печатки госпітальєрів у княжому Галичі та Володимирі (контакти Русі та латинського Сходу за сфрагістичними пам'ятками). *Галич: збірник наукових праць*. 2024. Вип. 6. С. 48–55.

140. Бохан Ю. Турнірныя традыцыі ў Вялікім княстве Літоўскім у XIV–XVI стагоддзях. Минск: І. П. Логвінаў, 2008. 76 с.

141. Вілкул Т. Біблія у Галицько-Волинському літописі. *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014. С. 227–240.

142. Вілкул Т. Рецензія на книгу: Галицько-Волинський літопис. Текстологія / за редакцією О. Толочка. Київ: Академперіодика, 2020. 929 с. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2025. Вип. 38. С. 233–248.

143. Возний І., Федорук А. Військовий обладунок і спорядження вершника X–XIV ст. на території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром. *Археологія*. 2012. № 4. С. 62–73.

144. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: вид. О. Пшонківський, 2006. 782 с.

145. Войтович Л. Король Данило Романович: політик і полководець. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*. Львів, 2008. С. 22–97.

146. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2011. 480 с.
147. Войтович Л. Галич в політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 478 с.
148. Войтович Л. Остання еміграція короля Данила. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2009. Вип. 13. С. 89–96.
149. Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. 181 с.
150. Войтович Л. Феномен галицького боярства і його стосунки з князями. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Т. 27. С. 228–243.
151. Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.
152. Волощук М. Княгиня Грифіна Ростиславівна, її польський шлюб та ймовірне руське оточення двору. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2017. Вип. 28. С. 12–19.
153. Волощук М. Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року. *Colloquia Russica. Series II*. Краків–Івано-Франківськ, 2017. Т. 2. С. 103–122.
154. Волощук М., Паршин І. Johann de Ladimiria: до проблеми етнічного походження капелана сілезького князя Генріха VI Доброго. *Галичина: науковий і культурно-просвітний часопис*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 31. С. 50–63.
155. Галицько-Волинський літопис: текстологія / за ред. О. П. Толочка; НАН України; Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2020. 929 с.

156. Генсьорський А. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори) / А. Генсьорський. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 100 с.

157. Голик Р. “Тоземльцы и иноплемєнники”: “руський патріотизм”, “образ світу” та етнічні стереотипи середньовічної Галичини й Волині. *Княжа доба: історія і культура*. 2011. Вип. 4. С. 100–118.

158. Голик Р. Знаки спільності й відмінності. Культурна і літературна традиція Польщі й України: від Русі до Другої Речі Посполитої. *Українські маркери історії Польщі: від початків формування до Великої війни* / редкол.: М. Литвин (голова), Л. Хахула (заст. голови), О. Піх, В. Пастернак (секретар). Львів; Суми: Університетська книга, 2024. С. 7–68.

159. Голик Р. Речі, слова, алегорії: менталітети і світи культури Галицько-Волинського князівства. *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини: колективна монографія* / відп. ред. І. Паршин. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2024. С. 263–325.

160. Головка О. Давня Русь та хрестові походи. *Східний світ*. 2000. Вип. 2. С. 20–27.

161. Головка О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ: Академперіодика, 2021. 600 с.

162. Головка О. Русь 20-х – 70-х рр. XI ст. в германських середньовічних джерелах. *Сучасні дослідження з німецької історії*. 2025. Вип. 51. С. 138–177.

163. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1993. Т. 3: До року 1340. 592 с.

164. Гуцул В. М. Таранний бій, рицарство і теорія воєнно-технологічного детермінізму: історіографія проблеми. *Записки історичного факультету*. 2015. Вип. 26. С. 259–283.
165. Гуцул В. Таранный бой в средневековой Руси. *Colloquia Russica. Series I*. 2015. Т. 5. S. 199–215.
166. Дибя Ю. Холмський пам'ятник перемоги поблизу Ярослава 1245 року. *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9. С. 91–132.
167. Домбровський Д. Король Руси Данило Романович (приблизно 1201–1264). Політична біографія / з польської переклав А. Козицький. Львів: Локальна історія, 2025. 520 с.
168. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Прага: Накладом Українського університету у Празі, 1923. 221 с.
169. Ісаєвич Я. До історії титулатури володарів у Східній Європі. *Княжа доба: історія та культура*. 2008. Вип. 2. С. 3–30.
170. Ісаєвич Я. Княжа доба і середні віки: наскільки співпадають ці визначення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. Львів, 2011. Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. С. 306–312.
171. Кардаш О., Стасюк, А. Кирило-Мефодіївські витоки церковної традиції середньовічного Галича та Галицької землі в історичній візії Антонія Петрушевича: ревізія поглядів. *Сторінки історії*. 2026. Вип. 62. С. 47–91.
172. Кіорсак В. Б. Русь і Східна Європа в історичній пам'яті середньовічних скандинавів (на матеріалах саг про давні часи) : дис. ... д-ра філос.: спец. 032 «Історія та археологія» / Владислав Борисович Кіорсак; наук. кер. В. Д. Гупало. Львів, 2023. 237 с.
173. Ковалів Ю. «Девгенієве діяння». Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1: А–Л. С. 259.

174. Козак М. «Нѣмьци же диващєся вроужью татарьскомоу»: яку зброю описував літописець в епізоді зустрічі в Пожоні та яке її походження? *Етнічна історія народів Європи*. 2022. Вип. 67. С. 7–16.
175. Козак М. До питання мечів у Галицькій землі в період Високого і Пізнього Середньовіччя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2023. Вип. 38. С. 105–120.
176. Козак М. Держава Романовичів: військо та озброєння. *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціо-політичного розвитку й осмислення культурної спадщини* / відп. ред. І. Л. Паршин. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2024. С. 188–216.
177. Котляр М. Історія України в особах: Давньоруська держава. Київ: Україна, 1996. 238 с.
178. Котляр М. Княжа служба в Київській Русі. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2009. 250 с.
179. Котляр М. Воєнне мистецтво Давньої Русі. Київ: Наш час, 2011. 280 с.
180. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство / відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 1999. 220 с.
181. Купчинський О. Акти та документи Галицько-волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів: Видавництво НТШ, 2004. 1283 с.
182. Лильо І. М. Східноземноморські продукти на столі львівських міщан у XV–XVII ст. *Народознавчі зошити*. 2018. № 3 (141). С. 656–661.
183. Мартынюк А. В. Восточноевропейские эпизоды путешествий Освальда фон Волькенштейна. *Studia Historica Europae Orientalis*. 2015. Вып. 8. С. 77–91.

184. Мартынюк А. До Герберштейна. Австрия и Восточная Европа в системе персональных связей (XIII – начало XVI века). Москва: Квадрига, 2019. 576 с.

185. Мартынюк А. «Немци же дивящееся оружию татарскому»: кем и когда встречался Даниил Романович в Пожони? *Colloquia Russica. Series I*. Krakow; Bratislava, 2015. Vol. 5: Rus' and Central Europe from the 11th to the 14th century. S. 149–160.

186. Меренюк Х. Військова «игра» в Русі: термінологічні та джерелознавчі питання. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2023. Вип. 38. С. 41–52.

187. Меренюк Х. Галицька та Волинська еліти на бенкетах і полюваннях XII–XIV століть. *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини: колективна монографія* / відп. ред. І. Паршин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2024. С. 217–260.

188. Меренюк Х. Ростислав Михайлович та Ворш на військовій «грі» 1245 р. *Військово-науковий вісник*. 2025. Вип. 43. С. 73–85.
<https://doi.org/10.33577/2313-5603.43.2025.73-85>

189. Меренюк Х. В. Руський король очима Європи: іконографія в манускриптах «Всесвітньої хроніки» Янса Енікеля XIII–XV століть. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. Вип. 3. С. 5–24.
<https://doi.org/10.15407/rksu.38.005>

190. Меренюк Х. Образ Русі та Великого князівства Литовського. *Артимішин П., Меренюк Х. Україна та українці в пострадянських білоруських підручниках та посібниках з історії: колективна монографія* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. С. 11–44.

191. Меренюк Х. “Трояндовий сад”: рицарська доблесть руського короля на турнірі у Вормсі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2025. Вип. 26. С. 111–118.

192. Меренюк Х., Паршин І. Фарь у руських літописах: особливості трактування. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2021. Вип. 34. С. 3–12.

193. Меренюк Х. «Riuzen» та «Polen» у Дітріхівському циклі німецького героїчного епосу XIII–XIV століть. *Княжа доба: історія і культура*. 2025. Вип. 17. С. 103–125.

194. Мудеревич В. Хрестоносний рух на Близький Схід і руські землі у кінці XI – першій половині XIII ст. дис. ... кандидата історичних наук. Чернівці, 2009.

195. Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков: Тексты, перевод, комментарий. Москва: Наука, 1993. 238 с.

196. Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва: Языки русской культуры, 2001. 784 с.

197. Однороженко О. “Clipearium Teutonicorum” і “Zuricher Warpenrolle” та їх значення для вивчення руської державної геральдики другої половини XIII – початку XIV ст. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2009. Вип. 16. С. 20–34.

198. Однороженко О. Наука про герби. URL: <https://sigillum.com.ua/geraldyka/majsternya-2/>

199. Паршин І. Австрійська політика Романовичів і маловідома середньовічна байка XIII ст.: несподівані паралелі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2016. Вип. 17. С. 25–34.

200. Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 348 с.
201. Паршин І. Поєдинок князя Ростислава Михайловича та лицаря Ворша – прелюдія до Ярославської битви 1245 року. *Проблеми історії війн і військового мистецтва* / за ред. Л. В. Войтовича. Львів, 2019. Вип. 2. С. 147–156.
202. Паршин І. Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2012. Вип. 16. С. 40–48.
203. Паршин І. Король Юрій Львович на страницах западноевропейських хроник. *Русин*. Кишинев, 2012. № 4(30). С. 73–85.
204. Паславський І. Римська політика князя Данила Романовича в 30-х роках XIII століття. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 167–174.
205. Паславський І. Галицько-Волинська держава і папський Рим в епоху Романовичів. *Галицько-Волинська доба*. Львів, 2020. Т. 1. Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть. С. 77–116.
206. Перфецький Е. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1927. Т. 147. С. 1–54.
207. Приселков М. Д. Троицкая летопись. Реконструкция текста. Москва; Ленинград: Издательство АН СССР, 1950. 512 с.
208. Ричка В. М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі). Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 180 с.
209. Русина О. До проблеми походження Радзивіллівського літопису. *Київські історичні студії*. 2025. Вип. 1 (20). С. 182–194.

210. Сkochиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Видавництво УКУ, 2010. 832 с.

211. Смуток І., Лисейко Я. Книги та книжкові зібрання шляхти Перемишльської землі у XVIII столітті. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 2 (41). С. 76—89.

212. Смуток Л., Смуток І. Історія і генеалогія шляхти Галичини кінця XVIII – початку XX ст. у сучасній українській і польській історіографії. *Українські історичні студії*. 2024. Вип. 16. С. 31–37.

213. Стасюк А. Францисканська місія в Галичі XIII століття: історія та легенда. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: Історія*. 2023. Вип. 2 (49). С. 8–14.

214. Стасюк О. Огляд джерел до історії францисканських місій на Русі в XIII – першій третині XV ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2023. Т. 41. С. 30–51.

215. Терський С. Б. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Київ: «Стародавній Світ», 2014. 64 с.

216. Толочко А. «Не переступати предела братня» (об источниках миниатюр Радзивилловской летописи). *Ruthenica*. 2014. Вип. 12. С. 67–81.

217. Толочко А. Пририсовки зверей к миниатюрам Радзивилловской летописи и проблема происхождения рукописи. *Ruthenica*. 2005. Вип. 4. С. 62–84.

218. Толочко О. П. Никонівський літопис. *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України; Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Nykonivskyj_lit

219. Федорук А. Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за «галицьку спадщину». *Colloquia Russica. Series II*. Kraków, 2013. Т. 1. S. 125–143.

220. Федорук А. Участь населення Буковини в хрестових походах на Близький Схід наприкінці XII – початку XIII ст. *Буковинський історико-етнографічний вісник*. 2002. Вип. 4. С. 44–48.

221. Христан Н. Князь та король Данило Романович в українському інтелектуальному дискурсі Галичини другої половини XIX ст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2023. Т. 57. С. 92–97.

222. Христан Н. Конструювання образу Regis Russiae у державницькому напрямі української історичної думки першої третини XX ст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2023. Вип. 58. С. 110–116.

223. Шахматов А. А. Заметка о месте составления Радзивилловского (Кенигсбергского) списка летописи. Москва, 1913. С. 18–114.

224. Baldzuhn M. Konrad-Rezeption und -Gedenken in Mittelalter und Früher Neuzeit. *Konrad von Würzburg: Ein Handbuch* / hrsg. M. Stock. Berlin: De Gruyter, 2023. 1128 s.

225. Barber R., Barker J. Tournaments: Joust, Chivalry and Pageants in the Middle Ages. New York: Boydell Press, 1989. 240 p.

226. Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. 251 s.

227. Bartsch K. Meisterlieder der Kolmarer Handschrift. Stuttgart: Gedruckt auf Kosten des Literarischen Vereins, 1862. 732 s.

228. Basiert B. Review of Wilhelm von Österreich. Johans von Würzburg „Historia Poetica“ von 1314 und Aufgabenstellungen einer narrativen Fürstenlehre, by A. Juergens. *Arbitrium*. 1992. Vol. 10(2). P. 172–177.

229. Bielmeier S. Otto von Freising. Crabnebel. Historiologie. Heidelberg: Publish & Parish, 2024. 480 s.
230. Berend N. Historical Writing in Central Europe (Bohemia, Hungary, Poland). *The Oxford History of Historical Writing* / ed. by S. Foot, C. F. Robinson. Oxford: University press, 2012. Vol. 2: 400–1400. P. 312–328.
231. Berkov P. Das «russische Thema» in der mittelhochdeutschen Literatur. *Zeitschrift für Slawistik*. 1976. Bd. 21(1). S. 297–310.
232. Braune W. Althochdeutsche Grammatik. Halle a. S.: M. Niemeyer, 1886. 260 s.
233. Brinker-von der Heyde C. Das (Mittel)Meer als liminaler Raum in mittelalterlicher Literatur. *Das Mittelmeer und die deutsche Literatur der Vormoderne*. Berlin, 2023. S. 213–238.
234. Brundage J. Introduction: Henry of Livonia, The Writer and His Chronicle. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia* / ed. by M. Tamm, L. Kaljundi and C. S. Jensen. Burlington: Routledge, 2011. P. 1–11.
235. Budapesti Szemle. Negyvenharmadik kötet (103. 104. 105. szám) / ed. P. Gyulai. Buda-Pest: Franklin-Társulat, 1885. Köt. 43.
236. Bumke J. Courtly Culture: Literature and Society in the High Middle Ages. Berkeley, CA : University of California Press. 1991. 770 p.
237. Burdach K. Walther von der Vogelweide. *Allgemeine Deutsche Biographie*. 1896. Bd. 41. S. 35–92.
238. Cammarota M. G. Tannhäuser. Die Gedichte der Manessischen Handschrift. Mittelhochdeutsch / Neuhochdeutsch / Übersetzungen von J. Kühnel. Göppingen: Kümmerle, 2009. 307 s.
239. Classen A. An English translation of Rudolf von Ems's Der guote Gêhart. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016. 199 p.
240. Classen A. The Nibelungenlied – Myth and History: A Middle High German Epic Poem at the Crossroads of Past and Present, Despair and Hope. *Epic*

and History / ed. by D. Konstan, K. A. Raaflaub. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2009. P. 262–279.

241. Classen A. Medieval German Studies as a Paradigm for German Studies: An Introduction. *Medieval German Voices in the 21st Century*. Amsterdam: GA, 2000. P. 7–42.

242. Coltman C. The Tournament: its Periods and Phases. London: Methuen & co., ltd., 1919. 262 p.

243. Crouch D. Tournament. London: Bloomsbury Academic, 2007. 252 p.

244. Curschmann M. Biterolf und Dietleip. *Deutsche Literatur des Mittelalters Verfasserlexikon*. Berlin, New York: Die Gruyter, 1978. Vol. 1. S. 879–883.

245. Dąbrowski D. Badając Kronikę halicko-wołyńską (Kronikę Romanowiczów). Rozważania na marginesie opracowania Oleksija Tołoczki. *Kwartalnik Historyczny*. 2023. Zesz. 2. S. 379–397.

246. Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań; Wrocław: Wydawnictwo historyczne, 2002. 347 s.

247. Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze. Kraków: Avalón, 2016. 412 s.

248. de Boor H. Die literarische Stellung des Gedichtes vom Rosengarten in Worms. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*. 1959. Vol. 81. S. 371–391.

249. Dietl C. Minnerede, Roman und historia: Der „Wilhelm von Österreich“ Johannis von Würzburg. Tübingen, Germany: Max Niemeyer Verlag, 1999. 429 s.

250. Drugaś S. G. P. The Wallachians in the Nibelungenlied and their Connection with the Eastern Romance Population in the Early Middle Ages. *Hiperboreea Journal. Journal of History*. 2016. Vol. 3(1). P. 71–124.

251. Dunger H. Die Sage vom trojanischen Kriege in den Bearbeitungen des Mittelalters und ihre antiken Quellen. München: Druck von G. Treubner, 1869. 132 s.

252. Dunger H. Wider die Engländerei in der deutschen Sprache: Ein Vortrag gehalten auf der 11. Hauptversammlung des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins. Berlin: Verlag des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins (S. Berggold), 1899. II, 20 S

253. Dunphy R. G. History as Literature: German World Chronicles of the Thirteenth Century in Verse. Introduction, Translation, and Notes. Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 2003. 194 p.

254. Engelhardt C. M. Der Ritter von Stauffenberg: Ein altdeutsches Gedicht. Auf Kosten des Verfassers, 1823. 150 s.

255. Ferrari F. Der “frum heiden” und sein kostbarer Tisch: Jans Enikels Erzählung um Saladins Tod und die Darstellung des muslimischen Ostens in der deutschen Literatur des Mittelalters. *Religiöse Toleranz im Spiegel der Literatur. Eine Idee und ihre ästhetische Gestaltung* / hrsg. B.F.W.Springer, A. Fidora. Zürich; Berlin: Lit Verlag, 2009. S. 83–91.

256. Firestone R. H. The Literary Classification of “Dietrich und Wenezlan”: A Reevaluation. *German Studies Review*. 1982. Vol. 5, no. 1. P. 9–20.

257. Friedrich W., Frings T., Wissmann W. Das Institut für deutsche Sprache und Literatur: Vorträge gehalten auf der Eröffnungstagung. Halle (Saale), 1954. 218 s.

258. Galle A. Wappenwesen und Heraldik bei Konrad von Würzburg. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 1912. Bd. 53. H. 3 /4. S. 209–259.

259. Glauser J., Hermann P. Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies: Interdisciplinary Approaches. Berlin: de Gruyter GmbH, 2018. 1132 p.

260. Glöckle F. Lohengrin; ein altdeutsches Gedicht. Heidelberg: Mohr u. Zimmer, 1813. 192 s. + CVI p.

261. Griesse S. Legenden (Silvester, Alexius, Pantaleon). Konrad von Würzburg / hrsg. M. Stock. Berlin: De Gruyter, 2023. 163 p.
262. Grzesik R. Descriptio Europae Orientalis. *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* / ed. Graeme Dunphy. Leiden: Brill, 2010. Vol. 1. P. 518–519.
263. Grimm J. Reinhart Fuchs. Berlin: Nicolaische Buchhandlung, 1834. 452 s.
264. Grimm J. Deutsche Grammatik. Erster Teil. Zweite Auflage. Göttingen: Dieterichsche Buchhandlung, 1822. 1032 s.
265. Grimm W. K. Athis und Prophlias. Gelesen in der Königlichen Akademie der Wissenschaften am 18 und 22 Januar 1844. Berlin: Druckerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1846. 123 s.
266. Hagen H. von der. Minnesinger. Leipzig: Barth, Stargardt, 1838. Bd. 2. 936 s.
267. Heinze J. Einführung in die mittelhochdeutsche Dietrichepik. Berlin, New York: De Gruyter, 1999. 221 s.
268. Hennings T. Einführung in das Mittelhochdeutsche. Berlin; Boston: De Gruyter, 2012. 244 s.
269. Herweg M. Ein enzyklopädisches Ereignis: Thomas Prischuchs «Grundvest» des Konstanzer Konzils (1417/18). *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*. 2017. Bd. 139, H. 3. S. 411–427.
270. Holz G. Die gedichte vom Rosengarten zu Worms. Halle: Max Niemeyer, 1893. 275 s. + CXVI p.
271. Holtzmann A. Meistergesänge des XV. Jahrhunderts. *Germania. Vierteljahrsschrift für Deutsche Alterthumskunde*. 1858. Vol. 3. S. 307–328.
272. Jänicke O., Steinmeyer E., Wilmanns W. Der Ritter von Staufenberg, Das jüngere Gedicht vom Riesen Sigenot, Zur Geschichte des Eckenliedes. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1871. 140 s.

273. Junk V. Rudolfs von Ems Willehalm von Orlens. Berlin: Weidmann 1905. 276 s.
274. Juergens A. „Wilhelm von Österreich“. Johans von Würzburg „Historia Poetica“ von 1314 und Aufgabenstellungen einer narrativen Fürstenlehre. Frankfurt-am-Main: u. a., 1990. 447 s.
275. Keen M. Chivalry. London: Yale University Press, 1984. 303 p.
276. Keller M. Perspektiven: Vorstellungen von ‘Riuzen’ in der deutschen Literatur des Mittelalters. *Russen und Rußland aus deutscher Sicht: 9.–17. Jahrhundert*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1988. S. 84–109.
277. Keinz F. Neidharts Von Reuenthal. Auf Grund Von M. Haupts Herstellung, Zeitlich Gruppirt, Mit Erklärungen Und Einer Einleitung. Leipzig: Verlag Von S. Hirzel, 1889. 146 s.
278. Knapp F. P. Sagengeographie und Europäischer Krieg in “Biterolf und Dietleib”. *Pöchlarnner Heldenliedgespräch: Die historische Dietrichepik* / ed. K. Zatloukal. Vienna: Fassbaender, 1992. Vol. 2. S. 69–77.
279. Knapp F. P. Wernher der Gartnaere. *Neue Deutsche Biographie*. 2020. Bd. 27. S. 843–844.
280. Kofler W. Aventure und Sorge. Anmerkungen zur Textstruktur von «Ortnit» und «Wolfdietrich» A. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 2009. Bd. 138, H. 3. S. 361–373.
281. Kraus A. Jan z Michalovic: Německá báseň třináctého věku. V Praze: Bursík & Kohout, 1880. 136 s.
282. Kurras L. Beitrag: Excerpta chronicarum. Der zweite Band der Platterberger-Truchseßschen Weltchroni. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 1980. Bd. 109, H. 1. S. 86–89.
283. Kurz H. Geschichte der deutschen Literatur: mit ausgewählten Stücken aus den Werken der vorzüglichsten Schriftsteller. 3. Aufl. Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1861. Bd. 1. 867 s.

284. Lechner K. Die Babenbergen: Mark-Grafen und Herzoge von Österreich 976–1246. Wien, 1994. 478 s.
285. Lewon M. Das Phänomen «Neidhart». Musikleben des Spätmittelalters in der Region Österreich. 2017. URL: <https://musical-life.net/essays/das-phaenomen-neidhart>
286. Lexer M. von. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Leipzig: S. Hirzel, 1872. Bd. 1: A–M: zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum Mittelhochdeutschen Wörterbuche von Benecke–Müller–Zarncke. 2262 Sp.
287. Lexer M. von. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Leipzig: S. Hirzel, 1876. Bd. 2: N–U: zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum Mittelhochdeutschen Wörterbuche von Benecke–Müller–Zarncke. 2050 Sp.
288. Lexer M. von. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch Wörterbuchnetz. Universität Trier. URL: <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=Lexer&lemid=A00001>
289. Lhotsky A. Friedrich II. *Neue Deutsche Biographie*. Berlin, 1961. Bd. 5. S. 524.
290. Lienert E. Perspektiven der Deutung des Nibelungenliedes. *Die Nibelungen. Sage – Epos – Mythos* / hrsg. von J. Heinze, K. Klein, U. Obhof. Wiesbaden: Reichert, 2003. S. 91–112.
291. Lorenz O. Brun. *Allgemeine Deutsche Biographie*. 1876. Bd. 3. S. 431–433.
292. Ludlow J. M. Popular epics of the Middle Ages of the Norse-German and carlovingian cycles. London: Macmillan and Co, 1865. 427 p.
293. Lunzer J. Einleitung. *Ortneit und Wolfdietrich nach der Wiener Piaristenhandschrift*. Tübingen: Buchdruckerei von H. Laupp jr., 1906. P. VII–XVII.
294. Lunzer J.. Dietrich und Wenezlan. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 1914. Bd. 55, H. 1. S. 1–40.

295. Martin E. Einleitung. *Deutsches Heldenbuch Alpharts Tod. Dietrichs Flucht. Rabenschlacht* / hrsg. E. Martin. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. P. I–LX.
296. Matthews A. The Medieval German Lohengrin Narrative Poetics in the Story of the Swan Knight. Rochester, New York: Camden House, 2016. 236 p. + IX p.
297. Mereniuk K. Gloria et Virtus: Hastiludium in Ruthenian Lands and Beyond XII–XV centuries. *Nuova Antologia Militare*. 2025. Vol. 6(24). P. 111–139. <https://doi.org/10.36158/97912566910673>
298. Mereniuk K. “Riuzen Stürm” in the Epic Tradition of the 13th–14th-Century Holy Roman Empire. *Nuova Antologia Militare*. 2026. Vol. 7(25). P. 47–74. <https://doi.org/10.36158/97912566935043>
299. Mereniuk K. Knight’s Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects. *Średniowiecze Polskie i Powszechnie*. 2022. Vol. 14 (18). S. 126–148.
300. Michels V. Studien über die ältesten deutschen Fastnachtspiele. Strassburg: Karl J. Trübner, 1896. 278 s.
301. Mierke S. Riskante Ordnungen. Von der Kaiserchronik zu Jans von Wien. Berlin; Boston: De Gruyter, 2014. 327 s.
302. Mika N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. Racibórz: Wydawnictwo i Agencja Informacyjna WAW, 2008. 136 s.
303. Millet V. Germanische Helden Dichtung im Mittelalter: eine Einführung. Berlin: de Gruyter, 2008. 503 s.
304. Mittelhochdeutsches Wörterbuch: mit Benutzung des Nachlasses von Georg Friedrich Benecke. Bd. 2, Tl. 1: M–R / ausgearb. von Wilhelm Müller und Friedrich Zarncke ; bearb. von Friedrich Zarncke. Leipzig: Hirzel, 1863. 825 s.
305. Müllenhoff K. Sängernamen. *Zeitschrift für deutsches Alterthum*. 1849. Bd. 7. S. 530–531.

306. Müllenhoff K. Zur Geschichte der Nibelunge Not. Halle: C. A. Schwetschke und Sohn, 1855. 103 s.
307. Müllenhoff K. Deutsche Altertumskunde. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1870. Bd. 1. 501 s.
308. Müller M. Abenteuerliche Volten und raumgreifendes Erzählen im Woldietrich D. *Ordnungen des Außerordentlichen*. 2023. P. 19–44.
309. Müller M. The German Classics from the Fourth to the Nineteenth Century: With Biographical Notices, Translations into Modern German, and Notes / ed., rev., enl., and adapted to Wilhelm Scherer's History of German Literature by F. Lichtenstein. Oxford: Clarendon Press, 1886. Vol. 1. 715 p.
310. Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. Kraków: Avalón, 2011. 362 s.
311. Nolte T. Ironie in der Sangspruchdichtung Walthers von der Vogelweide. *Poetica*. 1998. Vol. 30, no. 3-4. S. 351–376.
312. Oettli P. H. A first dictionary for students of Middle High German. Göppingen: Kümmerle Verlag, 1986. 163 p.
313. Pastoureau M. Blue: The History of a Color. Princeton: University Press, 2017. 216 p.
314. Pastoureau M. Green: The History of a Color. Princeton: University Press, 2014. 240 p.
315. Paul H. Mittelhochdeutsche Grammatik. Halle a. S.: Verlag von Max Niemeyer, 1918. 227 s.
316. Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle a. S.: Max Niemeyer, 1880. 368 s.
317. Piwowarczyk D. Poczet rycerzy polskich XIV i XV wieku. Warszawa: Bellona, 2006. 294 s.
318. Polenz P. von. Geschichte der deutschen Sprache. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2009. 224 s.

319. Pritsak O. Die Rus'-Deutschen Beziehungen zwischen den 9. und 14. Jahrhunderten. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1998. Вип. 5: ПРОΣΦΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. С. 517–533.
320. Ranawake S. German “Minstrels” and Their Travels. *Forum for modern language studies*. 2000. Vol. 36(1). P. 49–63.
321. Repp F. Ostoja Rajakovic: ein Spielmann und Sippengenosse König Markos. *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 1954. Vol. 23, no. 1. P. 39–59.
322. Roethe G. Die deutschen Kaiser und die deutsche Literatur. Göttingen: E. Ebering, 1893. 22 s.
323. Roethe G. Wege der deutschen Philologie: Rede zum Antritt des Rektorats der Friedrich Wilhelms-Universität. Göttingen: E. Ebering, 1923.
324. Rudolf R. Hicfelt, Eberhard. *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 2., völlig neu bearb. Aufl. Bd. 3: *Gert van der Schüren – Hildegard von Bingen* / hrsg. von K. Ruh, G. Keil, W. Schröder, B. Wachinger u. a. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1981. Sp. 1219-1220.
325. Rychka V. Ukraine and Russia: Crossroads of History. The Cultural and Historical Heritage of Medieval Rus' and the Ways of Forming Ukrainian and Muscovite Identities. Siena (Italy): University for Foreigners, 2024. 237 p. URL: <https://resource.history.org.ua/book/en/0018350>
326. Sagger A. Hungarians as *vremde* in Medieval Germany. *Meeting the Foreign in the Middle Ages*. New York: Routledge, 2016. P. 142–166.
327. Sagger A. Eastern Europe and the cultural poetics of the chivalric tournament in medieval Germany: Biterolf und Dietleib, Ottokar von Steiermark's Österreichische Reimchronik and Ludwig von Eyb's Turnierbuch. *Germano-Slavica*. 2003. Vol. 14. S. 5–19.
328. Schanze F. Marner. *Neue Deutsche Biographie*. 1990. Bd. 16. S. 232–233.

329. Scherer W. Zur Geschichte der deutschen Sprache. 2., verbesserte Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1878. 660 s + XXIII p.
330. Schmid F. M. Constructions of Identities and Processes of Othering. Images of Polish Characters, Polishness and Poland and Their Roles in Medieval German Literature. *Germans and Poles in the Middle Ages*. Leiden: BRILL, 2021. P. 261–302.
331. Schumacher M. Toleranz, Kaufmannsgeist und Heiligkeit im Kulturkontakt mit den Heiden. *Zeitschrift für interkulturelle Germanistik*. 2010. Vol. 1 (1). S. 49–58.
332. Siebert J. Der Dichter Tannhäuser. New York: M. Niemeyer, 1980. 249 p.
333. Spechtler F. V. Liechtenstein, Ulrich von. *Neue Deutsche Biographie*. 1985. Bd. 14. S. 522–523.
334. Sroka S. A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? *Harvard Ukrainian Studies*. 1992. Vol. 16, no. 3–4. P. 261–268.
335. Steinmetz R.-H. Tannhäuser. *Neue Deutsche Biographie*. 2013. Bd. 25. S. 783–784.
336. Strauch F. Marners Leben und Dichtungen. Inaugural-dissertation zur erlangung der Philosophischen doctorwürde an der Universität Strassburg. Strassburg-London: Karl J. Trübner. Trübner & Comp. 1876. 442 s.
337. Stuckmann M. Wappenschilderungen und historisch-heraldische Anspielungen in Konrad von Würzburgs Trojanerkrieg. Diss. Wuppertal. URL: <https://elekpub.bib.uni-wuppertal.de/ubwhsmig/content/zoom/7380436>
338. Szymczak J. Knightly Tournaments in Medieval Poland. *Fasciculi Archaeologiae Historice*. 1995. Vol. 8. S. 9–28.
339. Szymczak J. Pojedyunki i harce, turnieje i gonitwy. Walki o życie, cześć, sławę i pieniądze w Polsce Piastów i Jagiellonów. Warszawa: DiG, 2008. 295 s.

340. Thorau P. Jahrbücher des Deutschen Reiches unter König Heinrich (VII.). Berlin: Duncker & Humblot, 1998. T. 1: König Heinrich (VII.), das Reich und die Territorien. Untersuchungen zur Phase der Minderjährigkeit und der „Regentschaften“ Erzbischof Engelberts I. von Köln und Herzog Ludwigs I. von Bayern (1211) 1220–1228. 463 s.
341. Tolochko O. Notes on the Radziwiłł Codex. *Studi Slavistici*. 2013. Vol. 10. P. 29–42.
342. Ukena-Best E. Walther von der Vogelweide. *Neue Deutsche Biographie*. 2020. Bd. 27. S. 351–353.
343. Veszprémy L. The Military history of Hungary from the first contacts with Europe to Mohács 862–1526. *Illustrated Military History of Hungary* / ed. R. Hermann. Budapest: Zrínyi, 2012. P. 3–51.
344. Walliczek W. Konrad von Würzburg. *Neue Deutsche Biographie*. 1980. Bd. 12. S. 554.
345. Walshe M. O. Medieval German literature. Cambridge; Harvard: University Press, 1962. 421 p.
346. Wattenbach W. Herbord. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1880. Bd. 12. S. 42.
347. Weddige H. Mittelhochdeutsch. Eine Einführung. 3., neu überarb. Auflage. München: C. H. Beck, 1999. 210 s.
348. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1973. 448 p.
349. White H. The Historical Text as Literary Artifact. *Clio*. 1974. Vol. 3, no 3. P. 277–303.
350. Wiesinger P. Schreibung und Aussprache im älteren Frühneuhochdeutschen: zum Verhältnis von Graphem, Phonem, Phon am bairisch-österreichischen Beispiel von Andreas Kurzmann um 1400. Berlin: de Gruyter, 1996. 275 s.

351. Wis M. Ein Problematischer Farbenvergleich bei Eilhart und Veldeke: '... Brûn Alse Ein Bere.' *Neuphilologische Mitteilungen*. 1992. Vol. 93. No. 2/4. S. 377–391.

352. Wolf J. Der Stricker: der Autor und seine Werke. *Die Weltchronik des Rudolf von Ems und ihre Miniaturen: illustrierte Weltgeschichten aus dem mittelalterlichen Zürich* / hrsg. R. Gamper, R. Fuchs, D. Oltrogge, J. Wolf. Oppenheim am Rhein: Nünnerich-Asmus Verlag & Media, 2022. S. 26–32.

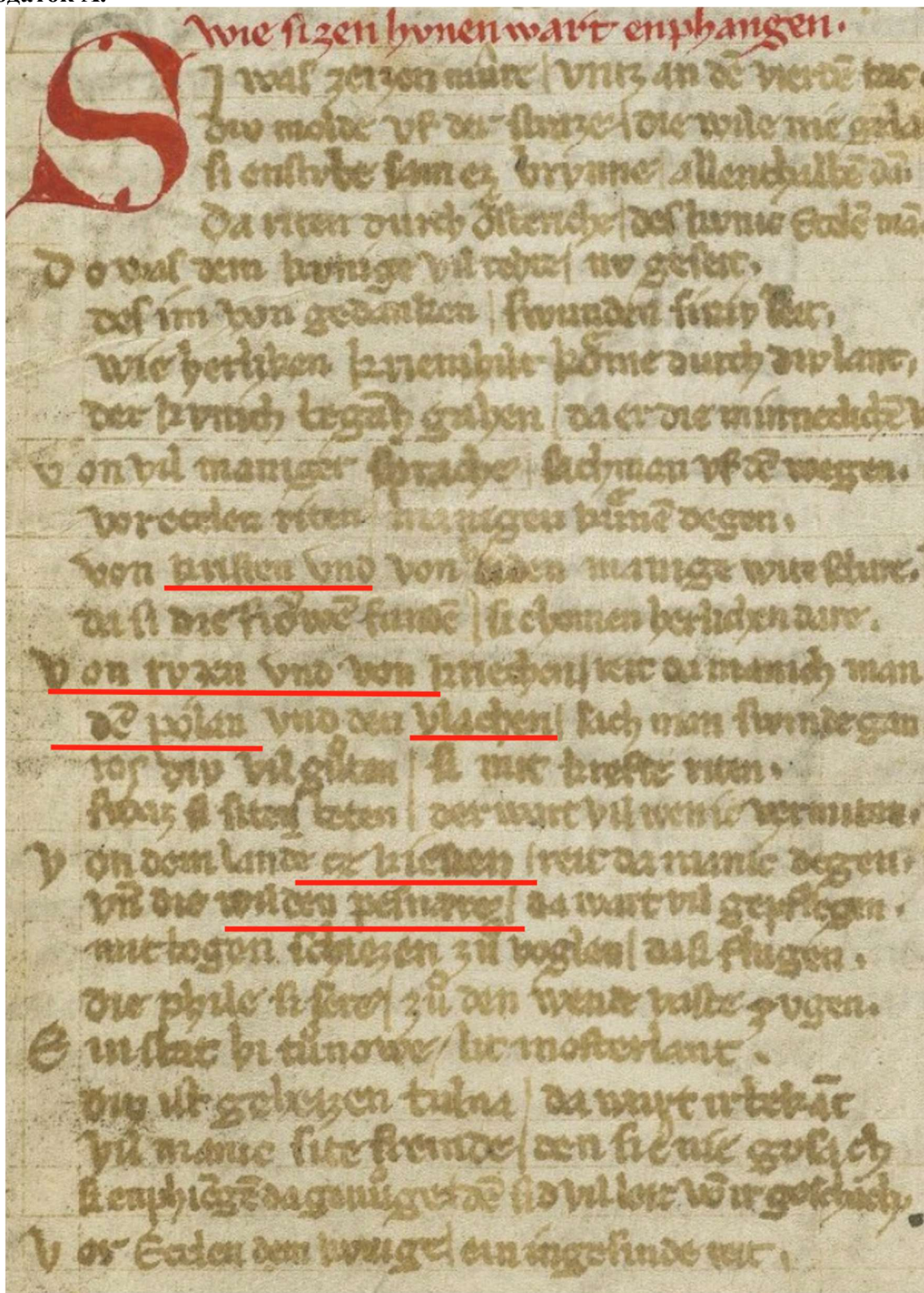
353. Worstbrock F. J. Die Erfindung der wahren Geschichte. Über Ziel und Regie der Wiedererzählung im Trojanerkrieg Konrads von Würzburg. *Fiktion und Fiktionalität in den Literaturen des Mittelalters: Jan-Dirk Müller zum 65. Geburtstag* / hrsg. U. Peters. Paderborn: Wilhelm Fink, 2009. P. 155–173.

354. Wright J. A Middle High German primer, with grammar, notes, and glossary. Oxford: Clarendon Press, 1917. 213 s.

355. Zelizer B. Reading the Past Against the Grain: The Shape of Memory Studies. *Critical Studies in Mass Communication*. 1995. Vol. 12, no. 2. P. 214–223.

ДОДАТКИ

Додаток А.

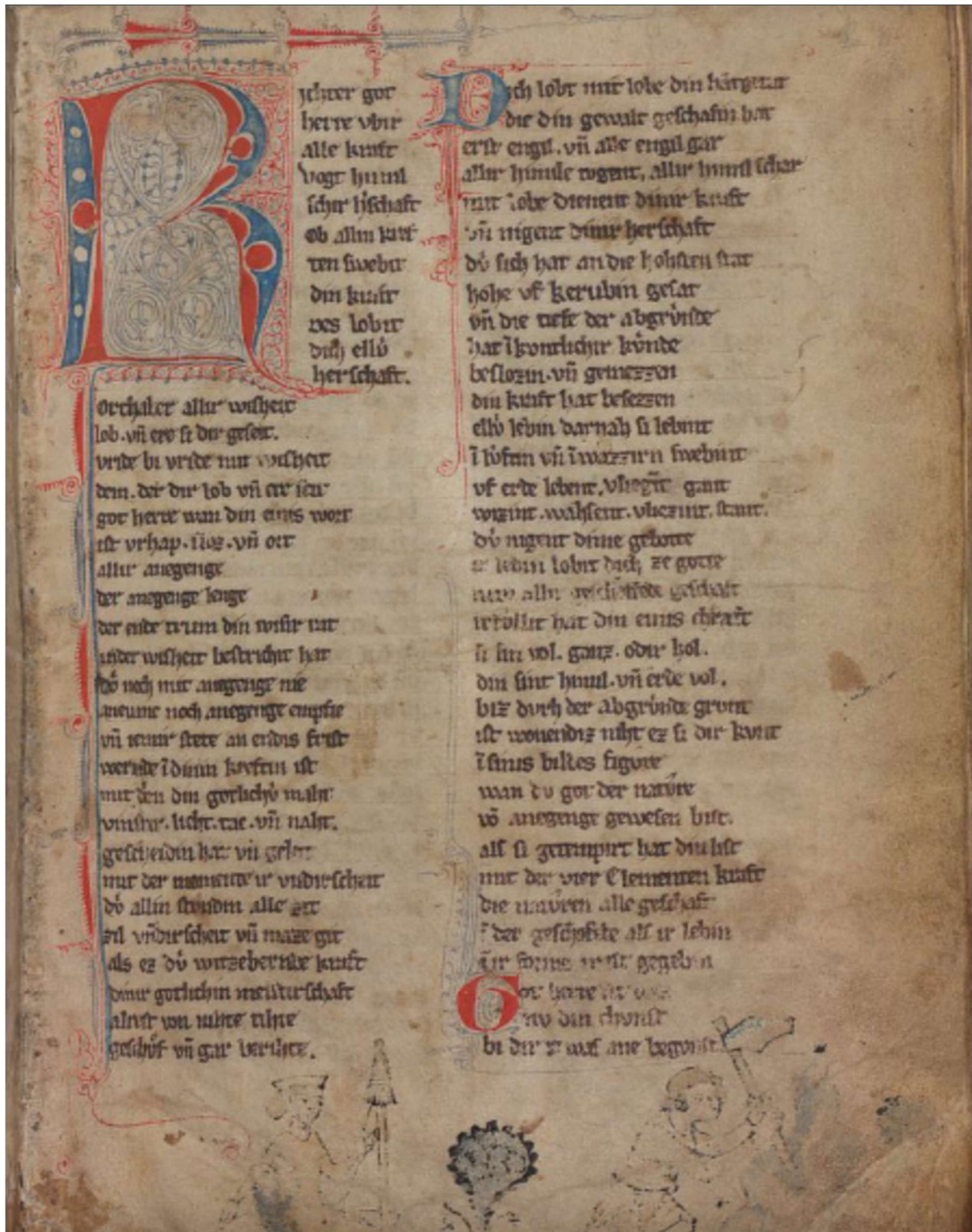
Фрагмент рукопису А Das Nibelungenlied und die Klage (Leithandschrift A) зі згадкою про Русь, греків, поляків, волохів і печенігів.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 34: Das Nibelungenlied und Die Klage (Handschrift A). Vor 1280. Pergament. Bl. 52

mit wiv schar. da si ir frowen fonden. si furen vrolichen dar. **V**on ruz-
zen vñ von Schriechen. reit da vil manne man. Polanen vñ Slachen. den
sah man ebene gan. ir pferit vñ ros dir gorten. da si mit chresten riten.
swaz si sitre habeten. d' wart vil wemich iht vñ miten. Von dem lande
vñ Chyewen. reit och da manne man. vñ die wilden Vescen. re. da wart
des vil getan. mit den bogen schieren. zen vogelen die da flügen. ir pfile
si vil sere. mit chraft vñ an die wende. zügen. Ein stat bi Tynowe.
lit in ostelant. dir ist geheizen Tolme. da wart ir sit bechant. vil ma-
nne sit vñ fremde. den si nie da vor geschach. si enpfingen da genoge. den
leide sit von ir geschach. **V**o Erle dem richen. ein gefinde reit.
vro in hohem mure. hobesich vñ och gemet. wol vier vñ zwenzich forste
rich um her. dar si ir frowen sehen. da von negerten si niht mer. Der her-
zog Kamunch. vñ Slachen lant. mit zweihundert mannen. chom er
for si gerant. sam die wilden vogele. so sah man si varu. do chome d' for-
ste bibeche. mit vil kluchen scharn. Hornboge d' snelle. wol mit tufint
man. kerte von me kunige. gen sin frowen dan. vil lre wart geschaut.
nach des landes siten. von den Hunin magen. wart och da sere getre.
Do chom von Tenemarchen d' chvne Kamart. un fruch d' staucht. vor
valseche wol bewart. vñ Irnfrit von Drigen. ein forste lobesam. die
enpfingen Chriemh. als er ir eren wol gezam. Wit zwelf hundert man-
nen. die heten ir schar. och chom d' herre Blodelin. mit tufint hel-
den dar. d' Erzelen brud. vñ d' Hunin lant. d' lre mit den sinen. daer die

Фрагмент рукопису C Das Nibelungenlied (Handschrift C) зі згадкою про Русь (Ruzzen) і Київ (Chyewen).

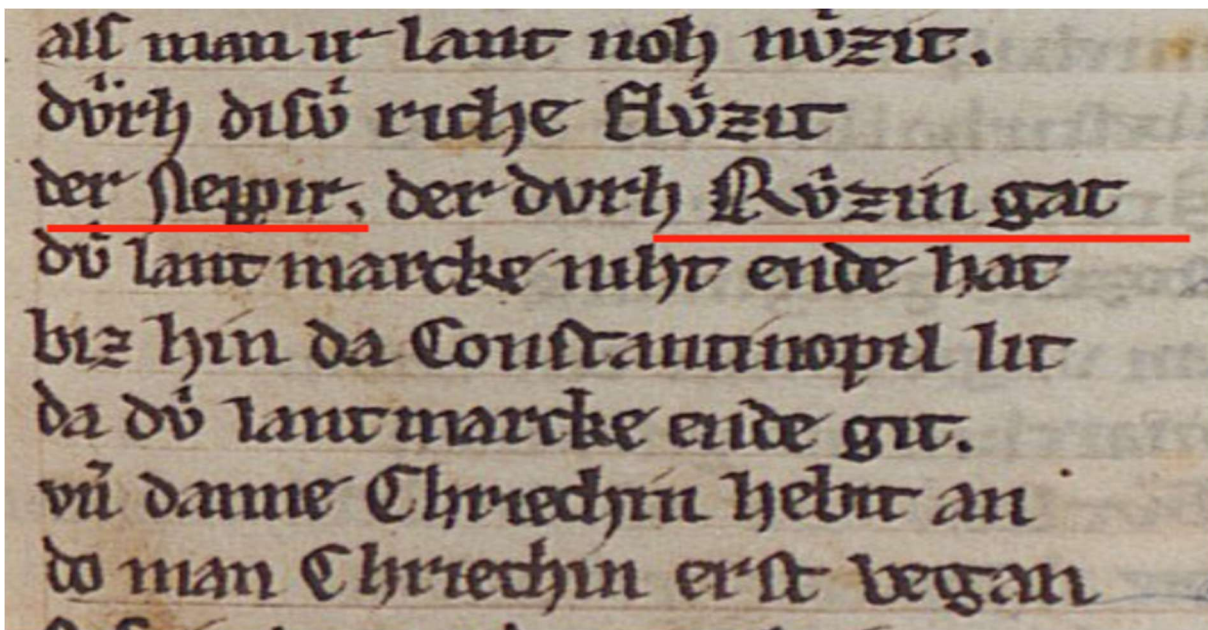
Джерело: Karlsruhe, Badische Landesbibliothek. Cod. Donaueschingen 63: Nibelungenlied und Klage (Handschrift C). Manuscript. 2. Viertel des 13. Jahrhunderts. Pergament. Bl. 52v.

Початок «Всесвітньої Хроніки» Рудольфа з Емсу.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 8345: Rudolf von Ems. Weltchronik (sog. Wernigeroder Handschrift). Freiburg im Breisgau (?), Ende des 13. Jahrhunderts. Bl. 1r.

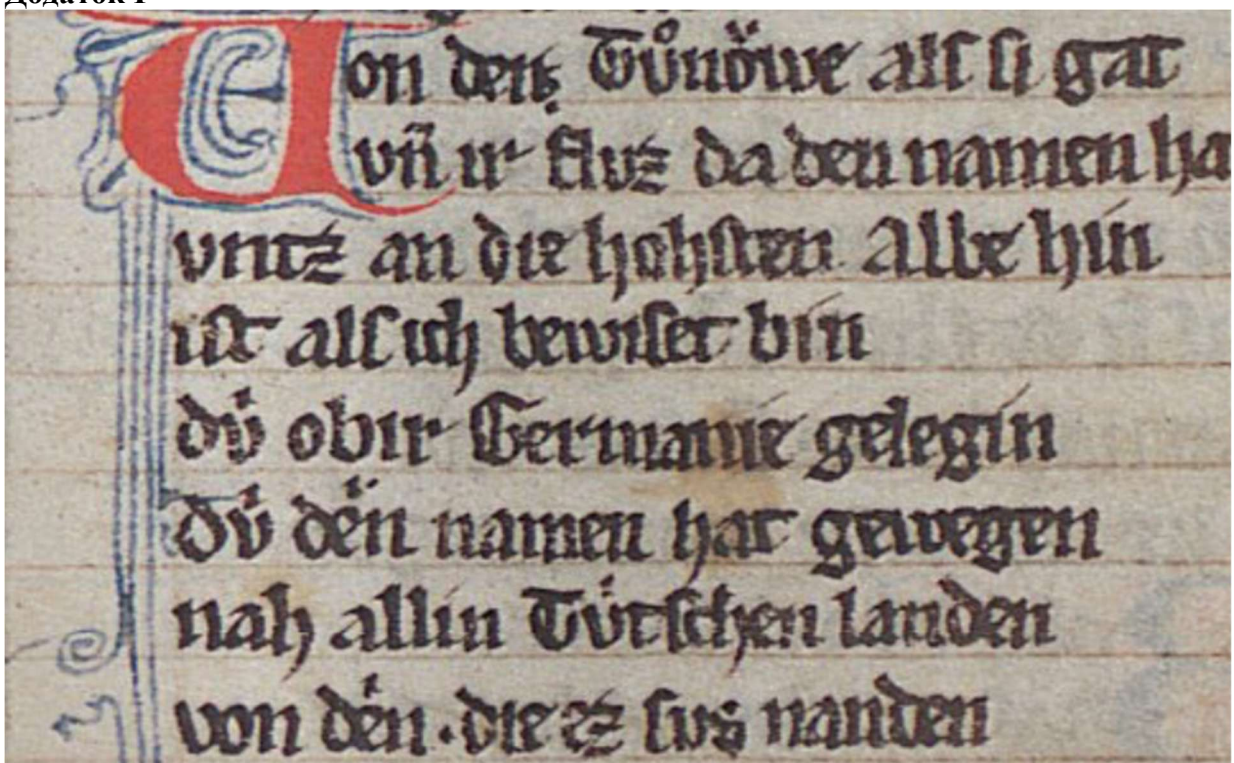
Додаток Г

Ріка Дніпро (Neppir), яка проходить через Русь (Rúzin), кордони якої тягнуться до володінь Константинополя.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 8345: Rudolf von Ems. Weltchronik (sog. Wernigeroder Handschrift). Freiburg im Breisgau (?), Ende des 13. Jahrhunderts. Bl. 19r.

Додаток Г

Початок опису Дунаю у «Всесвітній хроніці» Рудольфа з Емсу як цивілізаційної межі між німецькими, візантійськими, угорськими та слов'янськими землями.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 8345: Rudolf von Ems. Weltchronik (sog. Wernigeroder Handschrift). Freiburg im Breisgau (?), Ende des 13. Jahrhunderts. Bl. 17r.

Додаток Д.

land ist. darinn sy gar manig groh wunder vnd aben
teur sabent. bis das sy kament gen Bulgarie. darnach
rittend sy durch reussen vñ durch neiff land. darnach
kamen sy in die ostermarch. also das er gelücklich vñ
mit grossen freuden kam gen wien in sein eygen land.

Маршрут Вільгельма Австрійського через Болгарію, Русь і пруські землі до Австрії.
Джерело: Hie hebt sich an ein schoene vnd kurzweilige hystori zelesen von herczog Leuppold
vnd seinem sun Wilhalm von Oesterreich. Augsburg: Anton Sorg, 1481. München, Bayerische
Staatsbibliothek, 2 Inc.c.a. 1067. Bl. 5r.

Додаток Е.

empfalch denen das sy giengen an die Tünaw/vñnd
do einen grossen naw zu richten lieffent. do wein vnd
kost genug ein möcht. souil vnd man zu einer grossen
fart bedorffte. auch einen meister der alle weg d Tün
now wiste. damit sy all versorgt möchten sein. leibes
vnd gutes. Auff das antwurtend im die diener das sy
das mit guten trewen geren thun wöltent/ als ob das
seiner genade vatter selbs geheßsen hett. dem sy ye vñ
ye in trewen wol gedient hettent. Also schieden sy von
im/ vnd ward alles das ordenlich bestellt. so er inen em
pfolhen hett.
¶ Wie herzog Wilhalm hinweg für/on vatter vnd
müter wissen vnd willen.

¶ Wann der now zu gerist mit allem dem. so
dazzu notdurfftig was. Sah herzog Wils
halm von Osterreich der jung darein. mit de
nen so er von seinem fürnemen vnd willen
gesagt hett on wissen seines liebe vatters seiner müter
vñ seiner brüder. vñ für die Tünaw nider

Відправлення Вільгельма з Австрії до Чорного моря Дунаєм.

Джерело: Hie hebt sich an ein schoene vnd kurzweilige hystori zelesen von herczog Leuppold
vnd seinem sun Wilhalm von Oesterreich. Augsburg: Anton Sorg, 1481. München, Bayerische
Staatsbibliothek, 2 Inc.c.a. 1067. Bl. 7r.

vnez gen vngern. darnach zū tartarij. dann en hin jnn
windisch land. vnd kam do gen panonja do sich dñe
tūnow teylet in sibē strangē. durch die mīdēn march
vnd rinnet in das osterzmōr. vnez dar prīngēt die tūn
now sechzig grosser wasser mit jr. Also fūrent sy dur
ch alle die land. so ich vor geschriben hab.

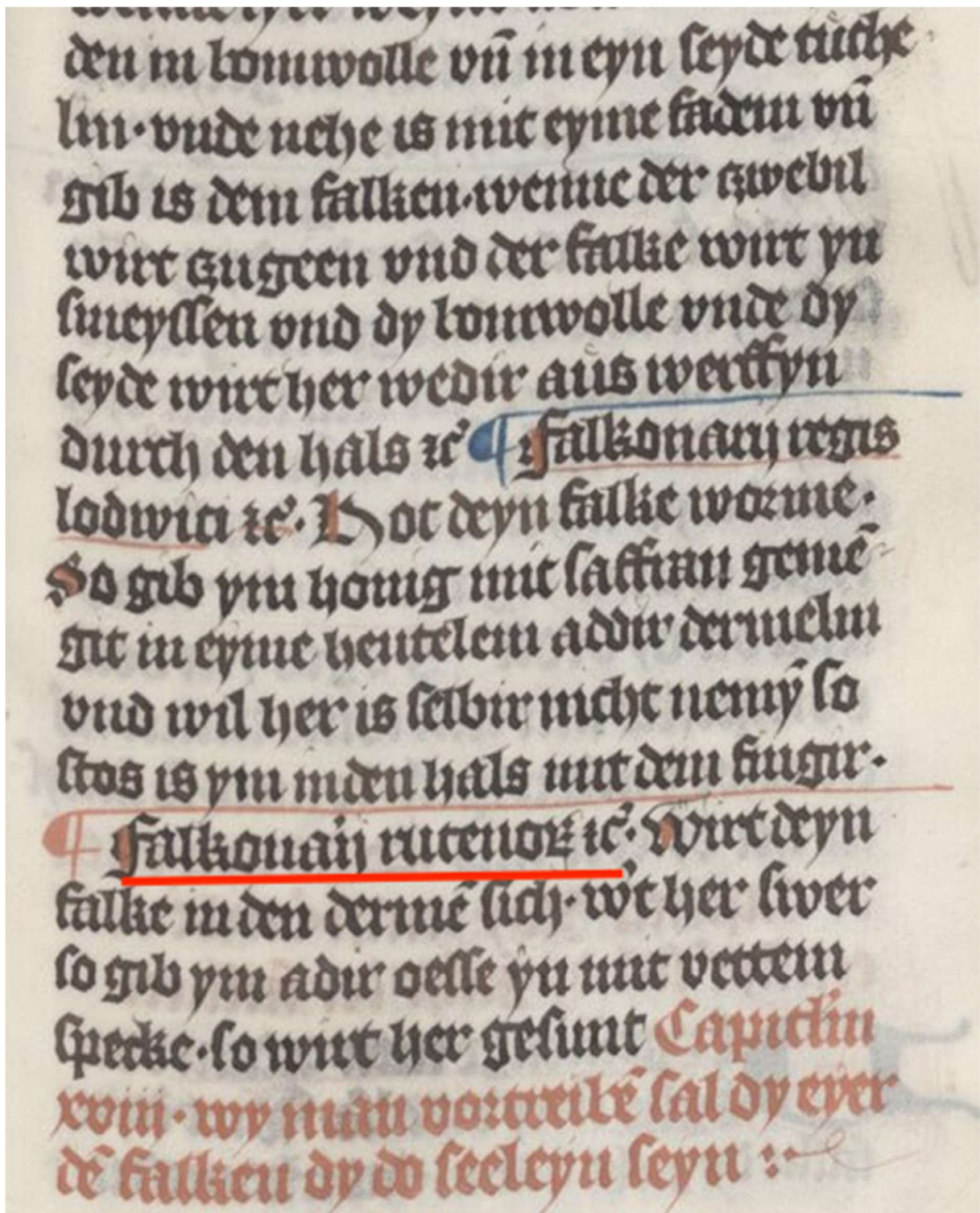
Wie der würdig jūngling Wilhelmus mit den seinē
auff das mōr fūr. vnd wie sy zū dem vīsch Teum
kament. vnd wie es Wīlhelmen vnd seinē dienern
gieng.

Als nun herzog Wīlhalm der hübsch vnd
würdig jūngling gefaren was die Tūnow
mīdē vnez an das mōre. do was vor langen
zeiten ein schwellen hoch von Teumēia do

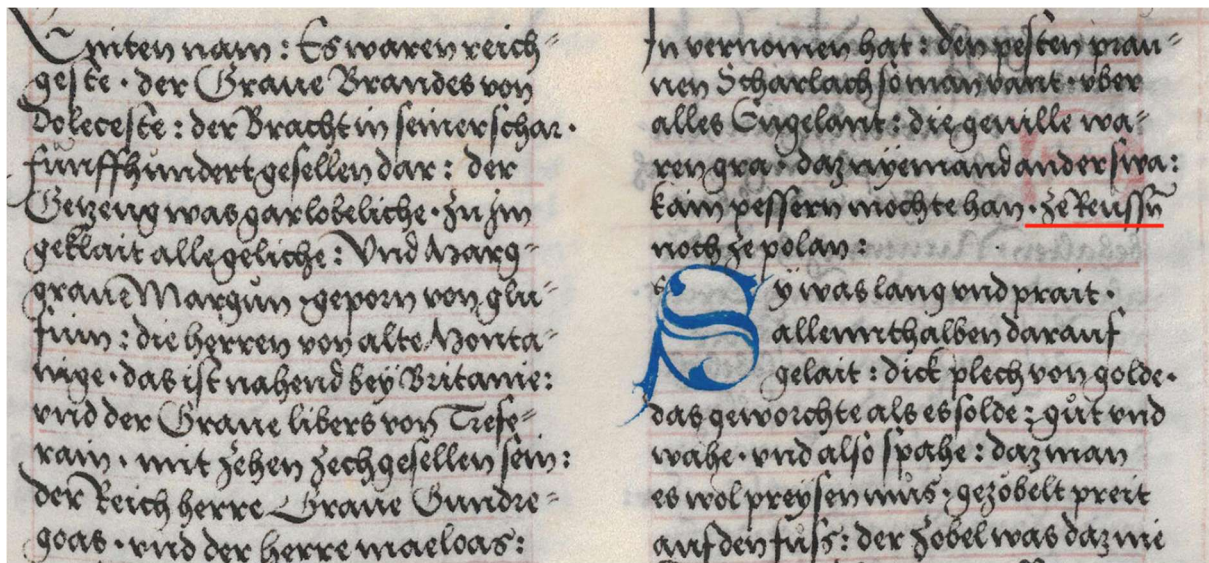
Зустріч із китом у Чорному морі.

Джерело: Hie hebt sich an ein schoene vnd kurzweilige hystori zelesen von herczog Leuppold vnd seinem sun Wīlhalm von Oesterreich. Augsburg: Anton Sorg, 1481. München, Bayerische Staatsbibliothek, 2 Inc.c.a. 1067. Bl.7v.

Опис особливостей догляду та лікування за соколами із згадкою про поради руських сокільників (falconarii ruthenos). Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2457. *Aucupatorium herodiorum* (dt./lat.). Breslau, ca. 1425–1430. Pergament. II. Bl. 25v.

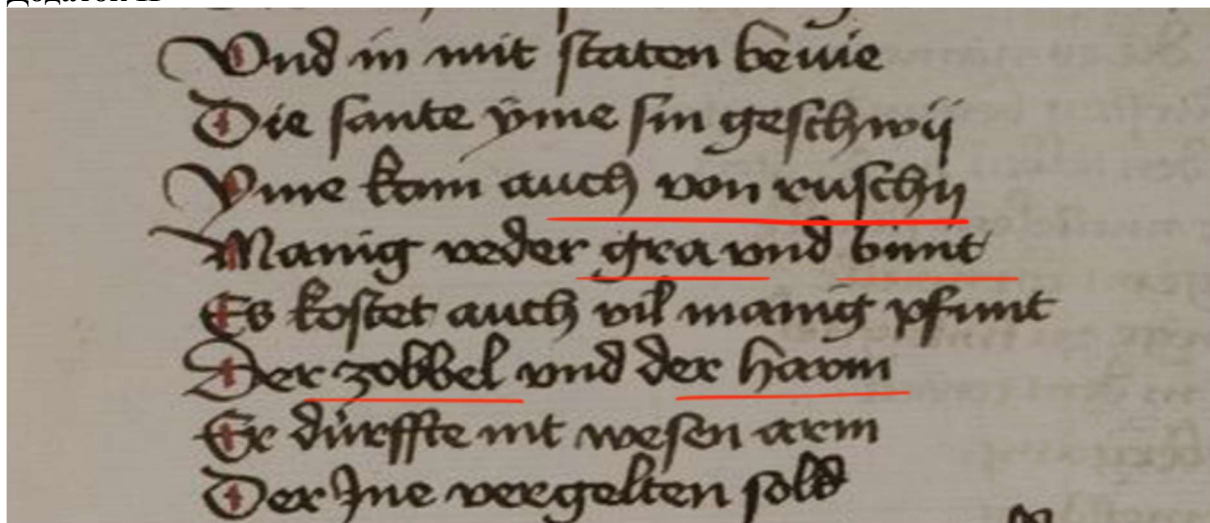
Додаток 3

Згадка про «руське хутро» у творі «Ерек» Гартмана фон Ауе.

Джерело: Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. Ser. nova 2663: Hartmann von Aue. Erek. Ambraser Heldenbuch. Südtirol, 1504–1515/1517. Bl. XXXIVr.

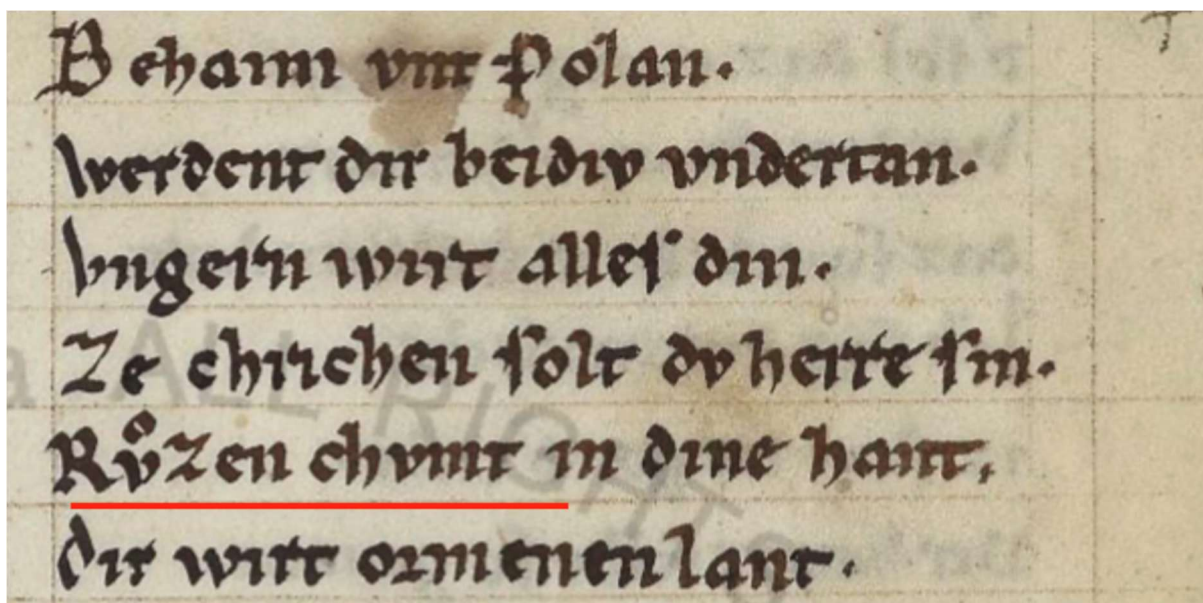
Додаток II

Фрагмент із твору «Корона» (Diu Crône) Генріха Тюрлінського, де згадуться привезені шати сірого та строкатого кольору та хутра соболів (zobbel) та горностаїв (hâm) з Русі (russchît)

Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 374: Heinrich von dem Türlin. Diu Crône, 1479. Bl. 10r.

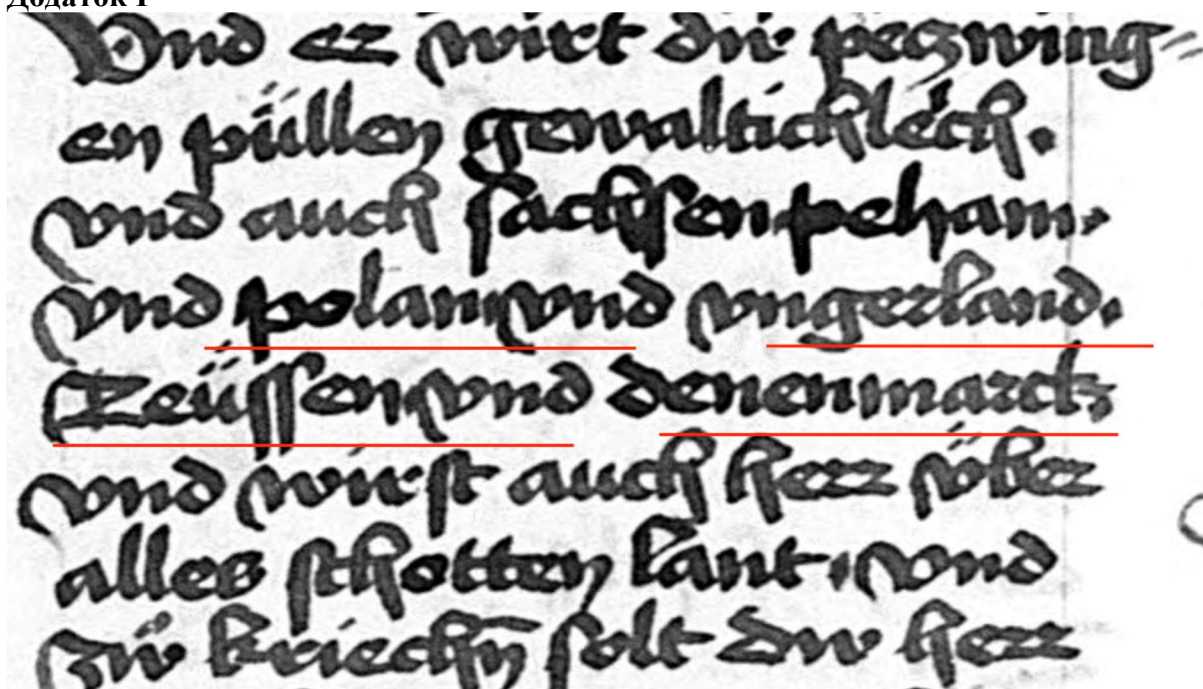
Додаток I

Русь (Riuzen) у творі «Карл» Штрикера («Der Stricker») Biblioteca Apostolica Vaticana. Ms. Reg. lat. 1354. Vatican Library Manuscript. Арк. 4v.

Джерело: Roma (Città del Vaticano), Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Reg. lat. 1354. Bl. 4r.

Додаток II

Русь у Вайєнштефанській хроніці (Weihenstephaner Chronik).

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 315: Geschichte Karls des Großen aus der sog. „Chronik von Weihenstephan“. Handschrift. Bayern, 20r.

Додаток Й

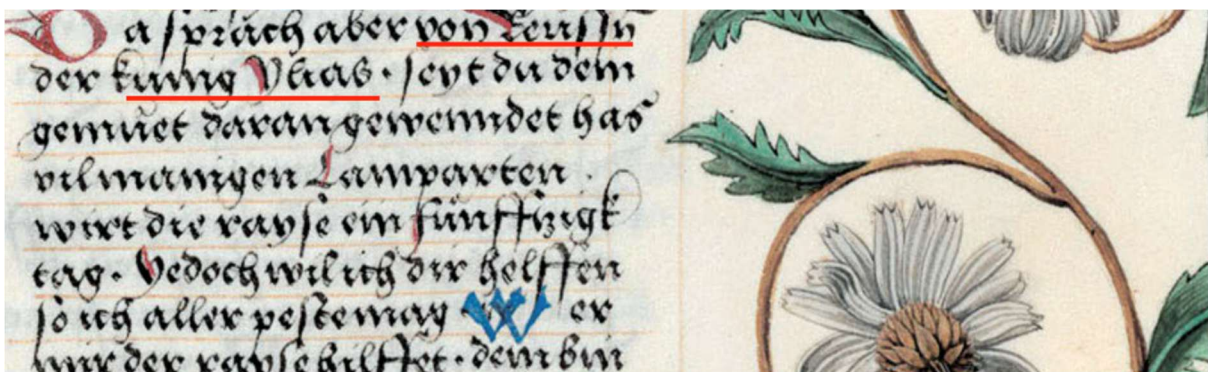

Титульні сторінки поем Ортніт-Вольфдітріх:

Зліва: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 365: Wolfdietrich; Hugdietrich. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Bl. 1v.

Справа: Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek. Mscr.Dresd.M.201: Dresdner Heldenbuch (Heldenbuch des Kaspar von der Rhön). Nürnberg, 1472 (Nachträge bis um 1475). Bl. IVv.

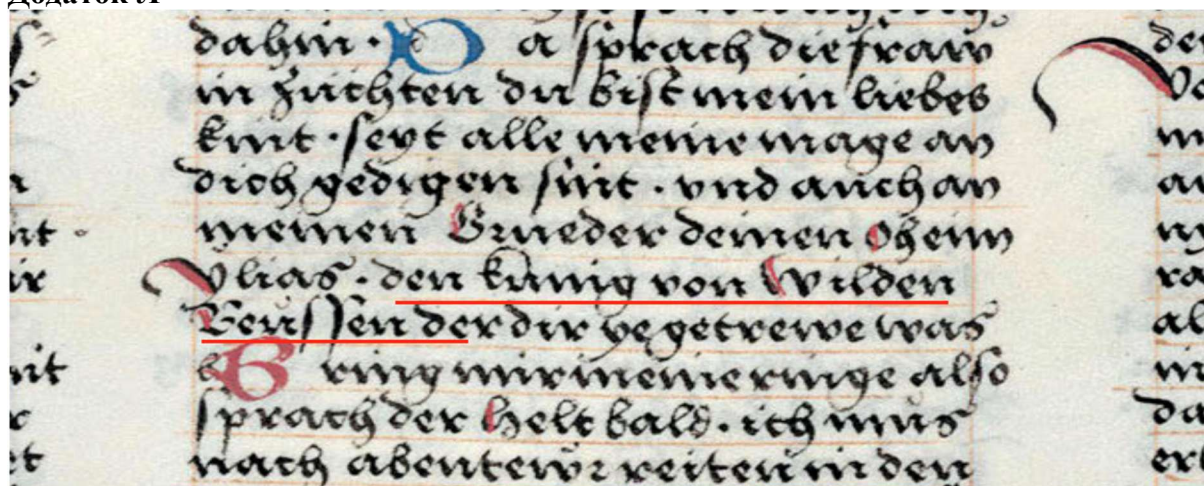
Додаток К

Король Іліас із Руси (der kunig Ylias von Reussen) у рукописній традиції

Джерело: Ambraser Heldenbuch / Hrsg. M. Klarer. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. Teilbd. 10: Ortnit. Wolfdietrich A. S. 10.

Додаток Л

Wilden Reußen у поемі «Орніт»

Джерело: Ambraser Heldenbuch / Hrsg. M. Klarer. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. Teilbd. 10: Ortnit. Wolf Dietrich A. S. 30.

Додаток М

Reussen zorn (гнів) у творі «Орніт»

Джерело: Ambraser Heldenbuch / Hrsg. M. Klarer. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. Teilbd. 10: Ortnit. Wolf Dietrich A. S. 136.

Додаток Н

Ich sielhe an dem ersten Wunne und an dem pringen ein
 Du tete so bescheidenliche do bist der meiste min
 Do lerte mich uler ansehe der künig anezins
 Ich erschoaz von sinen zorne von demes dinges sine
 Das ich sinen Wunden wissen zu dem künig grippian
 Den diene ich onch mit flisse also ich ich han getan
 Wol nach grossen ween was ich mi künde getun
 Der künig by siner frollen het gelunnen einen schonen sin
 Der künig ist geheissen zu dem namen pelian
 Den ich die selben künig onch der geleert han
 Das werffen mit dem messer und schiessen zu dem zil
 Wene pringte han ich behalten also ich ich sagen wil
 Wunne mit dem messer ich mi onch enpfivet han

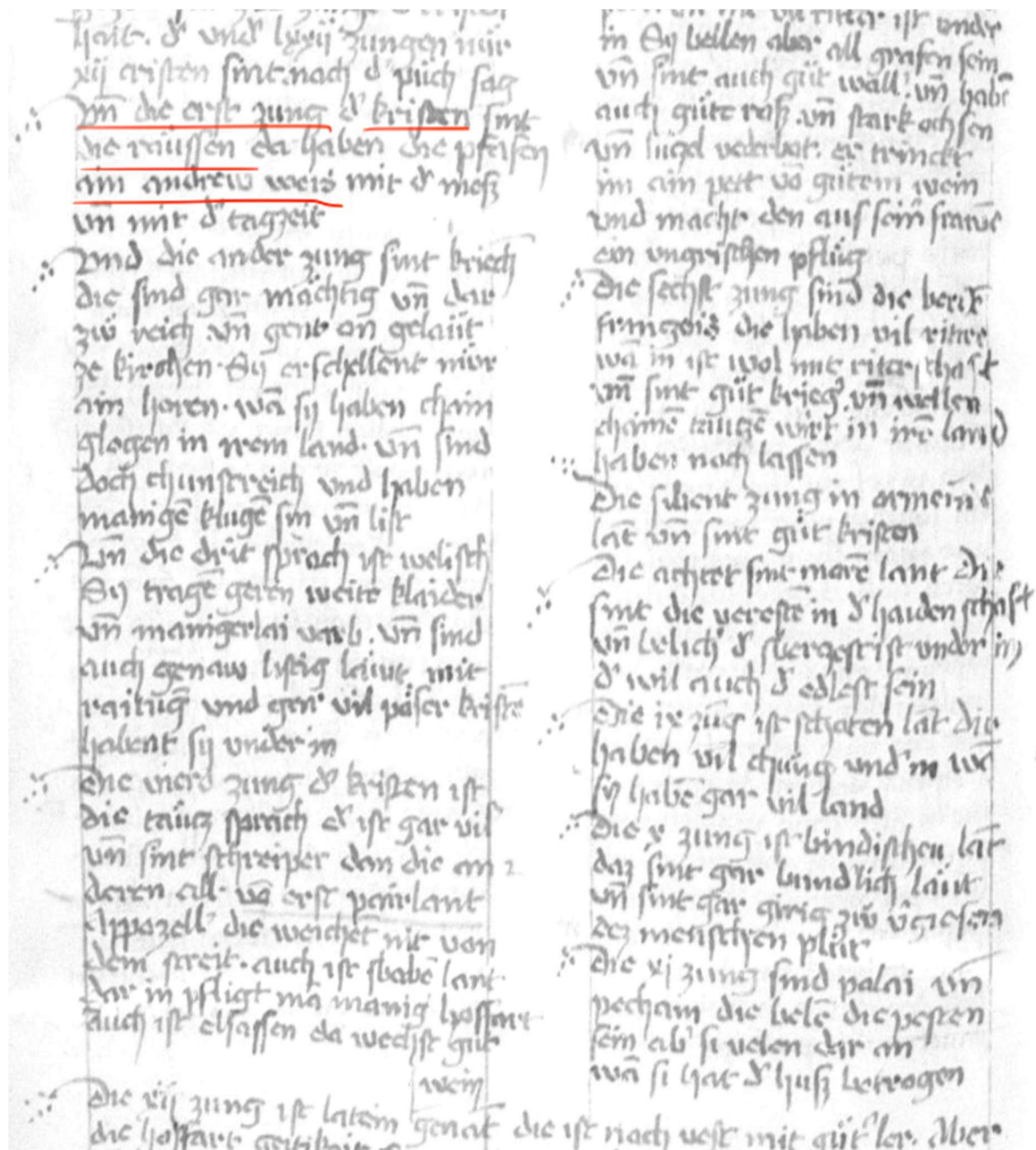
Із твору Вольфдітріх: служба Берхтунга при дворі короля Гріппіана (Grippian) у «Wilden Reussen» та навчання його сина Пеліана (Pelian) метанню ножа та стрільби в ціль.
 Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 365: Wolfdietrich; Hugdietrich. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Bl. 58r.

Додаток О

ich lieb
 m min
 künig
 ziten
 ob ich
 inden
 erhebung
 do ver-
 beherdigliche du bist d meiste
 Die künig lerte mich ver
 enlin anezins Ich lere von sin
 entschlagen von klemen dinger
 rus. Das ich zu den wunden wissen
 kam zu einer künig heisset
 grippian. Den diene ich lange als
 ich sine vatter han getan
 Was sine lande und sine eren
 rechte kün. der künig by sine

«Zuo den wilden Rüssen"» («до далекої Русі») у ще одному рукописі твору «Вольфдітріх»
 Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 373. Ortnit;
 Wolfdietrich; Schondoch: Die Königin von Frankreich. Oberrheingebiet, um 1420. Bl. 42r.

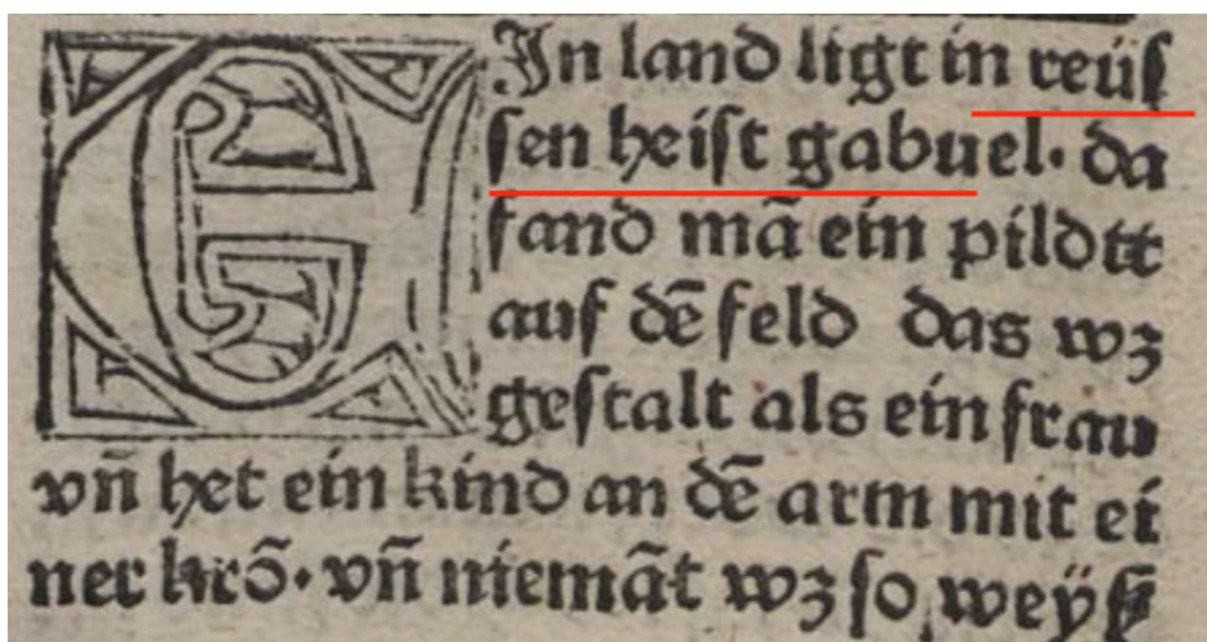
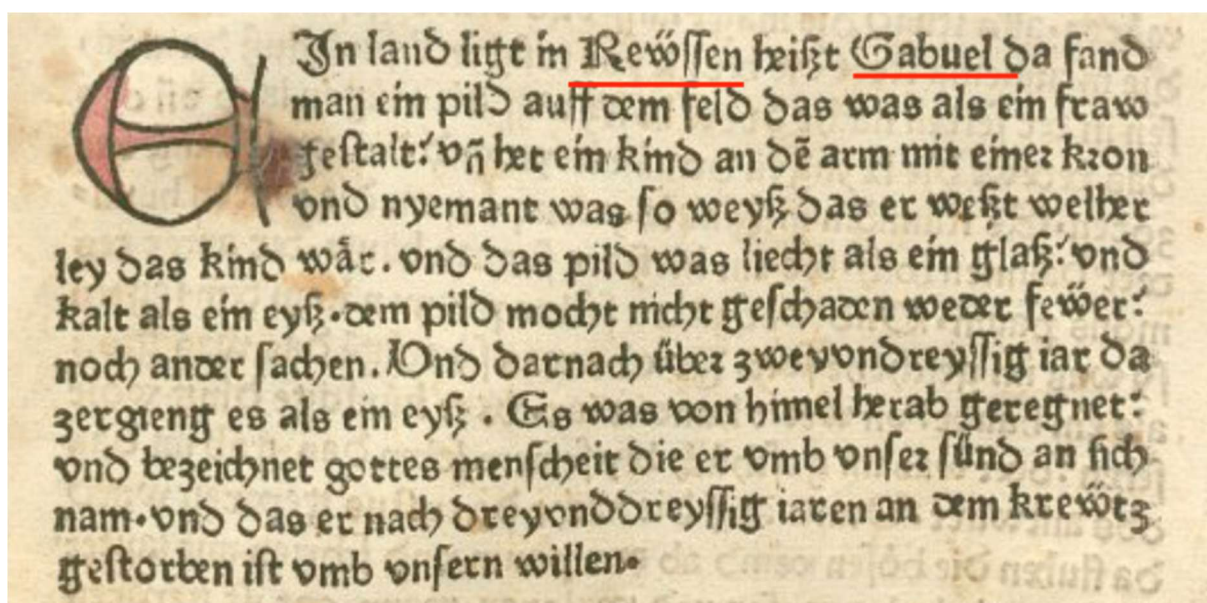
Додаток II

Фрагмент оповіді про «дванадцять християнських обрядів» (Die zwölf christlichen zungen), з початковою згадкою Русі (Reußen).

Und die erst zung der kristen sint die Raissen da haben die pfaffen ain andrew weis. (І першим народом (або: першою мовною спільнотою) серед християн є Русь; там священники мають інший звичай.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. *Historienbibel* · König von Reussen. *Der Heiligen Leben*. 1457. Bl. 149 v.

Початок оповіді про знайдення ікони у землях Русі (Rewssen/Reussen), зокрема у місцевості Gabuel.

Джерело: верхня: *Die Neue Ee*. Augsburg: Anton Sorg, 7. Oktober 1476. München, Bayerische Staatsbibliothek. 2° Inc. c.a. 499m. Inkunabel. 156 Bl. Mit 71 Holzschnitten. Bl. 19v; нижня: *Von der Kintheit vnsers herren Ihesu Cristi, genennet Vita Christi*. Augsburg: Anton Sorg, 1491. München, Bayerische Staatsbibliothek. 2° Inc. c.a. 2582 m. Inkunabel. Bl. 18r.

Додаток С

Зображення Діви Марії у творах «Новий закон».

Джерело: *Die Neue Ee*. Augsburg: Anton Sorg, 7. Oktober 1476. München, Bayerische Staatsbibliothek. 2° Inc. c.a. 499m. Inkunabel. 156 Bl. Mit 71 Holzschnitten. Bl. 19r. *Von der Kintheit vnsers herren Ihesu Cristi, genennet Vita Christi*. Augsburg: Anton Sorg, 1491. München, Bayerische Staatsbibliothek. 2° Inc. c.a. 2582 m. Inkunabel. Bl. 23r.

erbuten. Sich ent
thor zu Bethleem
ler welt. Eusebi⁹
as ein wunder vor
sah da die ochssen
hliche wort redtē
meister da sy zu
sachen. Der men
men. dz verstend
das alle menschen
en sey der cristi ge
m was ein maget
und da Maria Je
hssen ir bayd arm
Sy het auch vor
en vund da ward
sprach. Er ist vns
uns erlöst von dem
urch die wir ewig
iren. also stünd die
ard gesund. Die
a stet die herr Mo
ß. Da wüchssen in
y holz auff die trü
das bedeiut die heis
vñ die versönung
iden in india zwen
dert daumen hoch
en paum. der and

miten die sind frey vor aller bosshēyt.
vñ habend mer dan tausent iar ee dz
got mēsch ward nach cristenlicher ee
gelebt. Sy sind auch keüsch vñ rein.
Auff die nacht da got geporen ward
da erschien in ein grosser stern des lob
ten sy got von himelreich.

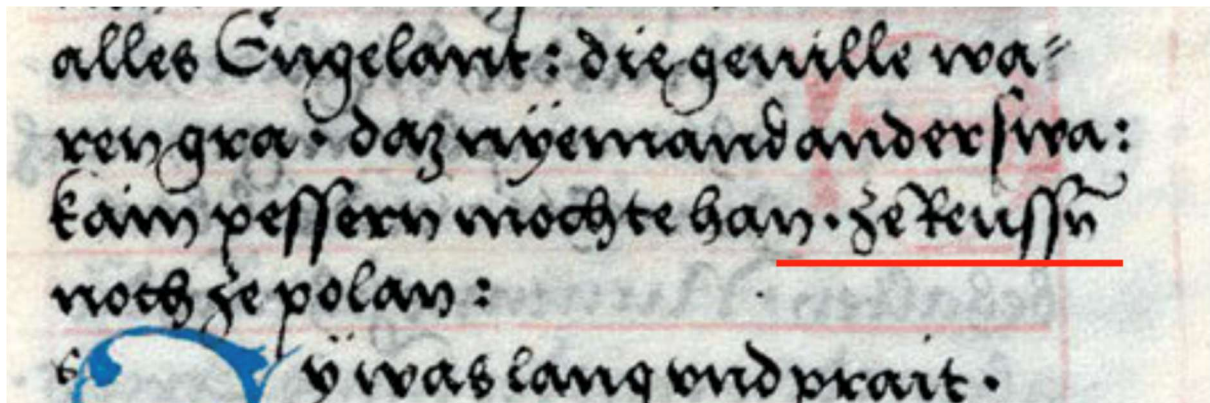
Von einem pild dz
ward gefundē in reüssen land das be
zeichnet dz cristus solt geboren werdē

Зображення образу Діви Марії із дитям із земель Русі.

Джерело: *Von der Kintheit vnnsers herren iesu cristi, genant Vita Christi*. Zurich: Christoph Froschauer, 1503. 200 fols. Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek, Th Ex 1169. fol. 13v.

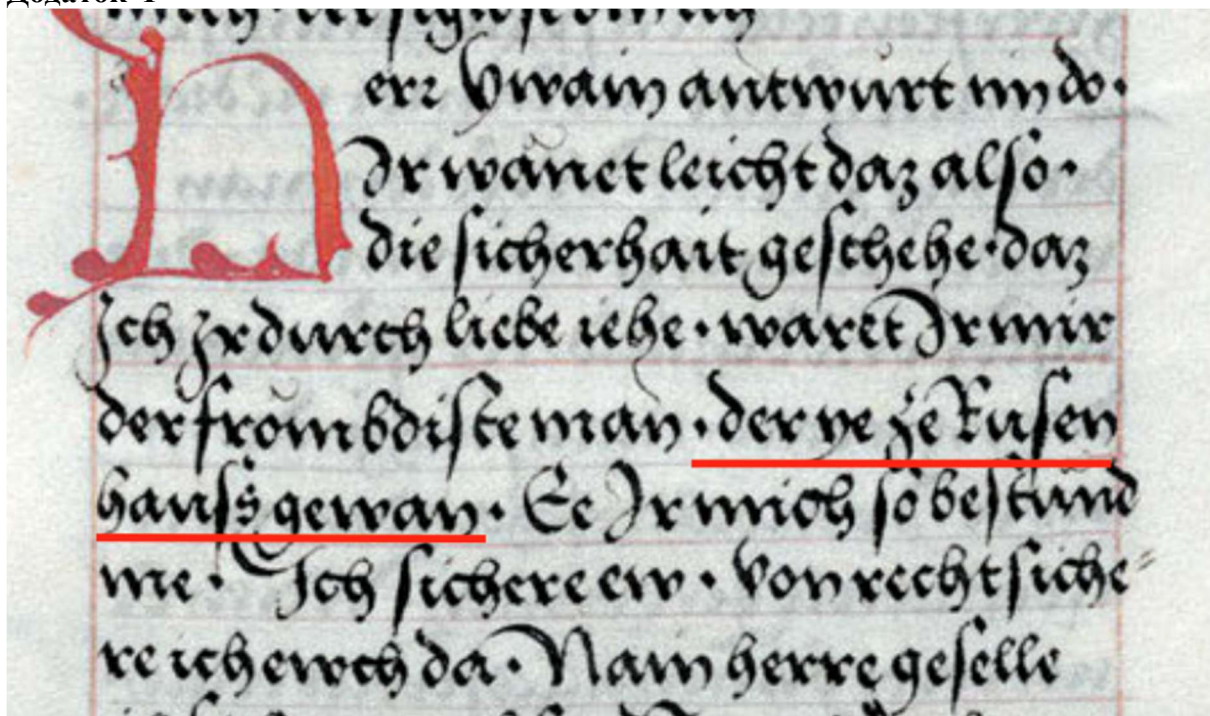
Додаток У

Русь у поемі «Ерек» Гартмана фон Ауе

Джерело: Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. Ser. nova 2663: Hartmann von Aue. Erek. Ambraser Heldenbuch. Südtirol, 1504–1515/1517. Bl. XXXIVr.

Додаток Ф

Джерело: Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. Teilbd. 3: Hartmann von Aue: Iwein. Der Mantel. S. 370.

Додаток X

Русь у творі «До нас приходить чудовий час» (Uns kumt ein wunneclīchiu zīt), авторства Тангейзера (der Tannhäuser).

Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. Bl. 264r-264v.

gēde vs ketēn. so ist dc vīlter lop nach
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

Скарги Вальтера фон Фогельвайде на корисливість співців із Русі чи Польщі.
 Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große
 Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. Bl. 124r, 136v.

Додаток Ч

Und exopolus der tugen
 Die kunden derdepruzes pflagen
 Off der plame grüne
 Poliphetes der kune
 Und der fūrte laferfius
 Die wurden alle em quadeffius
 Eupalion des vnger lant
 Des likes der do gniage fen
 Den rufen kumis mandry
Sunde auch do vitterpoffte pflagen
 Margalius von normannen
 Und arathel von engellant

Зверху: «Огляд війська» (Heerschau) грецького табору, у якому згадується король Манбри із Русі із твору Троянська війна Конрада із Вюрцбурга. Знизу: Зображення Конрада із Вюрцбурга у «Манесьському кодексі»

Джерела: Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Ms. germ. fol. 1: Konrad von Würzburg. Trojanerkrieg. Oberrhein, um 1445. Bl.342v.

Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. 383r.

Додаток III

Der russen künig rich Robert des na merke Der
von prebant und die in sin schiar mit rotte gehorte
Merlich sy gem in Rome gefaren Seint als da
eyn falk der do künit vnder stoern Aus sy mit hure
die koberigte zerstorte

Den in diche werlich wart gelobert Die hei-
 den die criste hette über ober am eyn siten
 doch wurde sy gerettet Dar viterlich mit heiden
 hant Do von sin der streit nū vnder eynander
 want Do vast das manig wart do von errette
 Ein hertzog von vngerlant sich in die vott nū
 stachte Do von der streit gemeyn der vnt Von
 sinre panzer hure gestach eyn solcher druck Das
 manige cristen wert von dem lebe erstreckte

Der vnger hertzoge linderom Manigen criste
 falk mit den hant in Des na in seint
 der furs von prebant goume Das er der cristen so
 vil reet Durch gedrengē in zorn er zū dem hūne
 keet Den het ouch mynne gelade mit dem foume
 Bald er das von im ersach das er in nicht wilt
 nyde Mit krafft der prebant zū sin facht Alham

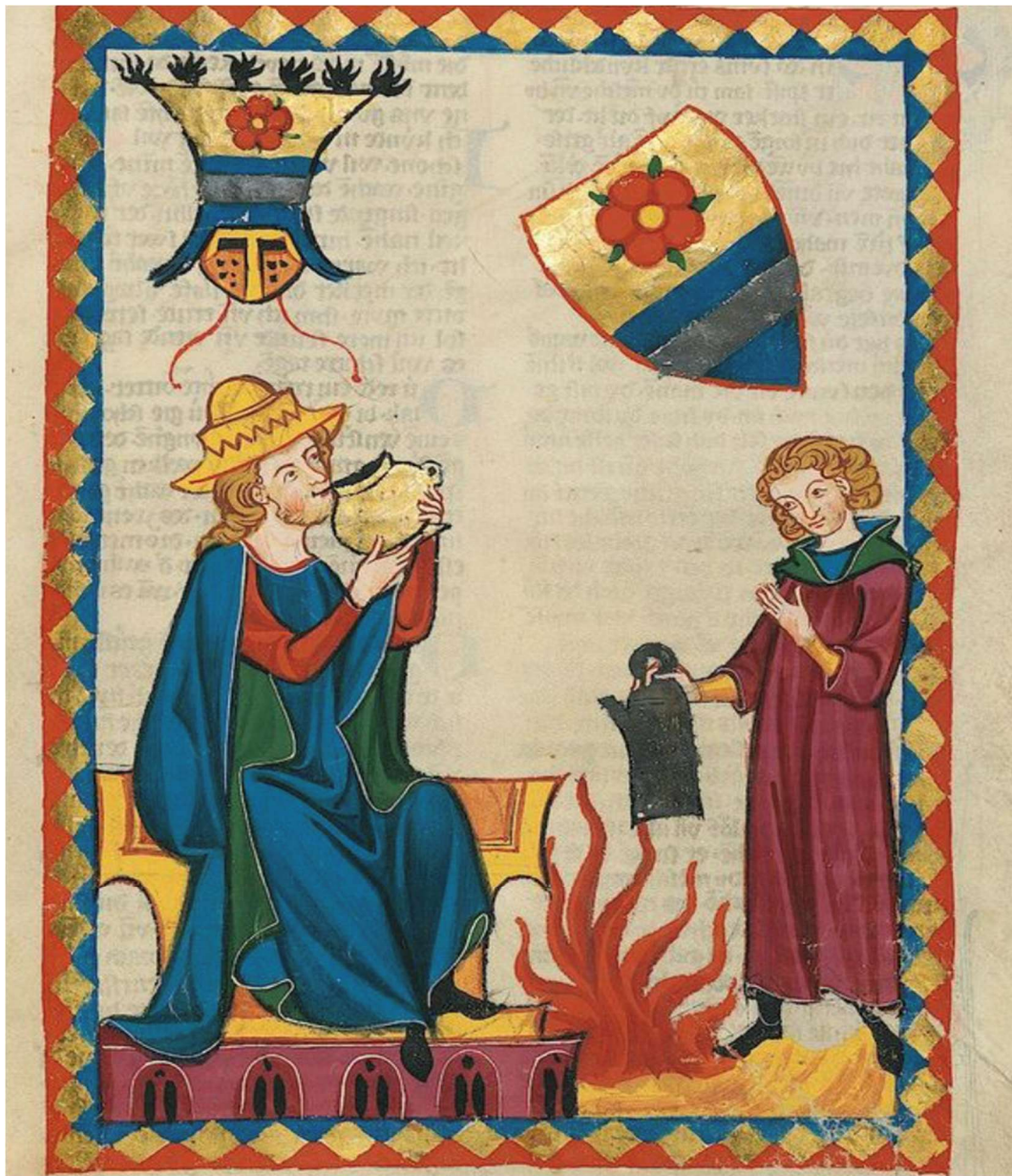
Зверху: Фрагмент із рукопису Лоенгрін («Lohengrin»), у якому згадується король Русі (Russen).

Знизу: Подальший опис вторгнення угорських військ у поемі Лоенгрін

Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 345: Lohengrin; Friedrich von Schwaben. Handschrift. Stuttgart (?), Werkstatt Ludwig Henfflin, um 1470. Bl. 67r

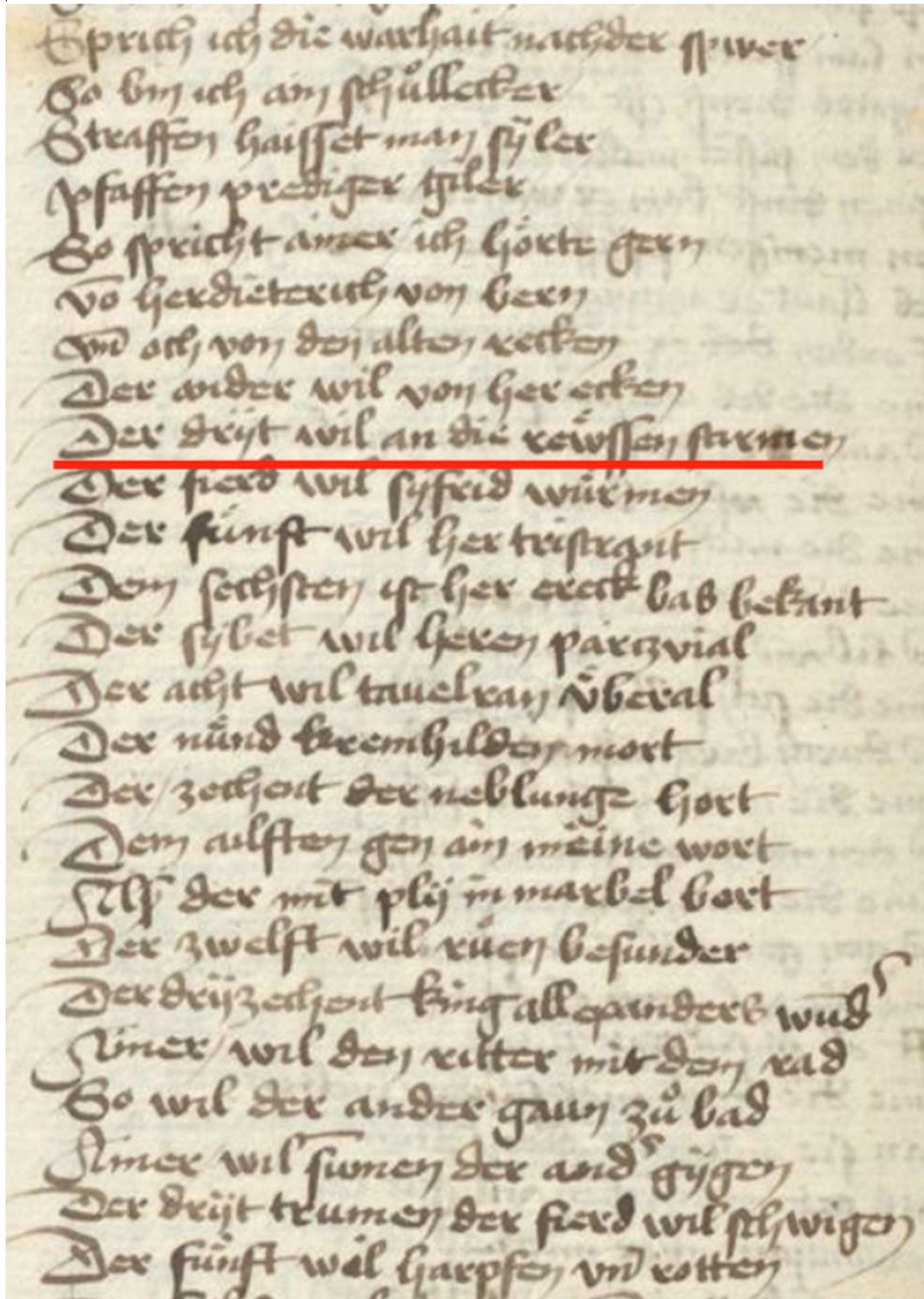
Додаток Ш

Inge ich dien lute minn lere. so wil d' erste de. wie dietrich vo bne schiet. d' and' wa künig rühet las. d' dritte wil d' rüßen stvrn so wil d' vierde eggeharter not. der fünfte wē kurenhut vriet. de in sehste rete po. war komē si d' wulze diet. d' sibēde wode eteswas. heime ald hete

Спів про руський штурм у творі Марнера (der Marner)

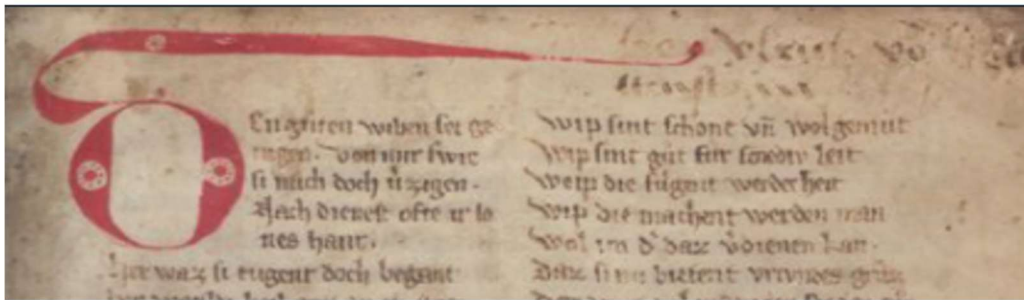
Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. Bl. 354r, 349r.

«Треті співають про руський штурм/атаку (Rewssen sturmen)» із творчості Гуго фон Трімберга.

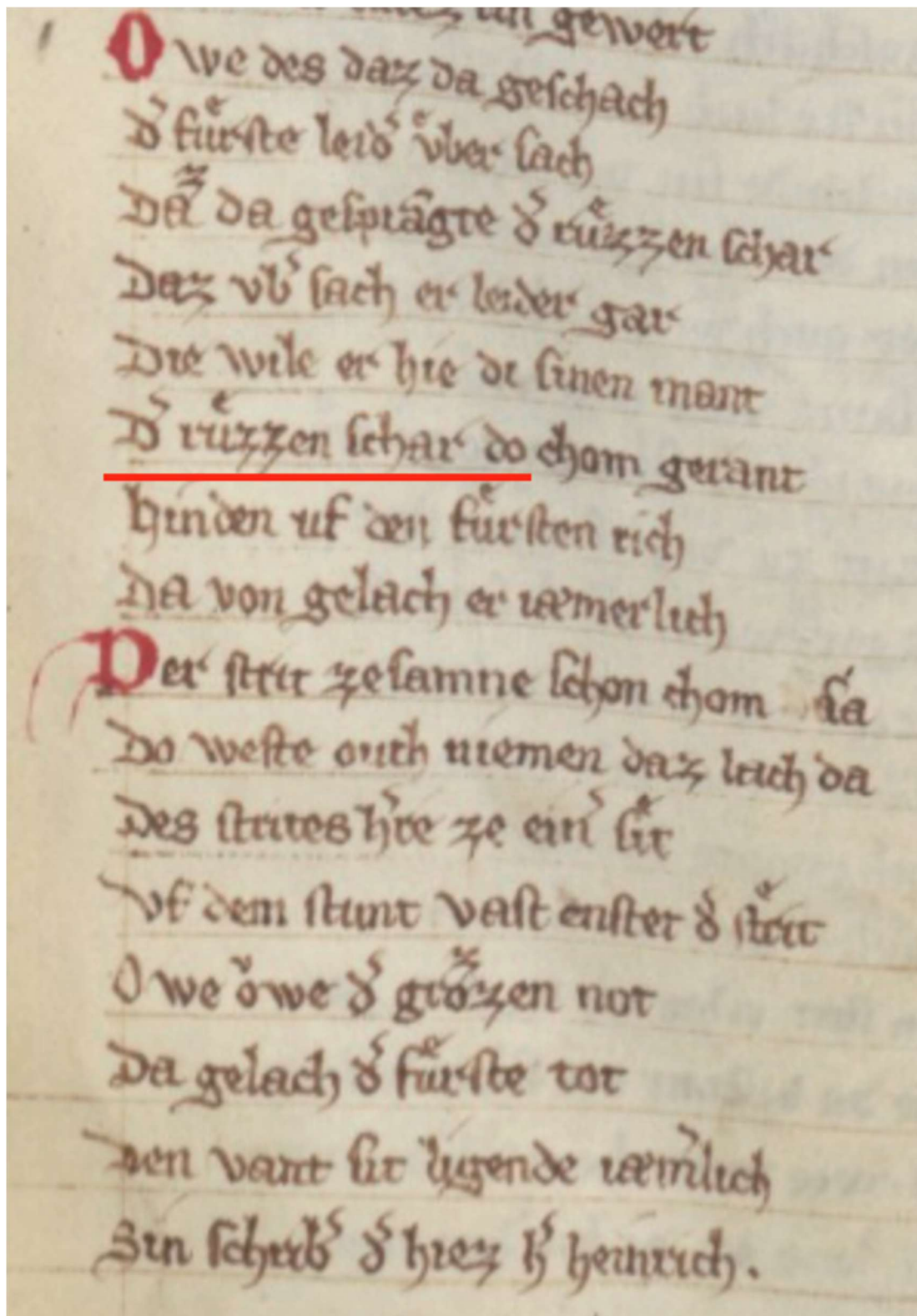
Джерело: Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg. Ms. germ. qu. 6: Hugo von Trimberg. Der Renner. Schreiber Ulrich Werner. Schwaben, 1446–um 1450. Bl. 145v.

Додаток Ю

Початок поеми «Служіння дамам» Ульріха фон Ліхтенштейна та зображення самого автора у Манесьському кодексі

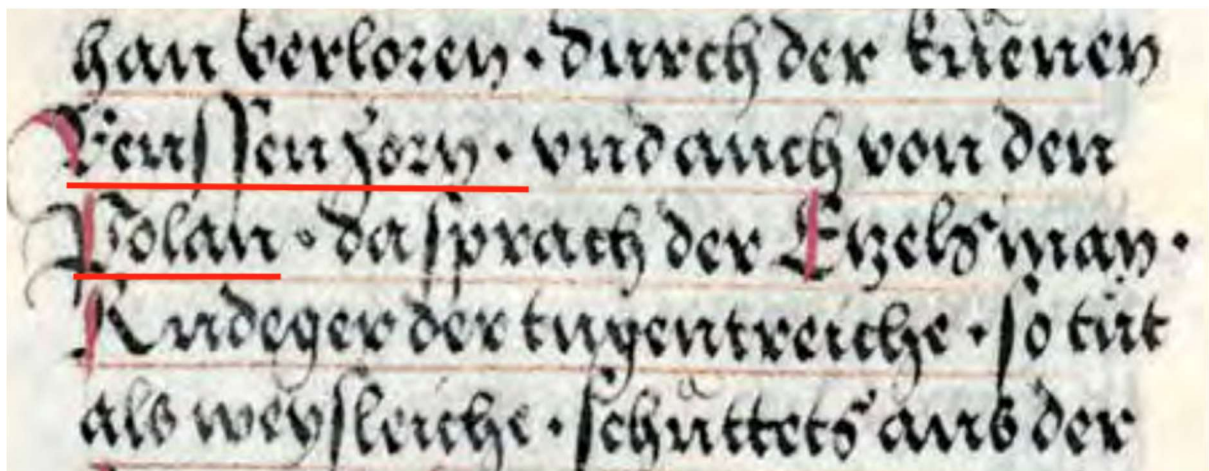
Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 44: Ulrich von Lichtenstein. Frauendienst. Süddeutschland, ca. 1300–1320. Bl. 6v; Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. German 848. Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse). Zürich, about 1300–1340. 354r; 237r.

Фрагмент із поеми «Служіння дамам» Ульріха фон Ліхтенштейна, у якому описано, як «руське військо» (rüezen schar) прориває бойовий стрій і завдає удару герцогу Фрідріху II Австрійському з тилу.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 44: Ulrich von Lichtenstein. Frauendienst. Süddeutschland, ca. 1300–1320. Bl. 116v.

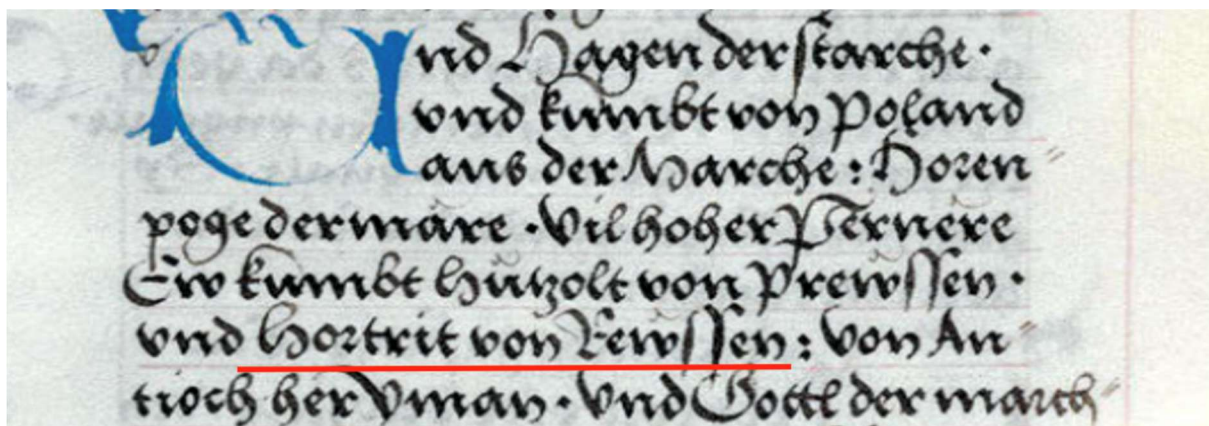
Додаток А1

Оплакування загиблих героїв від удару руських (Reuſſen zorn) та польських (Pôlan) загонів. fol. CLXXIIIva ll. 1–34.

Джерело: Ambraser Heldenbuch. Gesamttranskription mit Manuskriptbild / hrsg. M. Klarer. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. Teilbd. 9: Biterolf und Dietleib. S. 202.

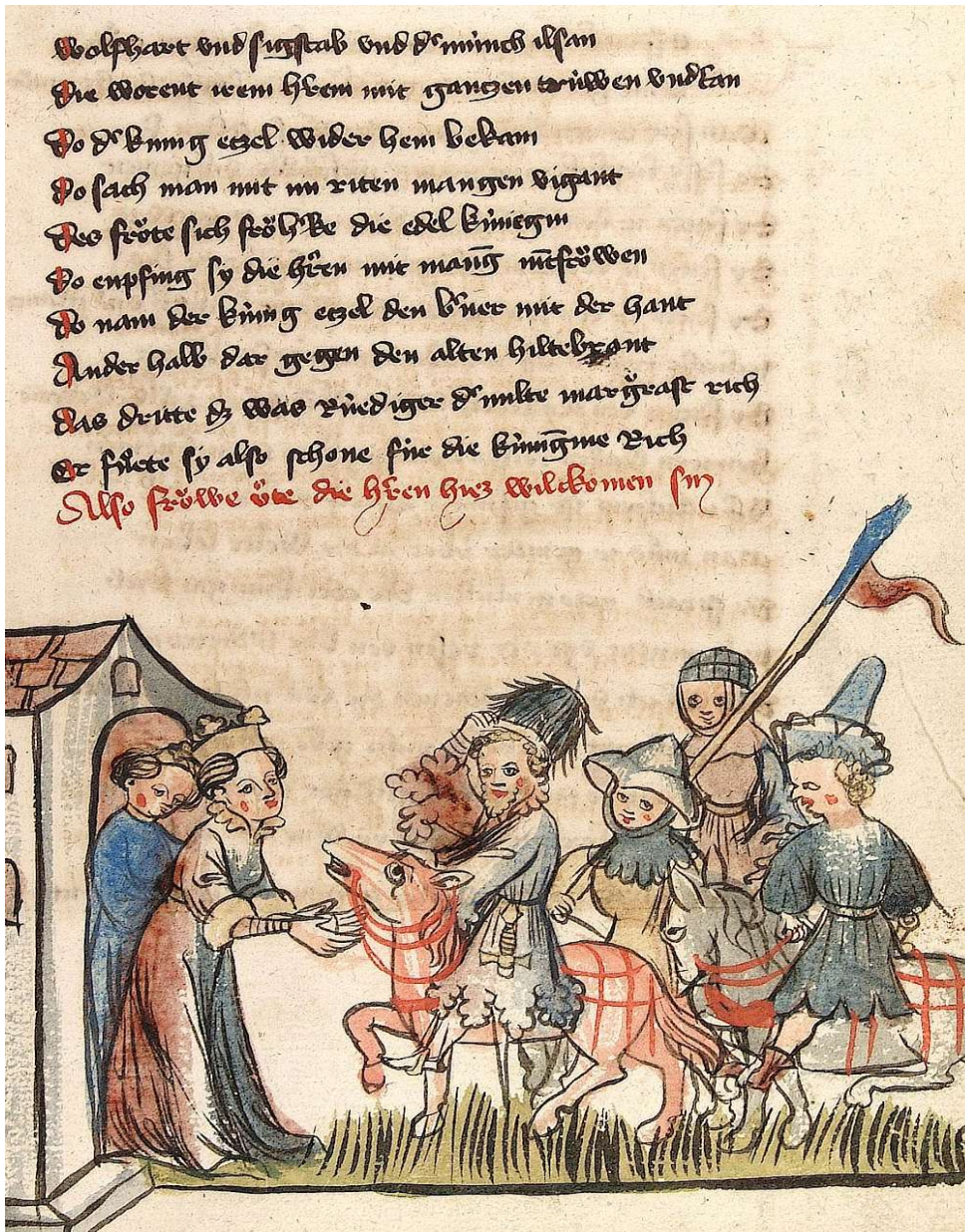
Додаток Б1

Hertnit von Rewssen у творі «Втеча Дітріха» (Dietrichs Flucht)

Джерело: Ambraser Heldenbuch / hrsg. M. Klarer. Berlin; Boston: de Gruyter, 2022. Teilbd. 4: Dietrichs Flucht. S. 324

Der sibende das was heime gar ein künec gegen
 Der achte was Wutich ein rüt v3 er wegen
 Der nunde 3 was ein king v3 rissen lant
 Der furer ein rad von golde v3 onch wol elant
 Der zehende 3 was von brucke ein stulzer ungelin
 Der nachst also sere das wissent sicherlich

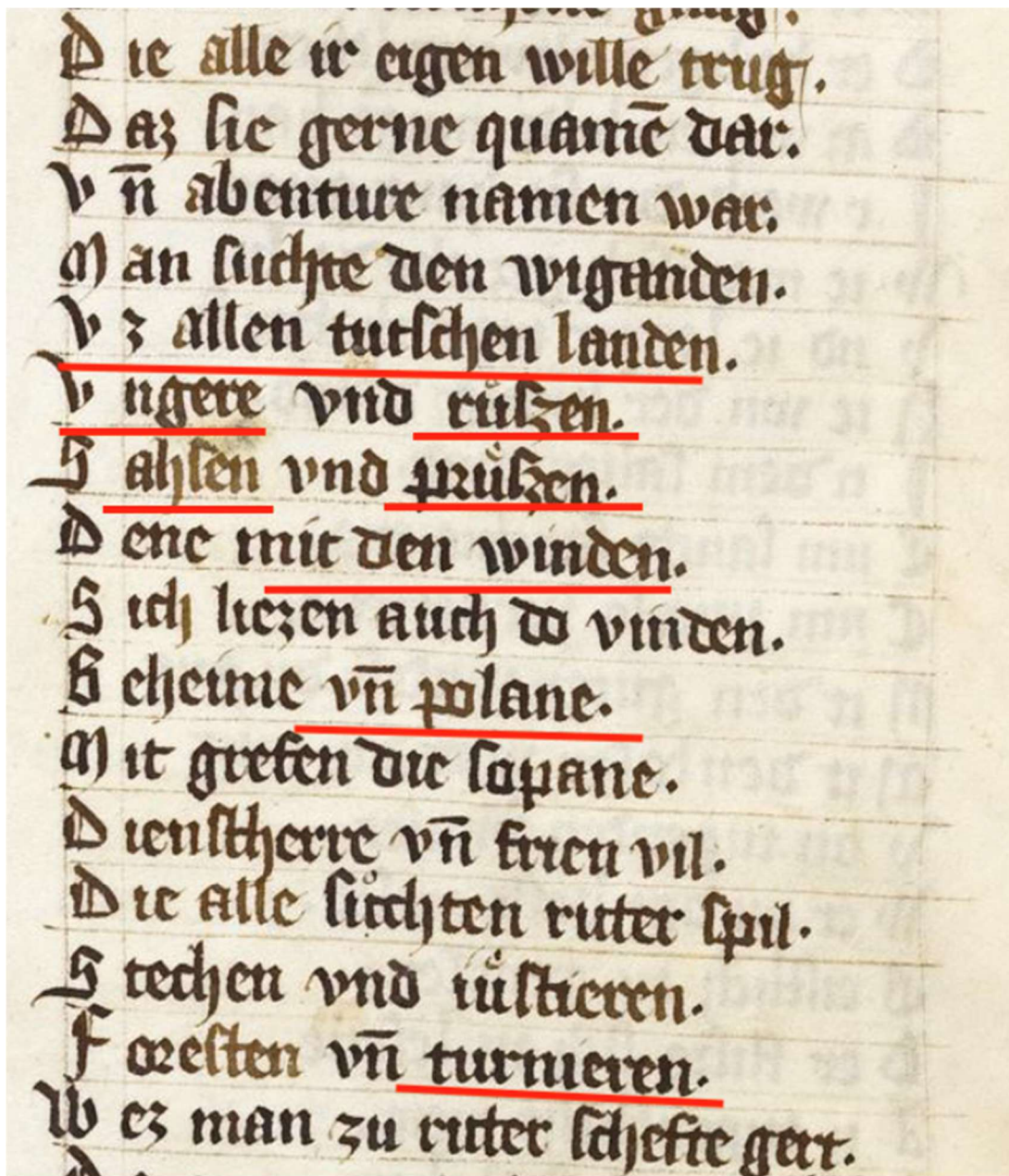
Зверху: Поява короля з Русі у Вормсі: «Дев'ятим був Гартунг з руських земель, він мав колесо? Або ж королівську інсигнію з золота?».

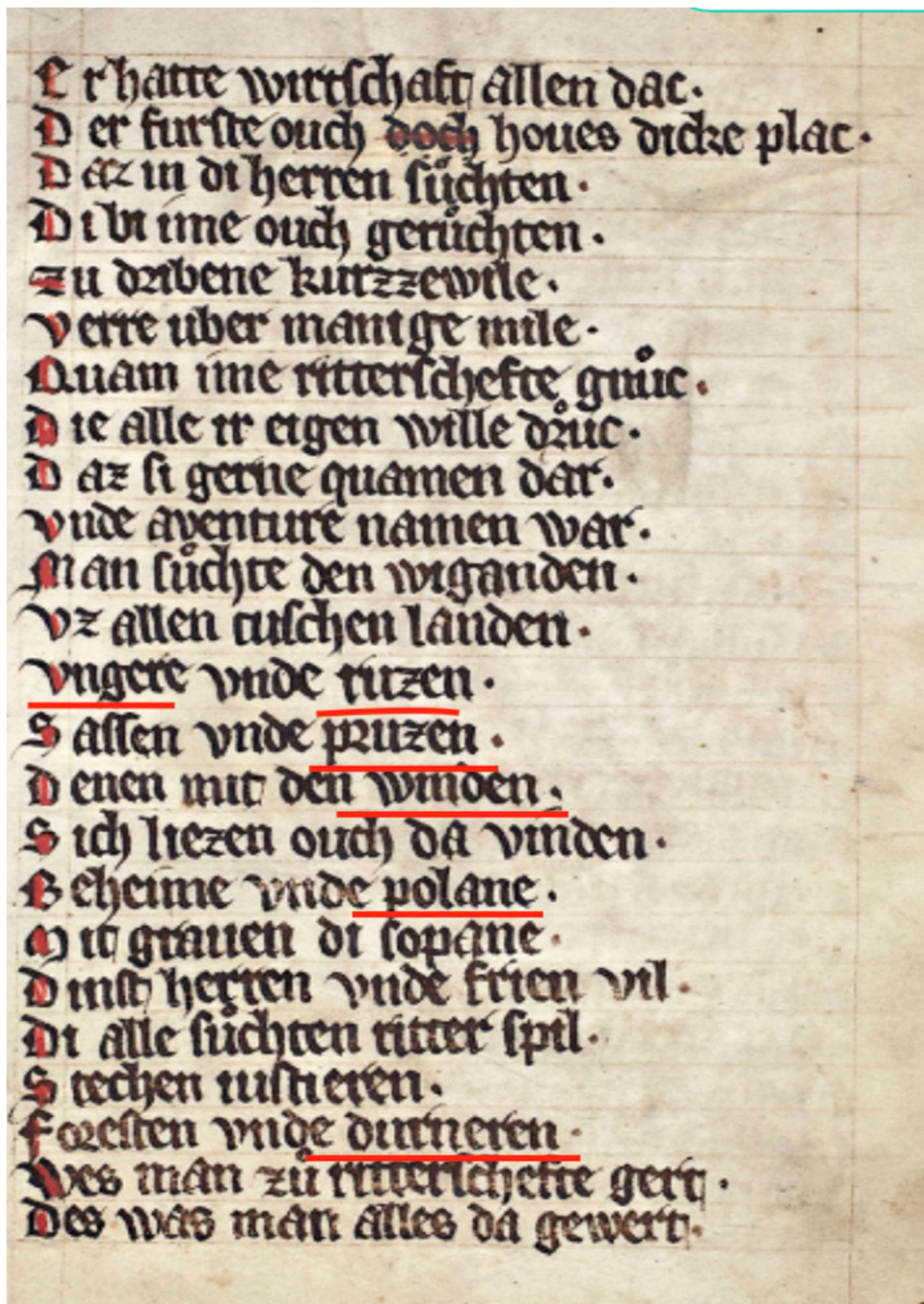
Знизу: Мініатюра із початком змагань та прибуття володарів із різних земель.

Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 359: Rosengarten zu Worms; Lucidarius. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Bl. 9v, 14r.

Darief d' künig zu dem Walch' v'celing
 V'waffen dich vil balden noch hüt an d'f'ring
 Van ich dir bi minen tagen ickeme dienst geon
 Dem Walch' von c'rling des solen mich gemesslon
 Er v'waffene sich vil balden of sin v'os gepas
 An löwe von gl'asire an sinem schulte was
 Wie es em sol ich mi spruchen der mirs dette bebar
mit hartung von rissen sch' meist' gultebant
 Gultebant der alte rissen do began
 Wo b'ien mi von rissen hartung ein kriecher man
 Do h'ub er bi dem künig ander ein baner g'ne
Das rad fr'et von rissen hartung d' h'och gemist
 Die ban' was gene get do fr'et er onch an
 Do sprang in dem garten d' w'nd' kriecher man
 Mit wem sol ich mi spruchen d' mirs dette bebar
 Wie Walch' von c'rling sch' meist' gultebant
 Den schilt nam er zu den armen d' p'et in sin gant
 Also v'messenlichen er of ewalch' do rant
 Die schefte sy zerbrachten mit elletgast' gant
 S. ...

Гартурнг (Гертніт/Гартніт) з Русі на турнірі у Вормсі. Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 359 'Rosengarten zu Worms' ; 'Lucidarius' Straßburg – "Werkstatt von 1418", 1420. 41r.

Про турнірне змагання у творі «Життя святої Єлизавети, ландграфині Тюрингії» із рукопису першої половини XIV ст.

Джерело: Darmstadt, Universitäts- und Landesbibliothek. Hs. 2269: Das Leben der heiligen Elisabeth. Hessen, 1301. Bl. 4r.

ich vmb kürze willen nicht nennen wil. Sy warē au
ch nicht all heyden. sunder ettelich cristen d̄ye ich ewch
hie nennen wil. 8 künig vō zezilie. 8 künig vō nouerre
8 künig vō portegal. 8 künig vō reissen. 8 künig vō a
uern. 8 künig von p̄bern. 8 künig von schotten. 8 künig
vō pr̄stia. 8 künig vō normani. 8 künig von schwede.
die andern all waren heyden.
Die künigin vō candia het bey jr xij. gekrōnet
kūniginē vñ. c. fürstinen on die junckstrawē
die in dientet. ob dē gestül da 8 turnier wer
den solt. was gespannen ein weiß seyd in tūch. do d̄ye
frawen saßent vnd wartetent. welicher dē sig behalte

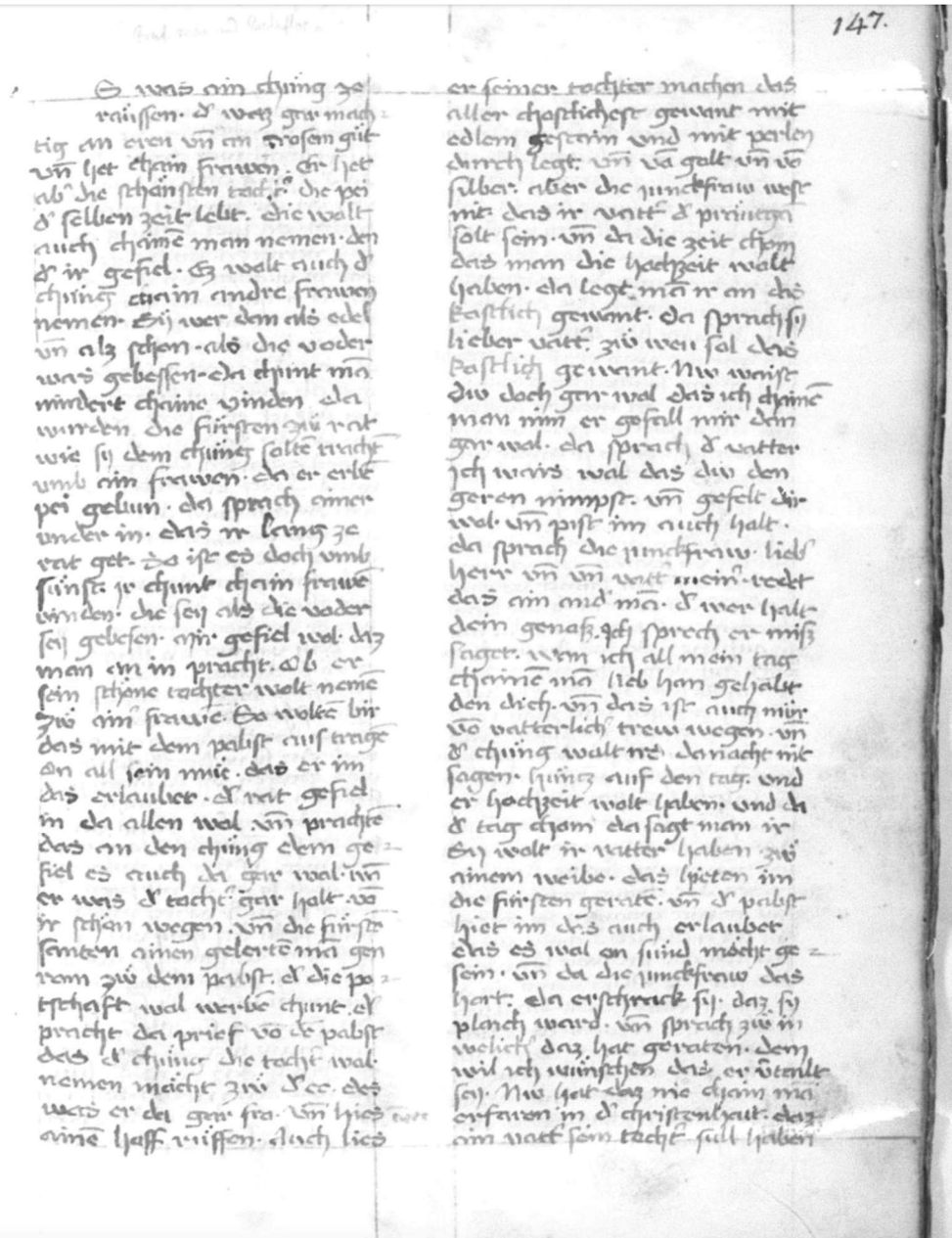

Зверху: Прибуття короля Русі (kūnig von reissen) на турнір у Кандії із твору «Вільгельм Австрійський» (Wilhelm von Österreich), авторства Йоганна із Вюрцбурга.

Знизу: Зображення християнсько-язичницького змагання у Кандії.

Джерело: Hie hebt sich an ein schoene vnd kurzweilige hystori zelesen von herczog Leuppold vnd seinem sun Wilhalm von Oesterreich. Augsburg: Anton Sorg, 1481. 2°. Ex München, Bayerische Staatsbibliothek, 2 Inc.c.a. 1067. Bl. 61v; 62 v.

Es was ein chünig ze
raußen. d' was gar mach-
 tig an eren vñ an trofen güte
 vñ het chünig frauen. Er het
 ab die schänsten tochter die bei
 d' selben zeit lebet. die wolt
 auch chünig man nemen. den

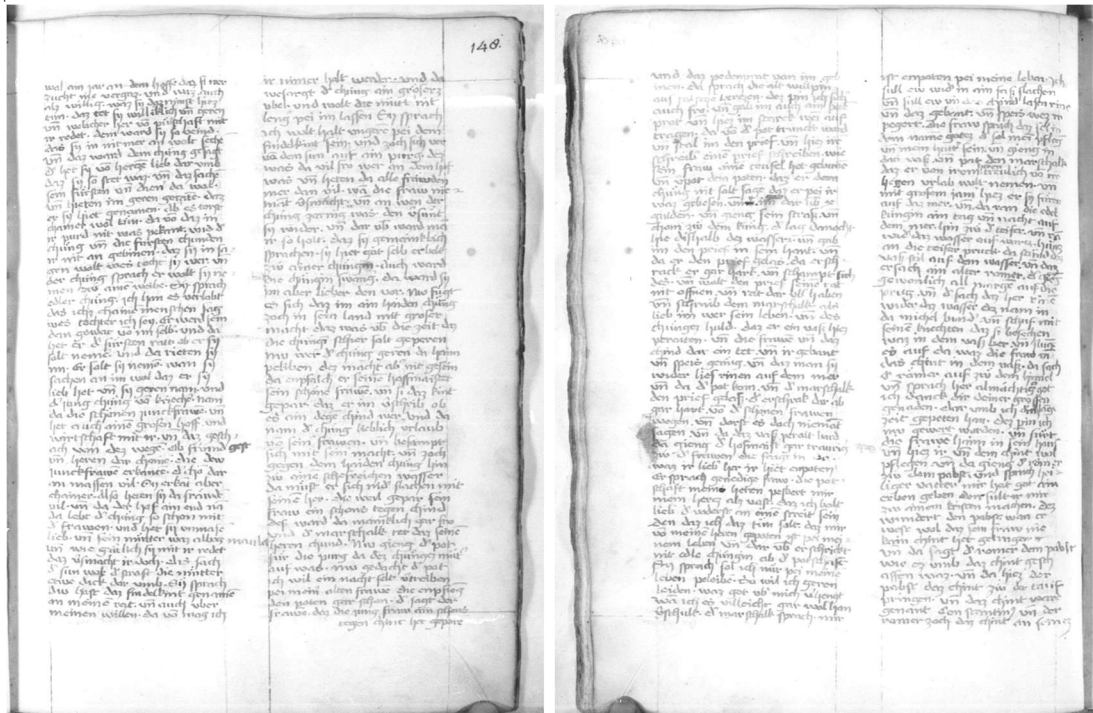

Зверху: «Жив-був король з Русі (Rauffen)»: початок розповіді про володаря із рукопису Cgm 521.

Знизу: Продовження опису про короля з Русі

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. *Historienbibel* · König von Reussen. Der Heiligen Leben. 1457. Bl. 147 v.

Додаток Ж1

Завершальні аркуші Каспарівської розповіді про дочку короля Русі.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm 521. *Historienbibel · König von Reussen. Der Heiligen Leben.* 1457. 147 v.

Додаток 31

Початок «Всесвітньої хроніки» Янса Енікеля.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. *Weltchronik* (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 1v.

Додаток И1

Мініатюри із «Всесвітньої хроніки» Янса Енікеля, на яких дочка короля Русі виявляє небажання одружуватися на батьку.

Джерело: Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv. Ms. Perg. III: Jans Enikel. Weltchronik. Wien (?), um 1360. Bl. 154; München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 5: Rudolf von Ems. Weltchronik; Christherre-Chronik; Jans Enikel. Weltchronik; Legende von Erzbischof Udo von Magdeburg. Um 1370. Pergament. Bl. 214 v.

Руський король на троні та його донька.

München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-
Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 274v.

Розмова руського короля із дочкою.

Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Bl. 278 r.

Додаток Й1.

Володар Русі (ліворуч) та правитель Греції зображені за трапезою; Римський Папа повертає доньку руського правителя разом із її сином у родинне коло.

Джерело: Regensburg, Fürst Thurn und Taxis Hofbibliothek und Zentralarchiv. Ms. Perg. III: Jans Enikel. Weltchronik. Wien (?), um 1360. Bl. 154.

Додаток К1.

Мініатюра із «возз'єднанням родини».

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 5: Rudolf von Ems. Weltchronik; Christherre-Chronik; Jans Enikel. Weltchronik; Legende von Erzbischof Udo von Magdeburg. Um 1370. Pergament. Bl. 217 r.

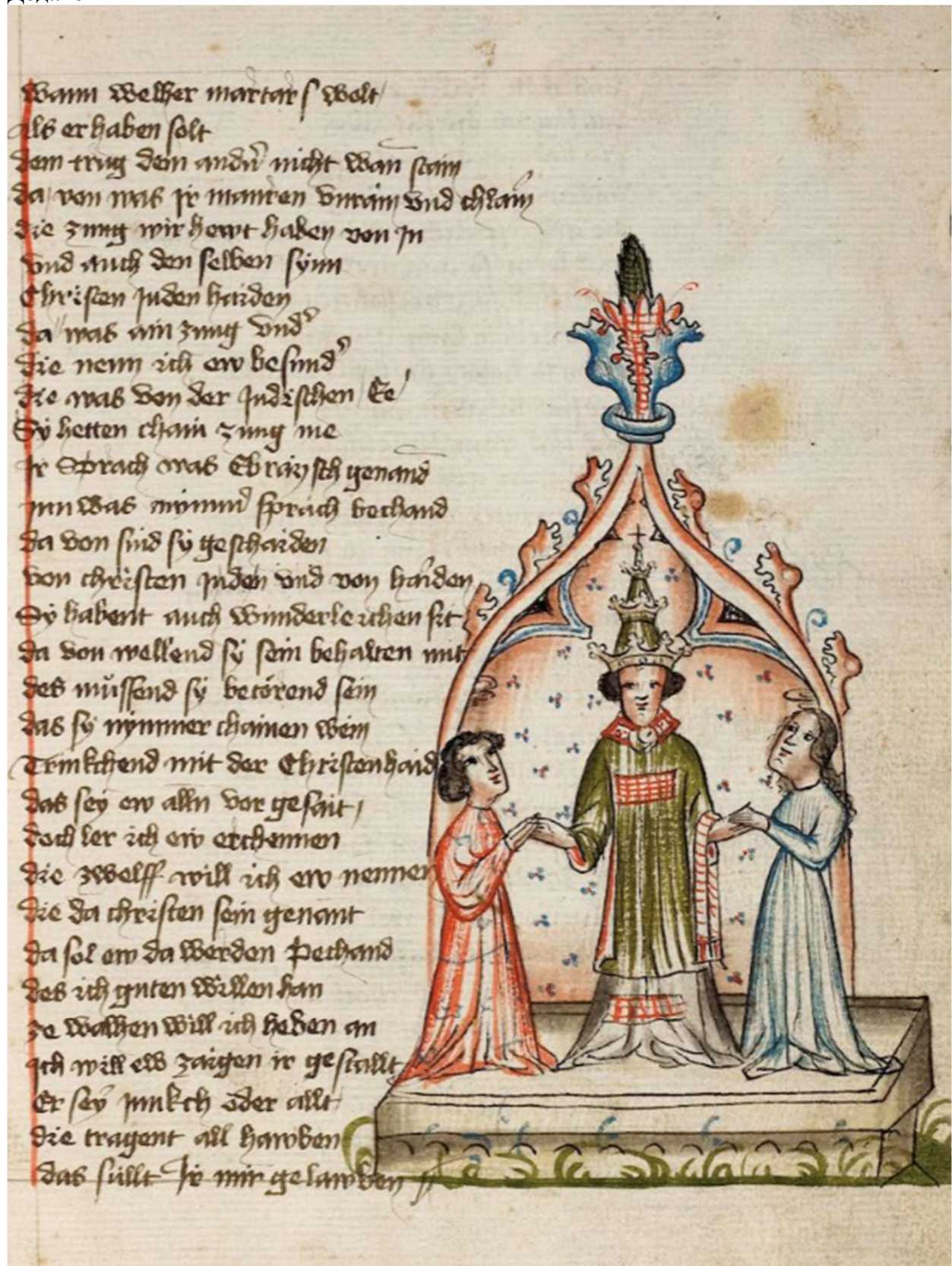
Ще одна мініатюра із «Возз'єднанням імперій» із Cgm 250.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 277v

Трапеза короля Русі та правителя Греції, організована Папою Римським. Руський володар – у синій мантиї та орнаментованій короні.

Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Bl. 285v.

Возз'єднання руської принцеси та грецького короля перед вівтарем:

Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 336: Jans Enikel. Weltchronik. Passau (?), um 1420. Bl. 287 r

Додаток О1

Одноосібне зображення руського короля.

Джерело: München, Bayerische Staatsbibliothek. Cgm. 250: Jans Enikel. Weltchronik (Christherre-Chronik verschränkt mit Weltchronik). Bayern–Österreich, 1. Hälfte 15. Jh. Bl. 273v.

Додаток П1

Юрій І Львович, король Руський. Печатка від 1301/1308–1339 рр.

Джерело: Однороженко О. Наука про герби. URL: <https://sigillum.com.ua/geraldyka/majsternya-2/>

URL:

[illegible]

Ir edlew raine ingent /
was gezeit mit aller
tugent / Er gewan ein
tochter bei ir er vnr wider gen reizen
von ir 2 —

Was gezeivet mit tugent
 Er gewan ein tochter pey ir
 Und sin wider gen reuzy von ir
 Es künge sin aus bekambant
 Dattacher ist er gewant

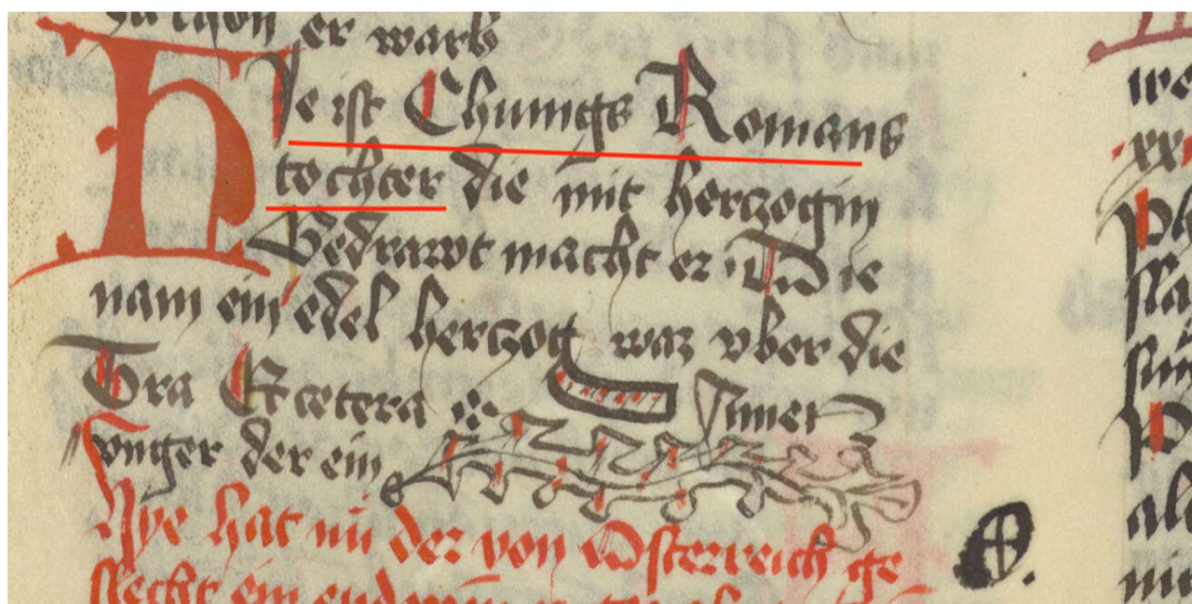
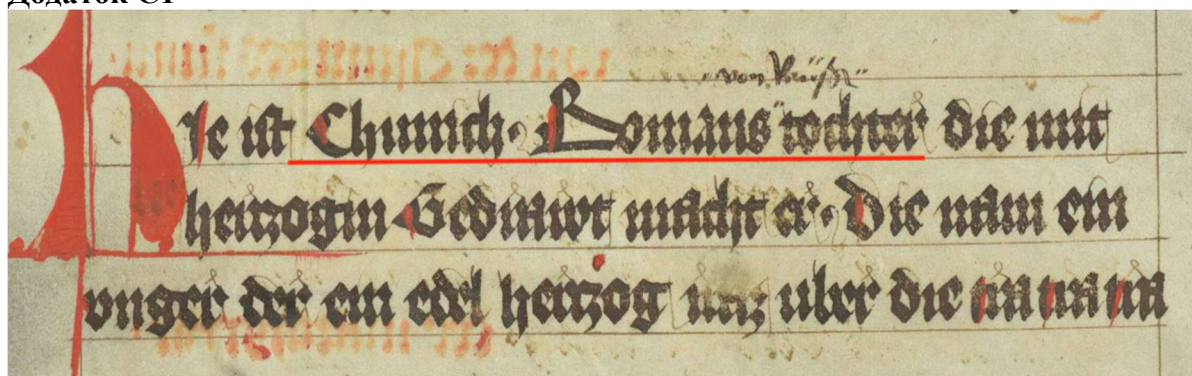
Зверху:

Посередині:

Знизу:

Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2782: Historische Sammelhandschrift / verschiedene Verfasser; Schreiber: Heinricus Gniebarner de Velpach. Um 1439. Bl. 29v.

Додаток С1

Про «Доньку Короля Романа» [Марію], яка одружилася із угорським герцогом.
 Джерело: Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2778 HAN MAG, Bl. 74r; Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 2782: Historische Sammelhandschrift / verschiedene Verfasser; Schreiber: Heinrich Gniebarn de Velpach. Um 1439. Bl. 30r.

Vnd vil and' furest vnd hzen der kening auff Co
 geacht word vnd de kening beln zu vnged de
 zu bityz hinderung tet vnd hame zu sinne an d
 wasser Moraw per zwene meilen vo hermburg
 An dis ende der Gremiz vnged vnd osterreich
 Auch het d' kening vo vnged per Im daniel
kening zu reussen Tereken boeslde de Tereken
 hzogen vo lufiz Cumand slauen volliche helg
 ein Raupf Rossen vnd hzen vnd vil vnmisch
 leut Ab' die behd behielten den seg: vnd Im
 anden Ite durch heret zemt :
 Des 10 Iars vnged des reuchs ~~erfengon~~
 spreng grosse vnd volliche zwische den behem
 vnd bizen dar vmb die behem mit sinne den
 mehen aus gepot des kening Im aduent raupf
 batenlande mit feur vnd raub vnd abzug des Iars
 vntlichen vo dem hezzig vo bizen vnd sinne

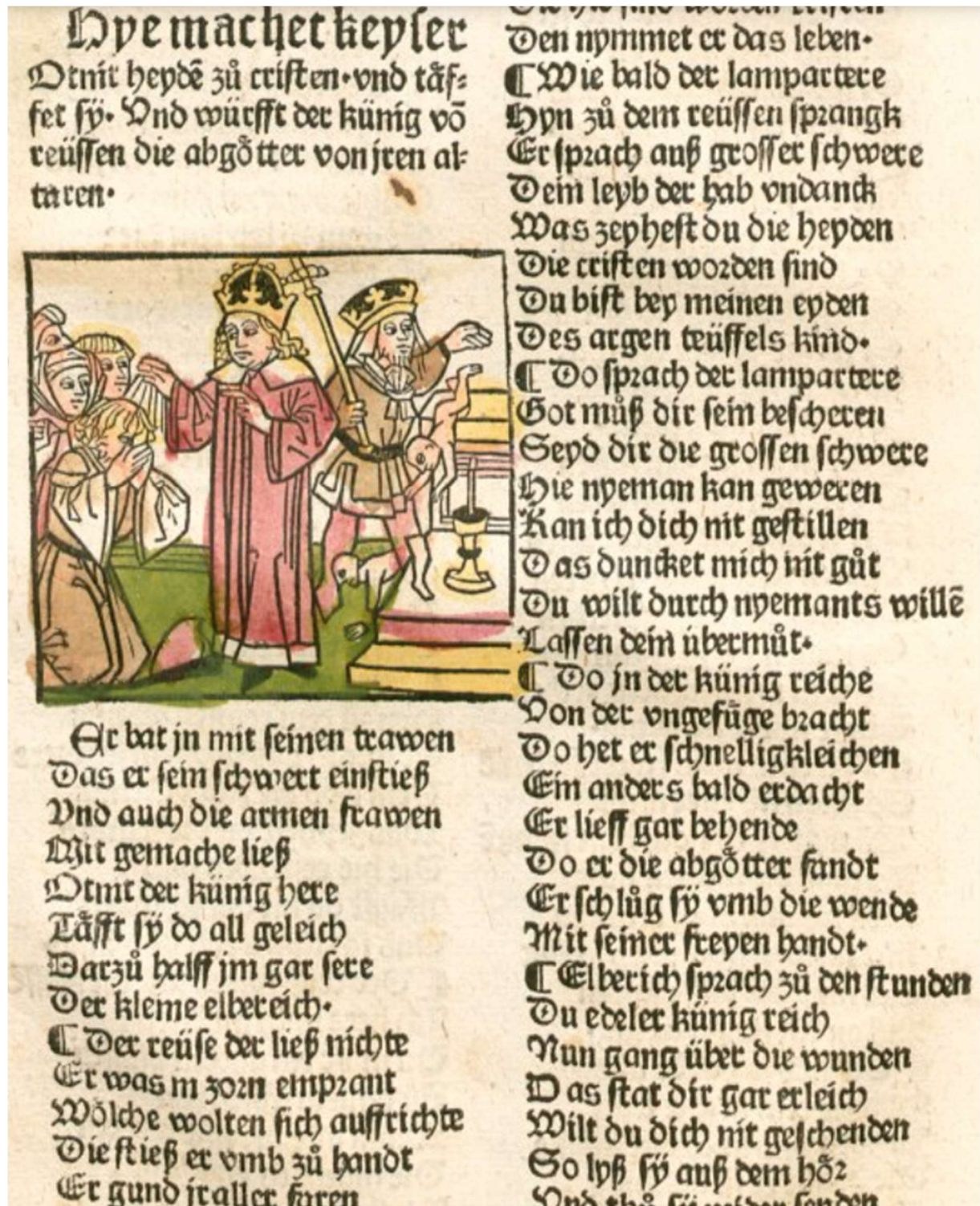
Боротьба за австрійську спадщину та участь короля з Русі.

Джерело: Platterberger J., Truchseß D. Excerpta chronicarum (dt. Weltchronik). Meisterlin, Sigismundus. Sigismundi Meisterlyn Nieronbergensis Chronica. Scriptum eiusdem Sigismundi (Pfarrer zu Grindlach) ad Dr. H. Schedel. Bayerische Staatsbibliothek. Clm 472. Bl. 189v.

Фрагмент із Страсбурзької книги героїв із зображенням руського короля Ільяса, що скидає ідолів.

Джерело: Das Heldenbuch [Text]. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. III. (Holzschn.); Einheitssachtitel: Heldenbuch. Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt. Bl. 30 v.

Фрагмент із Аугсбурзької книги героїв, де показано сцену скидання ідолів.

Джерело: Das Heldenbuch [Text]. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 19 v.

Er sprach nun deck dich weyb
 Der gelust hat mich gelan-
 Es sprang hin von dem bedte
 Zauberen sy do began
 Das an der selben stette
 Die kemnote embran
 Der held wolffdieteriche
 Das kreütz do für sich schreyp
 Do laß das feüer geleihe
 Vnuerferet er do belep.
 Do sprach mit hübschē sinne
 Der auß erwölte man
 Er sprach nun sich heydinne
 Dem got der wil dich lan
 Ich hab im gedienet sere
 Wil er mich damie lan
 So wil ich auff mein ere
 Hie naked vor eüch stan.
 Es wolt sich nit an kleyden
 Das mocht im nit geschaden
 Do kam der arge heyden
 Do aussen an das gaden
 Mit einem scharpfen waffen
 Er sprach sag tochter mein
 Hat dich der gast beschlaffen
 Wo kam mein klarer wein.
 Meyn er auff all mein ere
 Rich mir es an dem zagen
 Ich wil es ymmermere
 Vor allen frawen klagen
 Er ist wol lieb emkere
 Vnd mag auch one sein
 Ich fürcht er kām in schwere
 Darumb schüt ich den wein.
 Herz gast dich bald berepte
 Wir wend zu strepte stan

Do nun wolffdieteriche
 Des heyden syn vernam
 Harte schnelligliche
 Berepten er sich began
 Alchzig schüch von dem bedte
 Sprang do der held hin dan
 Er ich ein nacht noch so hette
 Ich bestünd ee tausent man.

Wie fieret der heyde
 Velligan wolffdierichen zu einē
 abgot. vnd spricht er sej der todt
 do schlug wolffdieterich den ab-
 got nyder zu der erden.

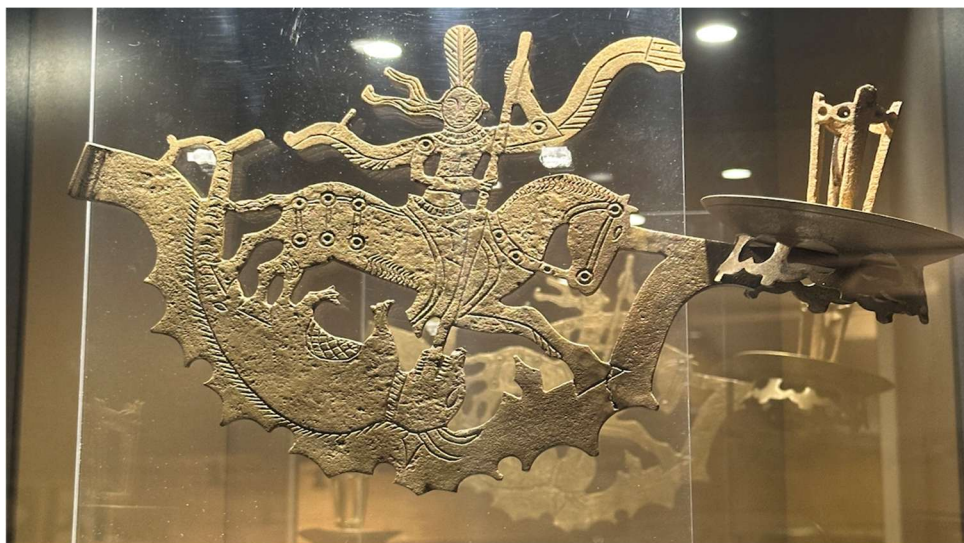

Vnd do nam in der heyden
 Vey seiner freyen hand
 Er furt in so bescheyden
 Do er ein bilde fand
 Er sprach mit Worten bitter
 Das bild das ist der todt
 Es rüret keinen ritter
 Es bringet in in not.
 Do nun der fürste werde

•r.ij.

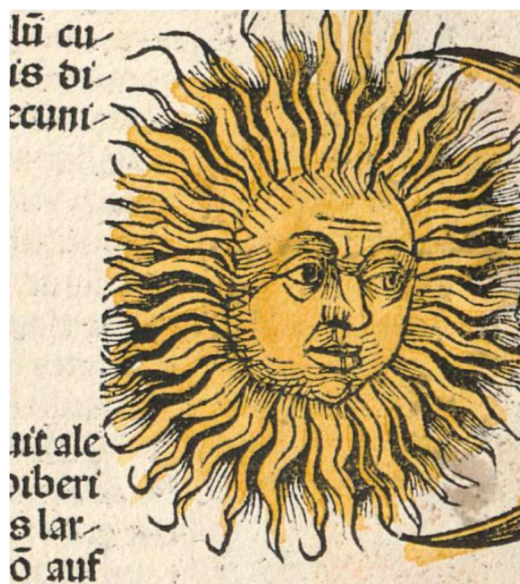
Зустріч Вольфдітриха із язичницьким (за деякими версіями – руським) королем.
 Джерело: Das Heldenbuch [Text]. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex.
 der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 99r.

Додаток Ц1

Зверху: Латунне кріплення підсвічника, прикрашене рицарем, який вбиває дракона (у традиції – Святий Юрій), німецька майстерня. Знизу: Значки із зображенням рицаря (Св. Юрія?), який вбиває змія, німецьке (?) походження, XIV–XV століття. Джерело: Гданськ (Романський льох – Археологічний музей). Фото авторки.

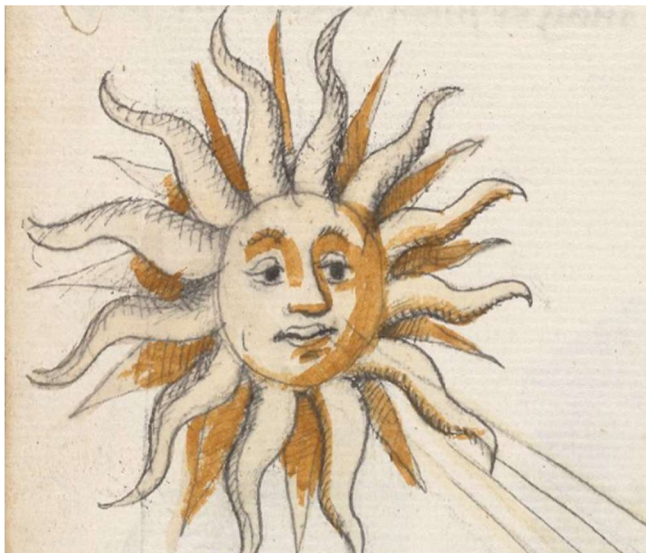
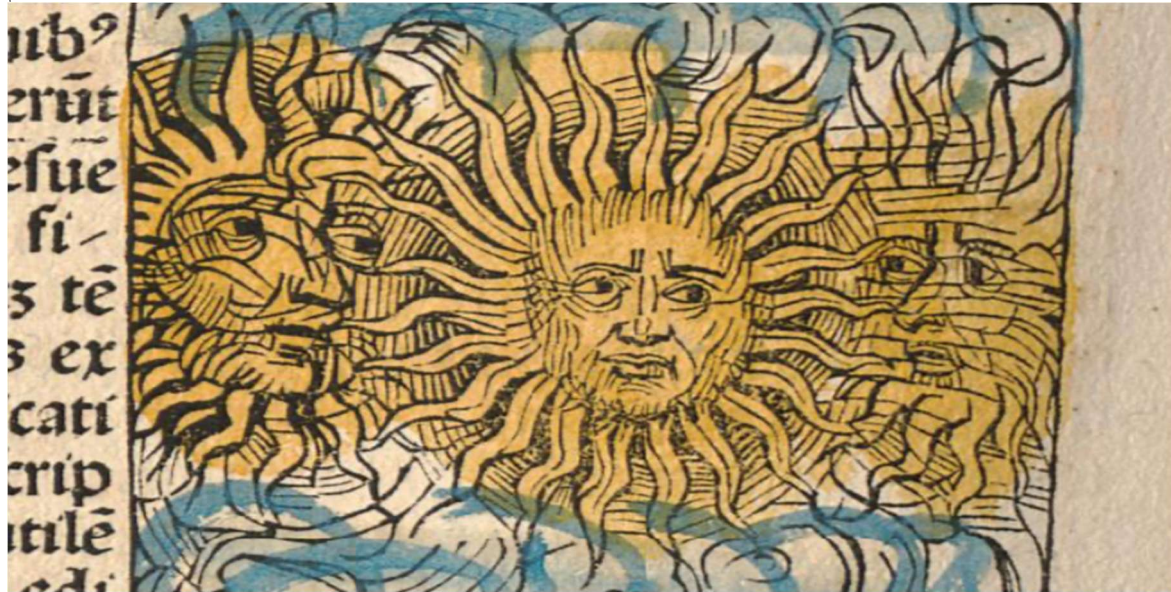
Додаток Ч1

Зверху: Зображення сонця із Радзивілівського літопису.

Знизу зліва: зображення сонця із Нюрнберзької хроніки. Джерело: Schedel, Hartmann. Liber chronicarum. The Nuremberg Chronicle, 1493, Bl.224. Справа: малюнок сонця із Саксонської Всесвітньої хроніки, 1270-1279. Джерело: Gotha, Forschungsbibliothek Gotha. Memb. I 90: Sächsische Weltchronik. Elbostfälisches Sprachgebiet, 1270–1279. Bl. 19r

Додаток III

Згори: Зображення сонця із Нюрнберзької хроніки.

Знизу зліва: сонце із «Книги про вогнепальне мистецтво 1420 року».

Знизу справа: сонце із астрологічної «Тюбінгенської домашньої книги»

Джерело: Schedel, Hartmann. Liber chronicarum. The Nuremberg Chronicle, 1493, Bl. 479.

New York, The New York Public Library, Spencer Collection. MS. 104: *Feuerwerkbuch von 1420*. Schwaben, um 1445. Papier. Bl. 118v. Tübingen, Universitätsbibliothek. Md 2:

Tübinger Hausbuch. Raum Ulm/Urach, Mitte 15. Jh. Bl. 41r.

Додаток ШІ

Ідоли із Радзивілівського літопису та Саксонської всесвітньої хроніки.
Джерело: Gotha, Forschungsbibliothek Gotha. Memb. I 90: Sächsische Weltchronik.
Elbstfäliches Sprachgebiet, 1270–1279. Bl. 19v, 44v.

Додаток Ї1

Die saz wolfoieretich zu tische bey des heyden pellians tochter/bey
der er ligen solt/vnd er was in grossen sorgen.

er hies da gar geschwinde
ziehen die belg zu hant

die giengent zu den zeiren
da zu dem eisch hin dan

Die saz wolffdiete
rich zu tische bey des heyden pel:
lians tochter-bey der er ligen solt
vnd er was in grossen sorgen.

Der künig sprach behende

Трапеза Вольфдітріха у язичницького короля Пеліана (Bellian/Pellian).

Джерело: Strassburger Heldenbuch. Straßburg: Johann Prüss, um 1479. Inkunabel. Ex. der Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Sign. 4° Inc. 2377. Bl. 131r;

Das Heldenbuch. Straßburg: Drucker Johann Prüss, [um 1479]. Ill. (Holzschn.). Ex. der Historischen Bibliothek der Stadt Rudolstadt. Bl. 131r.; Das Heldenbuch [Text]. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 96 v.

Додаток Ю1

Die stat wolffdiete
rich vnd Bellian der heydnische
künig auff zweyen stülen vmd
werffet sich mit messern vñ wif
fet wolffdietrich de heyde zu tod

Der heyden sprach mit zorne

at Wolfoieretich vnd bellian der heydnische künig auff zwei
erffet sich mit messern/vñ wirft Wolfoieretich de heyden

Поєдинок між язичницьким королем та Вольфдітріхом. Зліва – мініатюра із Аугсбурзької книги героїв. Справа: частково збережене зображення Пеліана із Страсбурзької книги. Джерела: Das Heldenbuch. Augsburg: Drucker Johann Schönsperger, 1491. 1 Bd. Ex. der Bayerischen Staatsbibliothek, München. Bl. 100 v. Das Heldenbuch [Text]. Straßburg : Drucker Johann Prüss, [um 1479]. Ex. der Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt. Signatur: Inc. III 27. Bl. 272.

Додаток Я1

Вбивство Паллігана.

Джерело: St. Gallen, Kantonsbibliothek, Vadianische Sammlung. VadSlg Ms. 302: Rudolf von Ems, Weltchronik; Der Stricker. XIII Jahrhundert. Fol. II. Bl. 62r.

Додаток А2

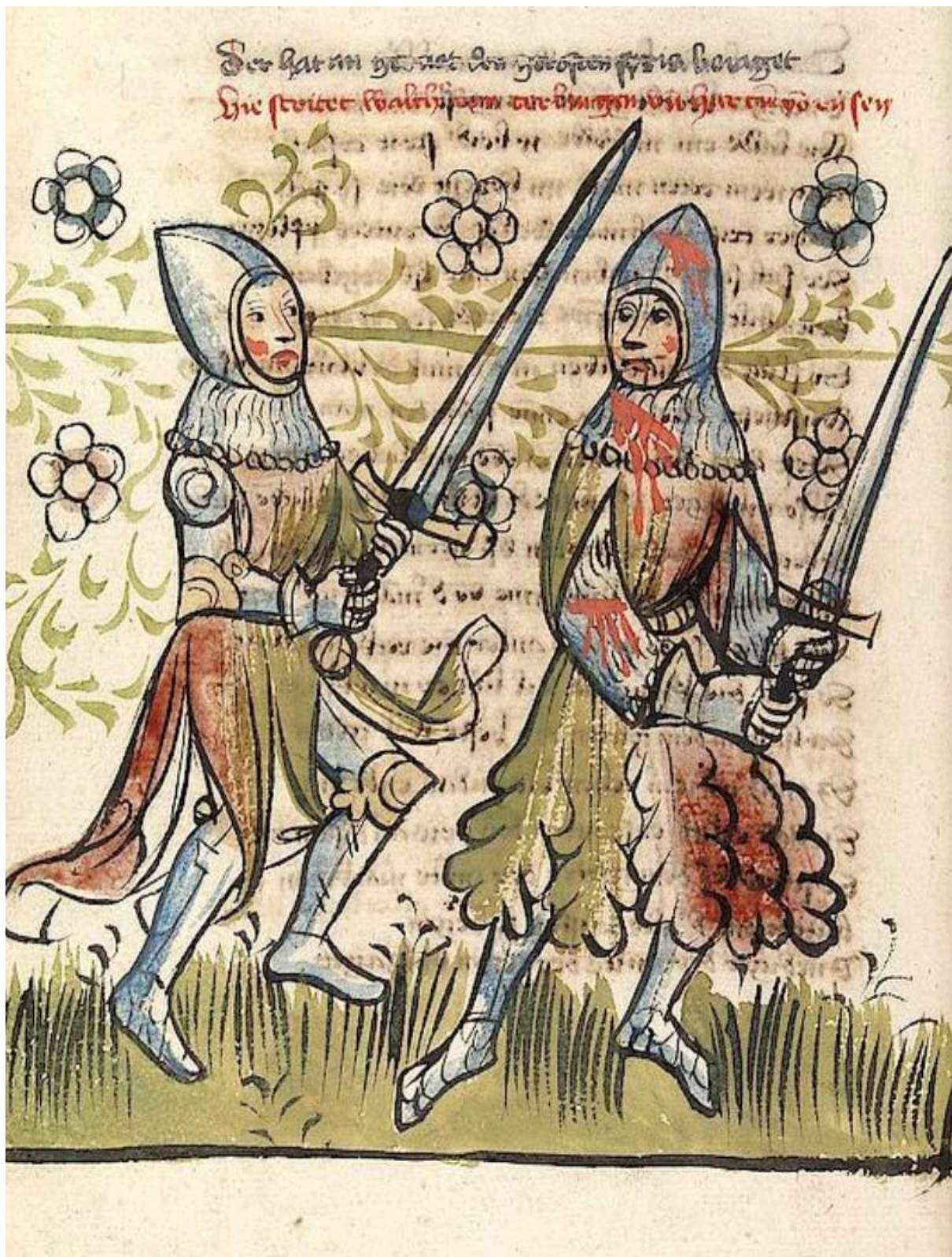

Напад на табір угорської армії із поеми «Лоенгрін» (Lohengrin).

Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 345: Lohengrin; Friedrich von Schwaben. Handschrift. Stuttgart (?), Werkstatt Ludwig Henfflin, um 1470. Bl. 66v–67v.

Титульний лист поеми «Трояндовий сад» із Дрезденської книги героїв
Джерело: Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek.
Mscr.Dresd.M.201: Dresdner Heldenbuch (Heldenbuch des Kaspar von der Rhön). Nürnberg,
1472 (Nachträge bis um 1475). Bl. 151v.

Бій Гартунга з Русі із Вальтером з Керлінгену
Джерело: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. germ. 359: Rosengarten zu Worms; Lucidarius. Straßburg (Elsässische Werkstatt von 1418?), um 1420. Bl. 40 v.